

G. K. CHESTERTON

NESMRTELNÝ

ČLOVĚK

(THE EVERLASTING MAN)

1927

NAKLADATEL VÁCLAV PETR

PRAHA

NESMRTELNÝ ČLOVĚK

PŘEDMLUVA.

Tato kniha potřebuje předběžné poznámky, aby její účel nebyl mylně chápán. Názor, který tu podávám, je spíše historický než teologický a neobírá se přímo náboženským převratem, který byl hlavní událostí mého života a o němž právě píše knihu věnovanou spornějším otázkám. Jest, doufám, nemožno, aby katolík psal knihu o nějakém předmětu a zvláště o tomto předmětu a nedal při tom na jevo, že je katolík; tato kniha neobírá se však zvlášť rozdílem mezi katolíkem a protestantem. Je věnována z velké části spíše mnoha druhům pohanů než některému druhu křesťanů; má dokázati, že ti, kdo říkají, že se Kristus řadí jen k podobným bájím a jeho náboženství k podobným náboženstvím, opakují jen otřepanou frázi, proti níž svědčí velmi pádná skutečnost. K tomu jsem nepotřeboval zacházeti daleko za věci známé nám všem; nečiním si nároků na učenost; a v některých věcech se musím odvolávat, jak se stalo modou, na ty, kteří jsou učenější. Ježto jsem se nejednou odchytil od páně Wellsova názoru na historii, je tím vhodnější, abych mu blahopřál k odvaze a konstruktivní obrazotvornosti, s níž provedl své rozsáhlé, různotvárné a neobyčejně zajímavé dílo; ještě více však proto, že uznal rozumně, že neoborník má právo zacházeti, jak umí, se skutečnostmi, jež mu opatřuje odborník.

Ú V O D.

Rozorh knihy.

Dvojím způsobem se můžeme dostat domů; první je, že zůstaneme, kde jsme. Druhý, že se vydáme na cestu kolem světa a tak se zase vrátíme na místo, odkud jsme vyšli; pokusil jsem se vylicíti takovou cestu v povídce, kterou jsem kdysi napsal. A přece je mi úlevou vrátiti se od onoho tematu k jiné povídce, které jsem nenapsal. Jako každá kniha, již jsem dosud nenapsal, je to kniha daleko lepší než všechny, co jsem jich kdy napsal. Jenom že je velmi pravděpodobné, že jí ani nikdy nenapíší, a proto zde o ní pojednám symbolicky, neboť byla symbolem téže pravdy. Chápal jsem ji jako romantiku oněch rozlehlých údolí se sráznými úbočími podobných oněm, v nichž bývají po horských stráních načmárání bílí koně někdejšího Wessexu. Týkala se hocha, jehož rodný statek nebo chatrč stála na takové stráni a který se vydal do světa, aby snad našel obraz a hrob nějakého obra; a když již byl dost daleko od domova, ohlédl se a spatřil, že jeho rodný statek a zahrada, lesknoucí se matně na horském svahu jako barvy a pole na štítě, jsou jen částí jakéhosi ohromného obrazce, na němž neustále žil, ale který byl příliš blízko, aby jej postřehl. To je, myslím, pravý obraz pochodu, který prožívá dnes každá opravdu nezávislá inteligence; a v tom vězí vtíp celé knihy.

Jinak řečeno, vtíp celé knihy je v tom, že nejlepší způsob jak vniknouti do ducha křesťanství, jest postavití se ve skutečnosti mimo ně. A zvlášť zajímavé jest, že populární kritici nestojí ve skutečnosti mimo ně. Stojí na sporném poli v každém smyslu toho rčení. Pochybují i o vlastních pochybách. Jejich kritika nabyła zvláštního rázu; rázu jaké-

hosi bezhlavého a neliterárního přemílání. Tak činí z protiklerikální hantýrky jakési tlachání. Budou si stěžovat, že se faráři strojí jako faráři; jako kdybychom byli svobodnější, kdyby všescka policie, která se nám pověsila na paty a sevřela nám hrdlo obojkem, chodila v nenápadném šatě detektivů. Nebo si budou stěžovat, že není dovoleno přerušovat kázání a nazývají kazatelnu hradem zbabělce; ale úřadovny redaktorovy hradem zbabělce nenazývají. Bylo by to nespravedlivé vůči novinářům i vůči kněžím; přece však by to bylo o novinářích mnohem pravdivější. Duchovní vystupuje osobně a mohl by býti zbit při odchodu z kostela; novinář zatají často i své jméno, tak že ho nikdo zbiti nemůže. Píší divoké a jalové články a dopisy do novin o tom, proč jsou kostely prázdné a při tom do nich ani nevkočí, aby se přesvědčili, jsou-li prázdné nebo které z nich jsou prázdné. Jejich vývody jsou mnohem prázdnější a jalovější, než nejhoupější kaplan v tříaktové frašce, neboť nemají ani potuchy o tom, co sami chtějí, natož o tom, co by jim měl dát. A pak náhle obrátí a budou tupiti církev, že nezabránila válce, které sami nechtěli zabránit, neboť nikdo se nikdy nechlubil, že by jí byl schopen zabránit, leda snad právě někteří z této školy pokrokových a všesvětových skeptiků, kteří jsou úhlavními nepřáteli církve. Právě protiklerikální a nevěrecký svět prorokoval stále příchod všeobecného míru; tento svět byl tedy, nebo aspoň měl býti zahanben a zmaten příchodem všeobecné války. Co se týče všeobecného názoru, že církev byla válkou diskreditována – mohlo by se stejně dobře říci, že byla archa Noemova diskreditována potopou. Jde-li svět špatnými cestami, dokazuje tím spíše, že církev má pravdu. Existence církve je oprávněna ne tím, že její děti nehřeší, ale tím, že hřeší. Tím se však vyznačuje jejich poměr k celé náboženské tradici: jsou vůči

ni v jakési reakci. Je dobře pro hocha, když žije na otcovské půdě; a je pro něj rovněž dobře, když je od ní dosti vzdálen, aby se mohl ohlédnouti a viděti ji jako celek. Ale tito lidé se dostali do jakéhosi přechodného stavu, sešli do údolí ležícího v cestě, z něhož nevidí ani na výšiny před sebou, ani na výšiny za sebou. Nemohou se vyprostiti z polostínu křesťanského rozporu. Nemohou býti křesťany a nemohou se zbaviti své protikřesťanské zaujatosti. Celé jejich ovzduší je ovzduším reakce; nevrlost, umírněnost, malicherné kritisování. Žijí posud ve stínu víry a při tom pozbyli jejího světla.

Nejlepší poměr k našemu duchovnímu domovu je tedy, abychom byli dosti blízko a mohli jej milovati. Hned potom však je nejlepší býti dosti daleko, abychom ho nemuseli nenávidět. Tyto stránky mají dokázati, že kdežto nejlepším soudcem křesťanství je křesťan, bude hned potom nejlepším jeho soudcem někdo ještě trochu vzdálenější než vyznavač Konfuciův. Nejhorším soudcem vůbec bude člověk, který je teď nejdříve hotov se svým úsudkem; špatně vychovaný křesťan, měnící se pozvolna v rozmrzelého nevěrce zapleteného do konce sporu jehož počátku nikdy nepochopil, otráveného jakousi dědičnou znuděností něčeho, co sám ani nezná a znechuceného poslouchati něco, co nikdy neslyšel. Nesoudí křesťanství klidně, jako by to dělal vyznavač Konfuciův; nesoudí je tak, jak by soudil nauku Konfuciovu. Nedovede vyvinouti potřebného úsilí, aby v představách přenesl církev tisíce mil daleko pod cizí oblohu východních zemí a soudil ji stejně nestranně jako čínskou pagodu. Říká se, že velký sv. František Xaverský, kterému se velmi přibližně podařilo vybudovati tam církev jako věž převyšující všechny pagody, chybil částečně, protože jeho nástupcům vytýkali jejich druhové misionáři, že zobrazují dvanáct apoštolů v šatě a s vlastnostmi Číňanů.

Bylo by však mnohem lepší hleděti na ně jako na Čiňany a souditi je správně jako Čiňany, než viděti v nich bezvýrazné modly, stvořené jen k tomu, aby je obrazoborci rozbíjeli. Bylo by lepší hleděti na to všechno jako na vzdálený asijský kult; na mitry jeho biskupů jako na vysoký výstroj hlavy tajemných bonzů; na jejich pastýřské berly jako na hole stočené v podobě hadů, jež bývají nošeny v asijských průvodech; viděti modlitební knihu stejně fantastickou jako modlicí mlýnek a kříž stejně zkřivený jako svastiku. Tak bychom aspoň neztratili náladu, kterou patrně ztrácejí někteří skeptičtí kritici, nejde-li tu spíše o ztrátu rozumu. Jejich protiklerikalismus se stal ovzduším, ovzduším negace a nevraživosti, z něhož se nedovedou vymaniti. Vzhledem k tomu by bylo lepší viděti v tom všem něco, co patří do jiného dílu světa nebo na jinou planetu. Bylo by mnohem filosofičtější hleděti nevšímavě na bonzy, než bručeti neustále a bezvýznamně na biskupy. Bylo by lepší choditi mimo kostel jako by to byla pagoda, než zůstávati trvale v předsíní a nebýti schopen ani vejíti do vnitř a pomoci ani vyjíti ven a zapomenouti. Těm, u kterých se pouhá reakce stala takto neodbytnou představou, doporučuji vážně, aby se snažili představit si dvanáct apoštolů jako Čiňany. Jinak řečeno doporučuji těmto kritikům, aby byli ke křesťanským světcům právě tak spravedliví, jako by to byli pohanští mudrci.

Tím však přicházíme ke konečné a životní otázce. Pokusím se ukázati na těchto stránkách, že vyvíme-li opravdu myšlenkové úsilí potřebné k tomu, abychom na to všechno mohli hleděti zvenčí, shledáme, že to vypadá opravdu tak, jak se to uvnitř tradičně líčí. Právě když se hoch dostane dosti daleko, aby obra uviděl, spatří, že to jest opravdu obr. Právě když konečně ujríme křesťanskou církev daleko pod onou jasnou a vyrovnanou východní

oblohou, uzmíme, že to jest opravdu církev Kristova. Abych to vyjádřil krátce, právě v okamžiku, kdy jsme vůči ní opravdu nestranní, poznáme, proč jsou vůči ní lidé zaujatí. Toto tvrzení vyžaduje však vážnějšího rozboru; vynasnažím se je zde rozebrati.

Jakmile se mi v mysli vybavila jasně tato představa něčeho pevného v osamoceném a jedinečném rázu božské historie, překvapilo mě, že přesně týž zvláštní a přece pevný ráz lze nalézt v lidské historii, jež k ní vedla; neboť ona lidská historie měla také kořen, který byl božský. Myslím, že právě tak, jako vynikne církev, když ji dobře srovnáme s obecným náboženským životem lidstva, vynikne i samo lidstvo, když je srovnáme s obecným životem přírody. A všiml jsem si, že se většina moderní historie uchyluje k jakési sofistice, předně aby zmírnila prudký přechod od zvířat k lidem a pak prudký přechod od pohanů ke křesťanům. Avšak čím lépe dovedeme pravdu čísti v realistickém duchu těchto dvou přechodů, tím prudšími se nám budou jevití. Právě proto, že kritici *nejsou* odpoutání, nevidí tohoto odpoutání; protože nevidí věci ve střízlivém světle, nepozorují rozdílů mezi černým a bílým. Protože jsou ovládáni zvláštní náladou reakce a vzpoury, mají důvod, aby dokazovali, že bílé je špinavě šedé a černé že není tak černé, jak se maluje. Neříkám, že pro jejich vzpouřu není lidské omluvy; neříkám, že není v mnohém směru sympatická; říkám jen, že není nikterak vědecká. Obrazoborec je snad rozhorlen; obrazoborec je snad spravedlivě rozhorlen; není však nestranný. A je silně pokrytecké předstíratí, že devět desetin kritiků, vědeckých evolucionistů a profesorů srovnávacího náboženství je aspoň trochu nestranných. Proč by měli být nestranní, k čemu je tu nestrannost, když v celém světě zuří boj o to, zda je něco zhoubnou pověrou či božskou nadějí? Nestavím se nestranným proto,

že konečný akt víry ustaluje lidského ducha, protože jej uspokojuje. Prohlašuji však, že jsem daleko nestrannější než oni; proto, že dovedu vyprávěti tu historii správně, popřáváje jaksi spravedlnost všem stranám. Prohlašuji, že jsem nestranný v tom smyslu, že bych se styděl povídati o tibetském lamovi nemsyly, jaké říkají o římském papeži nebo mítí tak málo sympatie k Julianovi Odpadlíku, jako mají oni ke Společnosti Ježíšově. Oni nejsou nestranní; nikdy nedrželi historických vah v rovnováze; a zvláště nejsou nikdy nestranní při této otázce vývoje a přechodu. Nalézají všude šedé odstíny pološera, protože věří v pološero bohů. Chci dokázat, že i když to snad není pološero bohů, není to denní světlo lidí.

Tvrdím, že v denním světle vypadají dvě tyto věci velmi podivně a jedinečně; a že jedině v klamavém šeru imaginárního období přechodu lze jim dodatí aspoň podoby jiných věcí. Prvá z těchto věcí je tvor zvaný člověk a druhá člověk zvaný křesťan. Rozdělil jsem tudíž knihu na dvě části: prvá je náčrtkem hlavních osudů lidského pokolení, pokud bylo pohanským; druhá shrnuje skutečné rozdíly, jež vyplynuly z toho, že se stalo křesťanským. Oba motivy vyžadují jisté metody, metody, které není lehké ovládnouti a snad ještě méně lehké stanovití nebo hájiti.

Abychom zdůraznili v jedině zdravém a možném smyslu znak nestrannosti, musíme se nutně dotknouti působení novoty. Myslím, že v jistém smyslu vidíme věci správně, když je vidíme po prvé. Proto, poznamenávám mimochodem, působí obyčejně dětem církevní dogmata velmi málo nesnázi. Ale církev, jsouc věcí pro práci i boj nejvyšší praktickou, je stvořena nutně pro dospělé a nejen pouze pro děti. Aby vyhovovala pracovnímu účelu, musí obsahovati množství tradice, důvěrnosti ba i rutiny. Pokud jsou

její základy upřímně citěny, je to snad docela zdравější stav. Jakmile však se o jejich základech začne pochybovati, jako v přítomné době, musíme se snažit dospěti zase k nevinnému údivu dítěte; k nezkaženému realismu a objektivní nevinnosti. Nebo není-li to možno, musíme se aspoň pokusiti setřásti mrak pouhého zvyku a uzříti tu věc jako novou, byť třeba jen tak, že ji uzříme jako nepřírozenou. Věci, jež mohou býti docela dobře důvěrné, dokud důvěrnost plodí lásku, mají se státi mnohem spíše nezvyklými, když důvěrnost plodí opovržení. Neboť vůči věcem, o nichž tu uvažujeme, ať již na ně máme názor jakýkoli, opovržení je jistě chybou. Opovržení je jistě klamem. Musíme si zavolati na pomoc nejdivočejší a nejbujnější obrazotvornost; obrazotvornost, jež dovede viděti, co tu jest.

Lze to znázorniti jen na příkladě něčeho, ba téměř všeho, co bylo považováno za krásné a podivuhodné. Jiří Wyndham mi jednou vyprávěl, že viděl prvé vzletnutí jednoho z prvních aeroplánů a že to bylo opravdu podivuhodné; ne však tak podivuhodné jako kůň, dovolující člověku, aby na něm jezdil. Někdo jiný řekl, že hezký člověk na hezkém koni je nejvznešenější tělesný zjev na světě. Nuže, pokud to lidé správně cítí, je vše dobré. Předně a nejlépe mohou to posouditi lidé, v jejich tradici jest dobré zacházení se zvířaty; lidé mající správný poměr ke koňům. Hoch, jenž se pamatuje na svého otce, který jezdil na koni, který na něm jezdil dobře a který s ním dobře zacházel, pozná, že ten poměr je uspokojující a bude spokojen. Špatné zacházení s koňmi jej tím více rozčílí, protože ví, jak je s nimi dlužno zacházeti; ale v muži jedoucím na koni bude viděti jen něco docela normálního. Nebude poslouchati velkého moderního filosofa, který mu vysvětlí, že by vlastně kůň měl jezdit na člověku. Nepřikloní se k pesimistické myšlence Swif-

tové a neřekne, že lidmi je třeba opovrhovati jako opicemi a koně že je nutno uctívati jako bohy. A ježto kůň a člověk dohromady tvoří obraz, který je mu lidský a ušlechtilý, bude mu snadné, jak se také stalo, povýšiti koně a člověka společně na cosi hrdinského nebo symbolického; něco jako vidinu sv. Jiřího v mracích. Báje o okřídleném koni nebude pro něj docela nepřirozenou a pozná, proč posadil Ariosto mnohého křesťanského hrdinu do takového vzdušného sedla a učinil z něho jezdce na obloze. Neboť kůň byl opravdu pozvednut zároveň s člověkem právě ve slově, jehož užíváme, když mluvíme o „rytířství.“* Jména kůň bylo použito k vyjádření vrcholné nálady a vrcholného okamžiku v historii člověka: tak že bychom mohli skoro říci, že nejlepší poklonou pro člověka je nazvati ho koněm.

Podlehli-li však člověk náladě, jež mu *nedovoluje*, aby cítil tento zázrak, musí jeho léčení začíti právě na opačném konci. Pak musíme předpokládati, že propadl otupělosti, při níž se někdo, kdo sedí na koni chová právě tak, jako by seděl na židli. Zázrak, o němž mluvil Wyndham, krása, jež působila dojem jezdecké sochy, význam nejrytějšího jezdce stal se mu pouhou zvyklostí a břemenem. Snad to vše bylo pouhou modou; snad to již vyšlo z módy; snad se o tom již příliš mluvilo nebo se o tom mluvilo nesprávně; snad se mu stalo nesnadným starati se o koně a nevydávati se při tom do strašného nebezpečí, že nabude způsobů podkoního. Zkrátka octl se ve stavu, v němž se o koně ani za mák nestaral. Jezdecký útok jeho dědečka u Balaklavy zdá se mu tak hloupý a zaprášený jako album s rodnými podobiznami. Takového člověka album ve skutečnosti neosvítí; naopak, oslepil ho prachem. Když však dospěl k *onomu* stupni slepoty, nebude

* angl. chivalry z francouzského cheval, kůň.

schopen pohlédnouti na koně nebo na jezdce vůbec, pokud jich neužří ve zcela nezvyklé a skoro nezemské podobě.

Z temného lesa za nějakého dávného šera musí proti nám vyjítí váhavým a přece tanečním krokem jeden z nejpodivnějších předhistorických tvorů. Nejprve zahlédneme podivně malou hlavu sedící na krku nejen delším, ale také silnějším než je sama, tak jako dračí obličej přidělaný k okapové rouře, s jediným nevhodně umístěným chomáčem vlasů běžícím po hřbetě onoho těžkého krku jako vous na nepravém místě; nohy, každá jako pevný kostěný kyj, jedinečná mezi nohami tolikerého dobytka, tak že budí opravdu strach, když na nich objevíme nikoli dělené, nýbrž nedělené kopyto. Není také jen plnou fantasií, vidíme-li v něm jedinečnou nestvůru; neboť nestvůra značí do jisté míry něco, co je jedinečné a on je opravdu jedinečný. Důležité však jest, že když jej vidíme takto, jak jej viděl první člověk, začínáme nabývatí poněkud představy o tom, co to znamenalo, když na něm člověk po prvé jezdil. V takovém snu se nám snad bude zdátí ošklivý, ale nebude se nám zdátí nepůsobivý; a jistě se nebude zdátí nepůsobivým onen dvounohý trpaslík, který na něj dovedl vyléztí. Delší a mnohem bludnější cestou vrátíme se k témuž zázraku člověka a koně; a zázrak ten bude, možno-li, ještě zázračnější. Zahlédneme opět sv. Jiří; ještě slavnostněji, protože sv. Jiří nejede na koni, ale spíše na draku.

K tomuto příkladu, který isem uvedl jen proto, že je příkladem, poznamenávám, že neříkám, že příšera, kterou spatřil první lesní člověk, je pravdivější nebo podivuhodnější než obyčejná klisna ze stáje, na níž hledí civilisovaný člověk, který dovede oceniti, co je normální. Z obou extrémů pokládám tradiční pojetí pravdy za lepší. Říkám však, že pravdu nalezneme v jednom i ve druhém extrému a že ji ztra-

tíme v přechodném stavu pouhé únavy a zapominání na tradici. Jinými slovy říkám, že je lepší hledět na koně jako na obludu než hledět na něj jen jako na pomalejší náhražku motorového vozu. Když jsme došli k *oné* představě koně jako něčeho otřepaného, je daleko lepší, když nás pomyšlení na něj zamrazí, protože to je mnohem svěžejší.

Nuže, jak tomu je s obludou zvanou kůň, je tomu i s obludou, zvanou člověk. Podle mého mínění je ovšem nejlepší pohlížeti na člověka tak, jak na něj hledím já ve své filosofii. Kdo má na lidskou přirozenost názor křesťanský a katolický, bude pokládati za jisté, že to je všeobecný a tudíž zdravý názor a spokojí se tím. Když však ztratí onu zdravou vidinu, může jí zase nabýti jen něčím, co se velmi podobá nesmyslné vidině; to jest tím, že bude v člověku viděti zvláštního živočicha a že si uvědomí, jak zvláštní živočich jest. Ale právě jako okolnost, že jsme na koně hleděli jako na předhistorickou nestvůru, vedla k obdivu lidského umění a nesvědčila proti němu, tak také *opravdu* odpoutaná úvaha o zvláštních osudech člověka povede ke staré víře v nejasné úmysly boží. Jinak řečeno, právě když vidíme, jak podivný je čtvernožec, velebíme člověka, který na něj vsedá; a právě když vidíme, jak podivný je dvounožec, velebíme Prozřetelnost, která jej stvořila.

Zkrátka účelem této předmluvy je dokázati: že právě když pohlížíme na člověka jako na zvíře, poznáváme, že není zvířetem. Zrovna když se pokoušíme namalovati ho jako jakéhosi koně na zadních nohách, uvědomujeme si náhle, že je jistě nějakým zázračným a okřídleným koněm, který se vzepjal do mračen na nebi. Všechny cesty vedou do Říma, všechny cesty vedou kolem zase do ústřední a civilisované filosofie, čítaje v to i tuto cestu říší skřítků a obrácených pojmů. A snad je lepší

neopustiti nikdy země rozumné tradice, kde lidé jezdí lehce na koních a jsou dobrými lovci před Hospodinem.

Tak také ve zvláštním případě křesťanství musíme se vzpíratí vážným důsledkům únavy. Je skoro nemožné fakta oživití, protože jsou vžitá; a pro klesnuvší lidi je často pravdou, že důvěrnost je únavou. Jsem přesvědčen, že kdybychom mohli vypravovatí nadpřirozené příběhy Kristovy slovo za slovem o nějakém čínském hrdinovi, nazývají ho synem nebes místo synem božím, a vyznačítí jeho paprskovou svatozáří zlatými nitěmi čínských výšivek nebo zlatým lakem čínského hrncířství místo zlatým listem našich starých katolických maleb, že by všichni dokazovali svorně duchovní čistotu oné historie. Neslyšeli bychom nic o nespravedlivých záměnách nebo o nelogickém pokání, o pověrečném přepínání břemene hříchu nebo o nemožně nestoudném útoku na přírodní zákony. Divili bychom se rytířskostí čínského pojetí boha, který spadl s nebe, aby bojoval s draky a zachránil bezbožníky, aby nebyli zničeni vlastní nepravostí a pošestilostí. Divili bychom se jemností čínského názoru na život, který postřehuje, že všechna lidská nedokonalost je vlastně v pravdě velmi politování hodnou nedokonalostí. Divili bychom se čínské esoterické a povýšené moudrosti, která řekla, že jsou vyšší kosmické zákony než ty, jež známe; věříme každému obyčejnému indickému kouzelníkovi, kterému se zlíbí k nám přijítí a mluvití tímž způsobem. Kdyby křesťanství bylo jen novou orientální modou, nebylo by mu nikdy vytýkáno, že je starou a orientální věrou. Nehodlám se v této knize řídití uvedeným příkladem sv. Františka Xaverského a s opačným úmyslem učinití z dvanáctí apoštolů mandaríny; aby vypadali ne tak jako domácí, ale spíše jako cizinci. Nehodlám dělatí něco, co bych pokládal

za docela zdařilý žert ; abych vypravoval všechny evangelické příběhy a celé církevní dějiny z ovzduší pagod a copů a abych se zlomyslným humorem uváděl, jakého obdivu došly právě ve čtvrtích, kde jsou odsuzovány jako křesťanské příběhy. Hodlám však zdůrazniti co nejvíce tento znak novosti a zvláštnosti a proto snad použiji i při tak vážném předmětu leckdy úmyslně groteskního a fantastického slohu. Chci čtenářovi pomoci, aby mohl na křesťanství hleděti zvenčí, to jest, aby je viděl jako celek, s pozadím jiných historických událostí; právě tak jako si přeji, aby viděl lidstvo jako celek s pozadím přirozených věcí. A pravím, že v obou případech, když na ně takto hledíme, vyvstávají z onoho pozadí jako věci nadpřirozené. Nesplynou s ostatním barvami impresionismu ; vyniknou z ostatního barvami heraldiky ; tak živě jako červený kříž na bílém štítě nebo černý lev na zlatém poli. Tak se odráží červená hlína od zeleného pole v přírodě nebo bílý křesťan od červené hlíny svého plemene.

Ale abychom je viděli jasně, musíme je viděti jako celek. Musíme viděti, jak se rozvíjely a rovněž jak začaly ; neboť nejneuvěřitelnější v historii jest, že by se věci, jež takto začaly, byly i takto vyvíjely. Každý, kdo se rád zabývá pouhou obrazotvorností, může si představit, že by se bylo stalo něco jiného a že by se byly vyvinuly jiné bytosti. Každý, kdo přemýšlí o tom, co se mohlo státi, může dospěti k jisté vývojové vyrovnanosti ; ale každý, kdo se podívá na to, co se stalo, stane tváří v tvář výjimce a zázraku. Byl-li kdy okamžik, kdy byl člověk pouze zvířetem, můžeme si, zachce-li se nám, představit, jak by bylo dopadlo, kdyby jeho činnost přejalo nějaké jiné zvíře. Mohli bychom načrtnouti zá-
bavný obrázek, v němž by sloni vybudovali sloní architekturu s věžemi a vížkami podobnými klům a chobotům, s městy velikostí vše zastiňujícími.

Mohli bychom vymyslet zajímavou bajku o tom, jak si kráva vytvořila oblek a obula čtyři boty a dva páry ponožek. Mohli bychom si představit nadopici zázračnější ještě než nadčlověka, čtyřrukého tvora, jak pracuje dlátem a maluje rukama a při tom vaří a teše nohama. Uvažujeme-li však o tom, co se stalo, usoudíme zajisté, že se člověk vzdálil od všeho ostatního na vzdálenost opravdu astronomickou a rychlostí tichého blesku světelného. A stejným způsobem, zatím co můžeme, chceme-li, vidět církve mezi chátou mithraických či manicheistických pověr, haštěřících se a zabíjejících se navzájem ke konci říše římské, zatím co si můžeme představit, jak byla církev v onom boji zabita, a jak nějaký jiný náhodný kult nastoupil na její místo, budeme tím více překvapeni (a snad zmateni), když se s ní setkáme o dva tisíce let později, jak se žene věky jako okřídlený blesk myšlenky a věčného nadšení, nemající soupeře ani nic sobě podobného, a stále právě tak nová, jak je stará.

ČLOVĚK V JESKYNI.

Daleko odtud v jakémsi podivném, nekonečně vzdáleném souhvězdí na nebi je hvězdička, kterou hvězdáři snad jednou objeví. Dosud jsem aspoň nikdy nepozoroval na tvářích ani v chování většiny hvězdářů nebo vědců nic, co by svědčilo o tom, že ji už objevili. A přece po ní ve skutečnosti neustále chodí. Je to hvězda, která sama od sebe plodí velmi podivné rostliny i živočichy, z nichž snad nejpodivnější jsou mužové vědy. Tak nějak bych asi začínal dějiny světa, kdybych se řídil vědeckým zvykem, který káže začínati líčením astronomického vesmíru. Pokusil bych se hleděti i na tuto zemi zvenčí, ne snad, že bych lpěl až do omrzení na jejím relativním postavení vůči slunci, ale tak, že bych se snažil učiniti její odlehlost pochopitelnou odosobněnému divákovi. Jenom že nevěřím, že je třeba, abychom se odlidšřovali, chceme-li studovati lidstvo. Nevěřím, že je nutno lpěti na vzdálenostech jen proto, aby svět vypadal hodně maličký. Ba myslím, že je to trochu vulgární myšlénka chtít omeziti ducha rozměry. A ježto nemá naděje na úspěch snaha líčiti zemi jako podivnou planetu, aby tak vzrostl její význam, neskloním se ani před pokusem líčiti ji jako malou planetu s úmyslem snížiti její význam. Spíše bych trval na tom, že ani nevíme, je-li planetou vůbec, tak jako víme, že jest obydlím; a to velmi zvláštním obydlím! Tento znak bych hned předem rád vytkl, ne-li zrovna astronomickým, tedy aspoň poněkud méně obřadným způsobem.

Jedna z mých prvých žurnalistických příhod či nehod týkala se komentáře ke knize Granta Alena o Vývoji představy Boha. Poznamenal jsem náhodou, že by bylo mnohem zajímavější, kdyby Bůh napsal knihu o vývoji představy Granta Al-

lena. Vzpomínám si, že vydavatel namítal, že má poznámka je rouhavá; a to mě ovšem náramně bavilo. Neboť vtíp byl v tom, že ho nikdy nenapadlo, aby si všiml názvu knihy samé, který byl opravdu rouhavý; znamenat přeložen do srozumitelné řeči: „Ukáží vám, jak se tento nesmyslný pojem, že jest nějaký Bůh, vyvinul mezi lidmi.“ Má poznámka byla vhodná a přísně zbožná; uznávala božský záměr i v jeho zdánlivě nejasných a bezvýznamných projevech. Tehdy jsem pochopil mnohé věci, na příklad také to, že v mohé takové agnostické uctivosti je cosi čistě akustického. Vydavatel přehlédl hlavní věc, protože v názvu knihy bylo dlouhé slovo na začátku a krátké na konci, kdežto v mém komentáři bylo na začátku krátké slovo, které jako by ho píchlo. Všiml jsem si, že dáte-li slovo jako Bůh do téže věty se slovem jako pes, působí tato krátká a obrácená*) slova na lidi jako výstřel z pistole. Zdá se, že nezáleží na tom, zdali řeknete, že Bůh stvořil psa nebo pes Boha; to je prý jen plané disputování puntičkářských teologů. Pokud však začínáte dlouhým slovem jako evoluce, projde ostatní docela hladce; vydavatel nečetl patrně celého názvu, protože je trochu dlouhý, a on měl trochu málo času.

Ale tato malá příhoda utkvěla mi v mysli jako jakási parabola. Většina moderních dějin lidstva začíná slovem vývoj a trochu mnohomluvným výkladem o vývoji z docela stejného důvodu jako v tomto případě. V tom slově a dokonce i v té představě je cosi pomalého, konejšivého a stupňovitého. Ve skutečnosti to není – vzhledem k těmto prapůvodním problémům – příliš praktické slovo ani příliš užitečná představa. Nikdo si nedovede představit, jak se nic může změnit v něco. Nikdo se

* Anglicky : God - dog.

nedostane ani o píď dále kupředu tím, že bude vykládati, jak se něco může změnit v něco jiného. Je opravdu mnohem logičtější začínati „Na počátku stvořil Bůh nebe a zemi“ i když tím pouze myslíte, že „Na počátku jakási nepochopitelná síla začala jakýsi nepochopitelný proces.“ Neboť Bůh jest v podstatě jméno tajemství a nikdo se nikdy nedomýšlel, že by člověk mohl pochopiti, jak byl stvořen svět, právě tak jako ho nemohl stvořiti. Avšak vývoj je vskutku omylem pokládán za vysvětlení. Osudnou jeho vlastností jest, že u mnohých vyvolává dojem, že tomu a leččemu jinému rozumějí; právě tak jako žijí mnozí z nich v jakési klamně představně, že četli O původu druhů.

Tato představa něčeho plynulého a pomalého, podobného stoupání horského svahu, má velký podíl na tomto klamu. Je to nelogičnost a klam zároveň; neboť pomalost nemá ve skutečnosti s vlastní otázkou nic společného. Žádný zjev se nestane vnitřně pochopitelnějším ani nepochopitelnějším rychlostí, jakou probíhá. Člověku, který nevěří v zázraky, je pomalý zázrak stejně proti mysli jako rychlý. Řecké čarodějky prý dovedly změnití námořníky pouhým dotekem kouzelné hůlky ve vepře. Ale o nic přirozenější by nebylo, kdybychom viděli, jak nějaký náš známý námořník nabývá den co den víc a více podoby vepřika, až se tu nakonec objeví se čtyřmi nožičkami a zakrouceným ocáskem. Spíše by nás to zaráželo a překvapovalo ještě více. Středověký kouzelník prý létal vzduchem s vrcholu věže; ale snad by přece jen potřebovalo vysvětlení, kdybychom viděli nějakého starého pána, jak si pohodlně jako na procházce vykračuje vzduchem. A přece se celým racionalistickým pojmáním historie vine tento zvláštní a zmatený názor, že se odpomůže nesnázi nebo dokonce že se vysvětlí tajemství, přisoudí-li se pochodům pouze delší

trvání či jistá pomalost. Na jiném místě bude promluveno o zvláštních příkladech; zatím mi jde jen o to, že pouhou domněnkou o pomalém pohybu bylo vytvořeno klamné ovzduší snadnosti a pohodlnosti; tak asi utěšujeme nervosní stařenu, když jede po prve automobilem.

Pan H. G. Wells se přiznal, že je prorokem; a v tomto případě byl prorokem na své vlastní útraty. Je zajímavé, že jeho první povídka byla úplnou odpovědí na jeho historický spis. Stroj času zmařil předem všechny pohodlné závěry založené na pouhé relativitě času. V této nádherné a hrůzyplné vidině zřel hrdina stromy vyhánějící do výše jako zelené rakety, rostlinstvo pučící mu před očima jako zelený požár a slunce ženoucí se po obloze od východu k západu rychlostí meteoru. V jeho případě však byly tyto věci právě tak přirozené, když probíhaly rychle: a v našem jsou stejně nadpřirozené, když probíhají pomalu. Poslední otázkou jest, proč se dějí vůbec; a každý, kdo této otázce opravdu rozumí, ví, že vždy byla a vždy bude náboženskou otázkou; nebo aspoň filosofickou či metafysickou otázkou. A zcela jistě nebude mysliti, že otázku tu rozšíří, nahradí-li náhlou změnu postupnou změnou čili jinými slovy pouze relativní otázkou, rozvíjí-li se týž příběh pomalu či odhrčí-li se rychle, jak to lze provést v biografu točením klikou.

K těmto problémům primitivního bytí je však potřebí trochu více než primitivního ducha. Vyvoláváje tuto vidinu prvních věcí, chtěl bych, aby se mnou čtenář provedl jakýsi pokus s prostoduchostí. A prostoduchostí nemíním hloupost, ale spíše jakousi jasnovidnost, která vidí spíše věci jako život, než slova jako vývoj. Proto by bylo opravdu lepší točiti klikou stroje času trochu rychleji, aby bylo viděti jak tráva roste a stromy vyhánějí až do oblak, kdyby tento pokus mohl soustřediti a zži-

votníti výsledek celého procesu. Víme jen, tak jako nevíme nic jiného, že stromy a tráva vyrostly a že se opravdu děje množství jiných neobyčejných věcí: že se podivní tvorové udržují v prázdném vzduchu, bijíce do něho vějíři různých fantastických tvarů; že si jiní podivní tvorové živi razí cestu pod břemenem vodních spoust; že se jiní podivní tvorové pohybují po čtyřech nohách a že se tvorové ze všech nejpodivnější pohybují po dvou nohách. To jsou skutečnosti a nikoliv teorie a při srovnání s nimi jsou evoluce a atomová ba i sluneční soustava pouhými teoriemi. Jde tu jen o historickou a nikoliv filosofickou otázku. Všimněme si jenom, že žádný filosof nepopírá, že dva velké přechody zůstávají dosud tajemstvím; původ vesmíru totiž a původ principu života. Většina filosofů je tak osvěcena, že připojuje, že třetím tajemstvím jest původ člověka. Jinými slovy, třetí most byl vystaven přes třetí propast nepředstavitelného, když na svět přišlo to, co jmenujeme rozumem a to, co jmenujeme vůlí. Člověk není jen evolucí, ale spíše revolucí. Že má páteř nebo jiné části podobně sestrojené jako ptáci a ryby, je zřejmou skutečností, ať již je význam této skutečnosti jakýkoli. Pokusíme-li se však pohlížeti na něho – jak se to stalo – jak na čtvernožce, chodícího po zadních nohách, shledáme, že dojdeme k mnohem fantastičtějším a převratnějším důsledkům než kdyby chodil po hlavě.

Úvodem k historii člověka uvedu příklad, který vysvětlí, co mám na mysli, když říkám, že je potřeba jisté dětské přímosti, abychom postřehli pravdu o dětství světa. Osvětlí, co mám na mysli, když říkám, že směsice populární vědy a žurnalistické hantýrky popletla fakta týkající se prvních věcí, tak že nelze viděti, která vlastně byla první. Ilustruje, byť jen jedinou vhodnou ilustrací, všecko, co míním nutností viděti příkré rozdíly, jež dodá-

vají historii tvaru, místo aby byla utápěna ve všem tom generalisování o pozvolném vývoji a totožnosti všeho. Neboť podle výroku pana Wellse potřebujeme zajisté obrysů historie. Podle výroku pana Mantaliniho se však můžeme odvážiti tvrzení, že tato vývojová historie nemá obrysů vůbec, nebo je má jen napolo. Hlavně však osvětluje to, co mám na mysli, když říkám, že čím více hledíme na člověka jako na zvíře, tím méně se bude zvířeti podobati.

Můžeme se přesvědčiti, že se dnes všechny naše romány a noviny hemží nesčetnými nárázkami na populární postavu zvanou Jeskynní člověk. Zdá se, že nám je docela blízký, nejen jako veřejná, ale i soukromá osobnost. S jeho psychologii se vážně počítá v psychologickém románě a v psychologickém lékařství. Pokud tomu rozumím, bylo jeho hlavním zaměstnáním tlouci ženu a vůbec chovati se k ženám surově. Nikdy se mi nepoštěstilo dopátrati se důkazu pro tuto myšlenku; a nevím, na jakých předhistorických denících či předhistorických rozvodových zprávách se zakládá. Ba ani o pravděpodobnosti těchto názorů jsem se nikdy nemohl přesvědčiti, jak jsem na jiném místě ukázal, i když jsem je předpokládal a priori. Říká se nám vždy bez jakéhokoliv vysvětlení a zdůvodnění, že primitivní člověk mával kyjem a srážel ženu k zemi, než ji unesl. Ale podle analogie s ostatními zvířaty bylo by od ženy skoro chorobnou skromností a nedostatkem vůle domáhati se vždy, aby ji muž srazil k zemi, dříve než by svolila k tomu, aby ji unesl. Opakuji, nikdy nemohu pochopiti, proč by měla býti samička tak jemná, byl-li sameček tak surový. Jeskynní člověk byl snad zvířecky drsný, není však důvodu, proč by měl býti zvířectější než zvířata. A láska žiraf a říční románky hrochů nebývají provázeny žádným takovým před-

chozím povykem a rámusem. Jeskynní muž nebyl snad o nic lepší než jeskynní medvěd; ale mladá medvědice, tak proslulá v poesii, nemívá v oblibě staropanenství. Zkrátka tyto podrobnosti rodinného života v jeskyni překvapují mě jak při vývojové, tak i statické hypotesi. Opravdu bych pro ně rád sehnal důkazy; na neštěstí však jsem se jich nikdy nedopátral. Podivné však jest, že zatím co deset tisíc jazyků více méně vědeckých nebo literárních povídalů rozpráví najednou o tomto nešťastníkovi, zvaném jeskynní člověk, příležitost, při níž je opravdu vhodné a rozumné mluvit o něm jako o jeskynním člověku, se poměrně zanedbávala. Lidé užívali tohoto širokého názvu dvacaterým různým způsobem; ale nikdy se ani dost málo nestarali o to, jak pojmenovati to, čemu by se od něho mohli opravdu naučiti.

Opravdu, lidé se zajímali o všechno možné, co se týkalo jeskynního člověka mimo to, co v jeskyni dělal. A časem se vskutku vyskytnou důkazy o tom. Je jich dosti málo, jako všech předhistorických důkazů, ale týkají se skutečného jeskynního člověka a nikoliv literárního jeskynního člověka a jeho kyje. Našemu smyslu pro reálnost bude prospěšné, budeme-li hleděti docela prostě na tyto skutečné důkazy a nezacházeti daleko za ně. V jeskyni nebyl nalezen kyj, strašlivý, krví zbrocený kyj, jehož zářezy by značily počet žen, kterým dopadl na hlavu. Jeskyně nebyla modrovousovým obydlím, plným kostí povražděných žen; nebyla plna ženských lebek narovnaných do řad a rozbitých jako skořápky. Tak či onak jest v moderních frázích, filosofických závěrech a literárních rozpravách, které celou tu otázku zatemňují, něco docela nesouvislého. A chceme-li zachytiti pravý záblesk jitra světa, bude daleko lepší, budeme-li chápati i historii jeho objevu jako nějakou pověst z jitřní země. Bylo by opravdu lépe vy-

právěti pohádku o tom, co bylo vskutku shledáno tak prostým jako pověst o hrdínech hledajících Zlaté rouno nebo zahradu Hesperidek, kdybychom tak mohli vyváznouti z mlh teorií vzájemně si odporujících do jasných barev a čistě kreslených obrysů takového svítání. Staří epičtí básníci dovedli aspoň vyprávěti pohádku, snad velkolepou, ale nikdy neznetvořenou, nikdy násilně nepokřivenou, aby se hodila na teorie a filosofie, vynalezené o staletí později. Bylo by dobré, kdyby moderní badatelé líčili své objevy střízlivým slohem starých cestovatelů a bez oněch dlouhých slov plných narážek a bez významých vývodů a náznaků. Pak bychom mohli nabýti přesného pojmu o tom, co víme opravdu o jeskynním člověku nebo aspoň o jeskyni.

Jistý kněz s chlapcem vešli před časem do dutiny vyhloubené v kopci a octli se v jakémsi podzemním tunelu, který vedl do labyrintu takových tajných skalních chodeb. Prolézali štěrbinami, jimiž se zdálo skoro nemožné prolézt, plazili se chodbami, které jako by byly udělány pro krtky, padali do děr zejících jako studně, zdálo se, že se pohrbí za živa sedmkrát po sobě bez naděje na vzkříšení. To vše jsou jen staré zkušenosti všech takových odvážných výprav; zde je však potřeba někoho, kdo postaví takový příběh do prvotního osvětlení, v němž není všední zkušenosti. V okolnosti, že prvními vetřelci do tohoto propadlého světa byli kněz a chlapec, typy starobylosti a mládí světa, jest na příklad cosi podivně symbolického. Zde se však zajímám spíše o symbolismus chlapcův než knězův. Nikomu, kdo se pamatuje na chlapecká léta, není třeba říkati, co znamená pro chlapce, vkročili jako Petr Pan pod střechu z kořenů všeho stromoví a kráčí hlouběji a hlouběji, až se dostane, jak říkal William Morris, k samým kořenům hory. Myslíme si, že někdo puzen oním prostým a nezkaženým

realismem, který je vlastní nevinností, pokračoval v té cestě až do konce, ne proto, aby mohl něco dovoditi nebo dokázati v nějakém zaprášeném časopiseckém sporu, ale prostě pro to, co uvidí. To, co spatřil posléze, byla jeskyně, tak vzdálená denního světla, že by mohla docela dobře býti legendární lví jamou Danielovou, ukrytou pode dnem moře. Když bylo v této tajné skalní světnici po dlouhé noci, trvající nesčetné věky, rozžato světlo, ukázalo se na jejich stěnách hojně čar vyznačených barevnou hlínou; a když sledovali jejich linie, poznali přes prádnotu nesmírných věků tahy lidské ruky. Byly to kresby či malby zvířat. A byly kresleny či malovány nejen člověkem, ale také umělcem. Ať již s jakýmikoli archaickými výhradami, ukázaly onu zálibu v dlouhé letmé nebo dlouhé vlnité linii, kterou jistě pozná každý, kdo kdy kreslil nebo pokoušel se kreslit; a žádný umělec nedovolí učencovi, aby mu v té věci odporoval. Ukázaly na experimentálního a dobrodružného ducha umělcova, ducha, který se nevyhýbá věcem, ale zkoumá je. Jako když kreslíř znázornil pohyb jelena, otáčejícího hlavu do zadu a větřícího, pohyb to obvyklý u koně. Jest však mnoho moderních malířů zvířat, kteří by si mohli vytknouti za úkol znázorniti jej věrně. Při této a dvaceti jiných podrobnostech je zřejmo, že umělec pozoroval zvířata s jistým zájmem a patrně i s jistým potěšením. V tomto smyslu by se zdálo, že byl nejen umělcem, ale i naturalistou. A sice takovým, který jest opravdu přirozený.

Zde je však nutno jen mimochodem poznamenati, že v ovzduší oné jeskyně není nic, co by připomínalo surové a škarohlídké ovzduší oné časopisecké jeskyně, v níž větry dují a skučí kolem nás s nesčetnými ozvěnami o jeskynním člověku. Pokud lze z takových stop minulosti souditi na lid-

skou povahu, je to povaha docela lidská a opravdově lidská. Není zajisté vzorem nelidské povahy, jako abstrakce odvozené populární vědou. Mluví-li spisovatelé, pedagogové a psychologové všech druhů o jeskynním člověku, nikdy o něm neuvažují ve spojitosti s něčím, co je opravdu v jeskyni. Napíše-li realistický spisovatel sexuálních románů: „Rudé jiskry zavířily hlavou Dagmara Doubledicka; cítil, jak se v něm probouzí duch jeskynního člověka,“ byli by čtenáři velmi zklamáni, kdyby Dagmar jen odešel a jal se kreslit na stěně kreslírny veliké obrazy krav. Píše-li psychoanalytik nemocnému: „Podvědomé pudy jeskynního člověka vás nepochybně pobádají, abyste povolil mocnému popudu“, nemyslí tím jistě, že by ho něco pobádalo, aby maloval vodovými barvami nebo konal svědomité studia, jak dobytek pohybuje hlavami, když se pase. A přece víme podle skutečnosti, že jeskynní člověk dělal tyto milé a nevinné věci a nemáme nejmenšího důkazu o tom, že si počínal násilnický a divoce. Jinými slovy, jeskynní člověk, jak se nám obyčejně líčí, je prostě bájí či spíše zmatkem. Neboť báje má aspoň pomyslné obrysy pravdy. Celé to mluvení je prostě zmatkem a nedorozuměním, jež se neopírá o žádný vědecký důkaz a jež má cenu jen jako omluva pro jakousi velmi moderní anarchii. Muž, který pocítuje potřebu týrat ženu, může býti jistě hrubcem a nemíti při tom žádných vztahů k povaze jeskynního člověka, o němž nevíme takřka nic, leda snad to, čeho se můžeme dohadovati z několika nevinných a milých obrázků nalezených na stěně.

To však na oněch obrázcích nebo na zvláštním ponaučení, které tu z nich je třeba vyvoditi, není nejdůležitější. Ono ponaučení jest cosi mnohem většího a prostšího, tak velikého a prostého, že to napoprvé zní dětinsky. A je to opravdu v nejlepším smyslu

dětinské; právě proto jsem na to v této apologii hleděl do jisté míry očima dítěte. To jest největší zjev, který hochovi v jeskyni opravdu bije do očí; a snad je příliš veliký, aby jej postřehl. Byl-li hoch ovečkou ze stáda knězova, lze se domnívati, že byl navyklý užívatí jisté dobré vlastnosti zdravého rozumu; onoho zdravého rozumu, který k nám často přichází v podobě tradice. V onom případě by prostě poznal v díle primitivního člověka lidské dílo zajímavé, nikterak však nehodné víry pro svou primitivnost. Viděl by, co se zraku nabízelo a necítil by pokušení viděti něco, co tam nebylo, vlivem nějakého vývojového rozčilení nebo moderních úvah. Kdyby o takových věcech slyšel, připustil by ovšem, že úvahy jsou snad pravdivé a že je lze srovnati se skutečnostmi, které jsou pravdivé. Umělec by snad zaujal jiné stanovisko vůči jeho povaze nehledě k tomu, co bylo v jeho uměleckých dílech historicky zachováno. Primitivní člověk měl snad potěšení v týrání žen stejně jako v kreslení zvířat. Můžeme však říci, že kresby svědčí jen o jednom a nikoli o druhém. Je snad pravda, že jeskynní muž, když byl hotov s týráním matky nebo ženy – jak se to právě hodilo – poslouchával rád, jak bublá potůček, nebo pozoroval, jak chodí jeleni pít k potoku. Není to nemožné, ale je to nelogické. Zdravý rozum dítěte by se spokojil tím, že by se učil od skutečností tomu, čemu nás mají skutečnosti učiti; a obrázky v jeskyni jsou bezmála všechny skutečnosti, jež tam jsou. Podle onoho svědectví by bylo dítě oprávněno domnívati se, že člověk zobrazoval zvířata kamenem a červeným okrem z téhož důvodu, jako se ono samo pokoušívá zobraziti zvířata uhlem a červenou křídou. Člověk kreslil jelena právě tak, jako dítě kreslilo koně; protože to bylo veselé a zábavné. Člověk kreslil jelena s hlavou otočenou do zadu jako dítě kreslilo vepře se za-

vřenýma očima; protože to bylo nesnadné. Dítě a muž, jsouce oba lidskými bytostmi, byli by spojení bratrstvím lidí; a bratrství lidí je vznešenější, klene-li se nad propastí věků než pouze nad prorvou tříd. V žádném případě by však nevidělo známek svědčících o jeskynním člověku, jak ho líčí nezralý evolucionismus; protože jich tu není viděti. Kdyby mu někdo řekl, že všechny ty obrázky kreslil sv. František z Assisi jen z čisté a svaté lásky k zvířatům, nenašlo by se v jeskyni nic, co by tomu odporovalo.

Znal jsem dámu, která položertovně mínila, že jeskyně bývala jeslemi, kam byly přiváděny děti, aby byly docela v bezpečí a že barevná zvířata byla kreslena na zdi pro jejich zábavu; právě tak jako zdobí obrazy slonů a žiraf zdi moderní opatrovny. A ačkoliv to byl jen žert, upozorňuje přece na několik jiných předpokladů, jež až příliš ochotně přijímáme. Kresby nedokazují přece ani, že jeskynní lidé žili v jeskyních zrovna tak jako objevení vinného sklepu v Balhamu (dávno po tom, kdy bylo toto předměstí zničeno lidským nebo božím hněvem) nedokazovalo, že střední vrstvy ve Viktorii žily jediné pod zemí. Jeskyně měla možná zvláštní účel jako sklep; byla snad posvátným místem nebo útočištěm za války nebo shromaždištěm tajných společností nebo čehokoliv jiného. Je však úplně pravda, že její umělecká výzdoba připomíná mnohem více ovzduší dětského pokoje než kterékoli této příšery anarchistické zuřivosti a strachu. Představil jsem si v mysli dítě stojící v jeskyni. Je lehké představit si nějaké dítě, moderní či z dob nesmírně dávných, jak dělá živý posunek jako by se mazlilo se zvířaty namalovanými na stěně. V onom posunku je obsažena, jak uvidíme později, předzvěst jiné jeskyně a jiného dítěte.

Mysleme si však, že chlapec nebyl vychován knězem, ale profesorem, jedním z těch profesorů,

kteří zjednodušují poměr lidí a zvířat na pouhou vývojovou obměnu. Představme si, že by se hoch viděl s touž prostotou a upřímností, jak pobíhá jako púhý Mauglí se smečkou a zhruba nerozeznatelný od druhých vyjma dle relativního a nedávného odlišení. Jaké nejprostší naučení vyplývalo by pro něho z oné podivné kamenné obrázkové knihy? Zajisté že by dospěl posléze k závěru, že kopal velmi hluboko a našel místo, kde nějaký člověk nakreslil obraz soba. Musel by však kopati o hodně hlouběji, než by našel místo, kde sob nakreslil obraz člověka. Zní to jako pravda samozřejmá, v této souvislosti jest to však skutečná a velmi strašlivá pravda. Mohl by sestoupiti do nezměrných hloubek, mohl by klesnouti do zapadlých končin, podivných jako daleké hvězdy, mohl by se dostatí dovnitř světa tak daleko od lidí, jako je odvrácená strana měsíce, mohl by prohledati ony chladné propasti i ohromné spousty kamene, znamenane sporými hieroglyfy zkamenělin, zbytky ztracených dynastií biologického života, spíše podobnými ruinám po sobě jdoucích tvorstev a oddělených světů než stupňům v dějinách jednoho světa. Našel by stopy oblud vyvíjejících se bez plánu ve směrech vymykajících se všem našim obvyklým představám o rybách a ptácích; sahajících po životě, uchvacujících jej a dotýkajících se ho každým pitvorným prodloužením rohu, jazyka a tykadla; stopy lesa vyrůstajícího do fantastických karikatur drápů, ploutví a prstů. Nikde by však nenašel jediného prstu, který by byl nakreslil v písku jedinou smysl mající čáru; nikde by nenašel drápu, který by aspoň začal črtati nejasný náznak nějakého tvaru. Podle všeho bylo by to stejně nemyslitelné při všech těchto nesčetných kosmických obměnách zapomenutých aeonů, jako u zvířat a ptáků před našima očima. Dítě by to nečekalo, právě tak jako by nečekalo, že bude kočka

z pomsty čmáratí po stěně psovu karikaturu. Dětský zdravý rozum by varoval i nejevolutnější dítě před očekáváním něčeho takového; avšak stopysurových a nedávno se vyvinuvších předků lidstva ukazovaly by mu zrovna tohle. Jistě že by je překvapovalo, že lidé, od něho tak vzdálení, jsou mu tak blízcí a zvířata, jemu tak blízká, jsou mu tak vzdálena. Jeho prostotě zdálo by se aspoň to podivné, že nemohlo naléztí u žádných zvířat ani stopy po začátcích umění. To jest nejprostší naučení, jež lze získati v jeskyni s barevnými kresbami; jenom že je příliš prosté, aby je bylo lze získati. Je to prostá pravda, že se člověk liší od zvířat druhem a nikoliv stupněm. Důkazem toho jest, že zní jako samozřejmost, řekneme-li, že nejprimitivnější člověk kreslil obrázky opice a že zní jako žert, řekneme-li, že nejinteligentnější opice kreslila obrázky člověka. Něco, co oba rozlučuje a v čem je nepoměr, se objevilo; a je to jedinečné. Umění je znakem člověka.

To jest jedna z těch prostých pravd, jimiž by měly dějiny počátků vsutku začínati. Stoupenec vývojové teorie stojí v malované jeskyni a hledí vyjeveně na věci, které jsou příliš veliké, aby je zahlédl a příliš prosté, aby jim rozuměl. Snaží se vyvoditi z podrobností obrázků všemožné jiné nepřímé a pochybné okolnosti, protože nemůže postřehnouti prvotního významu celé otázky; chatrné a teoretické vývody o nedostatku náboženství a vlivu pověry, o kmenovém zřízení a lovu, o lidských obětech a bůhví o čem ještě. V příští kapitole pokusím se načrtnouti poněkud podrobněji často rozebíranou otázku o těchto předhistorických počátcích lidských myšlenek a zvláště náboženské myšlenky. Zde uvádím z jeskyně jen tento jediný případ jako jakýsi symbol nejprostší pravdy, z níž by měly dějiny vycházeti. Po všem, co bylo řečeno, zůstává hlavní skutečností, již dosvědčuje pozůstalost sobího muže

zároveň se všemi ostatními památkami, že sobí muž dovedl kreslit, sob však nikoliv. Byl-li sobí muž do té míry zvířetem jako sob, jest tím neobyčejnější, že dovedl, co nedovedla ostatní zvířata. Byl-li obyčejným produktem biologického vzrůstu jako každé jiné zvíře či pták, pak je tím neobyčejnější, že nebyl ani trochu podoben kterémukoliv jinému zvířeti nebo ptáku. Zdá se mnohem nadpřirozenější, hledíme-li na něj jako na přirozený produkt než jako na nadpřirozený.

Začal jsem však tyto dějiny v jeskyni podobné jeskyni Platonových úvah, protože je vzorem omylů výlučně vývojových úvodů a předmluv. Je zbytečné začínati tvrzením, že se všechno dalo pomalu a znenáhla a že všechno záviselo jen na stupni vývoje. Neboť u prosté věci, jako jsou kresby, není vskutku ani stopy po vývoji nebo stupni. Opice kresbami nezačínaly a lidé jimi nekončili. Pithecanthropus nekreslil přece soba špatně a Homo sapiens dobře. Vyšší živočichové nekreslili stále lepší a lepší portréty. Pes nemaloval lépe ve svém nejlepším období, než ve své dřívější horší podobě jako šakal. Divoký kůň nebyl impresionistou a ušlechtilý kůň novoimpresionistou. O této schopnosti, zobrazovati věci stínem nebo odpovídajícím tvarem, lze jen říci, že se v přírodě vyskytuje jedině u člověka. A že o ní nemůžeme ani hovořiti, abychom nejednali s člověkem jako s něčím odlišným od ostatní přírody. Jinými slovy, každá rozumná historie musí začínati člověkem jako člověkem, jako něčím, co jest absolutní a osamocené. Kde se tu vzal, či vlastně kde se vzalo cokoliv jiného, je věcí teologů, filosofů a přírodopisců a nikoliv historiků. Ale výborným příkladem tohoto tajemného osamocení jest otázka uměleckého popudu. Tento tvor se jistě lišil ode všech ostatních tvorů; neboť byl tvůrcem právě tak jako tvorem. Nic nemohlo býti v tom smyslu učiněno dle jiného

obrazu než člověková. Pravda ta jest však tak pravdivá, že i bez jakékoli náboženské víry musí býti chápána ve formě jakési mravní a metafysické zásady. V příští kapitole uvidíme, jak se tato zásada hodí ke všem historickým domněnkám a vývojovým mravoukám, jež jsou nyní v modě. A jak se hodí k počátkům kmenového zřízení a bájeslovné víře. Nejjasnějším a nejvhodnějším příkladem, s nímž lze začínati, jest však tato populární otázka, co jeskynní člověk ve své jeskyni opravdu dělal. To znamená, že tak či jinak objevilo se v jeskynní noci přírody cosi nového; duch, který je jako zrcadlo. Jest podoběn zrcadlu, poněvadž má schopnost zrcadlití. Podobá se zrcadlu, poněvadž jedině v něm lze viděti všechny ostatní tvary jako zářící stíny v nějaké vidině. A především se podobá zrcadlu, protože jest jediný svého druhu. Jiné věci se mu snad podobají anebo se podobají vzájemně různým způsobem; jiné věci jej snad předčí nebo se předčí zároveň různým způsobem; zrovna tak jako mezi nábytkem v pokoji může býti stůl kulatý jako zrcadlo a skříň může býti širší než zrcadlo. Zrcadlo jest však jedinou věcí, jež je může pojmouti všecky. Člověk jest mikrokosmem; člověk jest mírou všech věcí, člověk jest obrazem božím. To jsou jediná pravá naučení, jež lze získati v jeskyni a jest na čase dáti jim volný průchod.

Bude však dobře, vysvětlím-li zde jednou pro vždy, co míním, říkám-li, že člověk jest výjimkou ze všeho a zároveň zrcadlem a mírou všech věcí. Chceme-li však viděti člověka, jaký jest, bude nutno držeti se pevně oné prostoty, jež je schopna zbaviti se nakupených mračen sofistiky! Nejprostší pravdou o člověku jest, že je velmi zvláštní bytostí; skoro v tom smyslu, že je na zemi cizincem. Uvažujeme-li střízlivě, vypadá spíše jako někdo, kdo si přináší z jiné země cizí zvyky než někdo, kdo vyrostl jen

v této zemi. Má nemalé výhody i nemalé nevýhody. Nemůže spáti jen ve své kůži, nemůže se spolehnouti na vrozený pud. Je zároveň tvůrcem, který uvádí v pohyb zázračné ruce a prsty i jakýmsi mrzákem. Je zabalen do umělých ob vazů zvaných šaty; opírá se o umělé berle zvané nábytek. Jeho duch má stejně pochybné výsady a stejně výstřední omezení. Jediný mezi živočichy jest otrášen krásnou ztřeštěností zvanou smích; jako by zahlédl něco tajného přímo v ustrojení světa a před světem samým skrytého. Samojediný ze živočichů cítí potřebu odvracet své myšlenky od základních skutečností svého těla; potřebu zakrýváti je jako tváří tvář nějaké vyšší možnosti, jež tvoří tajemství studu. Ať velebíme tyto věci jako přirozené u člověka, nebo je snižujeme jako umělé v přírodě, zůstávají stejně jedinečné. To jest obsaženo v onom lidovém pudu zvaném náboženství a zmateno teprve pedanty, zvláště pracovitými pedanty Prostého Života. Největšími ze všech sofistů jsou gymnosofisté.

Není přirozené hleděti na člověka jako na přirozený produkt. Není rozumné nazývati člověka obyčejným zjevem na zemi. Nedíváme se přímo, hledíme-li na něj jako na zvíře. Není to rozumné. Je to hříchem proti světlu; proti onomu jasnému dennímu světlu rozměrů, které je základem vší reality. Dosahuje se toho prodloužením bodu, objevením nějaké okolnosti, umělým zvolením jistého světla a stínu, vyzvednutím nepatrnějších nebo nižších věcí, které jsou snad náhodou podobny. Pevná věc na denním světle, kolem níž můžeme choditi a prohlížeti ji se všech stran, je velmi různá. Jest také velmi neobyčejná; a zdá se tím neobyčejnější, z čím více stran na ni hledíme. Není zajisté věcí, která by vyplývala a vznikala přirozeně z jiné věci, Představíme-li si, že by nějaká mimolidská nebo neosobní inteligence cítila od samého počátku všeo-

becný ráz mimolidského světa v dostatečné míře, aby byla schopna vidět, jak se věci vyvíjejí, ať už jakýmkoli způsobem, nebylo by v celém tom přirozeném světě nic, co by připravilo takového ducha na tak nepřirozenou novotu. Takový duch by člověka jistě nepřirovnal k jednomu ze sta stád, jež našlo hojnější pastvu, nebo k jedné ze sta vlaštovek, dělající jaro v cizí krajině. Nebylo by tu stejného měřítka a stěží by tu byly stejné rozměry. A stejně pravdivě bychom mohli říci, že by to nebylo v tomže světě. Vypadalo by to spíše, jako kdyby jedna ze sta krav náhle přeskočila měsíc nebo jednomu ze sta vepřů narostla z ničeho nic křídla. Nešlo by o to, aby si dobytek hledal sám pastviště, ale aby si sám vystavěl stáje, nešlo by o to, aby jedna vlaštovka dělala jaro, ale aby si udělala sama své jarní přístřeší. Neboť právě okolnost, že si ptáci stavějí hnízda, jest jednou z těch podobností, jež zostrhují překvapující onen rozdíl. Právě okolnost, že se pták dostane až ke stavění hnízda a že se nemůže dostat ani o krok dále, dokazuje, že nemá ducha jako člověk; dokazuje to mnohem pádněji, než kdyby nestavěl vůbec nic. Kdyby nestavěl vůbec, mohl by snad býti pokládán za filosofa, quietistu nebo stoupence budhistické školy, lhostejného vůči všemu mimo ducha obsaženého uvnitř. Když však staví tak jak to dělá a je spokojen, že si hlasitě prozpěvuje, pak víme, že jest opravdu mezi ním a námi jakýsi neviditelný závoj jako tabule skla, jako okno, do něhož bude pták marně narážeti. Předpokládejme však, že náš abstraktní divák viděl, jak jeden z ptáků začíná stavěti jako lidé. Dejme tomu, že v neuvěřitelně krátké době vytvořil sedm architektonických slohů místo jednoho slohu při stavění hnízda. Dejme tomu, že ten pták pečlivě vybíral rozvětvené snítky a špičaté listy, aby tím vyjádřil pronikavou zbožnost gotiky, jak se ale vrátil k širokému listí a k černému

blátu, když chtěl v ponurejší náladě vytvořiti sloupy Baalovy a Astartiny; nebo si vystavěl hnízdo dle vzoru visutých zahrad babylonských. Dejme tomu, že udělal hliněné sošky ptáků, proslavivších se v literatuře nebo politice a postavil si je před hnízdem. Dejme tomu, že jeden z tisíce ptáků začal dělati některou z tisíce věcí, které člověk dělal již na úsvitě světa; buďme docela jisti, že by divák nepokládal takového ptáka za pouhou vývojovou obměnu jiných ptáků. Jistě by ho pokládal za velmi strašlivého divokého opeřence. Snad za zlověstného ptáka, jistě však za ptáka tajemného významu. Takový pták by vyprávěl ptakopravcům, ne o tom, že se něco stane, ale o tom, že se něco stalo. Toto něco by bylo objevení ducha s novým rozměrem hloubky; ducha takového jako u člověka. Kdyby nebylo Boha, žádný jiný duch nemohl by ho pochopitelně předvídati.

Ve skutečnosti však není ani stopy po důkazu, že se tato věc vůbec vyvíjela. Není ani nejmenšího dokladu o tom, že se tento přechod dál pomalu, ba ani o tom, že se dál přirozeně. V přesně vědeckém smyslu nevíme prostě vůbec nic, jak rostl, nebo rostli vůbec či co vlastně jest. Jsou snad kusé stopy kamenů a kostí naznačující neurčitě rozvoj lidského těla. Není však nic, co by aspoň matně napovídalo o takovém rozvoji lidského ducha. Nebyl a byl; nevíme, v kterém okamžiku nebo před jakými nekonečnými lety. Něco se stalo; něco, co má všechny příznaky zjevu nezávislého na čase. Nemá to tudíž nic společného s historií v obyčejném slova smyslu. Dějepisec musí to nebo něco podobného pokládati za prokázané; není věcí jeho jakožto dějepisce vysvětlovati to. Nemůže-li to však vysvětliti jako dějepisec, nevysvětlí to ani jako biolog. Ani v jednom ani v druhém případě není pro něj zahanbuující, přijme-li to bez výkladu; vždyť to je

skutečnost a historie i biologie se obírají skutečnostmi. Byl by docela oprávněn klidně postavit proti sobě okřídleného vepře a krávu, která přeskakovala měsíc jen proto, že se náhodou vyskytly. Může právem uznati člověka za něčí rozmar, protože ho uznává za skutečnost. Může se cítiti docela dobře ve ztřeštěném a nesouvislém světě nebo ve světě, který plodí věci tak ztřeštěné a nesouvislé. Neboť skutečnost je něco, na co se všichni můžeme spolehnouti, i když to lze stěží spojit s něčím jiným. Věc jest tu; a to pro většinu z nás stačí. Musíme-li však věděti, jak se sem pochopitelně dostala, chceme-li ji uvésti realisticky ve spojitost s jinými věcmi, trváme-li na tom, abychom viděli, jak se vyvíjí zrovna před našima očima z nějakého okolí bližšího své vlastní povaze, pak se jistě musíme obrátiti k věcem velmi rozdílným. Musíme zvířiti velmi podivné vzpomínky a vrátiti se k velmi prostým snům, toužíme-li po původu, který by mohl z člověka udělati něco jiného než obludu. Objevíme mnoho různých příčin, než se stane tvorem příčinným; a budeme se dovolávat jiných autorit, abychom ho změnili v něco rozumného nebo aspoň pravděpodobného. Je v tom všecko, co je zároveň strašné a přívětivé i zapomenuté se spoustou hrozných tváří a ohnivými pažemi. Můžeme bráti člověka jako skutečnost, spokojíme-li se s nevysvětlenou skutečností. Můžeme naň hleděti jako na zvíře, můžeme-li žiti s pohádkovým zvířetem. Musíme-li však nutně mít uspořádání a nutnost, pak si ovšem musíme opatřiti přede hru a crescendo stupňujících se zázraků, které se ohlásily nescíslnými blesky ve všech sedmi nebesích jiného řádu, aby člověk mohl býti něčím obyčejným.

PROFESOŘI A PŘEDHISTORIČTÍ LIDÉ.

Jak chabé jsou vědecké poznatky o těchto předhistorických věcech, sotva si kdo všiml. Věda, jejímž moderním zázrakům se všichni podívujeme, do-
dělává se svých úspěchů stálým rozmnožováním
údajů. Při všech praktických vynálezech, při většině
přírodních objevů může vždy posílití důkaz poku-
sem. Nemůže však pokusně dělati lidi, ba nemůže
ani pozorováním zjistiti, co první lidé dělali. Vy-
nálezce může postupovati krok za krokem při se-
strojování letadla i tehdy, když na svém dvorečku
dělá jen pokusy s kovovými hůlkami a plíšky. Na
svém dvorečku nemůže však pozorovati vývoj chy-
bějícího članku. Dopustil-li se ve svých výpočtech
chyby, opraví mu jí letadlo tím, že se zřítí. Chybí-li
však při úvaze o tom, zda jeho předkové bydlili na
stromech, neuvidí svého praotce, jak padá se stromu.
Jeskynního člověka nemůže chovati na dvorku jako
kočku a pozorovati ho, aby se přesvědčil na vlastní
oči, zdali opravdu provozuje lidojedství a zmocňuje
se své družky únosem po vzoru manželství se za-
jatkyňmi. Nemůže chovati kmen primitivních lidí
jako smečku psů a pozorovati, pokud se u nich pro-
jevuje vliv stádového pudu. Spatří-li ptáka, který
se chová zvláštním způsobem, může si opatřiti jiné
ptáky a pozorovati, chovají-li se také tak. Najde-li
však lebku nebo kousek lebky v díře na nějakém
kopci, nemůže z ní ve své fantasií udělati údolí
vyschlých kostí. Zabývá-li se minulostí, která pro-
padla téměř úplně zkáze, může se řídit pouze svě-
dectvím a nikoli pokusem. A svědectví, které tu
jest, sotva stačí k tomu, aby aspoň svědčilo. A tak
zatím co většina věd probíhá jakousi křivkou a je
stále opravována novými důkazy, letí tato věda
přímočaře do prostoru a není opravována ničím.
Ale zvyk činiti závěry, které lze opravdu činiti

v oborech slibujících lepší výsledek, je vědeckému duchu tak vžitý, že se nemůže zdržeti navyklého mluvení. Mluví o myšlence, kterou mu vnukl kousek kosti, jako by to bylo něco podobného letadlu, sestrojenému z celé hromady kovových střepin. Potíž profesora prehistorie je v tom, že svých střepů nemůže slepiti dohromady. Zázračné a vítězné letadlo jest uděláno ze sta chyb. Ten kdo studuje počátky, dopustí se snad jediné chyby a ulpí na ní.

Mluvili jsme velmi pravdivě o vytrvalosti vědy; v této části bylo by však pravdivější mluvit o její netrpělivosti. Vlivem nesnáze, kterou jsme právě popsali, počíná si teoretik příliš překotně. Máme spoustu domněnek tak ukvapených, že je lze docela dobře nazvatí fantasiemi a že je nijak nelze skutečnostmi dále opravovat. Nejempyričtější antropolog je tu omezen právě tak jako starožitník. Může jen utkvětí na zlomku minulosti a nemá prostředku, aby jej v budoucnu zvětšil. Může jen pevně sevřítí svůj zlomek skutečnosti skoro tak jako primitivní člověk svíral svůj úlomek křemene. A ovšem že si s ním počíná zrovna tak a z téhož důvodu. Je to jeho nástroj a k tomu ještě jeho jediný nástroj. Je to jeho zbraň a to jediná zbraň. Mává jí často s fanatismem daleko předčícím nadšení mužů vědy, když mohou sebrati více dokladů ze zkušeností a rozmnožiti je ještě doklady z pokusů. Někdy se stává takový profesor se svou kostí skoro nebezpečnější než pes se svou kostí. Pes z ní aspoň neodvozuje teorie a nedokazuje, že se lidstvo přibližuje psům – nebo že z nich povstalo.

Ukázal jsem na příklad, jak jest obtížné chovati doma opici a pozorovati, jak se vyvíjí v člověka. Protože pokusem nelze takového vývoje dokázati, nespokojí se profesor (jak by učinila většina z nás), aby řekl, že takový vývoj jest dosti pravděpodobný. Předvede nám svou kůstku nebo sbírečku kostí a

odvodí z ní nejzáračnější věci. Našel na Jávě část lebky, která se svými obrysy zdála menší, než lidská. Někde blízko ní našel přímou stehenní kost a stejně roztroušeně několik zubů, jež nebyly lidské. Kdyby všechny tyto věci patřily jedinému tvorů, což jest pochybné, byla by naše představa onoho tvora skoro stejně pochybná. Na populární vědu však působily tak, že z nich vytvořila celou, ba i úplnou postavu, ukončenou až do posledních podrobností týkajících se vlasů a oděvu. Bylo jí dáno jméno, jako by byla obyčejnou historickou osobností. Lidé mluvili o Pithecanthropu jako o Pittovi, Foxovi nebo Napoleonovi. Populární historie uveřejňovaly jeho podobizny zrovna jako podobizny Karla I. a Jiřího IV. Podrobná, pečlivě stínovaná kresba ukazovala, že i vlasy na jeho hlavě jsou všechny spočteny. Nikdo neinformovaný, kdo pohlédl na jeho pečlivě rýsovanou tvář a rozumné oči, nebyl by si v té chvíli pomyslíl, že hledí na podobiznu stehenní kosti nebo několika zubů a úlomku lebky. Týmž způsobem se o něm mluvilo, jako by byl osobností, jejíž vliv a povaha nám jsou docela dobře známy. Četl jsem právě v jistém sborníku o Jávě příběh, v němž se líčí, jak zhoubně působí na chování moderních bílých obyvatelů tohoto ostrova osobní vliv ubohého starého Pithecanthropa. Velmi chotně věřím, že se moderní obyvatelé Jávy chovají špatně; nemyslím však, že by potřebovali povzbuzení od objevu několika nadmíru pochybných kostí. Ať je tomu jakkoliv, jsou ony kosti příliš nečetné, zlomkovité a pochybné, aby vyplnily celou tu ohromnou prázdnotu, která ve skutečnosti zeje mezi člověkem a jeho zvířecími předky, byla-li jeho předky zvířata. Předpokládáme-li tuto vývojovou spojitost (již nehodlám nikterak popírat), jest opravdu překvapující a pozoruhodné, že se poměrně nedostává takových zbytků, jež by

tuto spojitost v tom směru dosvědčovaly. Darwinova upřímnost to opravdu přiznávala; a tak jsme tedy došly k výrazu, jakým jest chybějící článek. Avšak dogmatismus darwinistů byl příliš silný pro agnosticismus Darwinův. A lidé aniž to pozorovali, počali obracet celý tento negativní výraz v pozitivní obraz. Mluví již o pátrání po zvycích a bydlišti chybějícího článku; jako by někdo říkal, že žije v dobrém poměru s mezerou ve vypravování nebo dírou v důkazu, že chodí na procházku s non sequitur nebo obědvá s nerozděleným prostředkem.

V této črtě o člověku a jeho poměru k jistým náboženským a historickým problémům nebudu však již déle mařiti času těmito úvahami o přirozené povaze člověka dřív než se člověkem stal. Jeho tělo se snad vyvinulo ze zvířat; nevíme však nic o nějakém takovém přechodu, který by osvětlil aspoň poněkud jeho duši, jak se jeví v historii. Na neštěstí týž spisovatelský směr rozumuje týmž způsobem, když přichází k prvnímu skutečnému svědectví o prvních skutečných lidech. Přesně řečeno nevíme ovšem nic o předhistorickém člověku, prostě proto, že byl předhistorický. Historie předhistorického člověka je zřejmě protimluv. Jest to jakási nesrovnalost, kterou lze promítnouti jen racionalistům. Řekl-li nějaký farář náhodou, že potopa byla předpotopní, pokulhávala snad jeho logika. Kdyby nějaký biskup řekl, že Adam byl preadamitou, zdálo by se nám to trochu divné. Ale mluví-li skeptičtí dějepisci o předhistorické části historie, neuznáváme za vhodné, všimati si takových slovních maličkostí. Pravdou jest, že užívají výrazů historický a předhistorický a nemají při tom na mysli žádného jasného vzoru ani definice. Myslí tím pouze, že před počátky lidských dějin vyskytují se již stopy lidských životů; a aspoň v tomto smyslu víme tedy, že lidstvo bylo před historií.

Lidská civilizace je starší než lidské záznamy. Takovýmto rozumným způsobem můžeme stanovit náš poměr k těmto vzdáleným věcem. Lidstvo zanechalo ukázky jiných svých umění dříve než umění psátí; nebo aspoň takového psaní, které dovedeme čísti. Je však jisto, že primitivní umění byla umění. A je v každém směru pravděpodobno, že primitivní civilizace byly civilizacemi. Člověk zůstavil po sobě kresbu soba, nezachoval však vyprávění o tom, jak soba lovil; jest tudíž všecko, co o něm říkáme, domněnkou a nikoliv dějinami. Avšak umění, které pěstoval, bylo opravdu umělecké; jeho kresby byly docela inteligentní a není důvodu pochybovatí, že by jeho lovecké příběhy byly stejně rozumné; jenom že existují-li, nejsou srozumitelné. Zkrátka předhistorickým obdobím nemusíme rozuměti primitivní období, to jest barbarské a zvířecké období. Neznamená to dobu před civilizací nebo dobu před uměním a dovednostmi. Značí to prostě dobu, z níž nemáme souvislých vyprávění, jež bychom dovedli čísti. Jest tu ovšem nutno rozlišovati v praxi mezi pamětí a zapomětlivostí. Je však docela možno, že tu byly již všechny druhy zapomenutých forem civilizace, stejně jako všechny druhy zapomenutých forem barbarství. A vždy všecko ukazovalo na to, že mnohé z těchto zapomenutých a polozapomenutých sociálních stupňů byly daleko civilizovanější a daleko méně barbarské, než se dnes obecně myslí. Ale i o těchto nepsaných historiích lidstva, kdy lidstvo bylo zcela jistě lidské, můžeme činiti dohady jen s největšími pochybami a obezřelostí. A na neštěstí jsou pochybnost a obezřelost posledním, nač klade obecně důraz uvolněný evolucionism dnešní kultury. Neboť tato kultura je plna zvláštností. Jediné, co nemůže snést, jest agonie agnosticizmu. Právě v Darwinově době se slovo stalo po prvé známým a věc po prvé nemožnou.

Je nutno říci bez obalu, že se všechna tato nevědomost kryje prostě nestoudností. Soudy se pronášejí tak prostě a přesvědčivě, že lidé najdou stěží morální odvahu zastaviti se u nich a konstatovati, že nejsou o nic opřeny. Nedávno začínal vědecký jeden posudek o stavu jakéhosi předhistorického kmene drzými slovy: „Nenosili šatů“. Snad ani jediný ze sta čtenářů se při tom nezarazil a neotázal sám sebe, jakým způsobem jsme došli k poznání, zda kdy nosili šat lidé, po nichž se nezachovalo nic vyjma několik štěpin kostí a několik kamenů. Bezpochyby se doufalo, že najdeme nějaký kamenný klobouk, zrovna tak jako jsme našli kamennou sekeru. Čekalo se patrně, že snad objevíme nezníčitelné kalhoty z téže látky jako nezníčitelná skála. Lidem méně horkokrevným bude však ihned zřejmo, že snad člověk nosil tehdy prosté šaty, ba snad i velmi ozdobné šaty, které však zanechaly právě tak málo stop jako lidé, kteří je nosili. Pletivo ze sitín a trav mohlo se na příklad zdokonalovati více a více a přece se tím nestávalo věčnější. Některá civilizace specialisovala se snad na věci, které jsou náhodou pomíjející jako tkaní a vyšívání a nikoliv na věci, které snad jsou trvanlivější jako architektura a sochařství. Byla spousta příkladů takových specialisovaných společností. Budoucí člověk nalezna zbytky našich továrních strojů, bude moci stejně dobře říci, že jsme znali železo a žádné jiné látky a hlásati objev, že majitel a ředitel továrny chodil nepochybně nahý – nebo snad nosil železné klobouky a kalhoty.

Netvrdím zde, že tito primitivní lidé nosili vskutku šaty ani snad, že splétali sitiny; tvrdím pouze, že nemáme dosti důkazů pro jakékoli tvrzení. Bude snad ale užitečné pohlédnouti zpět na některé z nečetných těch věcí, které známe a které jistě dělali. Bude-li o nich uvažovati, nedospějeme jistě k názoru,

~~.....~~
že se nesnášejí s myšlenkami jako jsou šat a ozdoba. Nevíme, zdali se zdobili; víme však, že zdobili jiné věci. Nevíme, zda znali vyšívání (nelze očekávat, že by se bylo zachovalo). Víme však, že měli opravdu malby; a malby ty se zachovaly. A s nimi se zachovalo, jak už bylo naznačeno, svědectví něčeho, co je absolutní a jedinečné; co se týká člověka a ničeho jiného. Totiž rozdíl v druhu a nikoli ve stupni. Opice nekreslí přece neobratně a člověk dovedně. Opice nezačíná přece výtvarného umění a člověk ho nepřivádí k dokonalosti. Opice to přece vůbec nedělá; nezačíná přece vůbec ani s počátky toho všeho. První nejistá čára začíná teprve, když byla narýsována čára mezi druhy.

Jiný proslulý spisovatel prohlásil zase, doprovázeje poznámkami jeskynní kresby přičítané nepolitickým lidem ze sobího období, že v žádné z jejich kreseb neprojevuje se náboženský účel. A zdálo se skoro, že z toho vyvozuje, že neměli náboženství. Sotva si dovedu představití slabší nit, po níž by se mohl důkaz brátí než zde, kdy rekonstruuje nejvnitřnější náladu předhistorického ducha ze skutečnosti, že někdo, kdo načmáral na skálu několik nákresů z neznámého důvodu, za neznámým účelem, puzen neznámými obyčejí či zvyklostmi, shleďával snad lehčím kreslití soby než kreslití náboženství. Snad že kreslil, protože mu to bylo náboženským symbolem. A snad kreslil, protože to nebylo jeho náboženským symbolem. Snad kreslil všechno mimo svůj náboženský symbol. Svůj pravý náboženský symbol snad kreslil někde jinde. Možná, že jej úmyslně zničil, jakmile jej nakreslil. Dělal snad či nedělal tisíce věcí; jistě však je překvapující logický skok, soudíme-li z toho, že neměl náboženského symbolu či dokonce soudíme-li z okolnosti, že neměl náboženského symbolu, na to, že neměl ani náboženství. Tento případ však náhodou osvět-

luje nejistotu těchto dohadů velmi jasně. Neboť nedlouho potom objevili lidé v jeskyních nejen malby, ale i sochy zvířat. Některé z nich byly prý poškozeny šrámy a děrami, o nichž se soudilo, že jsou stopami šípů. A o poškozených obrazech se hádalo, že jsou zbytky nějakého tajemného obřadu, při němž byla obrazně zabijena zvířata. A nepoškozené obrazy byly uváděny ve spojitost s jiným kouzelným obřadem, jímž se na stáda přivolávalo požehnání. I zde působí trochu humorně vědecký obyčej, mítí na vše připraveno dvojí odpověď. Je-li obraz poškozen, dokazuje jednu pověru a je-li nepoškozen, dokazuje jinou. I zde jsou to trochu neposedné skoky k závěrům; sotva se kdy těm, kteří tak uvažují, přihodilo, aby si tlupa lovců, uvězněná v zimě v jeskyni, vzala ze žertu za cíl nějaký předmět jako nějakou salonní zvěř. Avšak dělalo-li se to z pověrčivosti, kam se poděla tese, že to nemělo nic společného s náboženstvím? Pravdou jest, že všechno toto dohadování nemá nic společného s ničím. Není to ani zcela tak dobrou salonní hrou jako střelení šípů do vytesaných sobů, protože to jest pouhé střelení do vzduchu.

Takoví myslitelé jsou trochu náchylní zapomínati na příklad, že lidé v moderním světě dělají si také někdy značky v jeskyních. Byla-li tlupa výletníků prováděna po spletitých chodbách Jeskyně zázraků nebo Kouzelné krápníkové jeskyně, bylo pozorováno, že všude, kudy se ubírala, jsou stěny pokryty hieroglyfy; iniciálkami a nápisy, které se znalci zdráhají klásti do dob dávnověkých. Přejde však doba, kdy budou tyto nápisy opravdu prastaré. A budou-li se budoucí profesori podobati nyníjším, budou moci odvoditi z těchto jeskynních nápisů z dvacátého století velkou spoustu velmi živoucích a zajímavých věcí. Rozumí-li trochu vychování a neztratí-li nic z chladnokrevné drzosti

svých otců, budou schopni objeviti o nás oslňující skutečnosti z iniciálek, jež zanechali v Kouzelné jeskyni Pepa a Pepča třeba v podobě dvou proplétajících se P. Jedině z tohoto nálezu poznají 1. Že dvacáté století nemělo jemných rycích nástrojů a nebylo obeznámeno s uměním skulpturálním, protože písmena jsou vyryta jen hrubě tupým kapesním nožem. 2. Že naše civilisace nedospěla dosud k malým písmenům nebo k něčemu jako běžné písmo, protože písmena jsou veliká. 3. Že, ježto iniciálky slov Pepa a Pepča žádným zvláštním způsobem neprozrazují náboženských symbolů, neměla naše civilisace náboženství. Poslední je snad pravdě nejbližší; neboť civilisace, která má náboženství, by měla trochu více rozumu.

Tvrdí se dále obecně, že náboženství rostlo a vyvíjelo se velmi pomalu, ba docela, že nerostlo z jediné příčiny, ale z kombinace, kterou by bylo možno nazvatí náhodnou. Všeobecně řečeno, třemi hlavními prvky oné kombinace jsou předně strach před náčelníkem kmene (kterého pan Wells důsledně jmenuje s politováníhodnou důvěrností „Starým mužem“), za druhé úkazy týkající se snů a za třetí obětní asociace žní a vzkříšení symbolisované vzrůstem zrna. Poznávám mimochodem, že se mi zdá velmi pochybnou psychologii uváděti jediného živého ducha v závislost na třech mrtvých a nesouvislých příčinách, kdyby byly jen mrtvými a nesouvislými příčinami. Představme si, že by nám pan Wells v některém svém poutavém románě budoucnosti vyprávěl, že se u lidí vyskytla nová a dosud nepojmenovaná vášeň, o níž lidé sní tak, jako sní o první lásce a pro kterou umírají tak jako pro prapor a vlast. Myslím, že bychom byli trochu překvapeni, kdyby nám vypravoval, že tento zvláštní cit byl kombinací zvyku kouřiti kozí list, zvýšení daně z příjmu a radosti motocyklisty, že se

mu podařilo překonat rekord v rychlosti. Nemohli bychom si snadno představit souvislosti mezi; těmi třemi věcmi nebo nějakého společného citu, který by je mohl obsáhnouti všecky. A stejně by si nikdo nemohl představit spojitosti mezi zrnem a sny a starým náčelníkem s oštěpem, kdyby tu již nebylo obecného citu, který by je v sobě všecky zahrnoval. Byli-li tu však takový obecný cit, mohl to být jedině cit náboženský. A tyto věci nemohly být počátkem náboženského citění, které již existovalo. Myslím, že každému zdravý rozum poví, že je mnohem pravděpodobnější, že tento mystický cit již existoval a že v jeho světle mohly se sny, králové a žitná pole jevití mystickými tehdy, jako se jeví mystickými dnes.

Neboť jest prostou pravdou, že to všecko je pouhým úskokem, aby se ty věci zdály vzdálené a zbavené lidskostí; proto se předstírá, že nerozumíme věcem, jimž jistě rozumíme. Jako když se říká, že předhistorický člověk měl ošklivý a hrubý zvyk otvíratí co chvíli široce ústa a strkatí do nich různé věci, jako bychom nikdy neslyšeli o jedení. Jako když se říká, že strašliví Aroglodyti z kamenného věku zvedali při pohybu střídavě obě nohy, jako bychom nikdy neslyšeli o chůzi. Kdyby se to dělo s úmyslem působiti na mystický cit a vzbuditi v nás zájem o zázrak chození a jedení, byla by to fantasie oprávněná. Protože tu však jest úmysl zabiti mystický cit a otupiti nás vůči zázraku náboženství, je to jen iracionální škvár. Předstírá, že vidí v citech, které všichni chápeme, něco nepochopitelného. Kdo nepokládá sny za tajemné a kdo necítí, že leží na temných okrajích jsoucna? Kdo necítí smrt a vzkříšení věcí, jež rostou na zemi, jako něco blízkého tajemství vesmíru? Kdo nerozumí, že tu musí býtí vždy vůně něčeho posvátného obklopujícího autoritu a solidaritu, která

je duší kmene? Jestliže některý antropolog pokládá tyto věci opravdu za vzdálené a nepředstavitelné, můžeme o tomto muži vědy jenom říci, že nebyl obdařen tak širokým a osvíceným duchem jako primitivní člověk. Mně se zdá zřejmé, že nic, leč duševní cit již činný, nemohlo tyto nesouvislé a rozdílné věci obklopiti svatozáří posvátnosti. Říkají, že náboženství povstalo z uctívání náčelníka nebo z obětí při žních, znamená klásti uměle vypracovaný vůz před koně. Je to jako bychom říkali, že popud ke kreslení obrazů vznikl při pozorování kreseb soba v jeskyni. Jinými slovy jest to jako vysvětlovati malířství tvrzením, že vzniklo z díla malířů; nebo vykládati umění tak, že vzniklo z umění. Ba je to spíše, jako když říkáme, že to, co zveme básnictvím, jest výsledkem jistých zvyků; třeba zvykem skládati z povinností ódu na oslavu jara, nebo zvykem mladíka, vstávati v pravidelnou dobu a poslouchati skřivánka a pak o tom sepisovati na papírek zprávu. Je úplně pravda, že se mladí lidé stávají z jara básníky; a je úplně pravda, že když se již básníky stali, živou mocí jim nikdo nezabrání psáti o skřivánkovi. Básně však neexistovaly dříve než básníci. Poesie nevznikla z básnických forem. Jinak řečeno, je sotva dostačujícím vysvětlením toho, jak něco vypadalo z počátku, říkati, že to již existovalo. Podobně nemůžeme říkati, že náboženství vzniklo z náboženských forem, poněvadž tím jen jinak říkáme, že vzniklo teprve v době, kdy již existovalo. Bylo potřeba ducha k poznání, že na snech nebo na smrti je cosi tajemného a bylo potřeba rovněž zvláštního ducha k poznání, že je cosi poetického na skřivánkovi nebo na jaru. Tento duch byl patrně tím, co jmenujeme lidským duchem, docela takovým, jakým se jeví dodnes. Neboť mystikové rozjímají dosud o smrti a snění a básníci píší dosud o jaru a skři-

váncích. Není však ani nejmenšího důvodu k domněnce, že něco jiného nám známého pocituje vůbec některou z těchto tajemných asociací. Zdá se, že pasoucí se kráva nečerpá poučení ani lyrického popudu z nesrovnatelné příležitosti naslouchati skřívánčímu zpěvu. A podobně není důvodu, abychom se domnívali, že živé ovce využijí někdy mrtvých ovcí jako podnětu, aby pečlivě vypracovaly soustavu uctívání předků. Je pravda, že se z jara mladý čtvernožec obrací se zálibou k myšlenkám na lásku, ale kolik jar po sobě ho nepřivede k myšlenkám na literaturu. A podobně je sice pravda, že pes má sny, kdežto většina ostatních čtvernožců jich patrně nemá, čekali jsme však dlouho na to, že své sny rozvine ve vypracovanou soustavu náboženských obřadů, čekali jsme tak dlouho, že jsme se již opravdu dalšího čekání vzdali. A nemyslíme již, že pes použije svých snů k církevní tvorbě právě tak jako nečekáme, že bude své sny zkoumati podle psychoanalytických pravidel. Je zkrátka zřejmé, že z toho či jiného důvodu nepřekračují nikdy přírodní zkušenosti ba ani přírodní vzněty v žádném tvorů mimo člověka rozhraní, které je dělí od tvořivého vyjádření, jakým jest umění a náboženství. Nikdy ho nepřekračují, nikdy ho nepřekročily a podle všeho zdání je nyní velmi nepravděpodobné, že je kdy překročí. Není nemožné, to jest protismyslné, že by se krávy každý pátek postily od trávy nebo chodily po kolenou jako ve staré legendě o štědrém večeru. V tomto smyslu není nemožné, že by krávy rozjímalý o smrti tak dlouho, až by dovedly složití vznešený pohřební žalm s hudebním doprovodem o tom, jak stará kráva umřela. Není nemožné, že by vyjadřovaly naději, že se dostanou do nebe, symbolickým tancem na počest krávy, která přeskočila měsíc. Je možno, že si pes konečně nahromadí dostatečnou zásobu snů,

jež mu umožní postaviti chrám Cerberovi, jakési to psí trojici. Je možno, že se jeho sny začaly již měniti ve vidění schopná slovného vyjádření, v jakési zjevení o Psí hvězdě jako duchovním domovu pro ztracené psy. Tyto věci jsou logicky možné v tom smyslu, že je logicky nemožné dokázati všeobecný opak, který nazýváme nemožností. Ale všechno ono instinktivní tušení pravděpodobnosti, jež nazýváme zdravým rozumem, nám již dávno řeklo, že se zvířata podle všeho v tomto směru nevyvíjejí, a že nemáme aspoň žádného důkazu o tom, že by přecházela od zvířecí zkušenosti k lidským pokusům. Avšak jaro, smrt a dokonce i my, hledíme-li na to jako na pouhé zkušenosti, jsou jejich zkušenostmi právě tak jako našimi. Z toho lze jedině souditi, že tyto zkušenosti, hledíme-li na ně jen jako na zkušenosti, nepůsobí obecně nic takového jako náboženský cit v žádné duši kromě naší duše. Dospíváme tak opět k tomu, že existuje jakási duše již živá a samostatná. Byla jedinečná a mohla tvořiti víru právě tak jako mohla tvořiti jeskynní kresby. Látka pro náboženství tu byla nespočetné věky jako látka pro cokoli jiného; síla náboženství byla však v duši. Člověk dovedl již v těchto věcech viděti záhady, pokyny a naděje, jež v nich vidí dosud. Dovedl nejen sníti, ale také sníti o snech. Dovedl viděti nejen smrt, ale i stíny smrti. A byl v moci onoho tajemného bludu, který smrt na vždy pokládá za neuvěřitelnou.

Je docela pravda, že se i tyto narážky týkají hlavně člověka, když se jeví neomylně jako člověk. Nemůžeme tvrditi toto ani cokoli jiného o živočichu, který původně spojoval, jak se tvrdí, člověka se zvířaty. To však jen proto, že to není živočich, ale pouhé tvrzení. Nemůžeme být jisti, že *Pithecanthropus* kdy konal bohoslužby, protože nemůžeme být jisti, že vůbec kdy žil. Je jen příznakem

vyvolaným proto, aby vyplnil prázdnotu, která ve skutečnosti zeje mezi prvními tvory, jimiž byli jistě lidé a všemi ostatními tvory, jimiž jsou opice či jiná zvířata. Několik velmi pochybných zlomků bylo pracně slepeno dohromady, aby mohl býti vymyšlen přechodný tvor, protože toho potřebuje jistá filosofie. Nikdo však nemyslí, že by stačily k vytvoření něčeho filosofického i s pomocí oné filosofie. Kousek lebky nalezené na Javě nemůže zjistiti nic o náboženství nebo nepřítomnosti náboženství. Byl-li kdy takový opičí člověk, projevoval snad tolik obřadnosti v náboženství jako člověk nebo tolik netečnosti vůči náboženství jako opice. Snad byl mytologem a snad byl jen mytem. Bylo by zajímavé tázati se, objevila-li se tato tajemná vlastnost při přechodu od opice k člověku, jestliže byly opravdu nějaké přechodné typy. Jinými slovy scházející článek by možná byl a možná také nebyl mystický, kdyby nebyl *scházející*. Obrátíme-li však zřetel k důkazům, jež máme o skutečně lidských bytostech, nemáme žádného důkazu, že byl lidskou bytostí nebo bytostí vůbec. Ani nejkrajnější evolucionisté se nepokoušejí odvozovati od něho nějaké vývojové názory o původu náboženství. I když se pokoušejí dokazovati, že náboženství vyrůstalo pomalu z hrubých a protismyslných pramenů, začínají svůj důkaz s prvními lidmi, kteří byli lidmi. Jejich důkaz sám však jen dokazuje, že lidé, kteří již byli lidmi, byli již mystičtí. Používali hrubých a protismyslných prvků tak, jak jich jen lidé mystičtí mohou užívat. Vracíme se znovu k prosté pravdě, že se v jisté době, příliš dávné, aby zanechala stop pro tyto kritiky, udál přechod, o němž nám kosti a kameny jako takové nemohou podati svědectví; a člověku byla vdechnuta duše.

Při rozpravách o původu náboženství je nutno poznamenati, že ti, kteří se takto pokoušejí je vy-

světlení, pokoušejí se je tím vysvětlením sprovodití se světa. Cítí podvědomě, že vypadá méně hroživě, je-li takto prodlouženo v postupný a skoro neviditelný proces. V pravdě však tato perspektiva úplně zkresluje skutečnou zkušenost. Dávají dohromady dvě věci, které jsou naprosto rozdílné; nejisté nápovědi o počátcích vývoje a pevné, samozřejmé, v jediný celek sražené lidstvo, a snaží se měnit své stanovisko tak dlouho, až je uvidí v jediné zkrácené čáře. Jest to však optický klam. Lidé nejsou ve skutečnosti spjati s opicemi nebo scházejícími články nějakým takovým řetězem jako lidé s lidmi. Bylí snad přechodní tvorové, jichž skrovné stopy lze tu a tam v ohromné mezeře nalézt. Je snad pravda, že tyto bytosti, existovaly-li kdy, byly něčím velmi nepodobným lidem nebo lidmi velmi nepodobnými nám. Avšak o předhistorických lidech, takových na příklad, kterým se říká jeskynní nebo sobí lidé, není to v žádném smyslu pravda. Tito předhistoričtí lidé byli něčím úplně podobným lidem a lidmi úplně podobnými nám. Bylí jen lidmi, o nichž mnoho nevíme, prostě proto, že nezanechali žádných zápisů ani kronik; ale všecko, co o nich víme, potvrzuje, že byli právě tak lidští a obyčejní jako lidé na středověkých rytířských statcích nebo v řeckém městě.

Hledíce se svého lidského stanoviska na dlouhou perspektivu lidstva, uznáme tuto věc prostě za lidskou. Kdybychom jí měli uznati za zvířecí, uznávali bychom jí za abnormální. Kdybychom se chtěli raději dívatí druhým koncem dalekohledu, jak jsem učinil několikrát při těchto úvahách, kdybychom chtěli promítnouti lidskou postavu z nelidského světa, mohli bychom říci, že jedno ze zvířat zřejmě zeshlélo. Budeme-li však na to hledětí pravým koncem, či spíše ještě z vnitřku, poznáme, že je to zdravý rozum. A poznáme, že tito primitivní lidé byli roz-

umní. Víáme jisté lidské svobodné zednářství, ať se s ním setkáváme kdekoli, u divochů, u cizinců či u historických osob. Na příklad vše, co můžeme odvodit z primitivní legendy, vše, co známe z barbarského života, má jistý morální, ba dokonce mystický smysl, jehož nejobecnějším symbolem jsou šaty. Neboť šaty nosí člověk, protože je knězem. Je pravda, že i jako živočich se tu od živočichů liší. Nahota mu není přirozenou; není jeho životem, ale spíše jeho smrtí; docela i ve vulgárním smyslu smrti zmrznutím. Šaty se však nosí pro důstojnost, slušnost nebo ozdobu tam, kde nejsou nijak potřebné pro teplo. Někdy by se zdálo, že se cení spíše pro ozdobu než užitečnost. Skoro vždy lze vycítit, že jsou v nějaké spojitosti se slušností. Zvyklostí toho druhu různí se velice s časem a místem; a někteří se nemohou přenést přes tuto okolnost a pokládají to za dostatečný důvod k tomu, aby všechny konvence pustili se zřetele. Nikdy je nemrzí opakovat s prostoduchým údivem, že se lidé oblékají různě na Kanibalských ostrovech a na Kamčatce. Nemohou se dostat dále a v zoufalství odhazují celou myšlenku o slušnosti. Stejně dobře by mohli říkat, že nezáleží na kloboucích nebo že neexistují, protože máme klobouky velmi různých tvarů a někdy i trochu výstředních tvarů. Patrně by dodali, že není nic takového jako sluneční úpal nebo plešatění. Lidé vždy cítili, že jisté formy jsou nezbytny k ochraně jistých soukromých věcí před opovržením a hrubým nepochopením; a zachovávaní těchto forem, ať byly jakékoliv, přispívalo k důstojnosti a vzájemné úctě. Okolnost, že se většinou více méně vztahují k poměru obou pohlaví, osvětluje dvě skutečnosti, jež je nutno klásti na samý počátek historických dob. První je skutečnost, že prvotní hřích je vskutku prvotní. Nejen v teologii, ale i v historii je to věc, jež tkví

svými kořeny v počátcích. Ať věřili jinak cokoliv, věřili všichni, že lidstvu něco schází. Tento pocit hříchu znemožnil lidem, aby byli přirození a nenosili šatů, právě tak jako jim znemožnil, aby byli přirození a neměli zákonů. Především však je třeba hleděti ke druhé skutečnosti, která jest otcem i matkou všech zákonů, ježto se sama zakládá na otci a matce, věc, která je před všemi trůny, ba i před všemi republikami.

Touto skutečností je rodina. Zde opět musíme zachovati obrovské rozměry normální věci, očištěné od různých obměn, stupňů a pochyb více méně rozumných, jež ji zahalují jako mračna horu. Snad proto, že tak zvaná rodina musí si probíjovat cestu z různých anarchií či různými anarchiemi a bludnými cestami; jistě je však přežila a je stejně způsobilá, jako by jí ani nebyla nepřestála. Jak uvidíme v případě komunismu a nomadismu, přidružilo se ke společnosti, které nabyly ustálené formy mnoho beztvarých věcí; nic však neukazuje, že tvar neexistoval před beztvárností. Význam pro život má, že tvar jest důležitější než beztvárnost a že látka zvaná lidstvo nabyla této formy. Z pravidel, které se týkají pohlaví, o nichž jsem se právě zmínil, není na příklad žádné zvláštěnější než divošský zvyk obecně zvaný *couvade**. Zdá se, jako by to byl zákon z Kocourkova; s otcem se při něm jedná jako by byl matkou. Přece však zřetelně upomíná na mystický smysl pohlaví; mnozí však tvrdili, že je to opravdu symbolický úkon, při němž otec přejímá odpovědnost za otcovství. V tom případě jest ona groteskní fraška úkonem opravdu velmi slavnostním. Neboť je základem toho, co zveme rodinou a všeho, co známe jako lidskou

* Zvyk některých národů, dle něhož zachovává šestineděl místo ženy muž. (Překl.).

společnost. Jistí badatelé o těchto temných začátcích dospěli k názoru, že lidstvo mělo kdysi zřízení matriarchální; myslím, že by za takového zřízení nedostalo název lidstva*, ale ženstva. Jiní se však dohadovali, že tak zvané zřízení matriarchální bylo prostě morální anarchií, při níž pouze matka zůstávala stálou, protože všichni otcové byli jen dočasní a neodpovědní. Pak přišel okamžik, kdy se muž rozhodl, že bude sám střežiti a vésti to, co zplodil. Tak se stal hlavou rodiny, ne jako rváč s tlustou holí, aby jí bil ženu, ale spíše jako úctyhodná osoba, snažící se býti odpovědnou osobou. Dobrá, to všechno je snad úplně pravdivé, ba snad to bylo i prvním rodinným úkonem, přece však zůstává stále pravdou, že tehdy muž po prvé jednal jako muž a tudíž se po prvé stal úplně mužem. Stejně dobře však by mohlo býti pravda, že matriarchální zřízení či morální anarchie nebo jak jinak to nazveme, bylo jen jednou ze sta sociálních poruch či barbarských úpadků, k nimž snad došlo v různých obdobích předhistorických, tak jako k nim jistě došlo v dobách historických. Symbol jako *coupade*, byl-li to opravdu takový symbol, upomínal by snad spíše na potlačení kacířství než na první rozmach náboženství. Nemůžeme s jistotou souditi o těchto věcech, vyjma dle jejich výsledků při výstavbě lidstva, můžeme však říci, v jakém slohu je vybudována jeho hlavní a nejlepší část. Můžeme říci, že rodina je jednotkou státu; že je buňkou, která buduje útvar. K rodině se zajisté druží posvátnost, jež dělí lidi od mravenců a včel. Slušnost je clonou onoho stanu. Svoboda je hradbou onoho města. Majetek je jen rodinným statkem. Čest je jen rodinným praporem. V praktických rozměrech lidských dějin vracíme se k ono-

* Anglické man \equiv člověk i muž.

mu základu otce, matky a dítěte. Bylo již řečeno, že tato studie, nemůže-li vycházeti z náboženských předpokladů, musí přes to vycházeti z nějakých morálních či metafysických předpokladů, mají-li mítí dějiny člověka nějaký smysl. A zde je velmi dobrý příklad oné dvojí nutnosti. Nejsme-li z těch, kteří začínají vzýváním božské Trojice, musíme nicméně vzývati lidskou Trojici a pozorovati jak se tento trojúhelník opakuje stále ve vzorku světa. Neboť největší událostí v historii, již očekává a k níž směřuje všechna historie, je jen něco, co jest zároveň obrácením a obnovením onoho trojúhelníku. Či spíše jest to jeden trojúhelník položený na druhý tak, aby jej protínal a tvořil posvátnou pěticípou hvězdicí, již se ďáblové děsí více než hvězdy kouzelníků. Stará Trojice byla tvořena otcem, matkou a dítětem a nazýváme ji lidskou rodinou. Nová je tvořena dítětem, matkou a otcem a jmenuje se svatá rodina. Nezměnila se nijak až na to, že byla úplně převrácena; zrovna tak jako svět, který přeměnila, nelišil se ani dost málo od dřívějšího, až na to, že byl obrácen vzhůru nohama.

STAROVĚK CIVILISACE

Moderní člověk pátrající po nejdávnějších počátcích byl jako člověk pozorující svítání v neznámé zemi; jako člověk čekající, až se objeví první šero úsvitu za holými výšinami a opuštěnými vrcholy hor. Onen úsvit však proráží za temnou masou velkých měst, dávno vystavěných a ztracených pro nás v noci počátků; obrovských měst podobných obydlím obrů, v nichž i vytesaná ozdobná zvířata jsou vyšší palem, v nichž je malovaná podobizna snad dvanáckrát větší než člověk; s lidskými náhrobky jako hory čtyřhrannými a čnějícími ke hvězdám; s okřídlenými a vousatými býky, kteří se ztrnulým pohledem stojí ohromní u bran chrámů a věčně stojí tiše, jako by jejich zadupání muselo zachvěti světem. Úsvit dějin odhaluje lidstvo již civilizované. Odhaluje snad civilizaci již starou. A mezi jinými důležitějšími věcmi odhaluje pošetilost generalisací o předchozím a neznámém období, kdy byla opravdu mladá. Dvě první lidské společnosti, o nichž máme spolehlivé a podrobné záznamy, jsou Babylon a Egypt. A náhodou tato dvě rozsáhlá a nádherná díla starých podávají svědectví proti dvěma nejobvyklejším a nejméně vyspělým domněnkám kultury modernistů. Chceme-li se zbaviti poloviny nesmyslů o kočovných národech a jeskynních lidech a starém lesním muži, stačí, pohlédneme-li pozorně na dvě pevné a úžas budící skutečnosti zvané Egypt a Babylon.

Ovšem většina těchto badatelů, kteří mluví o primitivních lidech, myslí při tom na moderní divochy. Dokazují svůj postupný vývoj předpokladem, že velká část lidského pokolení nedělala pokroků a nevyvíjela se, ba ani se vůbec neměnila. Nesouhlasím s jejich teorií o změně; a nesouhlasím ani s jejich dogmatem o věcech, jež se nemění. Nevěřím snad,

že civilisovaný člověk dělal tak rychlé a nové pokroky; nemohu však pochopití, proč by měl být necivilisovaný člověk tak tajemně nesmrtelný a nezměnitelný. Zdá se mi, že by při těchto úvahách bylo třeba poněkud více prostoty v myšlení i mluvení. Moderní divoši nemohou být přesně takoví jako primitivní člověk, protože nejsou primitivní. Moderní divoši nejsou staří, protože jsou moderní. Nějaká změna se stala s jejich rasou právě tak jako s naší za ta tisíciletí našeho trvání na zemi. Měli své zkušenosti, dle nichž patrně jednali a z nichž snad i těžili jako my ostatní. Žili v jistém okolí, jež se i měnilo, a patrně se k němu přizpůsobovali vhodným vývojem. To by zůstalo pravdou, i kdyby zkušenosti byly nepatrné a okolí pusté; neboť zde se projevuje účinek pouze v čase, kdy se stává morálně jednotvárným. Přemnoha bystrým a dobře informovaným lidem zdálo se však stejně pravděpodobné, že zkušenost divochů vedla k odklonu od civilisace. Většina z těch, kdo kritisují tento názor, nemá asi příliš jasné představy o tom, jak asi vypadá odklon od civilisace. Dej Bůh, aby to brzy pochopili. Zdá se, že jsou spokojeni tím, že jeskynní člověk a kanibalští ostrované mají některé věci společné, na příklad jisté nářadí. Jest však na první pohled zřejmo, že všichni národové přinucení z nějakého důvodu k drsnému životu, měli by některé věci společné. Kdybychom ztratili všechny své střelné zbraně, dělali bychom luky a šípy; nemusili bychom se však nutně podobati ve všem prvním lidem, kteří luky a šípy dělali. Říká se, že Rusové na svém velkém ústupu měli takový nedostatek zbraní, že bojovali holemi, jež si nařezali v lese. Budoucí profesor by se však mýlil, kdyby měl za to, že ruská armáda z r. 1916 byla divokým skytským kmenem, který nikdy neopustil lesů. Jako by někdo říkal, že člověk ve svém druhém dětství musí přesně na-

podobiti své první dětství. Dítě je lysé jako stařec; mýlil by se však někdo, kdo neznaje nemluvnat by z toho soudil, že dítě má dlouhý bílý vous. Dítěti i starci působí chůze obtíže; kdo by však čekal, že starý pán bude ležeti na zádech a vesele kopati nohama do vzduchu, byl by zklamán.

Je tudíž absurdní dokazovati, že první průkopníci lidstva musili býti totožni s posledními a nejzaostalejšími jeho zbytky. Byly by skoro jistě věci, v nichž by se oba hluboce lišili nebo si prostě odporovali. Příkladem, jak se tento rozdíl projevuje a příkladem, důležitým pro naše tvrzení je ráz a původ vlády. Zmínil jsem se již o panu H. G. Wellsovi a „starém muži,“ s nímž, zdá se, je v tak důvěrném poměru. Kdybychom pro tento obraz předhistorického náčelníka kmene brali v úvahu střízlivá fakta předhistorického svědectví, mohli bychom jej omluviti jen tak, že bychom řekli, že jeho skvělý a obratný autor zapomněl prostě na okamžik, že hodlal psáti dějiny a sníl o tom, že píše jeden z podivuhodných a vymyšlených románů, jemu vlastních. Nemohu si aspoň představit, odkud se jen dověděl, že se předhistorický vládce zval Starý muž a že dvorní etiketa žádá, aby se jeho titul psal s velkým začátečním písmenem. O tomže vladaři se praví: „Nikdo nesměl se dotknouti jeho oštěpu nebo si sednouti na sedadlo jemu vykázané.“ Nerad věřím, že někdo vykopal kdy předhistorický oštěp s předhistorickým nápisem: „Neračte se dotýkati“ nebo úplný trún s nápisem: „Vyhrazeno pro Starého muže.“ Lze se však domnívati, že pisatel, o němž je možno sotva mysliti, že by si něco jen vymýšlel, pokládal jen za prokázané toto velmi pochybné srovnání mezi předhistorickým a civilisace zbaveným člověkem. Je možno, že u některých divošských kmenů je náčelník nazýván starým mužem, a že nikdo nesmí sáhnouti na jeho oštěp nebo sed-

nouti na jeho sedadlo. Je možno, že je v těchto případech obklopen pověřčivým a tradičním ovzduším hrůzy a je také možno, pokud vím, že je despotou a tyranem. Není však ani nejmenšího důkazu o tom, že primitivní vláda byla despotická a tyranská. Mohla ovšem býti, jako mohla býti jiná nebo docela žádná; nemusela vůbec existovati. Avšak despotismus u některých špinavých úpadkových kmenů ve dvacátém století nedokazuje, že se prvním lidem vládlo despoticky. Ba ani tomu nenasvědčuje. Můžeme-li opravdu dokázati něco skutečného z dějin, které opravdu známe, pak je to skutečnost, že despotismus může býti stupněm vývoje, často pozdním stupněm vývoje a velmi často také koncem společností, které byly vysoce demokratické. Despotismus lze skoro definovati jako únavu demokracie. Je-li stát pře-paden únavou, jsou občané méně schopni oné věčné bdělosti, která byla správně nazvána cenou svobody; a oni posílají raději jedinou hlídku, aby bděla nad městem, zatím co sami spí. Je také pravda, že ho někdy potřebují k nějakému náhlému a bojovnému reformnímu činu. Je rovněž pravda, že často využil své síly a svého ozbrojení, aby se stal tyranem jako někteří východní sultáni. Nevím však, proč by se byl sultán musil objeviti v dějinách dříve než mnohé jiné lidské postavy. Naopak silný a ozbrojený muž je zřejmě závislý na převaze své zbroje; a taková výzbroj vyžaduje složitější civilisace. Jediný člověk může jich kulometem pobýti dvacet. Je zřejmě méně pravděpodobné, že by to mohl provéstí kou-skem pazourku. Co se týče obecného tlachu o nejsilnějším muži, který vládl násilím a za pomoci strachu, jest to pouhá bajka pro děti o obrovi, který měl sto rukou. Dvacet mužů dokázalo svrhnouti nejsilnějšího siláka v každé společnosti, staré i moderní. Nepochybně se asi *divili* v romantickém a poetickém smysle muži, který byl opravdu nejsil-

nější; to je ale něco docela jiného a čistě mravního a dokonce tajemného stejně jako podiv člověka nejčistšímu a nejmoudřejšímu. Avšak duch, který snáší pouhé ukrutnosti a rozmary dosazeného despoty, jest duchem staré, usazené a patrně ustrnulé společnosti a nikoliv duchem nové společnosti. Jak naznačuje jeho jméno, je „starý muž“ vládcem staré společnosti.

Jest mnohem pravděpodobnější, že primitivní společnost byla čímsi podobným čisté demokracii. V oné době jsou poměrně jednoduché zemědělské státy daleko nejčistšími demokraciemi. Demokracie je vždy porušována složitou civilizací. Kdo chce, může to vyjádřit slovy, že demokracie je nepřítelkyní civilizace. Musí však pamatovati, že někteří z nás dávají demokracii opravdu přednost před civilizací v tom smyslu, že dávají demokracii přednost před složitostí. Rolníci vzdělávající v přísné rovnosti kousky vlastní půdy a shromažďující se pod stromem na návsi k přímému hlasování, tvoří nejpravdivější lidskou samosprávu. Je zajisté stejně pravděpodobné i nepravděpodobné, že tak prostá myšlenka byla nalezena v prvním zaměstnání ještě prostších lidí. Despotická vidina je zajisté zveličena, i když nehledíme na lidi jako na lidi. Ani při vývojové domněnce nejmaterialističtějšího druhu nelze opravdu mysliti, že by lidé nebyli mohli míti aspoň tolik družnosti jako krysy nebo vrány. Nějaké vůdcovství bezpochyby měli, jako je mají stádová zvířata; vůdcovství však neobsahuje žádné takové protismyslné otroctví, jaká se připisuje pověřeným poddaným „starého muže“. Nepochybně byl tu někdo s takovou funkcí, abych užil Tennysonova výrazu, jako letitá vrána, která vede na cestě domů krákející hejno. Myslím však, že kdyby tento úctyhodný opeřenec začal jednati podle zvyku některých sultánů ve staré a úpadkové Asii, jeho hejno by se

dalo do velkého krákání a letitá vrána by se už asi nedočkala mnoha let. Při této příležitosti budiž poznamenáno, že by se zdálo, že i mezi zvířaty je respektováno něco více než zvířecké násilí, i kdyby to byla jen důvěrnost, jež se u lidí jmenuje tradicí nebo zkušenost, jež se u lidí nazývá moudrostí. Nevím opravdu, následují-li vrány vskutku nejstarší vránu, ale dělají-li to, nenásledují jistě nejsilnější vrány. A vím, že u lidí, vede-li nějaký starešinský obřad dívochy k uctívání někoho, kdo se jmenuje „Starý muž“, necítí aspoň otrocké slabosti uctívati Silného muže.

Řekne se snad, že ona primitivní vláda jako primitivní umění a náboženství a cokoliv jiného, jest velmi nedokonale známa, nejvíce jen z dohadů. Avšak domněnka, že byla stejně lidová jako balkánská nebo pyrenejská vesnice, je aspoň tak oprávněna jako domněnka, že byla svévolná a tajná jako turecký divan. I horská demokracie i orientální palác jsou moderní v tom smyslu, že jsou tu dosud nebo že jaksí vyrostly z dějin. Z obou však působí palác mnohem více dojmem nakupenosti a zkaženosti, vesnice mnohem více dojmem věci primitivní a neměnicí se. Mé domněnky v této věci omezují se však na vyjádření naprosté pochybnosti o běžném mínění. Pokládám na příklad za zajímavé, že liberální instituce byly kladeny i modernisty do barbarských nebo nevyvinutých států, když se to hodilo nějaké rase, národnosti nebo filosofii. Tak hlásají socialisté, že jejich ideál obecného vlastnictví existoval již v dávných dobách. Tak se chlubí židé svými jubilei či správněji novým rozdělováním majetku za dob starého zákona. Tak se Teutoni honosí, že mohou dokázati existenci parlamentů, porot a různých jiných lidových vymožeností u severních germánských kmenů. Tak dokazovali Keltofilové a ti, kteří dosvědčovali křivdy páchané na

Irsku, že kmenová soustava, o níž poskytují svědectví irští náčelníci před Strongbowem, zajišťovala lépe spravedlnost. Hodnota těchto případů se podle okolností různí; ale protože mají všechny jakýsi podklad, mám podezření, že jest oprávněn všeobecný soud, že různé lidové instituce nebyly v prvotních a prostých společnostech nijak neobvyklé. Každý z těchto směrů se snažil dokázati zvláštní moderní tezí; dohromady však nastiňují starší a všeobecnější pravdu, že v předhistorických shromážděních bylo více než divokost a strach. Každý z těchto teoretiků chtěl brousiti vlastní sekeru, byl však ochoten použiti kamenné sekery; a nakonec se mu podaří dokázati, že kamenná sekera byla snad stejně republikánská jako guilotina.

Je však pravda, že se opona zvedá, až když je hra v proudu. V jednom smyslu má pravdu paradox, že historie byla před historií. Tento protismyslný paradox netýká se však předhistorické historie; jeť to historie, které neznáme. Velmi pravděpodobně byla docela taková jako historie, kterou známe, mimo jedinou nepatrnou okolnost, že je totiž neznáma. Tvoří takto pravý opak náročné předhistorické historie, která hlásá, že dokáže všechno v nepřetržité řadě od amoeby až k antropoidu a od antropoida až k agnostikovi. Vzdálení domněnky, že známe všechno o podivných tvorech, velmi rozdílných od nás, můžeme souditi, že byli patrně docela takovými lidmi jako my, jenom že o nich nic nevíme. Jinými slovy, naše nejstarší záznamy sahají jen zpět do dob, kdy lidstvo bylo již dávno lidské a dokonce již civilisované. Většina starých záznamů, které máme, nejen se zmiňuje, ale pokládá za samozřejmé věci jako jsou králové, kněží a knížata a lidová shromáždění; popisuje státy, jež lze zhruba poznati jako státy v našem smyslu. Některé z nich jsou despotické; nemůžeme

však říci, že byly vždy despotické. Některé z nich snad byly již v úpadku a téměř o všech se mluví jako o starých. Nevíme, co se dělo ve světě v době, jež předcházela tyto záznamy. Ale to málo, co víme, stačí, abychom nebyli nijak překvapeni, kdybychom se dověděli, že se to podobalo velmi tomu, co se děje v tomto světě dnes. Nebylo by nic nedůsledného ani ohromujícího v objevu, že tyto neznámé věky byly plny republik, hroutících se pod náporom monarchií a povstávajících zase jako republiky, říší rozpínajících se a nabývajících osad a zase je ztrácejících, království spojujících se ve svazy států a rozpadávajících se zase v malé národnosti, tříd prodávajících se do otroctví a pak zase kráčejících vstříc svobodě. Všechny tyto pohyby lidstva, ať jsou již pokrokem, či nikoli, jsou jistě aspoň románem. Ale první kapitoly tohoto románu byly z knihy vytrženy, a nikdy jich nebudeme čísti.

Tak jest tomu také se zvláštní představou o vývoji a sociální stálosti. Podle skutečných záznamů, jichž lze použítí, nebyly barbarství a civilizace po sobě jdoucími stupni v pokroku světa. Byly to stavy, jež se vyskytovaly vedle sebe, jako se vedle sebe vyskytují doposud. Byly civilizace tenkrát, jako jsou civilizace dnes; jsou dnes divoši, jako byli divoši tenkrát. Práví se, že všichni lidé prošli kočovným stupněm; je však jisto, že někteří z něho nikdy nevyšli a nezdá se nepravděpodobné, že byli někteří, kteří do něho nikdy nevstoupili. Je pravděpodobné, že už od dob velmi primitivních usedlý obdávatel půdy a potulný pastýř byly dva různé typy lidí; a časové jejich seřaďování je jen výsledkem oné manie po vývojových stupních, která tak zkreslila historii. Práví se, že byl komunistický stupeň, v němž bylo soukromé vlastnictví všude neznámo, a celé lidstvo žilo popřením vlastnictví; důkazy

tohoto popření jsou však samy trochu negativní. K novému rozdělení majetku, jubileům a pozemkovým zákonům dochází v různých obdobích a v různé podobě. Ale že by lidstvo musilo nutně projít komunistickým stupněm, zdá se stejně pochybné jako souběžné mínění, že se k němu lidstvo nutně vrátí. Hlavně jest zajímavé jako svědectví, že se nejmělejší plány pro budoucnost dovolávají autority minulých dob, a že se i revolucionář chce spokojit tím, že jest také zpátečníkem. Zábavný souběžný příklad jest v případě tak zvaného feminismu. Na vzdory všemu pseudovědeckému tlachání o manželských únosech a jeskynním muži, který bil jeskynní ženu holí, je nutno poznamenati, že jakmile se feminismus stal modou, tvrdilo se, že lidská civilisace byla v prvním stupni matriarchální. Patrně tedy nosila hůl jeskynní žena. Ovšem že jsou všechny tyto myšlenky tak trochu dohady a jsou ku podivu závislé na úspěchu moderních teorií a koníčků. Nejsou aspoň nijak historií ve smyslu záznamů. A můžeme opakovati, že dojde-li na záznaky, platí pravda, že se barbarství a civilisace vyskytovaly ve světě vždycky vedle sebe, při čemž se někdy civilisace šířila a pohlcovala barbary, jindy upadala poměrně v barbarství a ve většině případů zachovala v dokonalejší podobě jisté myšlenky, které existují u barbarů v nedokonalejším tvaru; tak na příklad vládu a společenskou autoritu, umění a zvláště dekorativní umění, různé mystérie a tabú, jež se poji zvláště k otázce pohlavní a nějakou formu onoho základu, který jest hlavním účelem této studie: toho, čemu se říká náboženství.

Egypt a Babylon, tyto dvě pradávne obludy, mohly by tu býti zvlášť považovány za vzor. Mohly by býti nazvány skoro živoucími vzory toho, jak tyto moderní teorie jsou neživé. Dvě velké pravdy, jež známe o těchto dvou velkých kulturách, stojí v pří-

krém odporu ke dvěma běžným omylům, o nichž jsme právě uvažovali. Dějin Egypta mohlo by se použití k mravnímu poučení, že člověk nemusí nutně začínati despotismem, protože je barbarem, ale že si velmi často najde cestu k despotismu, protože je civilisovaný. Najde ji, protože má zkušenosti; nebo proto, což je často totéž, že jest vyčerpán. A dějin Babylonu mohlo by se použití k mravnímu poučení, že člověk nemusí být kočovníkem ani komunistou dříve, než se stane rolníkem nebo občanem, a že tyto kultury nebývají vždy ve stupních po sobě jdoucích, ale často v současných státech. Ovšem že i při těchto velkých civilisacích, jimiž začíná naše psaná historie, upadáme v pokušení, že budeme příliš vynalézaví nebo příliš jisti. Umíme čísti babylonské cihly a víme bezpečně, jaký význam mají zvířata v egyptských hieroglyfech, zatím co nevíme nic o zvířatech v neolitické jeskyni. I zde však jsou podivuhodní archeologové, kteří rozluštili řádku za řádkou míle hieroglifů, svádění, aby četli příliš mnoho mezi řádkami. I učenec, který jest opravdu autoritou v babylonských výzkumech, snad zapomíná, jak kusé jsou jeho těžce získané znalosti; zapomíná snad, že Babylon pro něj zachoval jen půl cihly, třeba že je půl cihly lepší než žádná. Ale několik pravd historických a nikoli předhistorických, dogmatických a nikoli vývojových, skutečností a nikoli báchorek se ovšem z Egypta a Babylonu vynoří; a tyto dvě pravdy jsou mezi nimi.

Egypt je zelená stužka podle řeky vroubící temně rudou samotou pouště. Je přísloví, a to již pradávné, že je vytvořen tajemnou štědrostí a skoro neblahou shovívavostí Nilu. Když se poprvé dovídáme o Egyptanech, žijí v jakémsi pásu vesnic při řece v malých a oddělených, ale součinností spojených obcích podle nilského břehu. Tam, kde se řeka rozvětvovala

v širokou deltu, počínalo podle tradice poněkud odlišné území či národ; to však nemusí komplikovati prosté pravdy. Tito více méně na venek nezávislí, ačkoliv vzájemně na sobě závislí lidé, byli již značně civilizovaní; měli jakousi heraldiku; to jest dekorativní umění, jehož užívali pro účely symbolické a společenské; každý konal plavby po Nilu s vlastním erbem, znázorňujícím nějakého ptáka nebo zvíře. V heraldice jsou obsaženy dvě věci nesmírně důležité pro každé normální lidstvo; spojení obou vytváří totiž onu vznešenou činnost zvanou součinností, o níž se opírají všichni venkovští i ostatní svobodní lidé. Heraldické umění značí nezávislost; obraz zvolený představivou silou k vyjádření individuality. Heraldická věda značí vzájemnou závislost, shodu mezi různými tělesy k uznání různých obrazů; věda o obrazech. Máme tu tudíž přesně onen kompromis spolupráce mezi svobodnými rodinami či skupinami, který je pro lidstvo nejnormálnějším tvarem života a je zjevný zvláště všude, kde lidé vlastní půdu a žijí z ní. Již při pouhé zmínce o obrazech ptáka a zvířete vybaví se mytologickému badateli téměř ve spánku slovo „totem.“ Podle mého mínění vznikají však největší obtíže z toho, že je zvyklý říkati taková slova jako ze spaní. Všude v tomto zběžném nástinu snažil jsem se pokud to bylo možno, držeti se spíše jádra než vnějšku věci; uvažovati o nich co možná výrazy myšlenkovými a nikoliv jen výrazy terminologickými. Nemá velké ceny mluvíti o totemech, pokud nemáme představy, jaké city s ním byly spojovány. Připusťme, že měli totemy a my jich nemáme; bylo to proto, že měli větší strach ze zvířat nebo že jejich poměr k nim byl důvěrnější? Cítil se muž, jehož totem byl vlk, bližším vlkovi, či někým, kdo před vlkem utíká? Měl pocit jako sv. František vůči svému bratru vlkovi nebo jako Mauglí vůči svým bratrům vlkům? Byl

totem něčím takovým jako britský lev nebo něčím takovým jako britský buldog? Bylo uctívání totemu podobno pocitu negrů nebo dětí vůči bubákovi? Nikdy jsem nečetl žádné sebe učenější knihy o folkloru, která by mi podala vysvětlení v této otázce, kterou pokládám za daleko nejdůležitější. Omezím se na opakování, že mezi nejstaršími egyptskými obcemi docházelo k vzájemnému dorozumívání o znacích, jež patřily jednotlivým státům, a že souhrn těchto styků je předhistorický v tom smyslu, že se vyskytuje již na počátku historie. Ale jak se historie rozvíjí, stává se tato otázka styku hlavní otázkou těchto pobřežních států. S potřebou styků přichází potřeba společné vlády a roste velikost a šíří se stín krále. Další pojící silou vedle krále a snad starší než král sám, je kněžstvo; a kněžstvo má patrně ještě více společného s těmito obřadními symboly a znameními, jimiž se lidé mohou dorozumívati. A zde v Egyptě vznikl patrně prvotní a jistě typický vynález, jemuž vděčíme za celou historii a za celý rozdíl mezi historickým a předhistorickým: obrázkové písmo, umění psátí. Lidové obrázky těchto prvotních říší nejsou ani zdaleka tak populární, jak by mohly býti. Jsou zastřeny stínem přílišné ponurosti, větší než jest obvyklá a dokonce zdravá zasmušilost pohanská. Je v tom totéž tajné škarohlídství, jež rádo líčí primitivního člověka jako tvora podlézavého s tělem špinavým a duší bojácnou. Jest to ovšem způsobeno tím, že na lidi má největší vliv náboženství; zvláště je-li to nepravé náboženství. Pro ně je všechno prvotní a živelné nutně zlem. Z toho však vyplývá zvláštní důsledek, že zatím co máme záplavu nejdivočejších pokusů v primitivním románě, zanedbávají všichni pravou romantičnost – býti primitivní. Popisovali výjevy, jež jsou docela vymyšlené, v nichž jsou lidé z kamenného věku lidmi z kamene jako chodící sochy; v nichž

jsou Ašyřané či Egypťané stejně ztrnulí nebo stejně malovaní jako jejich nejstarobylější umění. Ale žádný z těchto tvůrců vymyšlených výjevů nepokusil se představití si, jak svěže by asi ony věci vypadaly, kdybychom na ně hleděli důvěrněji. Nehleděli na člověka nalézajícího oheň jako na dítě nalézající ohňostroj. Nehleděli na člověka hrajícího si s podivuhodným vynálezem zvaným kolo jako na hochy bavícího se s radiovou stanicí. Nevložili nikdy ducha mládí do svých líčení o mládí světa. Tím se stalo, že mezi všemi jejich primitivními či předhistorickými výmysly není hříček: Není tam ani praktických hříček, souvisících s praktickými vynálezy. To je vyznačeno velmi ostře v případě hieroglyfů; neboť se zdá vážným jejich příznakem, že celé lidské vznešené umění písma či psaní začalo hříčkou.

Někteří přijmou s lítostí myšlenku, že se zdá, že začalo slovní hříčkou. Král, kněz nebo některé odpovědné osoby, když chtěli poslati poselství nahoru po řece v tomto nevhodně dlouhém a úzkém území, přišli na myšlenku, poslati je pomocí obrázkového písma, podobného písmu rudochů. Jako většina lidí, kteří psali žertem obrázkovým písmem, shledali, že slova nejsou vždy vhodná. Ale znělo-li slovo značící daně trochu podobně jako slovo značící vepře, nakreslili směle vepře jako špatný vtip a bylo hotovo. Tak by mohl moderní hieroglyfista znázorniti slovo „nosi“, že by bez dlouhého přemýšlení nakreslil nos a připojil í. Stačilo to faraonům a stačilo by to i jemu. Byla by to však jistě velká švanda, psátí nebo docela čístí tato poselství, kdyby bylo psaní a čtení opravdu něčím novým. A musí-li lidé psátí romány o starém Egyptě (a zdá se, že ani prosby, ani slzy, ba ani kletby je od toho zvyku neodvrátí), myslím, že by nám takové výjevy připomínaly, že staří Egypťané byli lidskými

bytostmi. Navrhuji, aby někdo popsal třeba výjev, jak velký vládce sedí na trůně mezi svými kněžími a všichni se řehtají na celé kolo a prskají smíchy, jak se královské vtipy stávají stále bujnější a neodolatelné. Jiná, skoro stejně vzrušující scéna mohla by se udátí při luštění těchto šifer, protože hádání, zauzlování a rozluštění je stejně napínavé jako oblíbená detektivní povídka. Tak by se měl psát primitivní román a primitivní dějiny! Ať byla povaha náboženství nebo mravního života dávných dob jakákoli – a patrně byla mnohem lidštvější, než se obvykle předpokládá – vědecká zajímavost třech dob byla jistě silná. Slova byla jistě podivuhodnější než bezdrátová telegrafie a pokusy s obyčejnými věcmi řadou elektrických nárazů. Čekáme posud na někoho, aby napsal živý příběh o primitivním životě. Účelem je zde jaksi vedlejší věc; souvisí však se všeobecnou otázkou politického rozvoje zřízení, které jest nejčilejší v těchto prvních a nepoutavějších pohádkách vědy.

Připouští se, že za tuto vědu vděčíme hlavně kněžím. Moderním spisovatelům jako je pan Wells nelze vytýkati slabost, že sympatisují s kněžskou hierarchií; shodují se však aspoň v tom, že uznávají, co udělalo pohanské kněžstvo pro umění a vědy. Méně informovaní z osvícenců se ovšem shodli v tvrzení, že kněží bránili pokroku v každém věku; jistý politik mi kdysi v debatě řekl, že se stavím proti moderním reformám právě tak, jak se asi nějaký starověký kněz stavěl proti vynálezu kol. V odpovědi jsem ukázal na to, že je daleko pravděpodobnější, že ten starověký kněz vynašel kola sám. Je nejvýš pravděpodobné, že starověký kněz byl ve velmi úzkém spojení s objevením umění psátí. Je docela zřejmé, že už samo slovo hieroglyf je příbuzné se slovem hierarchie. Náboženstvím těchto kněží byl zjevně více méně zmotaný po-

lyteismus typu, který jest podrobněji popsán jinde. Prošlo obdobím, kdy pracovalo společně s králem, druhým obdobím, kdy bylo dočasně zničeno králem, který byl náhodou vladařem s vlastní náboženskou naukou, a třetím obdobím, kdy prakticky zničilo krále a vládlo místo něho. Svět vděčí mu však za mnoho věcí, jež považuje za obecné a nutné. A tvůrcové těchto obecných věcí měli by býti opravdu řaděni mezi hrdiny lidstva. Kdybychom si líbovali v pravém pohanství, místo bychom se zmítali v trochu nerozumné reakci proti křesťanství, prokazovali bychom snad nějakou pohanskou poctu těmto bezejmenným tvůrcům lidstva. Stavěli bychom pomník muži, který první našel oheň nebo muži, který první vystavěl člun nebo muži, který první zkrotil koně. A kdybychom jim přinášeli věnce a oběti, mělo by to více smyslu, než znetvořujeme-li svá města sochami prázdných politiků a filantropistů. Jednou ze zvláštních známek síly křesťanství však jest, že od té doby, kdy přišlo, žádnému pohanovi v naší civilizaci se nepodařilo povznéti k pravému lidství.

Zde však jest důležité, že egyptská vláda, ať již kněžská či královská, shledávala stále nezbytnějším zaváděti dorozumivací spojení; s tím souvisel vždy jistý prvek donucovací. Lze míti za to, že zároveň s postupem civilizace stával se stát despotičtější; lze dokázati, že se musel stát despotičtější, aby se stal civilisovanějším. To bývá v každém věku důvodem pro autokracii; zajímavé jest pozorovati, jak se jeví v nejrannějších dobách. Jistě však není pravda, že stát byl nejdespotičtější v nejstarší době a že se později stal liberálnějším; v praxi je dějinný postup právě obrácený. Není pravda, že kmeny byly s počátku ujařmeny největším terorem „Starého muže“ a jeho trůnu a oštěpu; je pravděpodobno aspoň v Egyptě, že „Starý muž“

byl spíše Novým mužem, vyzbrojeným k útoku na nové podmínky. Jeho oštěp se prodlužoval víc a více a jeho trůn se zvedal výš a výše, tak jak v Egyptě vyrůstala složitá a úplná civilizace. To mám na mysli, když říkám, že dějiny egyptského území jsou tak děj nými světa a že přímo popírají obecnou domněnku, že teror přichází jen na počátku a že nemůže přijít na konci. Nevíme jaký byl docela první stav více méně feudální slitiny majitelů půdy, rolníků a otroků ve státech u Nilu; mohlo to však být i rolnictvo v lidovějším slova smyslu. Jistě víme, že právě vlivem zkušeností a výchovy ztrácely ony státy svobodu, že absolutní svrchovanost jest něco nejen starobylého, ale spíše poměrně moderního. A právě na konci cesty zvané pokrok vracejí se lidé ke králi.

Egypt předvádí nám v oněch krátkých záznamech o svých nejdávnějších začátcích prvotní problém svobody a civilizace. Je vskutku pravda, že lidé ztrácejí dnes rozmanitost vlivem složitosti. Nerozluštili jsme ten problém vlastně o nic lépe než oni. To však snižuje lidskou důstojnost problému samotného a naznačuje, že ani tyranie nemá jiného důvodu mimo kmenový teror. A právě tak jako egyptský příklad odmítá mylný názor o despotismu a civilizaci, odmítá babylonský příklad mylnou domněnku o civilizaci a barbarství. Také o Babylonu se po prvé doslýcháme, teprve když už jest civilizovaný; z toho prostého důvodu, že nemůžeme slyšet nikoho, pokud není vychován tak, aby dovedl mluvit; mluví k nám tak zvaným klínopisem, tímto zvláštním a ztrnulým trojúhelníkovitým symbolismem, který tvoří protějšek k malované abecedě egyptské. Ať jest egyptské umění poměrně sebe ztrnulejší, liší se přece vždycky poněkud od babylonského ducha, který byl přitíž ztrnulý, aby vytvořil nějaké umění. V liniích lotosu je vždy

živý půvab a v pohybu šípů a ptáků vždy trochu hbitosti stejně jako ztrnulosti. Snad k tomu poněkud přispívá zdrželivá, ale živoucí křivka řeky, jež působí, že mluvíme-li o hadovitých záhybech starého Nilu, představujeme si skoro Nil jako hada. Babylon byl spíše civilisací diagramů, než kreseb. Pan W. B. Jeats, jehož historická obrazivost se vyrovná jeho mytologické obrazivosti (a ona je bez této nemožná) psal dobře o lidech, kteří pozorovali hvězdy „ze svého pedantského Babylonu“. Klínové písmo bylo ryto do cihel, z nichž byla vybudována celá jejich architektura; cihly byly z pálené hlíny a snad že tento materiál měl v sobě něco, co nedovolovalo, aby se ve skulptuře nebo reliefu vyvinul smysl pro formu. Jejich civilisace byla statická, ale vědecká, velmi pokročilá v mechaničnosti života a v několika směrech vysoce moderní. Říká se, že měli mnoho z moderního kultu nevdaných žen a že uznávali úředně třídu nezávisle pracujících žen. Je snad v oné mohutné baště ztvrdlého jilu něco, co vnuká myšlenku na utilitaristickou činnost obrovského úle. Třeba že však byl obrovský, byl přece lidský; shledáváme se tu s mnoha stejnými společenskými problémy jako ve starém Egyptě nebo v moderní Anglii; a ať jsou jeho chyby jakékoli, byl rovněž jedním z nejranějších mistrovských děl člověka. Ležel ovšem v trojúhelníku tvořeném skoro legendárními řekami Tigrisem a Eufratem, a rozsáhlé zemědělství jeho říše, na němž byla jeho města závislá, bylo zdokonaleno vysoce vědeckou soustavou průplavů. Měl podle tradice vyspělý duševní život, ovšem spíše filosofický než umělecký. A u jeho základů stojí ony postavy, jež si získaly zásluhy o hvězdářskou moudrost starověku: učitelé Abrahamovi — Chaldejští.

Proti této pevné společnosti jako proti nějaké obrovské holé cihlové zdi povstávaly věk po věku

bezejmenné armády kočovníků. Přicházely z pouště, kde se žilo kočovným životem od počátku a kde se jím žije dodnes. Je zbytečné šířiti se o povaze tohoto života. Bylo docela samozřejmé ba i docela snadné choditi za stádem, které si našlo obyčejně samo pastviny, a živiti se mlékem nebo masem, jež poskytovalo. Také není důvodu pochybovati, že tento způsob života mohl poskytnouti skoro každou lidskou věc vyjma domov. Mnozí takoví pastýři mluvili snad v pradávných dobách o všech pravdách a zásadách knihy Jobovy; k nim patřil i Abraham a jeho děti, kteří dali modernímu světu jako nekonečnou hádanku téměř šílený monoteismus Židů. Byli však divokým lidem, nemajícím pochopení pro složitou společenskou organisaci; a jakýsi duch v jejich nitru hnal je jako vítr opět a opět do boje pro ní. Dějiny babylonské říše jsou z velké části dějinami její obrany proti hordám pouště, jež přicházely v obdobích po jednom či dvou stoletích a obyčejně ustupovaly tak, jak přišly. Někteří říkají, že lid přimísivší se k obyvatelstvu za kočovného vpádu, vybudoval v Ninive zpupné království Asyřanů, kteří vytesávali na svých chrámech velké obludy, vousaté býky s křídly jako cherubíni a vysílali množství vojenských dobyvatelů, kteří deptali svět jako takovými ohromnými kopyty. Asyrie byla však imperialistickou mezihrou; byla však mezihrou. Hlavními dějinami celé oné země je válka mezi kočovnými národy a státem, který byl opravdu stálý. Patrně v předhistorických dobách a jistě v době historické činili tito kočovníci výpravy na západ a pustošili vše, nač přišli. Když přišli naposledy, našli Babylon oslabený; to však bylo již v dobách historických a jejich vůdce slul Mohamed.

Zde pak je záhodno zdržeti se u těchto událostí, protože – jak bylo napověděno – odporují zjevně

dosud běžným názorům, že kočovnictví je pouze věcí předhistorickou a společenský řád věcí poměrně nedávnou. Nic neukazuje na to, že Babyloňané byli kdy kočovníky; jen nečetné známky nasvědčují tomu, že kmenové z pouští se kdy usadili. Zdá se ovšem, že toto stanovisko, tvrdící, že po stupni kočovném následoval stupeň usedlý, bylo opuštěno již upřímnými a pravými učenici, jichž objevům vděčíme všichni za tak mnohé. Nehodlám se však v této knize přití s upřímnými a pravými učenici, ale s rozšířeným a neurčitým veřejným míněním, které se předčasně rozšířilo vlivem jistých nedokonalých výzkumů a které zpopularisovalo mylné pojetí celé historie lidstva. Jest to celý onen neurčitý názor, že se opice vyvinula v člověka, a týmž způsobem že se barbar vyvinul v civilisovaného člověka, a že tudíž na každém stupni musíme hleděti zpět na barbarství a vstříc civilisaci. Na neštěstí visí toto mínění dvojím způsobem ve vzduchu. Je to spíše ovzduší, v němž lidé žijí, než tese, kterou hájí. Lidem takového smýšlení odpovědí lépe předměty než teorie; bude dobře, pocítí-li kdo pokušení podlehnouti těmto myšlenkám při nějakém všedním hovoru nebo psaní, zarazí-li se na okamžik, zavře oči a vyvolá si na chvílku v duchu zázrak hradby babylonské, ohromné jako propast hemžící se lidmi.

Jedna věc padne na nás jistě jako její stín. Naše pohledy na obě tyto dávné říše ukazují, že první soukromý poměr byl komplikován čímsi, co bylo méně lidské, co však často bylo považováno za stejně soukromé. Zachmuřený obr zvaný Otroctví byl vyvolán jako genius a lopotil se na ohromných dílech z cihel a kamene. A opět nesmíme příliš lehkovážně usuzovati, že co bylo ve vývoji opožděné, bylo barbarské; v otázce propouštění otroků zdá se, že bylo bývalé otroctví

v několika směrech liberálnější než pozdější; a snad i liberálnější než otroctví budoucnosti. Nutit část lidstva, aby pracovala pro zajištění výživy lidstva, bylo konečně velmi lidským opatřením, a proto se o ně lidstvo patrně opět pokusí. V jednom směru má staré otroctví význam; v základní otázce týkající se celého starověku před Kristem; v něčem, co je nutno předpokládati od začátku až do konce. Je to bezvýznamnost jednotlivcova vzhledem ke státu. To platilo o nejdemokratičtější obci v Helladě právě tak jako o despotickém Babylonu. Tento duch vyznačuje se třeba tím, že celá třída jednotlivců mohla býti bezvýznamná nebo docela neviditelná. Muselo to býti normální, protože to bylo nutné pro něco, čemu by se dnes říkalo „sociální služba“. Někdo řekl: „Člověk není ničím a Dilo je vším“, maje na mysli vzdušný stát Carlyleův. To bylo neblahým heslem pohanského otrockého státu. V tom smyslu je pravdivou tradiční vidina obrovských sloupů a pyramid, zvedajících se na věky pod onou věčnou oblohou potem nesčetných a bezejmenných lidí, lopotících se jako mravenci a padajících jako mouchy, ničených dílem vlastních rukou.

Jsou však ještě jiné dva důvody, abychom začínali dvěma pevnými body, Egyptem a Babylonem. Předně mají ustálenou tradici jako starověké typy; a dějiny bez tradice jsou mrtvy. Babylon jest posud refrénem dětských písní a Egypt s obrovskou spoustou zakletých princezen očekávajících vysvobození je posud tematem zbytečného množství románů. Tradice však je obyčejně pravdivá, pokud je dosti lidová, ba i když je skoro vulgární. A v tomto babylonském a egyptském prvku v dětských písních a v románech je skryt jakýsi význam; vždyť i noviny, obyčejně tak zaostalé, došly už až k vládě Tutankhamenově. Prvý důvod je

pln zdravého rozumu lidové legendy; je to prostá skutečnost, že víme více o těchto tradičních věcech, než o jiných současných věcech; a že tomu tak bylo vždycky. Všichni cestovatelé od Herodota až po lorda Carnarvona jdou touto cestou. Dnešní vědecké úvahy rozšiřují ovšem mapu celého primitivního světa proudy znázorňujícími kmenové přistěhovalce nebo přimíšeninu označovanou všude tečkovanými čarami na místech, kde by se nevědecký středověký mapař spokojil názvem „terra incognita,“ jestli by ovšem nevyplnil vyzývavou prázdnotu kresbou draka, aby tak naznačil, jakého asi přijetí by se v těch místech dostalo poutníkům. Tyto úvahy však jsou při nejlepším pouhými úvahami; a při nejhorším mohou býti tečkované čáry daleko pohádkovější než drak.

Na neštěstí dostávají se tu lidé velmi snadno na scestí a to i ti, kteří jsou velmi bystrí a snad zvláště ti, kteří mají velkou obrazotvornost. Jest klamný názor, že nějaká myšlenka je větší co do spolehlivosti, stálosti a jistoty proto, že jest větší co do rozsahu. Žije-li nějaký člověk samotěn v slaměné chýši uprostřed Tibetu, říká se mu snad, že žije v čínské říši; a čínská říše je jistě věc skvělá, rozsáhlá a působivá. Nebo se mu zase říká, že žije v britské říši a vzbuzuje u něj náležitý dojem. Zvláště ní však jest, že v jistých duševních stavech je si snad jist více čínskou říší, již nemůže viděti, než slaměnou chatrčí, kterou vidí. Jakési kejklířství v jeho mysli působí, že jeho usuzování začíná říší, ačkoliv jeho zkušenost začíná chatrčí. Občas pozbude rozumu a chce dokázati, že slaměná chata nemůže existovati v říši Dračího trůnu; že není možno, aby civilisace, jaké požívá, obsahovala takovou chalupu, v jaké bydlí. Jeho nerozumnost pramení však z rozumového kotrmelce, že Čína, protože je velikou a vše objímající domněnkou, jest

proto už něčím více než domněnkou. Moderní lidé však usuzují stále tímto způsobem a rozšiřují tento způsob myšlení na věci mnohem méně reálné a jisté, než je čínská říše. Zdá se na příklad, že zapominají, že si člověk není jist sluneční soustavou tak, jako je jist svým rodným krajem. Sluneční soustava je vývodem a bezpochyby správným vývodem; háček vězí však v tom, že je velmi rozsáhlým a dalekosáhlým vývodem, a že se tudíž zapomíná, že je vývodem vůbec a hledí se na ni jako na základní prvek. Kdyby někdo zjistil, že celý výpočet je chybný, působilo by slunce, hvězdy a pouliční svítilny stejným dojmem. Zapomněl však na to, že to jest výpočet a byl by skoro hotov popřít slunce, nebude-li se hodit do sluneční soustavy. Je-li něco takového klamem i při skutečnostech pevně zjištěných jako je sluneční soustava a čínská říše, je klamem ještě zhoubnějším, souvisí-li to s teoriemi a jinými věcmi, jež nejsou ve skutečnosti zjištěny vůbec. Tak historie, zvláště předhistorická, má strašný zvyk začínati jistým generalisováním o plemenech. Nebudu popisovati zmatku a ubohosti, jež toto převrácení skutečnosti způsobilo v moderní politice. Protože se neurčitě tvrdí, že plémě vytvořilo národnost, mluví lidé jako by národnost byla něco neurčitějšího než plémě. Protože si sami našli důvod, aby vysvětlili výsledek, popírají skoro výsledek, aby zjednali důvodu oprávnění. Pohlížejí na Kelta nejprve jako na axiom a pak pokládají Iry za důsledek. Nedovedou pochopiti, že Irové jsou Irové, ať jsou Kelty či nikoliv, ať kdy byli Kelty či nebyli. A ještě více uvádí je na scestí rozsah teorie; pocit, že fantazie je větší než skutečnost. Velké roztroušené plémě keltské obsahuje Iry a tak ovšem Irové musí záviseti celou svou existencí na něm. Tentýž zmatek zařadil ovšem Angličany a Němce do germánského plemene; a někteří se pokoušeli dokazovati, že když

jsou plemena táž, národy nemohou státi proti sobě. Uvádím však jen mimochodem tyto vulgární a otřepané příklady jako běžnější příklady mylné teorie; spornou otázkou není tu její použití při těchto moderních věcech, ale spíše při nejstarších věcech. Ale čím dávnější a nejistější byl rasový problém, tím stálejší byla tato zvláštní převrácená jistota muže vědy z dob Viktoriáných. Dosud pobouří muže těchto vědeckých tradic, vyslovíme-li pochybnost o těchto věcech, jež byly jen posledními závěry, než je obrátil v první předpoklady. Je si posud více jist, že jest Arijec, než že jest Anglosas, právě tak jako si jest více jist, že jest Anglosas, než že jest Angličan. Nikdy nepřišel opravdu na to, že jest Evropan. Nikdy však nepochyboval, že jest Indo-evropan. Tyto teorie z dob Viktoriáných změnily se velice co do tvaru a rozšíření; ale tento zvyk ukvapeného přeměňování hypotese v teorii a teorie v předpoklad vyšel však sotva ještě z mody. Lidé nemohou se snadno zbaviti myšlenkového zmatku při pocitu, že základy historie musí býti nezbytně jisté; že první kroky musí být bezpečné; že největší generalisování musí být samozřejmé. Třeba že však se jim tento protimluv zdá paradoxem, je pravým opakem pravdy: Právě velká věc je tajná a neviditelná, právě malá věc je zřejmá a ohromná.

Každé plémě na tomto světě bylo předmětem těchto úvah a není možno podati ani nástin toho předmětu. Vezmeme-li však v úvahu samotné evropské plémě, jeho historii či spíše jeho prehistorii, zažilo mnoho retrospektivních revolucí v krátké době mého vlastního života. Bývalo nazýváno kavkazským plemenem; a jako dítě četl jsem vyprávění o jeho srážce s mongolským plemenem; napsal je Bret Harte, který položil v úvodu otázku: „Je snad již s Kavkazanem konec?“ Patrně s ním konec byl, protože ve velmi krátké době změnil se v Indo-

evropana, hrdě zvaného někdy – s lítostí to pravím – Indogermánem. Zdá se, že Hindu a Germán měli podobná slova pro matku a otce; také jiné podobnosti byly mezi sanskritem a různými západními jazyky a tím patrně zmizely náhle všechny povrchní rozdíly mezi Hindu a Germánem. Obvykle byla tato složená osobnost zvána Arijcem, při čemž byla opravdu důležitá okolnost, že přišel na západ od oněch vysokých pohoří indických, kde dosud lze nalézt zbytky jeho řeči. Když jsem to četl jako dítě, myslel jsem si, že Arijci nemuseli zrovna odcházeti na západ a nechávat svůj jazyk za sebou; mohli jít také na východ a vzít svůj jazyk s sebou. Kdybych to četl dnes, spokojil bych se tím, že bych se přiznal, že celé té otázce nerozumím. Ve skutečnosti však je velmi těžko, abych to dnes četl, protože se to dnes již nepíše. Vypadá to, jako by byl konec i s Arijcem. Změnil nejen jméno, ale i adresu; místo, z něhož vyšel a kudy se ubíral. Nová jedna teorie tvrdí, že naše plémě nepřišlo do svého nynějšího domova od východu, ale od jihu. Někteří říkají, že Evropané nepřišli z Asie, ale z Afriky. Někteří měli také divoký nápad, že Evropani přišli z Evropy, či spíše, že jí nikdy neopustili.

Pak je jisté množství svědectví o více méně předhistorickém tlaku ze severu, jaký na příklad přivedl Řeky k dědictví kretské kultury a Galy tak často přes hory do rovin italských. Zmiňuji se však o tomto příkladu evropského národopisu pouze proto, abych ukázal, že učenci v této době pokoušeli hodně kompas a že já, který nejsem učenec, nemohu si zatím dovolit, abych rozhodoval, v čem si ti doktoři odporují. Dovedu však užívatí svého zdravého rozumu a někdy si myslím, že jejich rozum nepoužíváním trochu zrezavěl. Prvním úkolem zdravého rozumu je poznati rozdíl mezi mrakem

a horou. A tvrdím, že nikdo neví o žádné z těchto věcí tak jistě, jako víme my všichni o existenci egyptských pyramid.

Pravdou jest, je třeba to opakovati, že to, co vidíme vskutku na rozdíl od toho, čeho se můžeme rozumově dohadovati v tomto nejranějším období historie, je temno zahalující zemi a velké temno zahalující národy, při čemž jen několik světél osvětluje tu a tam náhodné skvrny lidstva; a dvě z těchto světél hoří nad dvěma těmito vysokými dávnověkými městy; nad vysokými terasami babylonskými a obrovskými pyramidami nilskými. Jsou ovšem i jiná starověká světla nebo světla, o nichž lze souditi, že jsou velmi starobylá, ve velmi odlehlých částech oné širé, pusté noci. Daleko odtud na východě je vyspělá, ohromně starobylá civilisace v Číně; zbytky civilisací jsou v Mexiku, Jižní Americe a na jiných místech, některé z nich zřejmě s tak vyspělou civilisací, že dospěly k nejrafinovanějším formám uctívání ďábla. Rozdíl však je v prvku tradičním. Tradice těchto ztracených kultur byla přerušena a ačkoliv tradice Číny je posud živá, je pochybné, víme-li co o ní. Nad to člověk, pokoušející se měřiti čínský starověk, musí užívati čínských tradičních měř; má zvláštní pocit jako by se dostal na jiný svět, pod jiné zákony času a prostoru. Čas se šine zvolna vpřed a staletí se přizpůsobují pomalému a ztrnulému pohybu aeonů; běloch pokoušející se hleděti očima žlutého muže, cítí, jak se mu hlava točí a je hrozně zvědav, neroste-li mu to copánek. Přece však nemůže bráti vědecky onu podivnou perspektivu, jež vede k prvotní pagodě prvního ze synů nebeské říše. Je mezi pravými protinožci; v jediném opravdu s křesťanstvím obdobném světě; a podle mody chodí po hlavě. Mluvil jsem o středověkém mapaři a jeho drakovi; očekával by však středověký cestovatel

sebe obeznámenější s nestvůrami, že najde zemi, kde je drak dobromyslným a roztomilým tvorem? O vážnější stránce čínské tradice bude pověděno při jiné příležitosti; zde však mluvím jen o tradici jako známce starověku. Zmiňuji se o Číně jen jako o starověku, k němuž jsme nedospěli po mostu tradice. O Babylonu a Egyptě jako o starověku, k němuž jsme tak dospěli. Herodot jest lidskou bytostí ve smyslu, v němž Číňan v kulatém kloboučku, sedící proti nám v londýnském obchodě s čajem, je sotva lidský. Je nám, jako bychom byli docela blízcí citům Davida a Isaiáše a jako bychom nikdy nemohli být jisti o citech Li-Hung-Čanga. Dokonce i hříchy, jimiž se provinila Helena nebo Bathšeba, staly se příslovečnými pro lidskou slabost, patos ba i odpuštění. U Číňana dokonce i cnosti mají v sobě cosi děsivého. To jest rozdíl, způsobený zničením nebo zachováním souvislého historického dědictví; třeba starého Egypta moderní Evropě. Když se však tážeme, jaký byl svět, který jsme zdědili, a proč se zdá, že onen lid a ona místa k němu patří, dospíváme k ústřední skutečnosti civilizační historie.

Oním středem bylo Středozevní moře, jež nebylo ani tak vodní plochou jako světem. Byl to však svět mající trochu ráz takové vody; neboť se stával víc a více jednotícím místem, v němž se stékaly proudy cizích a velmi rozdílných kultur. Nil i Tibera tekou zároveň do Středozevního moře; tak přispěli Egypťané a Etruskové zároveň ke Středozevní civilizaci. Pověst velkého moře rozšířila se ovšem velmi daleko do vnitrozemí a Arabové osaměli v pouštích i Galové za severními horami cítili tuto jednotu. Ale postupné budování společné kultury kolující po všech březích tohoto vnitrozemského moře jest hlavní činností starověku. V onom orbis terrarum či okrsku zemi bujela největší špat

nost i zbožnost, byla tu protichůdná plemena a ještě protichůdnější náboženství. Byl jevištěm nekonečných zápasů mezi Asií a Evropou od útěku perských lodí u Salamidy, k útěku tureckých lodí u Lepanta. Byl, jak obšírněji ukáží později, jevištěm vrcholného duševního zápasu mezi oběma typy pohanství, jež se vzájemně srazily v latinských a fenických městech; na římském fóru a punském trhu. Byl to svět války a míru, svět dobra a zla, svět všech těch věcí v nejvyšší míře; i když cítíme úctu k Aztekům a Mongolům dálného východu, neměli takového významu, jaký tradice Středozemního moře měla a dosud má. Mezi ní a dálným východem byly ovšem zajímavé kultury a výboje různého druhu, s nimiž byla více méně ve styku podle toho, jak se staly srozumitelné také nám. Peršané podnikali nájezdy, aby učinili konec panství babylonskému; a v řecké jedné povídce se nám vypráví, jak se tito barbari naučili ukláněti a mluvit pravdu. Řek Alexandr Veliký táhl se svými Makedoňany k východu a přinesl zpátky podivné ptáky zbarvené jako ranní červánky a podivné květiny a klenoty ze zahrad a klenotnic bezejmenných králů. Islam se šířil na východ do onoho světa a učinil nám jej částečně pochopitelným, právě proto, že islam sám se zrodil v onom okrsku zemí, jež lemovaly starobylé moře našich předků. Ve středověku zvýšila říše Mogulů lesk svého majestátu, aniž při tom ztratila něco ze své tajemnosti. Tataři dobyli Číny a Číňané si toho zřejmě ani nevšimli. Všechny tyto věci jsou samy o sobě zajímavé; není však možno přesunouti těžiště z vnitrozemního moře evropského do vnitrozemních prostor asijských. Zkrátka kdyby na světě nebylo nic, než co bylo řečeno, vykonáno a napsáno a vystavěno v zemích rozložených kolem Středozemního moře, bylo by v tom obsaženo vše, co má svět, v němž

žijeme, nejživotnějšího a nejvzácnějšího. Když se tato jižní kultura rozšířila na severozápad, způsobila mnoho podivuhodných věcí, z nichž nejpodivuhodnější jsme ovšem my sami. Když se tehdy rozšířila do kolonií a nových zemí, byla stále toutéž kulturou, pokud byla kulturou vůbec. Ale kolem onoho malého moře jako kolem jezera byly věci samy, nehledě na všechna jejich rozšiřování, ozvěny a komentáře k nim; republika a církev, bible a hrdiný epos, islam a Israel a vzpomínky na ztracené říše, Aristoteles a míra všech věcí. Poněvadž první světlo na *tomto* světě jest opravdu světlem, denním světlem, v němž dodnes chodíme a nejen pochybnou návštěvou cizích hvězd, začal jsem svou úvahu tam, kde toto světlo po prvé padá na věžatá města východních krajů Středoziemního moře.

Ale ačkoliv mají takto Babylon a Egypt jaksi přednostní právo tím, že byly důvěrnými, tradičními a poutavými záhadami nejen pro nás, ale i pro naše otce, nesmíme si představovati, že byly jen starými civilizacemi u jižního moře; nebo že celá civilizace byla jen sumerská, semitská či koptická, a ještě méně pouze asijská či africká. Právě badání vyzdvíhuje stále výše starou civilizaci evropskou a zvláště tu, již posud neurčitěji nazýváme řeckou. Je tomu třeba rozuměti tak, že byli Řekové před Řeky, jako v tolika jejich bájích byli bohové před bohy. Ostrov Kreta byl střediskem civilizace nyní nazývané minosské podle Mínoa, který tu dle staré legendy pobýval a jehož labyrint objevila nyní moderní archeologie. Tato vyspělá evropská společnost se svými přístavy, svými odvodňovacími stavbami, svým soukromým zřízením, zašla patrně dříve, než došlo k nějakému vpádu jejich severních sousedů, kteří zbudovali nebo zdědili Heladu, jak je známo z historie. Avšak ono prvotní období nepřešlo, dokud nedalo světu tak velké dary, že svět

od té doby marně usiloval splatiti je, třeba jenom plagiáty.

Někde podle jonského pobřeží proti Kretě a ostrovům bylo jakési město, patrně takové, jež bychom dnes nazvali vesnicí nebo dědinou, obehnanou zdí. Jmenovalo se Ilion, dostalo však jméno Troja a jméno to nezmizí nikdy se světa. Jakýsi básník, který byl snad žebrák a potulný zpěvák, který snad nedovedl čísti a psát, a jež tradice líčí jako slepého, složil báseň o Řecích, vypravivších se do války s tímto městem, aby získali zpět nejkrásnější ženu na světě. Že by nejkrásnější žena na světě žila v onom městečku, zní jako pohádka; že nejkrásnější báseň na světě byla napsána někým, kdo neznal nic většího než taková městečka, je historickou skutečností. Říká se, že báseň vznikla na sklonku období; že ji primitivní kultura vytvořila při svém úpadku; v tom případě by člověk rád viděl onu kulturu, když byla v rozkvětu. Jistě však je pravda, že tato naše první báseň mohla by býti docela dobře také naší poslední básní. Mohla by býti dobře posledním i prvním slovem muže o jeho údělu smrtelníka, z hlediska pouze smrtelného. Stane-li se svět pohanským a zahyne, udělá poslední člověk, který zbude na živu, dobře, bude-li přednášeti Iliadu a zemře.

Ale v tomto velkém lidském zjevení starověkém je ještě jiný prvek velké historické důležitosti; myslím, že mu bylo v historii sotva vykázáno vhodné místo. Básník pojal báseň tak, že sympatizuje podle všeho, jeho čtenář pak jistě, spíše s přemoženým než s vítězem. A tento cit v básnické tradici získává, kdežto básnický původ ustupuje do pozadí. Achilles byl v pohanské době ve vážnosti jako jakýsi polobůh; v pozdějších dobách však skoro zaniká. Hektor však vyrůstá postupem doby výš a výše; jeho jméno je jménem rytíře okrouhlého stolu a jeho meč klade legenda do rukou Rolanda rozdávajícího kolem sebe

rány zbrání přemoženého Hektora v okamžiku zkázy a slavné své porážky. Jméno to se pojí ke všem porážkám, jimiž prošlo naše plémě a naše náboženství; jeho triumfem je právě to, že přežilo sta porážek.

Pohádka o konci Troje nebude mít konce, neboť je opětována na vždy živou ozvěnou, nesmrtelnou jako naše beznadějnost a naše naděje. Troja, dokud stála, byla maličká, že by snad zůstala bezejmennou celé věky. Ale Troja klesající byla zachycena v plamenech a zvěčněna v nesmrtelném okamžiku zkázy; a protože byla zničena ohněm, nebude oheň nikdy zničen. A jako město, tak i hrdina; načrtnut starobylými tahy v onom dávném pološeru jeví se nám jako první postava Rytíře. V jeho názvu je skryt prorocký význam; mluvili jsme o slově rytířství a o tom, jak zdánlivě zaměňuje jezdce s koněm. Je to téměř vysloveno o celé věky dříve v hromovém Homérově hexametu a onom dlouhém, poskakujícím slově, jímž Iliada končí. To jest právě ona jednota, pro niž nemůžeme nalézt jiného jména, mimo jméno posvátný kentaur rytířství. Jsou však ještě jiné důvody, jež mluví pro to, abychom se v tomto zběžném pohledu na starověk zmínili o plamenech nad posvátným městem. Posvátnost takových měst šířila se jako oheň podle pobřeží a ostrovů severního Středoziemního moře; z visky s vysokými hradbami, pro niž umírali hrdinové! Z nepatrnosti města vznikla velikost občanů. Helada se sty svých soch nevytvořila nic nádhernějšího než onu chodící sochu; ideál muže, který se dovede ovládati. Helada se stem soch byla jedinou legendou a literaturou a v celém tomto labyrintu malých, hradbami oběhnaných národů rozléhal se nářek trojský.

Pozdější legenda, dodatečný nápad, nikoli však událost, vyprávěla, že zbloudilci z Troje založili republiku na italském pobřeží. Jest pravda, že re-

publikánská cnost měla takové kořeny. Tajemství cti, jež se nezrodilo v Babyloně, ani z egyptské pýchy, zářilo zde jako štít Hektora, vyzývajícího Asii i Afriku, až se ukázalo světlo nového dne s šuměním orlích perutí a příchodem jména; jména, jež se zjevilo jako blesk, když se svět probudil tváří v tvář Římu.

BŮH A SROVNÁVACÍ NÁBOŽENSTVÍ.

Doprovázel mě kdysi po římských památkách starobylého britského města profesor, který řekl něco, co mi připadá jako satira na četné jiné profesory. Viděl snad žertovnost svých slov, ačkoliv zachoval naprostou vážnost a snad si byl vědom toho, že jsou vtípem na velkou část tak zvaného srovnávacího náboženství. Ukázal jsem na sošku hlavy slunce s obvyklými paprsky kolem dokola, ale s tím rozdílem, že tvář na terči, místo aby byla chlapecká jako Apolo, byla vousatá jako Neptun nebo Jupiter. „Ano“, pravil s jistou delikátní přesností, „o tom se myslí, že představuje lokálního boha Sul. Nejlepší odborníci ztotožňují Sul s Minervou. Tohle však by ukazovalo, že to ztotožňování není přesné.“

Tomu říkáme mohutné pojetí. Moderní svět je potrhlejší než každá satira na něj; je tomu už dávno, co pan Belloc kladl svému šprýmovnému akademickému badateli do úst slova, že o poprsí Ariadnině dokázaly moderní výzkumy, že představuje vlastně Silena. To však není povedenější, než skutečný objev Minervy jako vousaté ženy Barnumovy. Oba případy podobají se však velice mnohemu ztotožňování „nejlepších odborníků“, jež se týká srovnávacího náboženství; a když se katolická křesťanství ztotožňují s různými divokými myty, nesměji se tomu, neláteřím ani netropím výtržností; spokojím se tím, že zaobaleně prohlásím, že to ztotožňování není přesné.

Za mého mládí bylo Náboženství lidstva názvem obecně užívaným pro comtism, teorii to jistých racionalistů, kteří uctívali souhrn lidstva jako Nejvyšší bytost. Již za svého mládí jsem pozoroval, že působilo trochu divně ono pohrdání a opomíjení nauky o Trojici jako mystickém, ba i šíleném protimlúvu,

když jsme hned na to byli vyzýváni, abychom uctívali božství, které obsahuje sta milionů osob v jediném Bohu a při tom si nepletli osob, ani nedělili podstaty.

Je však jiná bytost více méně definovatelná a mnohem spíše představitelná než mnohohlavá a nestvůrná modla lidstva. A má mnohem větší právo, aby byla rozumně nazývána náboženstvím lidstva. Člověk není zajisté modlou, ale je skoro všude modlářem. A toto hromadné lidské modlářství má v sobě cosi v mnoha směrech více lidského a sympatického než moderní metafysické abstrakce. Má-li nějaký asijský bůh tři hlavy a sedm rukou, je v tom aspoň myšlenka hmotného vtělení, jež nám neznámou sílu přibližuje a nikoliv oddaluje. Kdyby však byli naši přátelé Brown, Jones a Robinson na nedělní procházce proměněni tak, že by splynuli před našima očima v nějakou asijskou modlu, zdálo by se nám jistě, že se od nás vzdálili. Kdyby se ruce Brownovy a nohy Robinsonovy zmítaly na tomže složeném těle, zdálo by se nám, že nám jaksi smutně mávají na rozloučenou. Kdyby se hlavy všech těch tří pánů usmívaly na tomže krku, váhali bychom jistě, jak nazvatí svého nového a poněkud abnormálního přítele. V mnohohlavých a mnohorukých orientálních modlách je skryto jisté tajemství, jež je aspoň částečně srozumitelné; tajemství beztvarych sil přírodních beroucích na sebe nějakou záhadnou, ale tělesnou podobu; co však platí o mnohotvárném bohu, neplatí o mnohotvárném člověku. Lidské bytosti pozbývají lidskosti, stávají-li se méně oddělenými, mohli bychom říci, že pozbývají lidskosti, jsou-li méně osamoceny. Lidské bytosti stávají se méně srozumitelnými, jsou-li méně izolovány; mohli bychom říci docela pravdivě, že čím nám jsou bližší, tím více se od nás vzdalují. Etický zpěvník tohoto humanitářského náboženství byl pečlivě vybrán a

očištěn tak, aby zachoval všecko lidské a vyloučil všecko božské. Dalším důsledkem bylo, že se objevila hymna ve zlepšené podobě: „Blíž k Tobě, Lídstvo k Tobě blíž!“ Je však zvláštní a podivuhodné, jak daleko mohou být od sebe duše lidí, jichž těla jsou tak blízka.

Lidská jednota, o níž zde mluvím, nesmí se zaměňovati s touto moderní průmyslovou jednotvárností a stádovostí, jež jsou spíše přelidněním než společenstvím. Je to věc, k níž lidské skupiny, ponechané samy sobě, ba i lidští jednotlivci sobě ponechání, směřovali všude vlivem pudu, který lze v pravdě zváti lidským. Jako všechny zdravé lidské věci, různila se velmi ve svých všeobecných mezích; neboť je příznačná pro vše, co patří k oné starobylé zemi svobody, jež leží kolem otrockého průmyslového města.

Industrialism se nyní chlubí, že všechny jeho výtvořky jsou vesměs na jedno kopyto, že si lidé na Jamajce nebo v Japonsku mohou otevřítí tutéž tulení konservu a pítí tutéž špatnou whisky, že nějaký člověk na severním polu a jiný na jižním polu může čísti tutéž honosivou nálepku na krabičce pochybně konservovaného lososa. Ale víno, dar bohů lidem, mění se s každým údolím a s každou vinicí, může se změnití ve sto vín a žádné nám nepřipomíná svou chutí whisky; a sýry se mění od hrabství k hrabství a nikdy nám nedají zapomenoutí na rozdíl mezi křídou a sýrem. Mluvím-li o této věci, mluvím tím o něčem, co vykazuje nepochybně veliké rozdíly; nicméně zde budu předpokládati, že to jest jediná věc. Budu tvrdití, že moderní svízele vznikají většinou tím, že si neuvědomujeme, že to je vskutku jediná věc. Hodlám vyslovití tesi, že přede všemi rozpravami o srovnávacím náboženství a jednotlivých náboženských zakladatelích na světě, je nejdůležitější uznatí tuto

věc za celek, za věc skoro vrozenou a normální oné velké družnosti, již jmenujeme lidstvem. Tato věc je pohanství; pokusím se dokázati těmito stránkami, že je jediným soupeřem církve Kristovy.

Srovnávací náboženství je jistě velmi relativní. To jest, závisí tolik na stupni, vzdálenosti a rozdílu, že má jen poměrné úspěchy, když se pokouší srovnávati. Pohlédneme-li na ně s blízka, shledáme, že srovnává věci, jichž opravdu srovnávati nelze. Vidáváme tabulku nebo seznam velkých světových náboženství v rovnoběžných sloupcích, tak že si představujeme, že jsou opravdu souběžná. Vidáme jména velkých zakladatelů náboženství hezky v řadě: Kristus, Mohamed, Budha, Konfucius. Ve skutečnosti je to pouhý úskok; optický klam, kterým lze předměty uvéstí ve zvláštní vztah tím, že se přesune hledisko. Tato náboženství a náboženští zakladatelé či spíše ta náboženství a ti zakladatelé, jež jsme si usmyslili za takové pokládati, nemají ve skutečnosti společného rázu. Klam je způsoben částečně tím, že islam přichází v seznamu hned za křesťanstvím; neboť islam přišel opravdu po křesťanství a byl velkou měrou napodobením křesťanství. Jiná východní náboženství nebo tak zvaná náboženství nejen se nepodobají církvi, ale nepodobají se ani vzájemně. Když dospějeme k náboženství Konfuciově na konci seznamu, přicházíme do zcela jiného myšlenkového světa. Srovnávati křesťanství a náboženství Konfuciovo jest jako srovnávati teistu s anglickým statkářem a ptáti se někoho věřili v nesmrtelnost nebo je-li stoprocentním Američanem. Konfuciova nauka je snad civilisací, není však náboženstvím.

Církev je opravdu příliš jedinečná, aby to mohla dokázati. Neboť nejobecnější a nejsnadnější důkaz provádí se srovnáváním; a zde nelze srovnávati. Není tudíž snadno vysvětliti klam, pomocí něhož

se vytváří nesprávné rozřídění, aby jedinečná věc zanikla mezi ostatními, je-li opravdu jedinečnou. Jako není nikde jinde přesně stejných okolností, není ani nikde přesně stejného klamu. Použiju však věci nejbližší tomuto ojedinělému společenskému zjevu, jakou budu moci nalézt, abych ukázal, jak je tím zplošťován a asimilován. Myslím, že většina z nás by se shodla v tom, že v postavení Židů je cosi nezvyklého a jedinečného. Není žádného národa, který by byl v takovém smyslu mezinárodní; není starobylé kultury rozptýlené po různých zemích, ale dosud zřetelné. Toto počínání však vypadá jako pokus, sepsati seznam kočujících národů a zpříjemniti tak Židům jejich podivnou osamělost. Bylo by to dost snadné a sice tak, že by se nejprve položilo něco přibližně přijatelného a pak se odbočilo ke zcela jiným věcem, nějak do seznamu vpravených, aby jej nějak ukončily. Tak by v novém seznamu kočovných národů po Židech přišli cikáni, kteří jsou aspoň opravdu kočovní, i když nejsou opravdu národní. Pak by mohl profesor nové vědy srovnávacího kočovnictví přejíti zlehka k něčemu jinému; i kdyby to bylo odlišné. Mohl by upozorniti na dobrodružné potulky Angličanů, kteří roztrousili své osady přes tolikrá moře, a mohl by je nazvati kočovníky. Je docela pravda, že je v Anglii velmi mnoho Angličanů podivně nepokojných. Je docela pravda, že ne všichni opustili svou vlast pro dobro své vlasti. V okamžiku, kdy se zmíníme o kočovné říši Angličanů, musíme přidat zvláštní vyhnanickou říši Irů. Neboť je zvláštností naší imperialistické literatury, že táž všudypřítomnost a neklid, jež jsou důkazem anglické podnikavosti a triumfu, jsou důkazem irské nicotnosti a úpadku. Pak by se profesor kočovnictví zamyšleně rozhlédl a vzpomněl si, že se nedávno silně mluvilo o německých sklepnících, německých ho-

ličích, německých úřednicích, o Němcích, kteří se naturalisují v Anglii a ve Spojených Státech a v Jihoamerických republikách. Němci by byli uvedeni jako páté kočovné plémě. Slovo Wanderlust a stěhování národů by bylo při tom hojně užíváno. Vždyť byli opravdu dějepisci, kteří vysvětlovali křížové výpravy poukazem na to, že bylo nalezeno, že se Němci potulují (jak se říká v policejních hlášeních) náhodou právě v okolí Palestíny. Pak by profesor, cítě, že se blíží ke konci, udělal v zoufalství poslední skok. Napadlo by ho, že francouzská armáda dobyla téměř každého hlavního města v Evropě, že táhla přes nesčetné dobyté země za Karla Velikého a Napoleona; a to je přece Wanderlust, to je přece známka kočovného plemene. Tak by měl svých šest kočovných národů pěkně pohromadě a hřál by ho pocit, že židé už nejsou tou tajemnou, ba mystickou výjimkou. Avšak lidé se zdravým rozumem by si patrně pomyslili, že rozšířil kočovnictví jen tím, že rozšířil jeho význam; a že jej rozšiřoval tak dlouho, až pozbylo vůbec významu. Je úplně pravda, že francouzský voják vykonal největší pochody v celé vojenské historii. Je však stejně pravda, a mnohem samozřejmější, že není-li francouzský sedlák něčím opravdu vkořeněným, není na světě nic opravdu vkořeněného; či jinými slovy, je-li on kočovníkem, není nikoho, kdo by kočovníkem nebyl.

Tohoto úskoku bylo však použito v případě srovnávacího náboženství a světových náboženských zakladatelů, kteří byli ve vši uctivosti postaveni do jedné řady. Je snaha zařaditi Ježíše tak, jako by oni zařadili židy, tím, že se našla nová třída vyhovující účelu a zbytek se vyplnil z nouze druhoradými napodobeninami. Nemyslím, že tyto druhé věci nejsou často veliké ve svém vlastním oboru a třídě. Konfuciova nauka a buddhismus jsou ve

liké věci, není však správné, nazývati je církvemi; právě tak jsou Francouzi a Angličané velcí národové, je však nesmysl nazývati je kočovníky. Křesťanství a jeho napodobenina islam jsou si podobny v některých bodech; tak se podobají v něčem také židé a cikáni; avšak dále figurují v seznamech věci, které se právě nahodily; věci, jež lze uvéstí v tomže katalogu, které však nejsou v téže kategorii.

V tomto nástinu náboženských dějin, nezapomínaje úcty, jež patří mužům mnohem učenějším než jsem sám, hodlám odmítnouti tuto moderní metodu třídění, o níž jsem jist, že zfalšovala historické skutečnosti. Použiju zde střídavého rozřídění náboženství, které, jak myslím, bude uznáno za postačující pro všechna fakta i všechny fantasie, což je zde stejně důležité. Místo abych rozdělval náboženství zeměpisně a jak se to dělo, vertikálně na křesťany, moslemy, brahmíny, budhisty a tak dále, rozdělím je psychologicky a jaksi horizontálně na vrstvy duševních prvků a vlivů, jež se někdy vyskytovaly v téže zemi nebo docela v tomže člo- věku. Nechávané zatím církve stranou, rozdělil bych přirozené náboženství lidstva pod takováto záhlaví: Bůh. Bohové. Démoni. Filosofové. Myslím, že nějaké takové rozdělení nám pomůže rozříditi duševní zkušenosti lidí mnohem úspěšněji, než konvenční postup srovnávacích náboženství, a že mnohé slavené postavy klesnou přirozeně se svého místa, kam byly jen násilím vyzvednuty. Protože použiji nejednou těchto názvů či výrazů při vyprávění a narážkách, bude záhodno, abych nyní definoval, v jakém smyslu jich budu užívati. V této kapitole začnu s prvním, nejjednodušším a nejvznešenějším.

Uvažující o prvcích pohanského lidstva, musíme začítí pokusem popsati to, co nelze popsati. Mnozí se dostávají přes tuto nesnáz tím, že jí popírají nebo

aspoň ignorují; je však pro ni příznačné, že jí nelze nikdy zcela vyloučiti, ani když jí ignorujeme. Jsou posedlí svým vývojovým šílenstvím, že každá velká věc roste ze semene nebo z něčeho menšího než je sama. Zdá se, že zapomínají, že každé semeno pochází ze stromu nebo z něčeho většího než je samo. Nuže, jest velmi dobrý důvod k domněnce, že náboženství nepovstalo původně z nějaké maličkosti, jež byla zapomenuta, protože byla příliš malá, aby zanechala stop. Mnohem pravděpodobněji to byla myšlenka, jež byla opuštěna, protože byla příliš veliká, aby se dala zvládnouti. Je velmi dobrý důvod k předpokladu, že mnozí lidé začali prostou, ale zdrcující myšlenkou o jediném Bohu, který všechno řídí a později se oddali na příklad uctívání ďábla skoro pro jakési tajné rozptýlení. Také svědectví divošských věr, jichž jsou badatelé folkloru tak chtíví, bývá často příznivo takovému názoru. Někteří z divochů primitivních v každém směru, v němž antropologové užívají toho slova, austrálští praobyvatelé na příklad, mají, jak bylo zjištěno, čistý monoteism vysokého mravního zbarvení. Jistý misionář kázal velmi divokému kmeni polyteistů, kteří mu vyprávěli všechny své polyteistické pohádky, kdežto on jim vyprávěl o existenci jediného dobrého Boha, který jest duch a soudí lidi podle duševních měřítek. Tu nastalo mezi tupými barbary vzrušené šuškáni, jako kdyby někdo prozradil nějaké tajemství a oni volali na sebe navzájem: Atahokan! Mluví o Atahokanovi!"

Patrně bylo mezi oněmi polyteisty zdvořilostí nemluvit o Atahokanovi. Jméno to nehodí se snad tak jako naše k přímému a slavnostnímu vzývání; ale mnohé jiné společenské síly zakrývají vždy a matou takové prosté myšlenky. Snad že starý bůh vyžadoval starou mravnost, jež byla ve výbojnějších chvílích shledána obtížnou; snad že bylo ob-

cování s demony u lepších lidí více v modě jako v moderním směru spirítualistickém. Ať tomu jest jakkoliv, takových příkladů je množství. Všechny svědčí o neomylné psychologii věci, jež se přijímá jako prokázaná na rozdíl od věci, o níž se hovoří. Výmluvný příklad poskytuje povídka, sepsaná slovo za slovem podle vyprávění jistého rudocha v Kalifornii, jež začíná se srdečným legendárním a literárním vkusem: „Slunce je otcem a vládcem nebes. Je velkým náčelníkem. Měsíc je jeho ženou a hvězdy jsou jejich dětmi“ – a tak dále v celém velmi důvtipném a složitém příběhu, uprostřed něhož je náhle závorka, kde se praví, že slunce a měsíc mají něco udělati, protože „to nařizuje Velký duch, který žije nad každým místem“. Právě tak se staví většina pohanů vůči Bohu. On je čímsi uznaným a zapomenutým, nač se při příležitosti vzpomíná; zvyk, který snad není jen zvláštností pohanů. Někdy vzpomínají na vyšší božstvo na vyšších mravních stupních a obklopují je jakýmsi tajemstvím. Vždy však se divoch rozpovídá o svém bájesloví, ale mlčí o svém náboženství. Australský divoch dává ovšem na jevo zvrácenost, kterou by staří mohli považovati za opravdu hodnou protinožců. Divoch, který se nemíní vzdáti tak malicherné pohádky o tom, že slunce a měsíc jsou poloviny dítěte roztrženého ve dvě, nebo tlachající o obrovské kosmické krávně, která se prý při dešti dojí, jen proto aby uspokojil svou povídavost, uchýlí se pak do tajných jeskyň nepřístupných ženám a bělochům, chrámů to strašlivého zasvěcení, kde při hromovém řevu býků, zatím co obětní krev stéká dolů, šeptá kněz tajemství, známá jen zasvěceným; že počestnost je nejlepší politikou, že trochu laskavosti nikomu neuškodí, že všichni lidé jsou bratry a že je jen jediný Bůh, otec všemohoucí, stvořitel všech věcí viditelných i neviditelných.

Jinými slovy, setkáváme se tu se zvláštností náboženské historie, že se divoší, jak se zdá, na venek honosí odpuzujícími a nemožnými částmi své víry a zatajují nejcitovější a víry hodné části. Vysvětlí to lze tak, že ony části nepatří v tom smyslu k jejich víře nebo aspoň k víře téhož druhu. Báje jsou pouze vznešenými povídkami, tak vznešenými jako obloha, smršť nebo tropický dešť. Mysterie jsou skutečné povídky, jež se vypravují potají, aby mohly býti přijímány vážně. Ovšem velmi snadno se zapomíná, že teismus má v sobě cosi hrozného. Román, v němž by se množství jednotlivých postav změnilo nakonec v tutéž postavu, byl by jistě senačním románem. Tak tomu je s myšlenkou, že slunce a strom a řeka jsou jen zakuklením jednoho boha a nikoliv mnoha bohů. Bohužel také nám se zdá příliš snadné pokládat Átahokana za prokázaného. Ale ať se nechává zkomíratí jako samozřejmá pravda či ať je zachováván jako živý cit tím, že je chován jako tajemství, je jasno, že není nikdy ani samozřejmou pravdou ani starou tradicí. Nic neukazuje, že by byl zdokonaleným výtvozem pouhého bájesloví a vše ukazuje na to, že byl před ním. Je uctíván nejprimitivnějšími kmeny, u nichž není ani stopy po víře v duchy nebo po hrobních obětech, či po některé z komplikací, v nichž hledali Herbert Spencer a Grant Allen původ nejjednodušší ze všech ideí. Ať bylo cokoli jiného, nikdy nebylo nic podobného jako vývoj ideje Boha. Myšlenka ta byla zatajována, vyhýbali se jí, byla skoro zapomenuta, byla vysvětlována a popírána, nikdy se však nevyvíjela. Není ani stopy po takové změně na jiných místech. Je obsažena na příklad v okolnosti, že se i polyteismus zdá často kombinací několika monoteismů. Jistý bůh dostane na Olympu jen podřadnější místo, protože byl pánem země, nebe a všech hvězd, pokud žil ve svém údolíčku.

Jako splývá mnoho malých národů ve velkou říši, vzdává se místní všeobecnosti, aby se stal účastným všeobecného omezení. Samo jméno Pan napovídá, že se stal bohem lesů, když již byl bohem světa. Samo jméno Jupiter je skoro pohanským překladem slov „Otče náš, jenž jsi na nebesích“. Jak tomu je s Velkým otcem, symbolisovaným oblohou, je tomu i s Velkou matkou, kterou jmenujeme posud Matkou zemí. Demeter, Ceres a Kybele zdají se často skoro neschopny zastati všechny božské úkoly tak, aby lidé nepotřebovali jiných bohů. Zdá se rozumově možné, že velmi mnozí lidé neměli jiných bohů, než jediného z nich, jež uctívali jako původce všeho.

Zdálo by se, že v některých nejrozsáhlejších a nejlidnatějších krajinách světa, jako jest Čína, nebyla prostá myšlenka Velkého otce nikdy příliš komplikována kulty odpůrců, ačkoliv snad v jistém smyslu přestala být sama kultem. Zdá se, že nejlepší odborníci myslí, že Konfuciova nauka, ač je v jednom smyslu agnosticizmem, neodporuje přímo starému teismu, právě proto, že se stala poněkud neurčitým teismem. Je naukou, v níž se Bůh nazývá Nebesa jako tomu bývá u zdvořilých lidí, když se v salonech pokoušejí klíti. Nebesa jsou však stále nad naší hlavou, ba velmi vysoko nad naší hlavou. Máme úplně dojem prosté pravdy, která ustoupila do veliké dálky a při tom nepřestala býti pravdivou. A tato věta sama přivedla by nás zpět k téže myšlence i v pohanském bájesloví západu. Jistě jest něco z této představy o odchodu nějaké vyšší moci ve všech oněch tajemných a velmi obrazných bájích o oddělení země a oblohy. Vypráví se nám ve stu podobách, že nebe a země byly kdysi milenci, nebo že byly kdysi pospolu, když je nějaká nenadálá věc, často nějaké neposlušné dítě, rozdvojila; a svět byl zbudován na

propastí, na rozdělení a rozloučení. Jedna z nejhrubších versí byla vytvořena řeckou civilizací v báji o Uranovi a Saturnovi. Jedna z nejpůvabnějších versí vyskytla se u jakéhosi divokého národa, který vypravuje, že malá rostlina pepře rostla do větší a větší výše, až zvedla celou oblohu jako víko; krásná barbarská vidina svitání pro některé naše malíře, kteří milují onen tropický přísvit. O bájích a jejich velmi mytickém moderním vysvětlení bude promluveno na jiném místě; nemohu se ubránit myšlence, že se většina bájeslovi opírá o povrchnější základy. Ale v této dávnověké vidině o roztržení jediného světa ve dvě je jistě trochu více rozhodných myšlenek. O jejím významu poučí se člověk mnohem více, lehne-li si na znak na poli a bude jen pohlížeti do nebe, než přečte-li všechny knihovny i nejučenějšího a nejvzácnějšího folkloru. Poznává, co je míněno slovy, že by k nám měla býti obloha blíže než jest, že snad byla někdy blíže, že není jen něčím cizím a propastným, ale spíše něčím, co se od nás odloučilo a co nám dává sbohem. Vloudí se mu do duše zvláštní myšlenka, že snad přece nebyl autor báje jen potrhlý vesnický hlupák, který myslí, že může mračna rozkrojit jako koláč, ale že v něm bylo něco více, než co moda přisuzuje troglodytům; že je docela možno, že Tomáš Hood nemluvil jako troglodyt, když řekl, že postupem času jen vrcholy stromů mu říkaly, že je vzdálenější od nebe, než když byl chlapcem. Přece však by legenda o Uranovi, pánu nebes svrženém s trůnu Saturnem, duchem času, znamenala něco autorovi oné básně. Znamenala by mezi jiným toto zapuzení prvního otce. Idea Boha jest už v představě, že byli bohové před bohy. Ještě prostší myšlenka je ve všech narážkách na onen starobylý řád. Tento názor jest podporován postupujícím rozšiřováním, jež vidíme v historických dobách. Bohové,

poloboží a hrdinové líhnou se jako slanečci přímo před našima očima a sami nám vnukají myšlenku, že ta rodina má jediného zakladatele. Bájesloví se komplikuje čím dál více, a právě toto komplikování ukazuje, že na počátku bylo jednodušší. I na základě vnějšího důkazu, tak zvaně vědeckého, lze tudíž míti za to, že člověk začal monoteismem, dříve než se tento vyvinul nebo zvrhl v polyteism. Mně však jde spíše o vnitřní než o vnější pravdu; a jak jsem již řekl, vnitřní pravdu nelze skoro popsat. Máme mluvit o něčem, co se vyznačovalo tím, že lidé o tom nemluvili; máme překládati nejen z cizího jazyka, ale také z podivného ticha.

Mám podezření, že se za vším polyteismem a pohanstvím skrývá ohromný důsledek. Mám podezření, že je jen slabě naznačen tu a tam v těchto věrách divochů a řeckých bájích. Není to přesně to, co míníme přítomností Boží; do jisté míry mohlo by to býti pravdivěji nazváno nepřítomností Boží. Nepřítomnost neznamená však neexistenci, a připíjí-li někdo na zdraví nepřítomných přátel, neznamená to, že jeho životu jest každé přátelství vzdáleno. Je to prázdnota, není to však popření; je to něco tak pozitivního, jako prázdné křeslo. Bylo by přepjaté říkati, že pohan viděl nad Olympem prázdny trůn. Bylo by bližší pravdě použití gigantického podobenství starého zákona, dle něhož prorok viděl Boha ze zadu; bylo to jako by se nějaká nezměrná přítomnost obrátila k světu zády. Význam těch slov nebude zase pochopen, budeme-li v nich hledati něco tak vědomého a živého, jako byl monoteism Mojžíše a jeho národa. Nemyslím, že pohané byli jakkoliv přemoženi touto myšlenkou jen proto, že vše přemáhá. Naopak, byla tak rozsáhlá, že jí všichni snášeli lehce, jako snášíme všichni břímě oblohy. Hledíce na nějakou podrobnost, na ptáka nebo mračno, nepozorujeme

jejího strašlivého modrého pozadí; oblohy můžeme nedbatí; a právě proto, že na nás leží ničivou silou, necítíme jí vůbec. Něco takového může být jen dojemem a to spíše jemným dojemem; pro mě však je dojem, jímž působí pohanská literatura a náboženství, velmi silný. Opakuji, že v našem zvláštním posvátném smyslu je tu ovšem nedostatek přítomnosti boží. Je tu však velmi opravdově cítiti přítomnost nepřítomnosti boží. Cítíme to v nepochopitelném smutku pohanské poesie. Neboť pochybuji, že byl kdy v celém onom podivuhodném starověkém lidstvu člověk tak šťastný jako sv. František. Cítíme to v legendě o zlatém věku a rovněž v neurčité myšlence, že bohové sami jsou nakonec závislí na něčem jiném, i když tento Neznámý Bůh vybledl v pouhý Osud. Nade vše to cítíme v oněch nesmrtelných okamžicích, kdy se pohanská literatura jaksi vrací k nevinnější starobylosti a mluví příměji, tak že tu není na místě jiné slovo vyjma naše monoteistické jednoslabičné slovo. Můžeme užítí jen slova „Bůh“ ve větě, jíž se Sokrates loučí se svými soudci: „Jdu na smrt, a vy budete žítí dále; Bůh sám ví, kdo z nás jde lepší cestou.“ Nemůžeme užítí jiného slova ani pro nejlepší okamžiky Marka Aurelia: „Mohou oni říkati, drahé město Cecropsovo a nemůžeš ty říkati drahé město boží?“ Nemůžeme užítí jiného slova v oněch mohutných řádcích, v nichž mluvil Vergil ke všem, kteří trpí s opravdovým pláčem křesťana před Kristem, a jež nelze přeložiti: „O passi graviora dabit deus his quoque finem.“

Krátce, je tu pocit, že je něco vyššího než bohové; ale protože to jest vyšší, je to také od nás vzdálenější. Dosud však nemohl čísti ani Vergil o onom záhadném a paradoxním božstvu, jež jest výše a přece blíží. Pro ně opravdu božské bylo velmi vzdálené, tak vzdálené, že to víc a více

ztráceli z myslí. Ztrácela se tu víc a více souvislost s pouhým bájeslovím, o němž budu psátí později. Ale právě v tom se jaksi mlčky připouštěla jeho nedotknutelná čistota, uvážíme-li, jaká je většina bájesloví. Jako by jej židé nesnížili zobrazováním, nesnížili jej Řekové ani představami. Vzpomínalo-li se na bohy stále více jen nevázanostmi a hýřením, bylo toto hnutí poměrně hnutím zbožnosti. Bylo známkou zbožnosti, že se zapomínalo na Boha. Jinými slovy, celá nálada té doby našeptává jaksi, že lidé klesli na nižší úroveň a posud si byli zpola vědomi, že je to nižší úroveň. Je těžké naléztí pro tyto věci vhodný výraz; přece však jediné opravdu správné slovo je na snadě. Tito lidé byli si vědomi svého Pádu, nebyli-li si vědomi ničeho jiného; totéž platí o celém pohanském lidstvu. Nějaká taková mučivá prázdnota nebo mezera v paměti je pozadím každého pohanského citu. Existuje něco takového jako okamžitá schopnost vybavovati vzpomínky, a na to zapomínáme. I ti, kdo znají lidstvo nejméně, poznají při pouhém pohledu na zemi, že zapomněli na nebe. Zůstává však pravdou, že i tito lidé měli okamžiky podobné vzpomínkám na dětství, kdy slyšeli sami sebe mluvití prostší řečí; byly okamžiky, kdy Římané jako Vergil ve verši již citovaném razili si cestu mečem zpěvu z bludiště bájí. Pestrá chátra bohů a bohyň mizela náhle z obzoru a Nebeský otec zbyl samojediný na nebi.

Tohoto příkladu lze dobře použítí na dalším stupni onoho procesu. Bělostná záře jakoby ztraceného jitra dlí posud na tváři Jupiterově, Panově a staršího Apolona; a je docela možné, že každý z nich byl kdysi božstvem stejně osamoceným jako Jehova nebo Alah. O tuto osamělou všeobecnost přišli postupem, jehož si tu musíme nutně všimnouti; amalgamací velmi podobnou pozdějšímu tak zvanému synkretismu. Celý pohanský svět pojal úmysl

zbudovati si Panteon. Uznávali stále víc a více bohů a to nejen řeckých, ale i barbarských, nejen evropských, ale i asijských a afrických. Čím dál bujnějších, ačkoliv někteří asijsí a afričtí nebyli zrovna žertovní. Příznávali jim tytéž pocty jako svým vlastním; mnohdy je ztotožňovali se svými. Snad to pokládali za obohacování svého náboženského života; znamenalo to, že starobylá záře prostoty, jež měla jediný zdroj jako slunce, odumírá posléze v oslepujícím jasu světél a barev, jež se tu střetly. Bůh je ve skutečnosti dán na pospas bohům. Docela doslovně, jak se bez obalu říká, bylo jich na něj příliš mnoho.

Polyteism byl tudíž opravdu jakousi sázkou v tom smyslu, že pohané souhlasili s tím, že jejich pohanská náboženství byla dávána v sázku. Tato okolnost jest velmi důležitá pro mnohé dávné i moderní spory. Pokládá se za svobodomyšlné a osvícené říkati, že cizí bůh může býti stejně dobrý jako náš a pohané mysleli bezpochyby, že jsou velmi svobodomyšlní a osvícení, když připojují k bohům své obce nebo svého krbu nějakého divokého a fantastického Dionysia přišedšího z hor nebo oplzlého a neotesaného Pana, vylezšího z lesů. Ale při těchto obsáhlejších myšlenkách ztrácí se právě myšlenka nejobsáhlejší. Je to myšlenka otcovství, jež sdružuje v jedno celý svět. Obrácená věta platí rovněž. Bezpochyby byli oni starosvětšější mužové starověku, kteří lpěli na svých osamělých sochách a svých prostě posvátných jménech, pokládání za pověřčivé, zatemnělé a zaostalé divochy. Avšak tito pověřčiví divoši uchovávali něco, co se velmi podobá kosmické síle chápané filosoficky, ba docela i vědecky. Tento paradox, dle něhož byl hrubý zpátečník jakýmsi prorockým pokrokovcem, zasáhl velmi hluboko do naší otázky. V pouze historickém smysle, nehledě na jiné nesrovnalosti s tím

souvisící, vrhá světlo, prosté a stálé světlo, jež od počátku září na malý a osamocený národ. V tomto paradoxu, jako v nějaké náboženské záhadě, na niž nebylo staletí odpovědi, je poslání a význam židovstva.

Je v tomto smysle, lidsky mluveno, pravda, že svět vděčí židům za Boha. Vděčí za tuto pravdu mnoha věcem, jež se sluší židům vytýkati. Zmínili jsme se již o kočovnictví židů mezi ostatními pastýřskými národy na okraji babylonské říše a o oné jejich podivné bludné pouti osvětlující temné území nejdávnějšího starověku, když vyšli ze sídla Abrahamova a pastýřských panovníků do Egypta a vrátili se zpátky touž cestou k vrchům palestinským, hájili jich proti Filištínským z Krety a upadli do zajetí babylonského; a přece se zas vrátili do své horské obce vlivem sionistické politiky perských dobyvatelů. Tak pokračoval onen úžasný román neklidu, jehož konce jsme dosud nezahlédli. Ale při všech svých poutích a zvláště při všech svých dřívějších poutích nosili s sebou zajisté osud světa v onom dřevěném svatostánku, který obsahoval snad bezrýsý symbol a jistě neviditelného boha. Lze říci, že nejdůležitějším jeho rysem byla bezrysovost. Právě tak jako můžeme dávat přednost oné tvořivé svobodě, kterou křesťanská kultura prohlásila a již zastínila i umění starověká, nesmíme podceňovati rozhodující v té době důležitost hebrejského zakazování obrazů. Je to typický příklad jednoho z oněch omezení, jež ve skutečnosti zachovalo a podporovalo rozvoj jako hradba zbudovaná kolem rozsáhlého, otevřeného místa. Bůh, který nemohl mít sochy, zůstával duchem. A ani by jeho socha neměla nikdy odzbrojující důstojnosti a půvabu tehdejších řeckých soch nebo pozdějších soch křesťanských. Žil v zemi oblud. Budeme mít příležitost uvažovati blíže, jaké byly tyto obludy. Moloch

a Dagon a strašlivá bohyně Tanit. Kdyby bylo mělo božstvo Israele obraz, mělo by obraz falický. Ale již tím, že by mu dali tělo, zabředli by do nejhorsích žívlů bájeslovných, do všeho toho polygamického polyteismu, do vidiny haremu v nebi. Tato otázka odmítání umění je prvním příkladem omezování, jež bývá nepříznivě kritisováno jen proto, že kritici sami jsou omezeni. Lze však nalézt i pádnější doklad v jiné kritice, pocházející od týchž kritiků. Říká se často s úsměškem, že Bůh Israele byl jen Bohem bitev, „pouhým barbarským Pánem vojů,“ nastrčeným proti ostatním bohům jen jako jejich závistivý nepřítel. Je dobře pro svět, že byl Bohem bitev. Je dobře pro nás, že byl všem ostatním jen soupeřem a nepřítelem. Jinak by pro ně bylo velmi snadné dokonati neblahou pohromu a pokládati ho za přítele. Bylo by pro ně velmi snadné hleděti na něho, jak vztahuje ruce láskyplně a smířlivě, jak objímá Baala a líbá pomalovanou tvář Astartinu a kamarádsky hoduje s bohy; jak poslední bůh prodává svou hvězdnou korunu za Somu indického panteonu, nebo nektar Olympu či medovinu Valhaly. Bylo by dost snadné pro jeho vyznavače řídit se osvíceným a postupujícím synkretismem, dávajícím v sázku všechny pohan-ské tradice. Je ovšem zřejmo, že jeho vyznavači klouzali stále hlouběji po tomto mírném svahu; bylo třeba téměř demonického úsilí jistých nadšených demagogů, kteří dotvrzovali božskou jednotu slovy, z nichž vane dosud inspirace a zkáza. Čím více chápeme opravdu dávné ty poměry, jež přispěly ke konečnému vytvoření Víry, tím více skutečné, ba realistické úcty budeme míti k velikosti israelských proroků. Tehdy, zatím co celý svět splýval v jedinou spleť zmateného bájesloví, toto božstvo, jež se nazývá kmenovým a úzkým, zachovalo prvotní náboženství všeho lidstva. Bylo

dosti kmenové, aby bylo všeobecné. Bylo stejně úzké jako vesmír.

Krátce řečeno, byl lidový pohanský bůh zvaný Jupiter-Ammon. Nikdy nebylo boha, jenž by se nazýval Jehova-Ammon. Nikdy nebylo boha, zvaného Jehova-Jupiter. Kdyby byl existoval, byl by jistě i jiný, zvaný Jehova-Moloch. O mnoho dříve než se svobodomyšlní a osvícení stoupenci splývání dostali k Jupiterovi, byl by obraz Pána vojů znetvořen a zbaven vší podoby monoteistického stvořitele a vládce a byl by se stal modlou mnohem horší než každý divošský fetiš, neboť by byl asi stejně civilisovaný jako bozi z Tyru a Kartaga. O významu oné civilisace budeme podrobněji uvažovat v příští kapitole, kde si všimneme, jak moc demonů téměř zničila Evropu a dokonce i pohanské zdraví světa. Ale osud světa by se býval utvářil ještě mnohem osudněji, kdyby v mojžíšovské tradici nebylo monoteismu. Doufám, že se mi podaří rozbořem ukázat, že mi nechybí sympatií pro všechno to zdraví v pohanském světě, jež vytvořilo jeho pohádky a duchaplné romance náboženské. Doufám však také, že ukážu, jak byly na konec odsouzeny k zániku; svět by býval ztracen, kdyby byl neschopen vrátiti se k oné veliké původní prostotě jediné autority ve všech věcech. Že jsme si posud uchovali něco z oné prvotní prostoty, že se básníci a filosofové mohou posud modliti v jistém smysle Všeobecnou molitbu, že žijeme v širém a jasném světě pod oblohou, jež se rozkládá otcovsky nad všemi národy země, že filosofie a filantropie jsou samozřejmými pravdami v náboženství rozumných lidí, za to vše vděčíme velmi pravdivě osamocenému a neklidnému kočovnému národu, který přinesl lidem svrchované a jasné požehnání žárlivého Boha.

Tento jedinečný majetek byl pohanskému světu

nedosažitelný, protože byl majetkem zárlivého národa. Židé byli neoblíbeni, jednak pro onu svou uzavřenost v římském světě, jednak snad proto, že si již zvykli zabývatí se výměnou věcí, místo aby je vyráběli prací vlastních rukou. Bylo to částečně také proto, že se polyteism stal jakousi džunglí, v níž se osamocený monoteism mohl snadno ztratiti; je však zvláštní, uvědomíme-li si, jak úplně byl vskutku ztracen. Nehledě na spornější otázky, byly v tradici Israele věci, jež se týkají všeho lidstva nyní a jež se snad týkaly všeho lidstva i tehdy. Měli jeden z ohromných úhelných kamenů světa: Knihu Jobovu, jež je zřejmě zanedbávána proti Iliadě a řeckým tragediím. A byla přece více než ony časným setkáním a rozchodem poesie a filosofie na úsvitu světa. Slavnostní a povznášející podívanou skytá pohled na ony dva věčné pošetilce, optimistu a pesimistu, zhrouťivší se v šeru dob. A filosofie zdokonaluje opravdu tragickou pohanskou ironii, právě proto, že je více monoteistická a tudíž tajemnější. Kniha Jobova se ovšem přiznává, že odpovídá na tajemství jen tajemstvím. Job jest utěšován záhadami; nalézá v nich však útěchu. V tom je jistě ve smyslu prorockém typ autoritativního mluvení. Neboť jest pravda, že zatím co ten, kdo pochybuje, může jen říci „nechápu“, může ten, kdo ví, jen odpověděti nebo opakovati „nechápeš“. Pod touto výtkou skrývá se vždy naděje v srdce; v tušení něčeho, co by bylo hodno pochopení. Ale tato mohutná monoteistická báseň zůstala nepovšimnuta v celém starověkém světě, přeplněném polyteistickou poesíí. Je to znamením toho, jak stranou stáli židé a jak neochvějně a nedílně zachovávali svou tradici, že dovedli uchrániti takovou Knihu Jobovu před celým myšlenkovým světem starověkým. Je to jako by Egypťané zatajili skromně velkou pyramidu. Byly však ještě jiné důvody pro

slepou uličku, charakteristický to znak celého konce pohanství. Tradice Israele dosáhla konečně jen polovice pravdy, i když ji podle lidového paradoxu nazveme větší polovicí. Pokusím se v příští kapitole zhruba vylíčiti onu lásku k místu a osobnosti, jež se vine bájeslovím. Zde je třeba jen říci, že v ní byla pravda, kterou bylo nemožno opomenouti, ačkoliv to byla lehčí a méně podstatná pravda. Žal Jobův bylo třeba spojití s žalem Hektorovým; kdežto prvý byl žalem vesmíru, byl druhý žalem města; neboť Hektor mohl ukazovati k nebi jen jako sloup posvátné Troje. Bůh, který mluví z větrné smrště, může zajisté mluvití v pustině. Ale monotheism kočovníkův nestačil pro všechnu onu rozmanitou civilisaci polí a hradeb, opevněných obcí, chrámů a měst; obrat v těchto věcech měl nastati, když se obě sloučily v určitější a domáctější náboženství. V celém onom pohanském davu bylo možno najítí jen tu a tam filosofa, jehož myšlenky se obíraly čistým teismem. Nikdy však neměl moci změnití zvyky všeho lidstva, ba ani po ní netoužil. Není také snadno naléztí v takových filosofiích pravou definici této hluboké otázky, týkající se poměru polyteismu a teismu. Nejbližší snad, co tu věc vystihuje nebo co pro ni nalézá jméno, je něco velmi vzdáleného od vsí oné civilisace a vzdálenějšího od Říma než samota Israele. Je to pověst, kterou jsem kdysi slyšel podle nějaké tradice indické. Že bohové jsou stejně jako lidé pouhým sny Brahmovými a že hynou, když se Brahma probudí. V takovém obrazu jest ovšem něco z asijské duše, jež je méně zdravá než duše křesťanstva. Mohli bychom to nazvati zoufalstvím, i když by to oni chtěli nazvati mírem. O této známce nihilismu bude uvažováno později, při úplnějším srovnání mezi Asií a Evropou. Zde stačí říci, že v oné myšlence o božském probouzení je více zklamání, než nám

působí přechod z bájesloví k náboženství. Symbol ten je však velmi jemný a přesný v jednom směru. Ukazuje na nepoměr ba i roztržku přímo mezi myšlenkami bájeslovnými a náboženskými; na propast mezi oběma druhy. Jest opravdu pohromou srovnávacího náboženství, že není srovnání mezi Bohem a bohy. Nelze je srovnávat o nic více než člověka a lidi, kteří se mihají v jeho snech. V příští kapitole bude učiněn pokus určití pološero onoho snu, v němž bohové chodí jako lidé. Představuje-li si však někdo, že kontrast monoteismu a polyteismu záleží jen v tom, že někteří národové mají jednoho boha a jiní o trochu více, bude pro něj daleko poučnější, ponoří-li se do obludných výstřelků brahmínské kosmologie; snad pocítí zamrazení, jež projede závojem věcí, mnohorukými tvůrci, zvířaty se svatozáří sedícími na trůnech, vši směsici hvězd a vládců noci, až se strašlivé oči Brahmovy otevrou jako soumrak před smrtí všeho.

ČLOVĚK A BÁJESLOVÍ

Co zde jmenují Bohy, mohl bych skoro stejně nazývatí Denními sny. Srovnávám-li je se sny, nečiním tak proto, abych popíral, že se sny mohou vyplnit. Přirovnávám-li je k cestopisným povídkám, nechci tím popírat, že mohou býti pravdivými nebo aspoň opravdovými povídkami. V pravdě jsou to povídky toho druhu, jež cestovatel vypravuje sám sobě. Celá tato bájeslovná činnost souvisí s básnickou stránkou lidí. Zdá se, že se dnes ku podivu zapomíná, že báje jest dílem obrazotvornosti a tudíž uměleckým dílem. K jejímu vytvoření je potřeba básníka. K její kritice je třeba básníka. Ve světě je více básníků než nebásníků, jak dokazuje lidový původ takových legend. Z nějakého důvodu jsem nikdy neslyšel vysvětlení, proč je jen menšině nepoetických lidí dovoleno psátí kritické studie o těchto lidových básních. Nedáváme přece sonetu k posouzení matematikovi ani písni počtářovi. Trpíme však stejně fantastický názor, že folklor je nutno považovati za vědu. Pokud se však tyto věci neoceňují umělecky, neoceňují se vůbec. Když barbar vypráví nějakému profesorovi, že kdysi nebylo nic kromě velkého opeřeného hada, není učenec oprávněn souditi vůbec v této věci, pokud jím neprojde zamrazení a pokud nepocítí trochu pokušení zatoužiti, aby to bylo pravda. Když ho podle nejlepších rudošských autorit ujišťují, že první hrdina nosil slunce, měsíc a hvězdy v krabici, neví o této věci nic, pokud nespráskne rukama a nevyskočí jako by to udělalo dítě při tak okouzující představě. Tento důkaz není nesmyslný; primitivní děti a barbarské děti smějí se přece a poskakují jako jiné děti; a abychom dovedli zobraziti dětství světa, potřebujeme jisté prostoty. Když chůva vyprávěla Hiawathovi, že jakýsi bojovník vyhodil svou babičku

až na měsíc, smál se jako každé anglické dítě, jemuž chůva vypráví, jak kráva přeskočila měsíc. Dítě pozoruje vtip stejně dobře jako většina lidí a lépe než někteří učené lidé. Ale posledním důkazem i u fantastických věcí je vhodnost nevhodného. A tento důkaz jest nutně libovolný, poněvadž jest pouze umělecký. Řekne-li mi nějaký učenec, že se malý Hiawatha smál jen z úcty ke kmenovému zvyku, podle něhož se stáří obětuje spořivostí, odpovím, že to není pravda. Řekne-li mi nějaký vědec, že kráva přeskočila měsíc jen proto, že Dianě bývala obětována jalovice, odpovím, že to není pravda. Stalo se to proto, že se pro krávu zřejmě hodí skákati přes měsíc. Bájesloví je ztracené umění. jedno z mála umění, jež jsou opravdu ztracena. Házeti svou babičku do nebe nesevčí o dobrém chování; je v tom však docela dobrý vkus.

Tak chápou učenci zřídka, co chápou umělci, že jedním odvětvím krásna je ošklivé. Zřídka mají smysl pro oprávněnou svobodu groteskního. Odбудou divoškou bájí jen jako hrubou a neobratnou a svědčící o nízkosti, protože není tak krásná jako ona báje o Merkurovi vzplanuvším na vrchu líbajícím nebe: Je svrchovaným důkazem prosaičnosti člověka, trvá-li stále na tom, aby poesie byla poetická. Někdy je humor už v látce bajky, právě jako ve slohu. Australští domorodci, kteří jsou pokládáni za nejnevzdělanější divočky, mají povídku o obrovské žábě, která spolkla moře a všechny vody na světě a kterou jen zasmání přimělo k tomu, aby je vyvrhla. Všechna zvířata prováděla před ní po řadě své kousky, ona však se zrovna jako královna Viktorie nebavila. Posléze se zhroutila před úhořem, který tu stanul balancuje na ocase, bezpochyby s trochu zoufalou důstojností. Spousta krásné fantastické literatury vytěžila by se z této bajky. V této vidině suchého světa před blahoslavenou potopou

smíchu skrývá se filosofie. Jaká obrazotvornost je v tom, jak ohromná nestvůra vybuchuje jako vodní sopka. Jak vtípná je myšlenka na tento vypoulený obličej, když šel mimo pelikán nebo tučňák. Ať tomu však je jakkoliv, žába se smála. Badatelé folkloru však zůstávají vážní.

Ba ani tam, kde báje nedosahují úrovně umění, nemůže o nich náležitě rozsouditi věda; ještě nevhodnější jest považovati je za vědu. Některé báje jsou velmi nevypělé a podivné jako první dětské kresby. Dítě se však teprve pokouší kreslit. Je tedy chybou pohlížeti na jeho kresby jako by to byl diagram nebo jako by jimi byl zamýšlen diagram. Učenec nemůže podati vědeckého posudku o divochovi, protože divoch nepodává vědeckého posudku o světě. Říká něco docela jiného; nazvali bychom to besedami bohů. Chceme-li, můžeme říci, že se jim věří dříve, než je čas zkoumati je. Pravdivější by bylo říci, že jsou přijímány dříve, než je čas věřiti jim.

Přiznám se, že pochybuji o celé teorii o rozšiřování bájí nebo (jak tomu obyčejně bývá) jedné báje. Je pravda, že cosi v naší povaze a podmínkách působí, že si mnohé pověsti jsou podobny; každá z nich může však býti původní. Člověk si přece nevypůjčuje povídku od jiného, ale vypravuje ji snad z téhož důvodu jako jiný. Bylo by snadné přenéstí důkaz o legendě na literaturu a učiniti z ní docela obyčejnou plagiatorskou manii. Rád bych se pokusil sledovati představu, jakou je třeba „Zlatá haluz“, individuálními moderními romány stejně snadno jako obecnými a starosvětskými bájemi.

Pravý původ všech bájí byl objeven až příliš často. Je příliš mnoho klíčů k bájesloví, jako je příliš mnoho kryptogramů v Shakespearovi. Všechno je fallické; všechno je totemistické, ve všem je sémě času a žně, ve všem jsou strašidla a náhrobní oběti,

ve všem je slunce a měsíc, ve všem je všechno. Každý badatel folkloru, který zná trochu více než vlastní libůstku, každý sečtější a kriticky vzdělaný člověk jako Andrew Lang přiznal prakticky, že zmatek v těchto věcech mu působí závrať. Celý tento zmatek má na svědomí člověk, pokoušející se hleděti na tyto povídky z venčí, jako by byly vědeckými předměty. Je nutno, aby na ně pohlížel jen z vnitřku a aby se ptal sám sebe, jak by přišel na takovou povídku. Povídka může začínati čímkoliv a dospěti kamkoliv. Může začínati ptákem, který nemusí býti totem; může začínati sluncem a nemusí býti sluneční bájí. Říká se, že je na světě jen deset dramatických zápletek; budou tedy jistě společné a vracející se prvky. Nechte deset tisíc dětí mluvíti najednou a vyprávěti páté přes deváté, co dělaly v lese. Nebude těžké nalézt tu podobnost svědčící o uctívání slunce nebo zvířat. Některé z těchto povídek jsou snad hezké, jiné pošetilé a jiné třebaš ošklivé; mohou však býti posuzovány jen jako povídky. Moderně řečeno mohou býti posuzovány jen esteticky. Je zvláštní, že estetice či prostě citu, již se dnes dovoluje, aby uchvacovala i to, nač nemá vůbec práva, aby zabíjela rozum pragmatismem a mravnost anarchií, se zřejmě nedovoluje, aby vyslovila čistě estetický posudek o tom, co je zjevně čistě estetickou otázkou. Blouzniti smíme o všem kromě pohádek.

Avšak první skutečností jest, že nejprostší lidé mají nejjemnější myšlenky. Každý by to měl vědět, protože každý byl dítětem. Dítě při své nevědomosti zná více, než může říci a cítí nejen ovzduší, ale i jemné odstíny. A v této věci je několik jemných odstínů. Nikdo to nepochopí, kdo nepocítil to, co lze nazvati jen bolestí umělce hledajícího v krásných věcech, jež vidí, nějaký smysl a nějaký příběh; jeho hladem po tajemstvích a jeho hněvem, unikne-li

mu nějaká věž nebo strom a nedopřeje mu vyprávěti svou povídku. Cítí, že nic není dokonalé, pokud tomu schází osobnost. Bez ní stojí slepá nevědomá krása světa v jeho zahradě jako socha bez hlavy. Člověk nemusí býti velkým básníkem, chce-li se pustiti v zápas s věží nebo stromem a přinutiti je, aby promluvily jako titan nebo dryada. Říká se často, že pohanské bájesloví bylo zosobněním přírodních sil. Tato věta je do jisté míry pravdivá, je však velmi neuspokojivá, protože z ní vyplývá, že síly jsou abstrakcemi a zosobňování jest umělé. Báje nejsou jinotaje. Přírodní síly nejsou v tomto případě abstrakcemi. Což byl nějaký Bůh přitažlivosti? Existoval snad bůh vodopádu, nikoli však bůh prostého pádu a ještě méně pouhé vody. Ztělesnění není něčím neosobním. Důležité jest, že osobnost dodává vodě významu. Mikuláš není alegorií sněhu a cesmíny; není jen látkou zvanou sníh, již byla později dána uměle lidská podoba jako sněhulákovi. Je čímsi, co dodává bílému světu a zimostrázu nového významu, tak že se sám sníh zdá spíše vřelým než chladným. Důkaz závisí tudíž pouze na obrazivosti. Obrazivost neznamená však imaginárnost. Z toho neplyne, že je zcela, jak se moderně říká, subjektivní, čímž se myslí mylný. Každý pravý umělec cítí jistě, ať vědomě či nevědomě, že se dotýká transcendentních pravd; že jeho obrazy jsou stíny věcí, pozorovaných závojem. Jinými slovy, přirozený mystik ví jistě, že zde něco jest; něco skrytého za mračny nebo ve stromech; a věří, že k tomu dospěje, bude-li usilovati o krásno; že obrazivost je jakýmsi kouzlem, jež to může vyvolati.

Nechápeme však toho procesu ve svém nitru, a tím méně ve svých nejuzdálenějších spolublížních. Při třídění těchto věcí vydáváme se nebezpečí, že se bude zdáti, jako bychom jim rozuměli. Opravdu

krásné dílo folkloru jako *Zlatá haluz* zanechá na příklad u mnoha čtenářů dojem, že ta či ona povídka o srdci obrově nebo čarodějově ve skřínce nebo v jeskyni „znamená“ jen hloupou a ustálenou pověru zvanou „vnější duše.“ My však nevíme, co tyto věci znamenají, prostě proto, že nevíme co máme sami na mysli, když se poddáváme jejich vlivu. Dejme tomu, že v nějaké povídce řekne někdo: „Utrhneš-li tuto květinu, princezna v zámku za mořem zemře.“ Nevíme, proč se v našem podvědomí cosi bouří a proč to, co je nemožné, zdá se také nevyhnutelné. Řekněme, že čteme: „A v okamžiku, kdy král zhasil svíčku, ztroskotala jeho loď daleko na březích hebridských.“ Nevíme, proč přijala obrazotvornost onen obraz dříve, než jej mohl rozum zavrhnouti nebo proč se zdá, jako by takový vztah odpovídal opravdu čemusi v duši. Velmi hluboké věci v naší povaze, jakýsi nejasný pocit závislosti velkých věcí na malých, jakési nejasné tušení, že věci nám nejbližší sahají daleko za hranice našich sil, jakýsi posvátný pocit kouzla ve hmotě a mnoho jiných dojmů, jichž nelze vyšetřiti, je obsaženo v myšlence jako o vnější duši. I v bájích dívochů je síla podobná síle básnických metafor. Duše takové metafor je často velmi důrazně vnější duši. Nejlepší kritici si všimli, že u nejlepších básníků bývá podobenství obrazem, který, jak se zdá, s textem vůbec nesouvisí. Je to stejně neslučitelné jako vzdálený zámek a květina nebo pobřeží Hebrid a svíčka. Shelley přirovnává skřivánka k mladé ženě ve vížce, k růži ukryté v hustém listoví, k spouště věci, jež se zdají tak nepodobny skřivánkovi na obloze jako cokoliv jiného, nač si jen vzpomeneme. Myslím, že nejmohutnější místo čistého kouzla v anglické literatuře je velmi často citované místo v Keatsově *Slavíku* o oknech obrácených k nebezpečnému zpěněnému moři. A nikdo

nepozoruje, že obraz se tu objevuje z ničeho nic; že přichází z nenadání po několika skoro stejně nepřiležitých poznámkách o Ruth; a že nemá na-
prsto nic společného s dějem básně. Je-li na světě místo, kde by se nikdo rozumný nenadál skřivánka, pak je to na rámu oken vedoucích k moři. Stejně však by se nikdo nenadál obrova srdce ve skřínce pod mořem. Bylo by tedy velmi nebezpečné tříditi básnické metafory. Právě-li Shelley, že se mrak zvedá „jako dítě z lůna, jako z hrobu duch,“ bylo by docela možné nazvati prý případ hrubou, primitivní bájí o zrození a druhý přežitkem uctívání duchů, jež přešlo v uctívání předků. Je to však nesprávný názor na mrak.

Dvě věci plynou z této psychologie denních snů, jež je nutno sledovati při jejich rozvoji v báje a docela v náboženství. Předně jsou tyto obrazotvorné dojmy často přísně lokální. Velmi daleky toho, aby byly abstrakcemi změněnými v alegorie, jsou často obrazy soustředěnými skoro v modly. Básník cítí tajemství jistého lesa, nikoli vědy o zalesňování nebo lesní správy. Uctívá vrchol jisté hory, nikoli abstraktní pojem výšky. Tak shledáme, že bůh není pouze voda, ale častěji určitá řeka; snad také moře, protože moře je jednotné stejně jako potok: je to řeka, jež teče kolem světa. Posléze bývají ovšem mnohá božstva rozšiřována v živly; jsou však trochu více než všudypřítomná. Apolo nedlí jen tam, kde svítí slunce; jeho domov je na skále v Delfech. Diana je dosti veliká, aby sídlila na třech místech zároveň, na zemi, na nebi i v pekle, větší však jest Diana v Efesu. Tento lokalizovaný cit vyskytuje se v nejnižší podobě jako pouhý fetiš nebo talisman, jaké mívají milionáři na svých automobilech. Může však ztuhnouti i v jakési vysoké a vážné náboženství tam, kde je spojen s vysokými a vážnými povinnostmi; v bohy obce ba i v bohy domácího krbu.

Dalším důsledkem jest, že je v těchto pohanských kultech vždy stín upřímnosti – a neupřímnosti. Proč myslel vlastně Ateňan, že má obětovatí Palas Ateně? Který učenec je si opravdu jist odpovědí? Proč myslel vlastně Dr. Johnson, že se musí dotknoutí všech sloupů v ulici nebo sbíratí pomerančovou kúru? Proč myslí vlastně dítě, že musí stoupnoutí na každý druhý kámen na dlažbě? Ašpoň dvě věci jsou docela jasné. Předně v prostších a méně uvědomělých dobách mohly se tyto formy upevňovati a nezískávati při tom vážnosti. Denní sny mohly se odehrávati za bílého dne s větší svobodou uměleckého výrazu, avšak stále jakýmsi nejistým krokem náměsíčníka. Zahalme Johnsona do antického pláště, korunujme ho (s jeho laskavým svolením) věncem a bude se důstojně pohybovati pod onou starou jitrní oblohou, dotýkaje se řady posvátných sloupů s vytesanými hlavami podivných pomezních bohů, kteří stojí na rozhraní země a života lidského. Dejte dítěti svobodu na mramoru a mosaikách nějakého klasického chrámu, nechte je hrátí si na celé podlaze vydlážděné černými a bílými kostkami; využije ochotně tohoto vyplnění svého neužitečného denního snu k vážnému a půvabnému tanci. Ale sloupy a dlažební kameny jsou trochu více a trochu méně skutečné, než jak jsou moderně vymezovány. Nejsou opravdu mnohem vážnější proto, že jsou brány vážně. Je v nich jakási upřímnost, která v nich byla vždycky; upřímnost umění jako symbolu, který vyjadřuje velmi skutečnou oduševnělost pod povrchem života. Jsou však upřímné jen v tom smysle jako umění, ne však jako mravnost. Výstřední sbírka pomerančové kúry může se změnití v pomeranče na středozemní slavnosti nebo v zlatá jablka v středozemní báji. Nikdy však neupomínají na rozdíl mezi tím, dá-li kdo pomeranč slepému žebrákovi a položí-li kdo pomerančovou kúru pečlivě tak, aby žebrák

upadl a zlomil si nohu. Mezi těmito dvěma věcmi je rozdíl v druhu a nikoli ve stupni. Dítě nepokládá za špatné, šlápne-li na dlažební kámen, pokládá však za špatné, šlápne-li psovi na ocas. A je velmi jisto, ať již jakýkoli žert, cit nebo libůstka přiměly poprvé Johnsona, aby se dotýkal dřevěných sloupů, že se jich nikdy nedotýkal s nějakým takovým citem, s jakým vztahoval ruce ke dřevu onoho strašného stromu, na němž našel Bůh smrt a člověk život.

Jak již bylo podotčeno, neznamená to, že v takovém zvyku nebylo nic skutečného, ba že v něm nebylo ani náboženského citu. Ve skutečnosti podjala se katolická církev s bouřlivým úspěchem celé této lidové činnosti a dala lidu místní legendy a lehčí obřady. Pokud bylo takové pohanství nevinné a ve styku s přírodou, nebylo důvodu, proč by nemohlo býti chráněno patrony-světci stejně jako pohanskými bohy. Zajisté že má i nejpřirozenější záminka různé stupně vážnosti. V tom je celý ten rozdíl mezi představou, že v lese jsou víly, čímž bývá často jen míněno, že jistý les se pokládá za vhodný pro víly a mezi opravdovou hrůzou, která nás nutí, abychom si raději zašli míli cesty, než šli mimo dům, kde myslíme, že straší. Za všemi těmito věcmi je skutečnost, že krása i hrůza jsou věci velmi skutečné a spojené se skutečným duševním světem, a dotýkati se jich vůbec, i pochybami a obrazností, znamená pobouřiti hlubiny duše. Chápeme to všichni a také pohané to chápali. Důležité jest, že pohanství pobuřovalo duši jen těmito pochybami a představami; máme dnes tudíž o pohanství sotva více než pochyby a fantasie. Všichni nejlepší kritikové shodují se v názoru, že všichni nejlepší básníci, v pohanském Řecku na příklad, měli vůči svým bohům stanovisko, jež se zdá lidem v době křesťanské podivným a nepochopitelným. Zdá se, že mezi bohem a člověkem byl zjevný spor; zdá se však, že nikdo

vlastně neví, kde je hrdina a kde ničema. Tyto pochyby lze zjistit nejen u pochybovače, jakým je Euripides v Bakchantkách; vyskytují se i u umírněného konservativce, jakým je Sofokles v Antigoně, ba i u řádného konservativce a zpátečníka, jakým je Aristofanes v Žabách. Někdy by se zdálo, že Řekové věřili nade vše v uctívání, jen že neměli koho uctívat. Zmatek a všechna tato neurčitost a rozmanitost vzniká proto, že celá věc začala v představách a snění; a že pro vzdušné zámky není architektonických pravidel.

To je mohutný a rozložitý strom, zvaný bájesloví, jehož větve se ovíjejí kolem celého světa a na nichž najdeme pod různými oblohami jako pestré ptáky nádherné modly Asie i poloupečené fetiše Afriky, pohádkové krále a princezny z lidových pohádek z lesů a mezi révou a olivami ukryté Hory Latinců a bujnou nadvládu řeckých bohů, vznášejících se v mracích Olympu. Takové jsou báje: a kdo nemá rád báji, nemá rád ani lidi. Ten však, kdo má báje velmi rád, bude si dobře vědom toho, že nejsou a nikdy nebyly náboženstvím, tak jako jest náboženstvím křesťanství nebo docela i islam. Ukájejí některé potřeby, jež ukáží i náboženství; zejména potřebu konati jisté věci v určitých dobách; potřebu dvou nerozlučných myšlenek oslavování a obřadnosti. Ačkoliv však dávají člověku kalendář, nedávají mu kředu. Člověk neřikal, když vstával: „Věřím v Jupitera, Junonu a Neptuna“ atd. jako říká nyní, když vstává: „Věřím v Boha, otce všemohoucího“ a další z apoštolského vyznání víry. Mnozí věřili v jedny a nikoli v druhé nebo v jedny více a v druhé méně nebo jen v některé a to ještě ve velmi neurčitém básnickém smysle. Ani okamžik nebyli všichni sloučeni ortodoxním řádem, za nějž by lidé bojovali a podstupovali muka, aby jej zachovali neporušený. A ještě méně říkal kdo kdy

tímto způsobem: „Věřím v Odína, Thora a Freyu“, neboť mimo Olymp stávají se i olympické řády mlhavými a zmatenými. Zdá se mi jasné, že Thor nebyl bohem, ale rekem. Nic podobného náboženství nelíčílo by nikoho podobného bohu, jak tápe jako trpaslík ve velké jeskyni, jež se ukázala rukavicí obra. To jest ona slavná nevědomost, zvaná dobrodružstvím. Thor byl snad velkým dobrodruhem; ale nazývati ho bohem jest jako pokoušeti se srovnávati Jehovu s Bruncvíkem. Zdá se, že Odin byl skutečným barbarským náčelníkem, snad za temného věku po křesťanství. Polyteism odumírá na jeho okrajích v pohádky nebo barbarské vzpomínky. Není to nic podobného monoteismu, jak myslí vážní monoteisté. Dále ukazuje potřebu utíkati se k nějakému vznešenému jménu nebo vznešené památce, v okamžicích, jež jsou samy vznešené; jako je zrození dítěte nebo záchrana obce. Jméno to bylo však užíváno přemnohými, pro něž bylo pouhým jménem. Nakonec však přece ukojilo – aspoň částečně – něco, co tkvělo hluboce v lidstvu; myšlenku, dávatí něco neznámým silám jako jejich podíl; odlévati víno na zem, házetí prsten do moře, jedním slovem obětovati. Je to moudrá a důstojná myšlenka nevyužívati plně svých výhod, dávatí něco i na druhou misku, abychom vyvážili svou pochybnou pýchu, platiti přírodě desátky za svou půdu. Tato hluboká pravda o nebezpečí plynoucím z nestoudnosti nebo nezasloužené velikosti proniká všemi řeckými tragediemi a činí je velikými. Proniká však ruku v ruce s bezmála kryptickým agnosticismem o pravé přirozenosti bohů, jež je třeba usmířovati. Tam, kde je toto gesto nejskvělejší jako mezi velikými Řeky, nabyla opravdu vrchu myšlenka, že bude lépe člověku, ztratí-li vola, než bohu, dostane-li jej. Říká se, že tam, kde byly způsoby drsnější, docházelo k projevům, napovídajícím gro-

teskně, že bůh pojídal skutečně obět. Tato skutečnost bývá skreslována omylem, o němž jsem se v těchto poznámkách o bájesloví hned s počátku zmínil. Nechápe se psychologie denních snů. Domnívá-li se dítě, že v dutém stromě sídlí skřítek, bude si počínati nevyspěle a materialisticky a nechá tam pro něj třeba kus koláče. Básník by snad jednal důstojněji a vkusněji a přinesl by bohovi ovoce a květiny. Stupeň *nážnosti* je však u obou činů stejný. Hrubá představa je kredem právě tak jako ideální představa. Pohan nemá nevěry ateistovy, právě tak jako nemá víry křesťanovy. Cítí přítomnost sil, o nichž činí dohady a vymýšlí příběhy. Sv. Pavel řekl, že Řekové měli oltář neznámého Boha. V pravdě však byli všichni jejich bohové neznámí. A pravý průlom v historii nastal, když jim sv. Pavel pověděl, koho nevědomky uctívali.

Tak lze shrnouti podstatu každého takového pohanství. Je to pokus dosáhnouti božské skutečnosti pouhou obrazotvorností; ve svém vlastním působišti jí rozum vůbec neomezuje. Pro názor celé historie je směrodatné, že rozum je něčím odděleným od náboženství i v civilizacích nejvíce rozumářských. Jen dodatečně se stává, když takové kultury bývají v úpadku nebo na ústupu, že se najde hrstka novoplatonistů nebo brahmínů, kteří se pokoušejí zracionalisovati je a to ještě jen tím, že se snaží alegorisovati je. Ve skutečnosti však tekou řeky bájesloví a filosofie souběžně a nesmí se dříve než v moři křesťanství. Prostoduší laikové tvrdí posud, že církev způsobila jaksi roztržku mezi rozumem a náboženstvím. Pravdou jest, že církev byla opravdu první, jež se pokusila uvésti rozum a náboženství v soulad. Nikdy před tím nebylo takového spojení kněží a filosofů. Bájesloví se domyslílo Boha pomocí obrazotvorností, domyslílo se pravdy pomocí krásy, té krásy, jež obsahuje mnoho nejgrotesknější ohyzd

ností. Obrazotvornost má však své vlastní zákony a tudíž i své vlastní triumfy, jichž nepochopí ani logikové ani učenci. Zůstala věrna onomu představitivému pudu v tisíci výstřelcích, v každé nezralé kosmické pantomimě, v níž vepř pojidá měsíc a kráva vymýšlí svět, ve všech zmatených zápletkách a tajemných zrůdnostech asijského umění, při vši ztuhlé ztrnulosti egyptského a asyrského portretního umění, při jakémkoli prasklém zrcadle šíleného umění, jež chtělo přetvořiti svět a přemístiti oblohu, zůstala věrna čemusi, co nelze dokazovati; něčemu, co působí, že umělec nějaké školy stane náhle před některou onou zrůdností a řekne: „Můj sen se vyplnil“. Proto cítíme všichni ve skutečnosti, že pohanské nebo primitivní báje obsahují množství ná povědí, pokud jsme dosti moudří a nepátráme po nich. Proto všichni cítíme, jaký význam má báje o Prometeovi, ukradnuvším v nebi oheň, pokud nám nějaký domýšlivý pesimista nebo pokrokář nevysvětlí, co to znamená. V tom smyslu je pravda, že nevědomec věří bájím, ale jen proto, že nevědomec oceňuje básně. Obrazotvornost má své vlastní zákony a triumfy; a strašlivá síla začala odívati básnickým rouchem její obrazy, ať už obrazy v myslí nebo z hlíny, ať z bambusu na ostrovech v jižních mořích nebo z mramoru na horách Helady. Vždy však byl zmatek v triumfu, který jsem se marně pokusil na těchto stránkách analysovat; snad bych jej mohl závěrem stanovit takto:

Oříšek je v tom, že člověk shledával přirozeným uctívati ba docela uctívati nepřirozené věci. Posice modly je snad násilná a podivná, ale gesto uctivače bylo vznešené a krásné. Necítil se jen volnějším když se ukláněl; cítil se opravdu vyšším, když se shýbal. Tudíž všechno, co by mu bylo odňalo gesto uctívání, omráčilo ba ochromilo by ho na věky. Tudíž býti pouze světským, znamenalo by

otroctví a zbraňování. Nemůže-li se člověk modlití, jest ujařmen; nemůže-li pokleknouti, jest v okovech. Cítíme tudíž v celém pohanství zvláštní dvojí cit důvěry a nedůvěry. Když dělá člověk gesta pozdravu a oběti, když odlévá z nápoje nebo zvedá meč, ví, že dělá něco důstojného a mužného. Ví, že dělá jednu z těch věcí, pro něž byl člověk stvořen. Jeho představivý pokus je tudíž oprávněný. Ale právě proto, že začal obrazotvorností, je v něm nakonec trochu posměšku zvláště v jeho předmětu. Tento posměšek stává se při silnějším vzplanutí intelektu skoro nesnesitelnou ironií řecké tragedie. Zdá se, že je nepoměr mezi knězem a oltářem nebo mezi oltářem a bohem. Kněz vypadá slavnostněji a skoro posvátněji než bůh. Celé uspořádání chrámu jest pevné, zdravé a uspokojující do jisté míry naší přirozenost; jen jeho střed se zdá podivně nestálý a pochybný jako tančící oheň. Je to první myšlenka, kolem níž byl celek vybudován; a první myšlenka je posud fantasií a skoro frivolností. V tomto podivném shromáždění je muž podobnější soše než socha sama. On sám může státi věčně ve vznešeném a přirozeném postoji sochy modlíciho se chlapce. Ať je však jakékoli jméno napsáno na podstavci, Zeus, Amon či Apolo, bohem, jež uctívá, je Proteus.

Může se říci, že Modlíci se chlapec vyjadřuje spíše než ukáží potřebu. Jeho ruce se zvedají jen normální a nutnou činností; parabola je však v tom, že jeho ruce jsou prázdné. O přirozenosti oné potřeby bude nutno pověděti více. Lze však snad říci, že konečně tento pravý pud, ona modlitba a obět jsou osvobozením a vztahují se k onomu obsáhlému a polozapomenutému pojmu všeobecného otcovství, který jak jsme viděli, odumíral všude na jitrní obloze. To jest pravdivé; a přece v tom není celá pravda. V básníkovi, jak nám

jej představuje pohan, zbývá nezničitelný bezděčný pocit, že nemá docela nepravdu, lokalizuje-li svého boha. Je to něco, co prýští z duše poesie, ne-li z duše zbožnosti. A největší z básníků, když definoval básníka, neřekl, že nám dal vesmír, absolutno nebo nekonečno; ale podle jeho vlastních slov stále bydliště a jméno. Žádný básník není jen panteistou; ti, kteří se počítají za největší panteisty jako Shelley, vycházejí – jako pohané – od nějakého místního a zvláštního obrazu. Konečně Shelley psal o skřivánkovi, protože to byl skřivánek. Nemohli byste vydati mezinárodní jeho překlad pro Jižní Afriku, v níž by se změnil ve pštrosa. Tak se bájeslovná představitost pohybuje jako by kroužila vzduchem, hledajíc nějaké místo nebo vracejíc se k němu. Jedním slovem, bájesloví je *pátrání*; je to něco, co spojuje vracející se touhu s vracející se pochybností, směšujíc nejhladovější upřímnost při hledání místa s nejtemnější, nejhlubší a nejtemnější lehkovážností vůči všem nalezeným místům. Až sem mohla vésti samotná obrazotvornost; později se musíme obrátiti k samotnému rozumu. Nikde neputovaly oba společně touto cestou.

V tom se všechny tyto věci lišily od náboženství nebo od skutečností, v níž se tyto různé rozměry spojovaly v jakýsi pevný celek. Lišily se od skutečnosti nikoliv svou podobou, ale svou podstatou. Obraz snad vypadá jako krajina; snad se do všech podrobností podobá přesně krajině. Jediná podrobnost, v níž se od ní liší, jest, že není krajinou. Rozdíl je jen takový, jaký dělí podobiznu královny Alžběty od královny Alžběty. Jenom že v tomto vybájeném a tajemném světě mohla existovati podobizna dříve než osoba; podobizna byla tudíž neurčitější a pochybnější. Avšak každý, kdo cítil ovzduší těchto bájí a dýchal je, porozumí tomu, co mám na mysli, když říkám, že v jednom směru

nenasvědčovaly, že jsou skutečností. Pohané snili o skutečnostech a rádi by byli přiznali, podle vlastních slov, že některé sny přišly branou ze slonoviny a jiné branou z rohoviny. Tyto sny nabývají ovšem značně živosti, když se dotknou oněch citlivých či tragických věcí, jež opravdu dokáží, že se spící probudí s pocitem, že mu ve spánku puklo srdce. Mají snahu poletovati stále kolem jistých vášnivých temat o shledání a rozchodu, o životě, který končí smrtí, nebo o smrti, jež je začátkem života. Demeter putuje po světě a hledá ukradené dítě; Isis rozpíná ruce a marně se snaží sesbíratí údy Osirisovy; na pahorcích se rozléhá nářek pro Atyse a po lesích pro Adonise. Ke všemu tomu smutku mísí se tajemný a hluboký cit, že smrt může býti osvobozením a upokojením; že taková smrt nám dává božskou krev pro řeku obnovení, a že všechno dobro záleží ve sbírání rozbitého těla boha. Můžeme pravdivě nazvatí tyto věci předobrazy, pokud jsme pamětlivi toho, že předobrazy jsou stíny. A metafora stínu dotýká se náhodou velmi přesně pravdy, jež je tu velmi živá. Neboť stín je tvar; věc, jež zobrazuje tvar, ne však složení. Tyto věci byly čímsi *podobným* skutečné věci; říkáme-li, že byly podobny, říkáme tím, že byly různé. Říkáme-li, že se něco podobá psu, říkáme tím jinak, že to není pes; a právě ve smyslu této totožnosti nejsou postavy z bájí lidmi. Nikdo nemyslel doopravdy, že by Isis byla lidskou bytostí; nikdo nemyslel doopravdy, že by Demeter byla historickou postavou; nikdo nemyslel, že by Adonis byl zakladatelem církve. Nikdy se nemyslílo, že by někdo z nich byl změnil svět, spíše však, že jejich navracející se smrt a život zrodily smutné a krásné břemeno neměnitelnosti světa. Ani jeden z nich nezpůsobil revoluce, vyjma takovou, již provádí slunce a měsíc. Nepochopíme

celého jejich významu, nepostřehneme-li, že znamenají stíny, jimiž jsme a stíny, jež pronásledujeme. V jistých obětních a komunálních podobách naznačují ovšem, jací bohové by se lidem zamlouvali; nehlásají však, že jsou spokojeni. Každý, kdo říká, že jsou spokojeni, rozumí špatně poesii.

Ti, kdo mluví o pohanských křesťanech, sympatizují méně s pohanstvím než s křesťanstvím. Ti, kteří nazývají tyto kultury „náboženstvím“ a „srovnavají“ je s jistotou a výzvou církve, oceňují mnohem méně než my to, co činilo pohanství lidským, nebo proč je klasická literatura dosud něčím, co se chvěje ve vzduchu jako píseň. Není příliš lidskou jemnocitností vůči hladovému dokazovati, že hlad je totéž jako nasycení. Není příliš duchaplným pochopením mládí dovozovati, že náděje odstraňuje potřebu štěstí. A je naprosto nesprávné dovozovati, že by tyto obrazy v mysli, jímž se podívujeme zcela abstraktně, patřily témuž světu jako živý člověk a živá zdvořilost, jež se uctívaly pro svou konkrétnost. Stejně dobře bychom mohli říci, že chlapec, který si hraje na lupiče, je totéž co muž, který je poprvé v zákopech; nebo že prvé představy chlapce o „možnosti získati ji“ jsou totéž jako svátost manželství. Jsou v podstatě různé právě tam, kde jsou povrchně podobny; mohli bychom skoro říci, že nejsou totožné, ani když jsou totožné. Jsou různé jen proto, že jeden je skutečný a druhý nikoliv. Nemyslím jenom, že já sám věřím, že jeden je pravdivý a druhý nikoli. Myslím, že jeden nebyl nikdy pokládán za pravdivý v tomže smyslu jako druhý. Smysl, v němž se pokládá za pravdivý, pokusil jsem se zde zběžně naznačiti, jest však nepochybně velmi subtilní a skoro nepopsatelný. Je tak subtilní, že badatelé, kteří jej prohlašují za soupeře našeho náboženství, nechápou celý smysl a obsah své vlastní vědy. Víme lépe

než učenci i my, kteří učenci nejsme, čím byl onen falešný pláč, který se zvedl po smrti Adonisově a proč měla Velká matka dceru zasnoubenou smrti. Vnikli jsme hlouběji než oni v mysteria eleusinská a prošli vyšším stupněm, kde brána za bránou střežily moudrost Orfeovu. Známe význam všech bájí. Známe poslední tajemství zjevené úplnému zasvěcení. A není to hlas kněze nebo proroka pravícího: „Totof jest!“ Je to hlas snílka a idealisty volajícího: „Proč by to nemohlo být?“

DÉMONI A FILOSOFOVÉ.

Zdržel jsem se poněkud u tohoto obrazotvorného pohanství, jež rozselo po světě chrámy a je všude původcem lidových oslav. Neboť ústřední dějiny civilisace, jak na ně já pohlížím, skládají se ze dvou dalších stupňů před konečným stupněm, jímž je křesťanství. První byl zápas mezi tímto pohanstvím a něčím méněcenným než ono samo a druhý proces, jímž se stalo samo něčím méněcenným. V tomto velmi rozmanitém a často velmi neurčitým polyteismu byla slabost prvotního hříchu. Pohanští bohové byli líčeni, jako by si pohrávali lidmi jako kostkami; a ovšem jsou to falešné kostky. Zvlášť pokud se týče pohlaví, rodí se lidé nevyrovnaní; mohli bychom skoro říci šílení. Sotva dosáhnou duševního zdraví, pokud nedosáhnou svatosti. Tento nepoměr podlamoval křídla fantasií a plnil konec pohanství jen špínou a nepořádkem pářících se bohů. Předně však je nutno uvědomiti si, že se toto pohanství srazilo brzy s jiným pohanstvím, a že výsledek onoho v podstatě duševního zápasu rozhodl opravdu o světových dějinách. Abychom mu porozuměli, musíme si prohlédnouti ostatní druhy pohanství. Lze o tom uvažovati mnohem stručněji; je vskutku velmi pravdivé, že čím méně se o tom poví, tím lépe. Nazvali-li jsme první druh bájesloví denním snem, můžeme nazvati druhý velmi dobře noční můrou.

Pověra se vyskytuje ve všech dobách a zvláště v dobách rozumářských. Pamatuji se, že jsem hájil kdysi náboženské tradice proti celé stolní společnosti vynikajících agnostiků. A než náš rozhovor dospěl ke konci, každý z nich vytáhl z kapsy nebo ukázal na řetízku u hodínek nějaké kouzlo nebo talisman, od něhož se podle vlastního přiznání nikdy neodloučil. Byl jsem jediným člověkem v té spo-

lečnosti, který si zapomněl opatřiti nějaký fetiš. Pověra se vrací v rozumářském věku proto, že se opírá o něco, co, není-li totožné s rozumářstvím, nepostrádá aspoň souvislosti se skepticismem. Souvisí aspoň velmi úzce s agnosticizmem. Opírá se o něco, co jest opravdu velmi lidským a pochopitelným citem, jako je místní vzývání *numina* v lidovém pohanství. Je to však agnostický cit, neboť se zakládá na dvou pocitech: předně, že neznáme opravdu zákonů vesmíru a za druhé, že se mohou lišiti velmi od toho, co jmenujeme rozumem. Takoví lidé chápou skutečnou pravdu, že se ohromné věci točí často kolem malicherných. Ozve-li se někde šepot, tradiční či jiný, že nějaká nepatrná věčička je klíčem a nítí k něčemu, praví jim něco hlubokého a ne docela nerozumného v lidské přirozenosti, že to může býti pravda. Tento cit se vyskytuje v obou formách pohanství, o nichž zde uvažujeme. Přicházejíce však k druhé jeho formě, shledáváme, že je přetvořena a naplněna jiným a hroznějším duchem.

Pojednávaje o lehčím problému zvaném bájesloví, zmínil jsem se o její nejspornější podobě; do jaké míry může takové vzývání duchů moře nebo živlů opravdu vyvolati duchy z nezměrných hlubin; nebo spíše (jak říká vtipkař u Shakespeara) zdali duchové opravdu přicházejí, když jsou voláni. Myslím, že mám pravdu, když se domnívám, že tento problem přes to, že zní tak prakticky, neměl v básnické činnosti bájeslovné hlavní úlohy. Myslím, že je to ještě více patrné z toho, že takové věci se občas staly, i když byly pouhým zdáním. Když však přicházíme k světu pověr v trochu jemnějším smyslu, je tu stín rozdílu; prohlubující se a temnějící stín. Nejlidovější pověra je nepochybně stejně lehkomyšlná jako každé lidové bájesloví. Lidé nevěří dogmaticky, že by na ně Bůh vrhal blesky za to, že podlézají pod závorou; mno-

hem častěji se baví nepříliš namahavým cvičením a obcházejí ji. Není v tom nic více, než co jsem již nastínil; jakýsi lehkomyšlný agnosticismus vzhledem k možnostem tak podivného světa. Je však jiný druh pověry, jež opravdu očekává výsledky; mohla by býti nazvána realistickou pověrou. S ní se stává otázka, zda duchové odpovídají nebo se zjevují, mnohem vážnější. Jak jsem řekl, zdá se mi docela jisté, že to někdy činí; v tom však je rozdíl, který ve světě natropil mnoho zlého.

Ať již proto, že náhoda přiblížila lidi opravdu k méně žádoucím sousedům v duchovním světě, či zda jen proto, že si chtivá povaha lidská libuje více ve zlých představách, myslím, že byla černá magie čarodějů mnohem praktičtější a mnohem méně poetická, než bílá magie bájeslovná. Domnívám se, že zahrada čarodějnice byla udržována mnohem pečlivěji než hvozdy nymfy. Domnívám se docela, že zlé pole bylo mnohem úrodnější než dobré. S počátku nějaký popud, snad jakýsi zoufalý popud, doháněl lidi, obírající se praktickými problémy, k temnějším mocnostem. Byl tu jakýsi tajný a zvrácený pocit, že temné moci jsou skutečně pány věcí; že to nejsou nesmysly. A opravdu tato lidová fráze vyjadřuje tu věc přesně. Bohové pouhého bájesloví byli obklopeni spoustou nesmyslů; v tom šťastném a veselém smyslu, v němž mluvíme o nesmyslech Kocourkova. Ale člověk, který si bral na poradu ďábla, cítil asi to, co cítili tak mnozí, když si brali na poradu detektiva, zvláště soukromého detektiva; že je to nečisté dílo, ale že bude opravdu vykonáno. Člověk nechodil zrovna do lesa, aby tam potkal vílu; šel spíše s nadějí, že vílu potká; bylo to spíše dobrodružství než dostaveníčko. Ďábel však plnil opravdu svá ujednání ba v jistém smyslu i své slíby; i tehdy, když si někdo později přál, jako Macbeth, aby je porušil.

V pojednáních, jichž se nám dostalo o mnohých nevzdělaných nebo divokých kmenech, se dovídáme, že uctívání démonů přicházelo často po kultu božstev, a dokonce i po kultu jediného a svrchaného božstva. Lze mítí podezření, že skoro na všech takových místech se pocítuje, že vyšší božstvo je příliš vzdáleno, aby bylo možno dovolati se ho v jistých nepatrných záležitostech a lidé vyvolávají duchy, protože jsou doslovněji důvěrnými duchy. Ale s myšlenkou, používati ďáblů k provádění různých věcí, vynořuje se nová myšlenka ďáblů důstojnější. Lze jí opravdu nazvati myšlenkou důstojnější ďáblů. Je to myšlenka, přizpůsobovati se k jejich vybiravé a přísné společnosti. Pověra lehčího rázu pohrává si s myšlenkou, že nějaká maličkost, nějaké bezvýznamné gesto jako na příklad odhození solí může se dotknouti skrytého pera, jež pohybuje tajemným strojem světa. Něco takového je konečně i v myšlence, jako: „Sesame, otevři se“. Ale při vzývání nižších duchů dostavuje se strašlivé poznání, že gesto nesmí býti jen velmi malé, nýbrž i velmi nízké, že to musí býti velmi šeredný a nedůstojný kousek. Dříve nebo později dopustí se člověk s rozvahou nejhnusnější věci, jakou si dovedete představití. Cítí, že nejhorší zlo vynutí na zlých mocnostech pod povrchem světa jakousi pozornost nebo odpověď. Takový smysl dlužno hledati ve většině lidojedství na světě. Neboť lidojedství není primitivním nebo dokonce zvířeckým zvykem. Jest umělé, ba dokonce umělecké; je to jakési umění pro umění. Lidé se ho nedopouštějí proto, že by ho nepovažovali za hrozné, ale právě naopak proto, že je považují za hrozné. Touží docela doslovně, aby se mohli pástí na hrůzách. Proto často vidíme, že surová plemena jako australští domorodci nejsou lidojedy, kdežto mnohem vzdělanější a bystřejší plemena jako novozélandští

Maorisové při příležitosti jimi jsou. Jsou dosti vzdělání a bystří, aby se občas oddávali vědomému démonismu. Kdybychom však mohli rozuměti jejich smýšlení nebo aspoň rozuměti opravdu jejich řeči, shledali bychom patrně, že nejednají jako nevědomí, to jest nevinní lidojedi. Nedělají to proto, že by to nepokládali za špatné, ale právě proto, že to za špatné pokládají. Počínají si jako úpadkový Pařížan při Černé mši. Ale Černá mše má ukryti podzemí před skutečnou mší. Jinými slovy démoni se opravdu chystají od příchodu Kristova na svět. Lidojedství vyšších barbarů skrývá se před civilizací bělochů. Ale před křesťanstvím a zvláště mimo Evropu nebylo tomu vždycky tak. Ve starém světě bloudili démoni s místa na místo jako draci. Mohli býti skutečně a veřejně svrženi s trůnu jako bozi. Jejich ohromné obrazy mohly se vystavovati veřejně v chrámech ve středu lidnatých měst. A po celém světě lze nalézti stopy této překvapující a pevné skutečnosti, kterou tak podivně přehlízejí všichni modernisté, kteří mluví o všem takovém zlu, jako by bylo jen primitivní a časně se vyvíjející, že vskutku některé z velmi vyspělých světových civilizací byly právě místy, kde rohy satanovy byly vynášeny nejen ke hvězdám, ale i před tvář slunce.

Všimněme si na příklad Azteků a amerických Indiánů ze starých říší Mexika a Peru. Byly aspoň tak vyspělé jako Egypt nebo Čína a jen méně čilé než ona ústřední civilizace, jež jest naší civilizací. Ale ti, kteří kritisují onu ústřední civilizaci (jež je stále jejich vlastní civilizací), mají podivný zvyk, že nekonají pouze svou povinnost odsuzovati její zločiny, ale že opouštějí svou vytčenou cestu a idealisují její oběti. Domnívají se stále, že před adventem Evropy byl všude jen eden. A Swinburne v onom oduševnělém chorálu národů ve „Zpěvech před východem slunce“ užil o Španělsku a jeho

výbojích v Jižní Americe výrazu, který mě překvapil jako velmi podivný. Řekl cosi o „jeho hříších a synech rozvátých po zemích bez hříchu“ a jak „proklínaným učinili jméno člověka a třikrát proklínaným jméno boží“. Bylo by snad rozumné, kdyby byl řekl, že Španělé byli hříšní, ale jak jen mohl tvrdit, že obyvatelé Jižní Ameriky byli bez hříchu? Proč se domníval, že ona pevnina byla zalidněna jen archanděly nebo učiněnými světcí? Bylo by to trochu silné, kdybychom to řekli o velmi úctyhodném sousedovi; když si však připomeneme, co víme opravdu o oné společnosti, je to poznámka skoro žertovná. Víme, že nevinní kněží tohoto nevinného národa uctívali nevinné bohy, kteří přijímali jako nektar a ambrosii svého slunného ráje jen neustálé lidské oběti, provázené strašlivým mučením. V bájesloví této americké civilizace můžeme také znamenati onen prvek násilného obratu proti pudu, o němž psal Dante, a který se vyskytuje všude v nepřírozeném náboženství démonů. Lze jej znamenati nejen v etice, ale i v estetice. Jihoamerická modla byla co nejošklivější, zrovna jako byl řecký obraz co nejkrásnější. Hledali tajemství síly tím, že jednali proti své vlastní přirozenosti a proti přirozenosti věcí. Byla tu stále jakási touha vytesati ze zlata, z žuly nebo z tmavorudého lesního dřeva tvář, před níž by sama obloha pukla jako rozbité zrcadlo.

Je jistě jasno, že si malovaná a zlacená civilizace tropické Ameriky líbovala soustavně v lidské oběti. Není však nijak jasno, pokud vím, že by si v lidské oběti kdy líbovali Eskymáci. Nebyli na to dosti civilisovaní. Byli příliš těsně uvěznění bílou zimou a nekonečnou tmou. Mrazivý nedostatek potlačil jejich vznešené touhy a proměnil v led oživující bystřinu duše. Jen za nádherných dní a za denního světla se vznešené choutky neomylně

vybíjejí. Jen v bohatších a vzdělanějších zemích se bystřina života rozvodňovala až k oltářům, aby z ní pili velcí bohové, nosící vypoulené a šklebící se masky a vzývání v úděsu a mukách dlouhými nelibozvučnými jmény, jež zněla jako pekelným smích. Bylo potřebí teplejšího podnebí a vědečtější průpravy, aby vypučely takové květiny, aby se zvedly ke slunci široké listy a planoucí květy, jež naplnily zlatem, karmínem a purpurem onu zahradu, kterou Swinburne přirovnává k zahradě Hesperidek. Ašpoň o drakovi tu pochyb nebylo.

Nemíním tu oživovati spor o Španělsku a Mexiku; poznamenávám však mimochodem, že se podobá přesně otázce, kterou bude později nutno rozvířiti o Římu a Kartagu. V obou případech měli Angličané zvláštní zvyk stavěti se stále proti Evropanům a zastávati se civilisace jejich odpůrců, podle slov Swinburneových, jako nevinné, i když její hříchy zjevně volaly ba úpěly do nebe. Neboť Kartago bylo rovněž vyspělou civilisací, vskutku velmi vysoce civilizovanou civilisací. A také Kartago založilo onu civilisaci na náboženství strachu, snažíc se, aby všude vystupoval k nebi kouř lidských obětí. Je jistě velmi správné, vytýkáme-li svému plemeni nebo náboženství, že se nedrží svých zásad a ideálů. Je však absurdní, předstíráme-li, že klesla hlouběji než ostatní plemena a náboženství, jež se hlásila k heslům a ideálům docela opačným. V jistém smysle je křesťan opravdu horší než pohan, Španěl horší než rudoch nebo docela Říman snad horší než Kartagiňan. Je však horší jen v jednom smysle; ne snad že by byl horší skutečně. Křesťan je horší jen proto, že jeho věci jest býti lepší.

Tento zvrácený způsob myšlení vede k důsledkům, o nichž je lépe nemluvíti. Lze ovšem jmenovati některé, jež jsou sotva známy; neboť patří k onomu krajnímu zlu, jež se nevinnému zdá nevinným. Jsou

příliš nelidské, aby mohly býti neslušné. Aniž se však dlouho zdržujeme v těchto tmavých koutech, můžeme zde vhodně uvést, že se zdá, jako by se v této tradici černé magie vracel jakýsi protilidský antagonism. Lze mít podezření, že je všude provázena na příklad mystickou nenávistí k myšlence dětství. Lidé by lépe rozuměli lidovému rozhořčení proti čarodějnicím, kdyby si vzpomněli, že nejobecněji jim bylo kladeno za vinu, že zabraňovaly narození dětí. Hebrejští proroci horlili stále proti hebrejskému plemeni, protože upadalo opět a opět v modlářství, jež mělo v programu také válku proti dětem; a je dosti pravděpodobné, že toto ohavné odpadlictví od Boha Israele objevovalo se občas u Israele v podobě tak zvané rituální vraždy; ne ovšem vlivem nějakého představitele židovského náboženství, ale vlivem jednotlivých a neodpovědných diabolistů, kteří byli náhodou židy. Tento pocit, že zlé moci ohrožují zvláště dětství, dochází zase obrovské obliby v Dětském mučedníkovi ve středověku. Chaucer podal však jinou verzi opravdu národní anglické legendy, když si představoval nejpodlejší ze všech čarodějnic jako snědou cizinku slídící za vysokou mříží a naslouchající zpěvu malého sv. Huga, linoucím se jako bubláni potůčku po kamenité cestě.

Jistě však se část takových úvah, jež se týká této historie, soustředila zvláště kolem onoho východního břehu Středozemního moře, kde se kočovníci měnili postupně v obchodníky a začali obchodovati s celým světem. Zajisté že se vzhledem k obchodu, cestování a koloniální rozpínavosti podobal ten kraj již světové říši. Jeho purpurová barva, symbol jeho bohaté nádhery a rozmařilosti prosákla zbožím, jež bylo prodáváno daleko odtud u posledních úskalí cornwalských a plachtami, jež vepluly do ticha tropických moří mezi tajemství Afriky. Mohlo by se

opravdu říci, že nakreslil purpurovou mapu. Byl to již světový úspěch, když se panovníci Tyru uráčili vzít na vědomí, že se jedna z jejich princezen snížila tak, že se vdala za náčelníka jakéhosi kmene Judova; když se kupcům jeho africké přední hlídky zvlínily sotva semitské rty, vousem zarostlé, lehkým úsměvem při zmínce o vesnici, zvané Řím. A jistě se žádné dvě věci nemohly zdát od sebe vzdálenější, nejen prostorově, ale i duchem, než monoteism palestinského kmene a skutečné přednosti malé italské republiky. Jediná věc byla mezi nimi; a věc, jež je dělila, spojila je také. Velmi různé a neslučitelné byly věci, jež mohli milovati konsulové římsí a proroci israelští; shodovali se však v tom, co nenáviděli. Je velmi snadné líčiti onu nenávist v obou případech jen jako něco nenávistného. Je dosti snadné stavěti na odív jen tvrdý a nelidský obličej Eliáše, jásajícího nad krveprolitím u Karmel nebo Kata hřmícího proti odpuštění Áfrice. Tito lidé měli své výhrady a své místní vášně; tato jejich kritika postrádá však obrazotvornosti a je tudíž nesprávná. Opomíjí něco, něco nesmírného a uprostřed ležícího, hledícího na východ i na západ a vyvolávajícího tuto vášně ve východních i západních nepřátelích; a ono něco je prvním předmětem této kapitoly.

Civilisace, jež se soustředila v Tyru a Sidonu, byla nade vše praktická. Zanechala po sobě málo z umění a nezanechala nic z poesie. Chlubila se však svou velkou výkonností a ve své filosofii a náboženství sledovala onen zvláštní a někdy tajný myšlenkový pochod, jehož jsme si už všimli u těch, kteří očekávají okamžitý účinek. V takové mentalitě je vždy myšlenka, že k tajemství úspěchu lze dojíti ráz na ráz, že něco je s to, aby otřásl světem pomocí takovéto nestoudné důkladnosti. Věřili, jak by se moderně řeklo, v národ, který

dodává zboží. Při svém obcování s bohem Molochem byli vždy pamětlivi toho, aby dodávali zboží. Byl to zajímavý obchod, jímž se při dalším vyprávění budeme musiti ještě častěji zabývati; zde stačí, řeknu-li, že obsahoval teorii o jistém stanovisku vůči dětem, o níž jsem se zmínil. To proti němu vyvolalo společnou zášť služebníků jednoho Boha v Palestině a strážců všech domácích bůžků v Římě. To podnítilo k vystoupení dvě veličiny oddělené přirozeně tolika vzdálenostmi a nesrovnalostmi, jichž spojení mělo zachrániti svět.

Nazval jsem čtvrté a poslední oddělení duševních prvků, v něž bych rozdělil pohanské lidstvo, Filosofý. Přiznám se, že se v mé mysli kryje pod tím jménem mnohé, co by obecně bylo rozříděno jinak; a že to, co zde jmenuji filosofii, je velmi často nazýváno náboženstvím. Myslím však, že můj popis bude uznán ještě za realističtější a za neméně uctivý. Nejprve však musíme uvažovati o filosofii v její nejčistší a nejjasnější podobě, abychom mohli načrtnouti její normální obrysy; a tu lze naléztí ve světě nejčistších a nejjasnějších obrysů, v oné kultuře středozevního moře, o jejímž bájesloví a modlářství jsme uvažovali v posledních dvou kapitolách.

Polyteismus či ono pohanství nebylo nikdy pohanovi tím, čím je katolíkovi katolictví. Nikdy nebylo názorem na vesmír, uspokojujícím všechny stránky života; úplnou a souvislou pravdou, která o všem něco říká. Bylo jen uspokojením jedné stránky lidské duše, i když ji nazveme náboženskou stránkou; a myslím, že je pravdivější, nazveme-li ji obrazotvornou stránkou. Tu však opravdu uspokojil; na konec ji uspokojil až k přesycení. Celý onen svět byl tkaninou spředenou z báhorek a kultů a z ní vybíhala a do ní se vracela, jak jsme již viděli, ona černá nit mezi jinými bezvadnějšími

barvami: temnější pohanství, jež bylo vsutku diabolismem. Víme však všichni, že to neznamená, že by všichni pohané nemysleli na nic jiného než na pohanské bohy. Právě proto, že bájesloví uspokojuje jen jednu náladu, obrátili se v jiných náladách k něčemu úplně jinému. Je však velmi důležité, abychom si uvědomili, že to bylo něco úplně jiného. Bylo to příliš rozdílné, aby to mohlo být nedůsledné. Bylo to tak cizí, že se to nezdálo protismyslným. Zatím co spodina národa proudila ven o veřejném svátku k hostině Adonisově nebo ke hrám na počest Apolonovu, ten či onen člověk zůstal raději doma a hloubal trochu o teorii o přirozenosti věcí. Někdy bylo docela jeho koníčkem přemýšlet o přirozenosti Boha; nebo docela o přirozenosti bohů. Ale jen velmi zřídka ho napadlo stavět svou přirozenost bohů proti přirozeným bohům.

Je nutno dbátí této abstrakce u prvního badatele o abstrakcích. Nebyl tak antagonistický jako roztržitý. Jeho koníčkem byl snad vesmír; zprvu však to byl koníček stejně soukromý, jako kdyby to byla numismatika nebo hra v dámu. Ba i když se jeho vědomostí staly obecným majetkem a skoro politickou institucí, měly jen velmi zřídka stejný podklad jako lidové a náboženské instituce. Aristoteles se svým ohromným zdravým rozumem byl snad největší ze všech filosofů; jistě nejpraktičtější ze všech filosofů. Avšak Aristoteles by byl přes to nikdy nepostavil absolutno po bok Apolonu delfskému jako nějaké podobné nebo protichůdné náboženství, právě tak jako by byl Archimedes nikdy nepomýšlel na to, aby Páka nahradila jako nějaká modla nebo fetiš Palladium obce. Stejně dobře bychom si mohli představit, jak Euklid staví oltář rovnoramennému trojúhelníku nebo přináší oběti čtverci nad přeponou. Jeden člověk přemítal o metafysice tak jako druhý o matematice; z lásky k pravdě

nebo ze zvědavosti nebo pro obveselení. Zdá se však, že takové žertování nemělo mnoho společného s ostatním žertováním: s veselostí při tanci nebo zpěvu na oslavu nějakého povedeného příběhu o Zevovi, když se stal býkem nebo labutí. Je to snad důkazem jisté povrchnosti ba i neupřímnosti vůči lidovému polyteismu, že lidé mohli býti filosofové a docela skeptiky a nepůsobiti v něm zmatek. Tito myslitelé dovedli hýbatí základy světa a neměniti při tom ani obrysů onoho barevného mraku, který visel nad ním ve vzduchu.

Neboť myslitelé hýbali přece základy světa, i když jim snad nějaký zvláštní kompromis bránil, aby nehýbali základy obce. Oba velcí filosofové starověku zdají se nám zajisté obránci zdravých a docela posvátných myšlenek, jejich zásady čtou se často jako odpovědi na skeptické otázky, příliš úplně zodpověděné, aby byly stále zaznamenávány. Aristoteles potíral sto anarchistických a přírodu zbožňujících rozmarů základním tvrzením, že člověk je politický tvor. Plato byl do jisté míry předchůdcem katolického realismu, jak na něj útočí kacířský nominalismus, tím že trval na stejně základním faktu, že myšlenky jsou skutečností; že myšlenky existují zrovna tak jako lidé; nebo že lidé jsou sotva hodni povšimnutí tam, kde se srážejí s myšlenkami. Měl něco ze sociálního citu, který zveme Fabiovským, při svém ideálu o přizpůsobování občana k obci, jako nějaké imaginární hlavy k ideálnímu klobouku; a při vši své velikosti a slávě byl otcem všech podivínů. Aristoteles chápal mnohem plněji posvátné zdraví, jež mělo spojovati tělo a duši věci; neboť uvažoval o přirozenosti lidí právě jako o přirozenosti morálky a všimal si očí právě tak jako světla. Ačkoliv však byli tyto velcí lidé v onom smysle konstruktivní a konservativní, patřili přece světu, kde myšlenka byla svobodná do té míry, že

byla fantastická. Mnozí jiní velcí duchové je ovšem následovali, někteří vynášejíce abstraktní vidinu cnosti, jiní hlásajíce rozumějí nutnost, aby lidstvo usilovalo o štěstí. První se jmenovali stoíkové; a jejich jméno se stalo příslovečným pro jeden z hlavních mravních ideálů lidstva: pro ideální posilování samotné mysli, až se stane odolnou vůči neštěstí, ba i bolesti. Je však třeba připustiti, že se velký počet filosofů zvrhl v tak zvané sofisty. Stali se jakýmsi skeptiky z povolání, kteří se zabývali tím, že lidem dávali nepříjemné otázky a dávali si hezky platiti za to, že normální lidi nudili. Snad právě náhodná podobnost k takovým dotazujícím se dryáčníkům měla vlnu na neoblíbenosti velkého Sokrata, jehož smrt jako by odporovala názoru na trvalé příměří mezi bohy a filosofy. Sokrates však nezemřel jako monoteista, který horlil proti polyteismu a jistě ne jako prorok, který horlil proti modlám. Každému, kdo dovede čísti mezi řádky, je jasné, že tu působilo jakési vědomí, ať správné či nesprávné, čistě osobního vlivu na morálku a snad i politiku. Všeobecný kompromis zůstal; buď proto, že Řekové pokládali své báje za žert, nebo že pokládali za žert své teorie. Nikdy nedošlo ke srážce, v níž by jedno zničilo opravdu druhé a nikdy nedošlo ke spojení, v němž by se jedno s druhým opravdu usmířilo. Zcela jistě nepůsobily společně; byli-li tehdy jací soupeři, byl to filosof a kněz. Zdálo se však, že oba přijali jaksí oddělené funkce a zůstali částmi téže společenské soustavy. Jiná důležitá tradice pochází od Pythagora, který je významný tím, že stojí nejbliže orientálním mystikům, o nichž je nutno po řadě uvažovati. Učil jakési mystice v matematice, že číslo je poslední skutečností, zdá se však také, že učil o stěhování duší jako brahmáni; a že za-
nechal svým následovníkům jisté zvyklosti jako vegetariánství a pití vody, velmi zobecnělé, mezi

východními mudrci, zvláště těmi, s nimiž se setkáváme v moderních salonech na příklad pozdější říše římské. Přejíždíme však k východním mudrcům a k trochu rozdílnému ovzduší východu, můžeme se přiblížit důležité pravdě jinou cestou.

Jeden veliký filosof řekl, že by bylo dobře, kdyby filosofové byli králi nebo králové filosofy. Mluvil o tom jako o něčem, co je příliš dobré, aby to bylo pravdivé; ve skutečnosti však bylo to často pravdou. Jistý typ, v historii snad příliš málo známý, lze opravdu zvatí královským filosofem. I bez skutečné královské hodnosti míval mudrc příležitost, aby byl jaksi politickým zakladatelem, ačkoliv nebyl tím, co zveme zakladatelem náboženským. A velký příklad takového politického zakladatele, jednoho z největších na světě, přenesse nás při pouhém pomyslení na něj tisíce mil přes širé prostory asijské do onoho velmi podivuhodného a v mnohých směrech velmi moudrého světa myšlenek a institucí, jež trochu nedbale opomíjíme, když mluvíme o Číně. Lidé sloužili mnohým velmi podivným bohům; a oddaně se svěřovali mnohým ideálům a docela i modlám. Čína je společností, jež se opravdu odhodlala věřití rozumu. Brala rozum vážně a v tom snad stojí ve světě osamocena. Od velmi dávných dob řešila dilemma krále a filosofa tím, že skutečně ustanovovala filosofa, aby králi radil. Dělal veřejnou instituci ze soukromého individua, které nemělo na práci pranic jiného než býti rozumným. Měla a má ovšem mnohé jiné věci téhož rázu. Vytváří všechny hodnosti a výsady veřejnými zkouškami; nemá nic takového, co jmenujeme aristokracií; je demokracií ovládanou inteligencí. Pro nás je však důležité, že měla filosofy jako rádce králů; a jeden z těchto filosofů byl jistě velkým filosofem a velkým státníkem.

Konfucius nebyl náboženským zakladatelem ba ani náboženským učitelem; nebyl snad ani zbožným

člověkem. Nebyl ateistou; byl podle všeho tak zvaným agnostikem. Ale opravdu důležité jest, že je naprosto nemístné mluvit vůbec o jeho náboženství. Je to jako bychom říkali, že teologie měla největší podíl na tom, když Rowland Hill zřizoval poštovní soustavu nebo Baden Powel organizoval skauty. Konfucius nebyl předurčen k tomu, aby přinesl lidstvu poselství z nebe, ale aby zorganizoval Čínu; a zorganizoval ji jistě nad pomyslení dobře. Z toho plyne, že se mnoho obíral morálkou; sepjal ji však těsně s chováním. Zvláštností jeho schematu a jeho vlastí, již se liší od velkého pendantu, křesťanské soustavy, jest, že trvá na ustalování vnějšího života ve všech jeho formách, aby vnější souvislost zachovala vnitřní mír. Každý, kdo ví, jak úzce souvisí zvyky se zdravím duševním zrovna jako tělesným, postřehne v této myšlence pravdu. Uvidí však také, že uctívání předků a úcta k svatému císaři byly zvyklostmi a nikoli kredy. Je nespravedlivé vůči velikému Konfuciovi nazývat ho náboženským zakladatelem. Je však také nespravedlivé vůči němu, říkat, že nebyl náboženským zakladatelem. Je to stejně nespravedlivé, jako kdybychom se vyhýbali nějaké otázce tím, že bychom říkali, že Jeremiáš Bentham* nebyl křesťanským mučedníkem.

Je však řada velmi zajímavých případů, v nichž filosofové byli králi a ne jenom přáteli králů. Tato kombinace není náhodná. Souvisí velmi úzce s touto úskočnou otázkou o úkolu filosofově. Obsahuje v sobě jakousi náповeď, proč došlo mezi filosofií a bájeslovím zřídka ke zjevné roztržce. Nebylo to jen proto, že v bájesloví bylo něco trochu lehkomyslného. Bylo to také proto, že ve filosofovi bylo něco trochu pánovitého. Pohrdal bájemi, pohrdal však také chátrou a myslel si, že se ty dvě k sobě

* Anglický filosof XVIII. stol.

hodi. Pohanský filosof byl zřídka mužem z lidu, aspoň co se ducha týče, zřídka kdy demokratem a často byl britkým kritikem demokracie. Měl pověst aristokratické a vlídné nečinnosti; a jeho úlohu hráli často lidé, kteří bývali v takové situaci. Bylo velmi snadné a přirozené pro vladaře nebo vynikající osobnost hrát si na filosofa jako Hamlet, nebo Theseus ve *Snu noci spatojánské*. A od velmi dávných dob setkáváme se s takovými panovnickými intelektuály. Vskutku nalézáme jednoho z nich v prvních historických dobách světa, jak seděl na onom pradávnm trůně, který se rozhlížel po starém Egyptě.

Největší zajímavost případu Akhematena, obecně zvaného Kacířským faraonem, je v tom, že byl jediným příkladem, aspoň v dobách předkřesťanských, jednoho z těchto královských filosofů, který se pustil do boje s lidovým bájeslovím ve jménu soukromé filosofie. Většina z nich zaujala postoj Marka Aurelia, který je v mnohém směru vzorem takového vladaře a mudrce. Marku Aureliovi se vytýkalo, že trpěl pohanský amfiteatr nebo mučení křesťanů. To však bylo příznačné; neboť muž jeho rázu smýšlel o lidovém náboženství zrovna tak jako o lidových cirkusech. O něm řekl profesor Phillimore hluboce: „velký a dobrý člověk – a vyznal se v tom“. Kacířský farao měl vážnější a snad pokornější filosofii. Neboť z názoru, že bojovatí je hrdého člověka nedůstojné, vyvinul se důsledek, že pokorní musí bojovatí co nejvíce. Egyptský panovník byl jistě dosti prostý, aby brał svou vlastní filosofii vážně a samojediný mezi takovými vladařimysliteli chystal jakýsi *coup d'état*, káceje jediným mohutným gestem vznešené bohy egyptské, a zvedaje pro všechny lidi kotouč všeobecného slunce jako oslňující zrcadlo monoteistické pravdy. Měl i jiné zajímavé myšlenky, jež lze často naléztí u takových idealistů. V tom smysle, v němž mluvíme

o Malém Angličanovi, byl Malým Egyptanem. V umění byl realistou, protože byl idealista; neboť realism jest nemožný více než každý jiný ideál. Přece však na něj padá trochu stínu Marka Aurelia, za nímž si hrdě vykračuje stín profesora Phillimora. U tohoto vznešeného vladaře vadí to, že se nikde neubrání zcela domýšlivostí. Domýšlivost páchne tak ostře, že je cítiti mezi vyčichlým kořením i u egyptské mumie. U tohoto Kaciřského faraona jako u velmi mnohých jiných kaciřů, vadilo, že se patrně stále zabýval otázkou, bylo-li přece něco na lidových věrách a pověstech lidu vzdělaného méně než on sám. A jak již bylo naznačeno, bylo na nich něco. Opravdový lidský hlad byl ve všech oněch povahových i místních prvcích, v onom průvodu božstev jako ohromných ochočených zvířat, v onom neúnavném pozorování jistých míst, kde straší, ve všem zmateném bloudění bájeslovím. Příroda se snad nejmenuje Isis; Isis nehledá snad opravdu Osirise. Je však pravda, že Příroda hledá vskutku něco. Příroda hledá vždy nadpřirozené. Něco mnohem určitějšího mělo uspokojiti tuto potřebu; ale důstojný vládce se slunečním kotoučem jí neuspokojil. Královský pokus zklamal za řvoucí reakce lidových pověr, v nichž kněz vystupoval na ramenech lidu a usedal na trůn králů.

Dalším příkladem vladařského mudrce, který uvedu, je Gautama, velký Pán Budha. Víím, že obecně nebývá řaděn pouze mezi filosofy; nabývám však víc a více přesvědčení z informací, jež získávám, že právě takto lze opravdu vysvětliti jeho nesmírný význam. Byl daleko největším a nejlepším z těchto myslitelů, zrozených v purpuru. Jeho působení bylo snad nejvznešenější a nejupřímnější ze všech akcí, vyplývajících z tohoto spojení myslitelů a trůnů. Neboť jeho působení bylo odříkáním. Markus Aurelius spokojil se tím, že řekl s jemnou ironií, že

i v paláci lze prožít život dobře. Ohnivější egyptský král usoudil, že by bylo docela možno žít lépe po palácové revoluci. Ale velký Gautama byl jediný z nich, který dokázal, že se vskutku obejde bez paláce. Jeden ustrnul na shovívavosti a druhý na revoluci. V odříkání je však cosi více absolutního. Odříkání je snad jediným opravdu absolutním činem absolutního panovníka. Indický princ obklopený orientální okázalou nádherou, opustil ji po dobrém uvážení a žil životem žebráka. To je skvělé, není to však válka; to jest, není to nutně křížová výprava v křesťanském smysle. Nerozhoduje to o otázce, zdali byl život žebráka životem světce nebo životem filosofa. Nerozhoduje to o tom, zda tento velký muž patří ve skutečnosti do sudu Diogenova nebo do jeskyně svatého Jeronýma. Avšak ti, kteří stojí – jak se zdá – nejbliže Budhově učení a jistě ti, kteří o něm píší nejjasněji a nejduchaplněji, přesvědčují mě všichni, že byl prostě filosofem, který založil úspěšnou filosofickou školu a z něhož se později stal jakýsi *divus* či posvátná bytost vlivem tajemnějšího a méně vědeckého ovzduší všech takových tradic v Asii. Je tudíž nutno povědět při této příležitosti několik slov o oné neviditelné a přece živé hranici, přes níž musíme přejít, postupujeme-li od Středozevního moře k tajemnému východu.

Není snad věcí, z nichž můžeme získat tak málo pravdy jako ze samozřejmých pravd; zvláště jsou-li opravdu pravdivé. Máme všichni ve zvyku říkat o Asii jisté věci, jež jsou dosti pravdivé, jež však jsou nám stěží co platny, protože nechápeme jejich pravdy; jako třeba, že Asie je stará nebo že ustrnula na minulosti nebo že není pokroková. Nuže, je pravda, že křesťanství je pokrokovější ve smyslu, který má velmi málo společného s trochu maloměstským pojmem stálého a hlučného politického zdokonalování. Křesťanstvo věří zajisté, neboť tomu

věří křesťanství, že se člověk může po případě někam dostat zde nebo v budoucnu různým způsobem podle různých nauk. Světská touha může být ukojena do jisté míry tak, jako jsou touhy ukájeny, buď novým životem nebo starou láskou nebo nějakou formou pozitivního vlastnictví a vyplnění. Víme ostatně všichni, že je u věci nejen pokrok ale i rytmus, že věci stoupají a klesají; jenom že u nás je rytmus docela svobodný a nevypočítatelný. Pro většinu Ásie ztuhl rytmus v návrat. Není to již jen trochu na ruby obrácený svět; je to kolo. Těmto velmi vzdělaným a velmi civilisovaným národům se stalo, že byly strženy jakousi kosmickou rotací, při níž dutým nábojem je ve skutečnosti nic. V tom smyslu jest nejhorší sudbou bytí, že může takovým způsobem pokračovati na věky. To máme ve skutečnosti na mysli, když říkáme, že Ásie je stará, nepokroková nebo že lpí na minulosti. Proto vidíme i v jejích zakřivených mečích oblouky, vytvořené z onoho oslňujícího kola, proto vidíme, že se její vinutý ornament vrací všude jako had, kterého nelze zabít. Má velmi málo společného s politickým nátěrem pokroku. Všichni Ásiaté mohli by nositi klobouky, pokud však mají srdce naplněná tímto duchem, myslili by vždy, že klobouky, které jim zmizí, vracejí se, aby obíhaly jako planety a nikoli, že utíkajíce za kloboukem, dostali by se snad do nebe, nebo aspoň domů.

Nuže, když Budhův duch povstal a začal se tou věcí obírat, zobecnělo již toto kosmické cítění skoro po celém východě. Byla tu ovšem neproniknutelná směsice neobyčejně výstředního a tíživého bájesloví. Nicméně však je možno sympatisovati spíše s touto lidovou plodností ve folkloru než s některým povýšenějším pesimismem, který ji přivedl k zániku. Jest ovšem vždy třeba pamatovati, že i když soudíme shovívavě, je velká část spontání

obrazné tvorby východu ve skutečnosti modlářstvím; místním a doslovným uctíváním nějaké modly. To neplatí patrně o starém brahmanském zřízení, aspoň ne s hlediska brahmanů. Ale tato věta sama připomene nám skutečnost mnohem většího dosahu. Touto velkou skutečností je kastovní zřízení staré Indie. Mělo snad některé z praktických výhod cechovního zřízení ve středověké Evropě. Ale liší se nejen od oné křesťanské demokracie, ale i od každého krajního typu křesťanské aristokracie tím, že vskutku chápe společenskou převahu jako duševní převahu. To je nejen v základě dělí od křesťanského bratrství, ale činí je mohutnou a terasovitou horou pýchy, stojící mezi oběma hladinami Islamu a Číny, jež jsou poměrnými přivrženci rovnosti. Ale stálost tohoto útvaru po celá tisíciletí je novou ukázkou onoho ducha návratu, který způsobil, že nelze rozeznatí jedné doby od druhé. Můžeme však také předpokládati, že převládla jiná myšlenka, která nám připomíná budhisty, jak je vykládají teosofisté. Ve skutečnosti někteří nejpřísnější budhisté tu myšlenku odmítají a ještě s větším rozhořčením odmítají i teosofisty. Avšak ať již je ta myšlenka v budhismu nebo jen v kolébce budhismu, nebo jen v tradici či travestii budhismu, je to myšlenka úplně souhlasící s tímto principem návratu. Mám ovšem na mysli myšlenku převtělování.

Převtělování není však ve skutečnosti mystickou myšlenkou. Není to ve skutečnosti transcendentní a tím náboženská myšlenka. Mystika obsahuje něco, co se vymyká zkušenosti; náboženství hledá záblesky lepšího dobra nebo horšího zla, než jaké může dát zkušenost. Převtělování rozšiřuje jenom zkušenosti tím, že je opakuje. Není transcendentnější, vzpomene-li si člověk, co dělal v Babyloně, dřív než se narodil, než vzpomene-li si, co dělal v Brixtonu dřív než dostal ránu do hlavy. Jeho

po sobě jdoucí životy *nemusí* býti o nic více než lidské životy. Není v tom nic společného s viděním Boha, ba ani se zaklínáním ďábla. Jinými slovy, převtělování samo o sobě nevyplývá vždy nutně z kola osudu; jest do jisté míry kolem osudu. A ať již bylo něčím, co Budha založil nebo něčím, co Budha našel nebo něčím, čeho se Budha naprosto zřekl, když k tomu dospěl, je to jistě něco, co má všeobecný ráz onoho asijského ovzduší, v němž měl hráti svou úlohu. A hrál tu úlohu rozumářského filosofa, vypracovav zvláštní teorii o opravdu rozumném stanovisku vůči osudu.

Dovedu pochopiti, že budhisté odmítají s rozhořčením názor, že buddhismus je pouze filosofií, rozumíme-li filosofií pouze rozumovou hru, jakou hráli třeba řečtí sofisté, vyhazující do výše světy a chytající je jako míče. Přesnější by snad byl posudek, že Budha byl muž, který vytvořil metafysickou nauku, kterou by bylo možno nazvati také psychologickou. Vytkl způsob, jímž lze vyváznouti ze všeho tohoto vracejícího se žalu; prostě tak, že se zbavíme klamu, který je zván žádostí; zdůrazňoval, že *nikoliv* proto, že bychom mohli získati to, po čem toužíme, lépe tím, že bychom omezili svou netrpělivost do jisté míry, nebo že bychom to mohli získati lepším způsobem nebo v lepším světě. Zdůrazňoval, že máme přestatí pocífovati potřebu toho. Dospěl-li někdo k přesvědčení, že ve skutečnosti není žádné skutečnosti, že všechno, ani jeho duši nevyjímaje, může se rozplynouti každým okamžikem, zajistí se proti zklamání a stane se necitelným ke změně, zatím co se jeho existence (pokud lze u něho mluvití o existenci) omezuje na jakousi ekstasi netečnosti. Budhisté to nazývají blažeností, a my se zde nebudeme zdržovati spory o tuto věc; pro nás jest nerozeznatelná od zoufalství. Nevidím na příklad, proč by se popírání žádostí

nemělo počítati právě tak k nejblahovolnějším žádostem jako k nejsobečtějším. Ovšem zdá se, že milosrdný Bůh lituje lidí spíše proto, že žijí než proto, že umírají. Ostatně jistý bystrý buddhista napsal, že „vysvětlením lidového čínského a japonského buddhismu jest, že není buddhismem“. Že bezpochyby přestal býti pouhou filosofií, ale jenom tím, že se stal pouhým bájeslovím. Jedno je jisté: nikdy se nestal něčím, co by se jen zdaleka podobalo tomu, co jmenujeme církví.

Bude snad pokládáno za žert, řeknu-li, že celá náboženská historie byla ve skutečnosti obrazcem z nul a křížů. Nulami však nemyslím nicky, ale pouze věci, jež jsou negativní vzhledem k pozitivnímu tvaru nebo vzoru jiných věcí. A ačkoliv je ten symbol jen náhodnou shodou, jest shodou, která se opravdu shoduje. Duch Asie lze vskutku znázorniti kulatou O, ne-li ve smyslu číslice, tedy aspoň kruhu. Velký asijský symbol hada s ocasem stočeným do úst je opravdu velmi dokonalým obrazem myšlenky o jednotě a návratu, jež je zajisté vlastní východním filosofiím a náboženstvím. Je to opravdu křivka, která v jednom smyslu obsahuje všecko a ve druhém nedospívá k ničemu. V tomto smyslu se přiznává, či spíše vychloubá, že každý důkaz je důkazem v kruhu. A ačkoliv je obrazec pouhým symbolem, můžeme viděti, jak zdravý je symbolický smysl, který jej vytváří, totiž souběžný symbol kola Budhova zvaného obecně svastika. Kříž je věc pravoúhlá, ukazující směle opačnými směry, ale svastika je tatáž věc, znázorněná právě při tom, když se mění v navracející se křivku. Onen zahnutý kříž je vskutku křížem, měním se v kolo. Než pustíme s myslí i tyto symboly, jako by byly libovolnými symboly, musíme si připomenouti, jak mohutný byl obrazotvorný pud, který je vytvořil nebo zvolil jak na východě, tak i na západě. Kříž se stal něčím

více než historickou vzpomínkou. Znázorňuje skoro jako matematickým diagramem pravdu o skutečně sporném bodu; myšlenku konfliktu sahajícího ven do nekonečna. Je pravda, řekneme-li, že kříž je tvrdým oříškem celé té věci.

Jinými slovy kříž zrovna jako obrazec obsahuje vskutku myšlenku vyraziti z kruhu, který je vším a ničím. Uniká kruhovému důkazu, podle něhož všechno začíná a končí v mysli. Pokud se ještě obíráme symboly, dalo by se to vyjádřiti parabolou v podobě oné povídky o sv. Františkovi, v níž se vypráví, že ptáci odletující s jeho požehnáním do čtyř světových úhlů, zanechávali za sebou stopy tvořící na nebi ohromný kříž; neboť vzhledem k onomu svobodnému letu ptačímu připomíná už pouhý tvar svastiky kotě honící se za vlastním ocasem. V populárnější alegorii mohli bychom říci, že sv. Jiří, když vrazil obludě do tlamy kopí, vtrhl tak do samoty sebe požírajícího draka a poskytl mu možnost kousati do něčeho jiného než do vlastního ocasu. Kdežto však lze užití mnoha fantasií jako obrazů pravdy, jest pravda sama abstraktní a absolutní; ovšem není lehké činiti závěry bez takových obrazů. Křesťanství se zajisté dovolává pevné pravdy vně sebe samého; něčeho, co je v onom smysle vnější právě jako věčné; prohlašuje rozhodně, že věci jsou tu opravdu, nebo jinými slovy, že věci jsou opravdu věcmi. V tom směru jde křesťanství ruku v ruce se zdravým rozumem; ale celé náboženské dějiny ukazují, že tento zdravý rozum hyne všude, kde není křesťanství, které by jej zachovalo.

Nemůže jinak existovati nebo aspoň potrvati, protože pouhá myšlenka nezůstane zdráva. Stane se jaksi příliš prostým, aby mohl býti zdrav. Pokušením filosofů je spíše prostota než subtilnost. Vábí je stále nezdravé zjednodušování tak jako

bývají lidé naklánějící se nad propastmi fascinování smrtí a nicotností a prázdňným prostorem. Bylo třeba filosofa jiného druhu, který by se dovedl postavit nad cimbuřím chrámu a udržet se v rovnováze a nevrhnouti se dolů. Jeden z těchto zjevných, až příliš zjevných výkladů praví, že všechno je sen a klam a že není nic vyjma naše já. Jiný výklad praví, že se všechny věci vracejí, jiný zase, který se přičítá buddhismu a který je jistě východního původu, praví, že vše, co se nás týká, je naším výtvořem, to jest naší barevnou diferenciací a osobností a že nebude dobře, pokud nesplyneme zase v jedinou jednotu. Podle této teorie bylo zkrátka Stvoření Pádem. Je historicky důležitá, protože vznikla v temném srdci Asie a v různých dobách převalila se v různých podobách přes neurčité hranice Evropy. Sem můžeme klásti tajemnou postavu Manesa či Manichaea, mystika inverse, kterého bychom mohli nazvat pesimistou, otce mnoha sekt a kacířství; sem také na vyšší místo můžeme klásti Zoroastra. Byl mu populárně připisován jiný z těchto příliš prostých výkladů; rovnost zlého a dobrého vyvážená a zápasící v každém atomu. Patří také ke škole mudrců, které lze zvatí mystiky; a z téže tajemné perské zahrady vzlétl na těžkých perutích Mithras, neznámý bůh, aby zneklidnil poslední soumrak Říma.

Onen kruh nebo terč slunce, zdvižený na úsvitu světa vzdáleným Egypťanem, byl zrcadlem a vzorem všem filosofům. Udělali z něho mnoho věcí, a často se z něho i zbláznili, zvláště když se kruh stal kolem točícím se bez ustání v jejich hlavách. Hlavní však jest, že všichni myslí, že bytí lze znázorniti diagramem místo kresbou; a neumělé kresby dětinských tvůrců bájí jsou takovým hrubým a oduševnělým protestem proti tomuto názoru. Nemohou uvěřiti, že náboženství není ve skutečnosti obrazcem, ale obrazem.

A ještě méně mohou uvěřiti, že je obrazem něčeho, co opravdu existuje mimo naši mysl. Někdy maluje filosof ten terč celý černý a nazývá se pesimistou; někdy jej maluje celý bílý a nazývá se optimistou, někdy jej rozděluje přesně v polovinu černou a bílou a nazývá se dualistou, jako oni perští mystici, k nimž bychom měli býti spravedliví. Žádný z nich nemohl rozuměti věci, jež začala kresliti rozměry, jako by to byly skutečné rozměry uspořádané živoucím způsobem, který by matematický kreslíř nazval nepoměrným. Jako první umělec v jeskyni, poodhalila nevěřícím očím nový účel v tom, co vypadalo jako divoce zkroucený obrazec; zdálo se, že zkřivil svůj diagram teprve tehdy, když začal po prvé za všech věků črtati obrisy tvaru – a Tváře.

VÁLKA BOHŮ A DEMONŮ.

Materialistická teorie dějin, tvrdící, že všechna politika i etika jsou výrazem hospodářských poměrů, jest zajisté velmi prostým klamem. Tento klam tkví prostě v tom, že se pletou dohromady nezbytné životní podmínky s obvyklými životními předsudky, což jsou docela různé věci. Je to jako by někdo říkal, že člověk, protože chodí jen po dvou nohách, chodí jen proto, aby si mohl jít koupit boty a punčochy. Člověk nemůže být živ bez opor, jimiž mu jsou potrava a nápoje, jež ho podporávají jako dvě nohy; ale souditi, že byly pohnutkami všech jeho hnutí v dějinách, jest jako bychom říkali, že cílem všech jeho vojenských pochodů nebo nábožných poutí je nutně jenom ideální a dokonalá noha síra Willoughby Patterne. Avšak právě taková hnutí vytvářejí dějiny lidstva a bez nich by nebylo prakticky vůbec dějin. Krávy jsou snad pouze ekonomické v tom smyslu, že, jak vídíme, nestarají se o mnoho více než jak se napásti a naléztí lepší pastviny; a proto by dějiny krav ve dvanácti svazcích nebyly ke čtení příliš zajímavé. Ovce a kozy jsou snad pouze ekonomické aspoň ve svém vnějším jednání; ale právě proto by byly ovce sotva hrdiny epických válek a říší hodných podrobného vyprávění; ba ani onen čilejší čtvernožec neposkytl by inspirace ke knize pro mládež zvané Zlaté činy udatných koz nebo nějak podobně. Protože však naprosto postrádáme hnutí, jež by tvořila dějiny ekonomického člověka, můžeme říci, že historie začíná tam, kde pohnutka krav a ovcí přestává. Bude nesnadné tvrditi, že křížáci odešli ze svých domovů do ponurých pustin proto, proč krávy táhnou z pustin za lepší pastvou. Bude těžké tvrditi, že arktičtí badatelé odešli na sever z téže hmotné pohnutky, jež nutí vlaštovky, aby odlétaly

na jih. A vypustíte-li z lidských dějin věci jako jsou všechny náboženské války a všechny jen dobrodružné výzkumy, nepřestanou být jenom lidskými, ale přestanou být vůbec dějinami. Obrisy dějin jsou vytvořeny těmito rozhodnými křivkami a úhly, určenými vůlí člověka. Hospodářské dějiny by ani dějinami nebyly.

Jest tu však ještě hlubší klam mimo tuto zřejmou skutečnost; že lidé nemusí žít jen pro jídlo proto, že nemohou žít bez jídla. Pravdou jest, že myslí člověka není nejbližší hospodářský stroj nutný k jeho existenci, ale spíše existence sama; svět, který vidí, když se probouzí a své všeobecné místo v něm. Je tu něco, co je mu bližší než živobytí, a to jest život. Zatím co jednou vzpomene na práci, která mu přináší mzdu a na mzdu, která mu poskytuje jídla, uvažuje desetkrát, že je pěkný den, že svět je divný nebo přemítá, zdali je život hodný žítí, zdali je manželství pochybením nebo se těší a trápí s dětmi, nebo vzpomíná na své mládí anebo nějak tak neurčitě uvažuje o tajemném údělu člověka. To platí i o většině námezdních otroků našeho nezdravého moderního industrialismu, který svou ohyzdností a nelidskostí vyzvedl hospodářskou stránku opravdu do popředí. Platí to nepoměrně více o masách rolníků, lovců nebo rybářů, kteří tvoří pravý kádr lidstva. I oni suší pedanti, kteří myslí, že morálka závisí na hospodářských poměrech, musí připustit, že hospodářské poměry závisí na existenci. A všechny normální pochybnosti a denní sny točí se kolem existence; ne kolem toho, jak bychom se uživil, ale proč žijeme. Důkaz toho je prostý; tak prostý jako sebevražda. obraťte v duchu svět vzhůru nohama a postavíte tím na hlavu také všechny národohospodáře. Dejme tomu, že někdo chce zemřít a profesor národního hospodářství se svými vědeckými výklady o tom, jak má žít, se mu trochu

zprotiví. A všechny popudy a rozhodnutí, jež činí z naší lidské minulosti dějiny, odvracejí takto přímý proud hospodářských sil. Jako lze národohospodářii prominouti, že vypočítává budoucí mzdu sebevraha, tak mu lze i prominouti, že opatřuje pro starobu pensi mučedníkovi. Jako se nemusí starati o budoucnost mučedníkovu, nemusí se ani starati o rodinu mnichovu. Jeho plán je v menší míře různě pozměňován vojákem umírajícím za vlast, rolníkem milujícím rodnou zemi, člověkem na nějž působí více méně nějaké náboženství, které mu zakazuje nebo dovoluje dělati to či ono. To všechno však nevyplývá z hospodářského výpočtu o živobytí, nýbrž ze základního názoru na život. To všechno vyplývá z onoho základního pocitu, který má člověk, když vyhlíží z těch zvláštních oken, jež jmenujeme oči, na onu zvláštní vidinu, kterou jmenujeme svět.

Žádný moudrý člověk nebude chtít přiváděti na svět mnoho dlouhých slov. Ale nebude snad nevhodné, řeknu-li, že potřebujeme nové věci, které by bylo možno nazvati psychologickou historií. Myslím tím úvahy o tom, jaký význam měly věci v mysli člověka, zvlášť obyčejného člověka na rozdíl od toho, co jest vymezováno nebo odvozováno jen z oficiálních forem nebo politických výroků. Dotkl jsem se toho již v případech jako je totem nebo ovšem každá jiná lidová báje. Stačí řekneme-li, že kocour býval nazýván totem; zvlášť když se totem nejmenoval. Rádi bychom věděli, jak vypadal. Podobal se kočce Whittingtonově nebo kočce čarodějnicině? Jmenoval se ve skutečnosti Kocour v botách? Takové věci potřebujeme zjistiti o rázu politických a sociálních vztahů. Potřebujeme znáti skutečný cit, který byl společenským poutem mnoha prostých lidí, stejně rozumných a stejně sobeckých jako jsme my sami. Co cítili vojáci, když uzřeli

na obloze zářiti onen podivný totem, který jmenujeme Zlatým orlem legií? Jaké pocity chovali vasalové k oněm totemům, jako byli lvi nebo levharti na štítech jejich pánů? Pokud budeme zanedbávati tuto subjektivní stránku historie, kterou lze prostěji zváti nitrem historie, bude vždy jistá mezera v oné vědě, jež by byla lépe zastoupena uměním. Pokud to historik nebude moci učiniti, bude výmysl pravdivější než skutečnost. Více pravdy bude v románě: ano dokonce v historickém románě.

Ničeho nepotřebuje tato nová historie tolik jako psychologie války. Naše historie je přeplněna oficielními doklady veřejnými i soukromými, které nám o věci samé nic nepovídají. A co je nejhorší, máme jen oficielní vyhlášky, které nemohly býti spontánní právě proto, že byly oficielní. Při nejlepším máme jen tajnou diplomacii, která nemohla býti lidová právě proto, že byla tajná. Na jedné z těchto věcí zakládá se historický soud o pravých důvodech, jež podnítily zápas. Vlády bojují o kolonie nebo o obchodní práva; vlády bojují o přístavy nebo vysoké sazby; vlády bojují o zlaté doly nebo o loviště perel. Zdá se, že stačí odpověděti, že vlády nebojují vůbec. Proč bojují bojovníci? Jakou psychologií udržuje se ona strašlivá a podivuhodná věc, zvaná válka? Nikdo, kdo zná aspoň trochu vojáky, nevěří pošetilemu názoru vzdělanců, že milionům lidí lze vládnouti násilím. Kdyby všichni klesli na duchu, bylo by nemožné potrestati všechny malomyslné. A nejmenší záchvat malomyslnosti by za půl dne zviklal celou výpravu. Jaké pocity chovali lidé ve skutečnosti vůči politikce? Říká-li se, že přijímali politiku od politiků, jaké city chovali vůči politikům? Bojovali-li vasalé slepě pro svého panovníka, co viděli tito zaslepení muži ve svém panovníkovi?

Je tu něco, co všichni známe a co lze vhodně vyjádřiti jen slovem *realpolitik*. Ve skutečnosti jest

to skoro nezdravě nereálná politika. Opakuje stále tvrdošíjně a hloupě, že lidé bojují pro hmotné cíle a neuvažuje ani okamžiku, že hmotné cíle jsou sotva kdy hmotnými pro lidi, kteří bojují. Nikdy nezemře nikdo pro praktickou politiku, právě tak jako nikdo nezemře za plat. Nero si nemohl najmouti sto křesťanů, aby se nechali sežrati lvům za šilink za hodinu; neboť lidé se nedají umučiti za peníze. Ale vidina, vyvolaná reálnou politikou nebo realistickými politiky je bezpříkladně nesmyslná a neuvěřitelná. Což věří někdo na světě, že by voják řekl: „Noha mně div neupadne, ale půjdu přece dále, ať si třeba upadne; neboť nakonec budu požívati všech výhod, které mé vládě vyplynou z toho, že dostane nezamrzající přístav v zálivu finském.“ Může se někdo domnívati, že úředník odvedený k vojsku řekne: „Budu-li otráven plynem, zemru patrně v mukách; útěchou mi však jest, uvážím-li, že kdybych se někdy rozhodl státi lovcem perel v jižních mořích, bude pak to zaměstnání přístupno mně i mým krajanům.“ Materialistická historie je nejpotrhlejší ze všech historií, ba i ze všech románů. Ať již války začínají kdekoli, jsou udržovány něčím, co je v duši; to jest něčím, co je příbuzné náboženství. Co cítí člověk o životě a smrti. Člověk blízký smrti obcuje přímo s absolutnem; jest nesmysl říkati, že tu jde jen o relativní a vzdálené komplikace, jimž učiní smrt v každém případě konec. Opírá-li se o jistou loyaltitu, musí to býti loyaltita stejně prostá jako smrt. Obecně jsou dvě myšlenky, které jsou jen dvěma stránkami jediné myšlenky. První jest láska k něčemu, co je prý ohrožováno, i když to jest jen neurčitě chápáno jako domov; druhá jest odpor a vyzývavost nějaké cizí věci, která jej ohrožuje. První je daleko filosofičtější, než se na pohled zdá, ačkoliv zde o ní nemusíme diskutovati. Člověk si nepřeje, aby jeho národní domov byl

zničen ba ani změněn proto, že si ani nemůže vzpomenouti na všechny dobré věci, jež s ním jsou spojeny; právě tak si nepřeje, aby jeho dům lehl popelem proto, že dovede sotva spočítati všechny věci, kterých by postrádal. Bojuje tudíž za něco, co vypadá jako mlhavá obstrukce, co však je ve skutečnosti dům. Ale negativní stránka je tu právě tak vznešená jako silná. Lidé bojují nejúporněji, když cítí, že nepřítel je zároveň odvěkým nepřítelem a věčným cizincem, že jeho ovzduší je cizí a proti-
chůdné; jako cítí Francouzi vůči Prusům nebo východní křesťané vůči Turkům. Řekneme-li, že je to rozdíl náboženství, dají se lidé do nechutného hašteření o sektách a dogmatech. Politujeme je a řekneme, že to je rozdíl smrti a denního světla; rozdíl, který se vskutku klade jako temný stín mezi naše oči a den. Lidé mohou mysliti na tento rozdíl i v hodině smrti; neboť to je rozdíl týkající se významu života.

Lidé jsou v těchto věcech pobádáni něčím mnohem vyšším a světlejším než politikou: nenávistí. Když lidé prožívali nejtemnější dny světové války, trpíce buď tělesně nebo duševně pro ty, jež milovali, byli příliš vzdáleni toho, aby se starali o podrobnosti diplomatických dokumentů, z nichž by vyvozovali svůj odpor ke kapitulaci. Za sebe a za ty, které znám nejlépe, mohu se zaručiti za přízrak, který činil vzdání nemožným. Byl to přízrak německého císaře vjíždějícího do Paříže. To není cit, který někteří z mých idealistických přátel líčí jako lásku. Spokojím se docela tím, že jej nazvu záští; záští pekel a všeho jejich díla; protože však oni nevěří v peklo, nemusí věřiti ani v zášť. Ale vzhledem k tomuto mocnému předsudku byl na neštěstí nutný tento dlouhý úvod, aby mohlo býti pochopeno, co míním náboženskou válkou. Náboženská válka vzniká, střetnou-li se dva světy; to jest, střetnou-li

se dvě světové vidiny nebo moderněji řečeno, střetnou-li se dvě mravní ovzduší. Co jest jednomu člověku nezbytnou potřebou, je pro druhého jedem; a jest marné mluvíti o tom, jak se moru dopravá, aby se vyhříval na slunci. A to musíme pochopiti, i kdybychom měli zabíhatí od věci, chceme-li viděti, co se ve skutečnosti událo ve Středozeří, když právě při vzniku republiky nad Tiberou připlulo po moři Kartago převyšující jí a pohrdající jí, ztemnělé všemi asijskými záhadami a vlekoucí za sebou všechny kmeny závislé na imperialistické kolonii.

Staré náboženství italské bylo v celku onou směsicí, o níž jsme uvažovali pod záhlavím bájesloví; vyjma že tam, kde měli Řekové přirozený sklon k bájesloví, měli Latinové, jak se zdá, opravdový sklon k náboženství. Stejně rozmnožení bohové, ačkoliv se často zdá, že je rozmnožili z důvodů skoro opačných. Zdálo by se někdy, jako by se řecký polyteismus rozvětvoval a kvetl vzhůru jako větve stromu, kdežto italský polyteismus větvil se dolů jako kořeny. Snad by bylo správnější říci, že první větve se zvedaly lehce nesouce květy, kdežto druhé se klonily dolů obtíženy plody. Myslím tím, že Latinové jako by rozmnožovali své bohy, aby je přiblížili lidem, kdežto řečtí bohové rostli a zářili do jitrní oblohy. Co nás překvapuje v italských kultech, jest jejich místní a zvlášť jejich soukromý ráz. Máme dojem božstev, hemžících se kolem domu jako mouchy; božstev připínajících se jako netopýři na pilíře nebo stavějících hnízda pod okapem jako ptáci. Jako bychom viděli boha střech a boha bran, boha dveří, ba i boha příkopů. Bylo řečeno, že celé bájesloví bylo jakousi pohádkou; toto však bylo zvláštní pohádkou, kterou lze pravdivě nazvati pohádkou rodinného krbu nebo dětského pokoje; neboť byla pohádkou o vnitřku domova. Staří domácí bůžkové italských rolníků byly asi velké,

hrubé dřevěné sošky. Toto domácí náboženství bylo velmi prosté. Ovšem ve spleti italského bájesloví byly také jiné méně lidské prvky. Řecká božstva došla si předností před římskými; tu a tam se objevily ve spodu ohyzdnější věci, experimenty podle krutého pohanství jako aricijský obřad, při němž kněz zabíjel vraha. Tyto věci byly však v pohanství vždy mocné a nejsou jistě zvláštností latinského pohanství. Zvláštnost jeho lze vyjádřit slovy, že bájesloví, které zosobňovalo jinde síly přírodní, zosobňovalo tu přírodu přetvořenou silami lidskými. Byl to bůh obilí a nikoli trávy, dobytka nikoli divé lesní zvěře; zkrátka tento kult byl doslovně kulturou.

S tím souvisel paradox, který je pro mnohé dosud latinskou záhadou. S náboženstvím, které se připínalo ke každé domácí podrobnosti jako popínavá rostlina, přišel duch, který se mnohým zdá docela protichůdný; duch vzpoury. Imperialisté a zpátečníci dovolávají se často Říma jako učiněného vzoru pořádku a poslušnosti; Řím však byl pravým opakem. Pravé dějiny starého Říma podobají se mnohem více dějinám moderní Paříže. Mohl by býti moderně nazván městem zbudovaným z bariád. Říká se, že brána Janova nebyla nikdy zavřena, protože venku byla věčná válka; je skoro stejně pravda, že byla věčná revoluce uvnitř. Od prvních plebejských vzpour až k posledním válkám otroků nebyl stát, který vnucoval mír celému světu, ve skutečnosti nikdy v klidu. Vládcové byli sami rebely.

Mezi tímto náboženstvím v soukromí a touto revolucí ve veřejném životě je skutečný vztah. Heroické příběhy připomínají nám přes svou ošpanost, že republika byla založena po vraždě tyranově, již byla pomstěna urážka manželky; že tribunové lidu byli opět dosazeni po jiné vraždě, již byla pomstěna urážka dcery. Pravdou jest, že

jen lidé, jimž je rodina posvátná, budou mít heslem kritiku státu a budou jej také kritizovati. Jenom oni mohou se odvolati na něco posvátnějšího než jsou bohové obce; na bohy domácího krbu. Proto bývají lidé překvapeni, když vidí, že tytéž národy, o nichž se myslí, že jsou přísné pokud se týče domácího zřízení, jsou také pokládány za nestálé v politice; na příklad Irové a Francouzi. Stojí za námahu zdržeti se u této domácí otázky, protože jest přesným příkladem toho, co tu je míněno vnitřkem historie právě jako vnitřkem domů. Pouhé politické dějiny Říma mohou snad plným právem tvrditi, že to či ono bylo cynickým nebo krutým činem římských politiků; ale duch, který zvedl Řím do výše, byl duchem všech Římanů; a není pokrytectvím, nazveme-li jej ideálem Cincinnata odcházejícího ze senátu k pluku; tací mužové posílili svou vesnici v každém směru, rozšířili její vítězství po Italii ba i po Řecku, když před nimi vyvstala válka, která změnila svět. Nazval jsem ji válkou bohů a demonů.

Na protějším pobřeží vnitrozemského moře byla zřízena obec, již se dostalo jména Nové Město. Bylo již mnohem starší, mnohem mocnější a mnohem úspěšnější než město italské: přece však bylo stále obklopeno ovzduším, jež činilo jeho jméno nevhodným. Bylo zváno novým, protože bylo kolonií jako Nový York nebo Nový Zealand. Bylo přední hlídkou či osadou energie a rozpínavosti velkých obchodních měst Tyru a Sidonu. Kolem něho bylo možno znamenati nové země a osady; spolehlivá a obchodní výspa. Libovalo si v průpovědích, jež zvučely jakousi kovovou jistotou; na příklad že si nikdo bez dovolení Nového Města nesmí ani ruce v moři umýti. Neboť záviselo skoro úplně na velikosti svého loďstva, stejně jako oba velké přístavy a tržiště, z nichž jeho lid přicházel.

Z Tyru a Sidonu přineslo si neobyčejnou schopnost pro obchod a značnou zkušenost v cestování. Přineslo si také jiné věci.

V předešlé kapitole poukázal jsem na psychologii, jež se skrývá za jistým typem náboženství. V oněch lidech žíznicích po praktických výsledcích, bez ohledu na výsledky poetické, byla snaha dovolávat se duchů hrůz a násilí; pohnouti Acherona ze zoufalství, že se nezdařilo obměkčiti bohy. Existuje vždy jakási nejasná myšlenka, že tyto temné moci splní přání opravdu a že v tom není nic nesmyslného. Ve vnitřní psychologii punského lidu nabyla tato zvláštní pesimistická prakse velkých rozměrů. V Novém Městě, které Římané zvali Kartagem, stejně jako v příbuzných městech fenických, jmenoval se bůh, který plnil prosby, Moloch a byl snad totožný s jiným božstvem, které známe jako Baala, Pána. Římané nevěděli zprvu dobře, jak ho nazvatí nebo kam ho zařaditi; museli se vrátiti k nejprimitivnějším bájím řeckých nebo římských počátků a přirovnati ho k Saturnovi pojídajícímu vlastní děti. Ale uctívači Molochovi nebyli hrubí ani primitivní; byli členy zralé a vybroušené civilisace, oplývající rafinovaností a přepychem; byli patrně mnohem civilisovanější než Římané. A Moloch nebyl bájí; aspoň jeho pokrm nebyl bájí. Tento vysoce civilisovaný lid scházel se opravdu, aby svolával požehnání nebes na svou říši tím, že vrhal sta svých dětí do veliké pece. Tuto kombinaci si uvědomíme nejlépe tak, že si představíme, že by spousta obchodníků z Manchesteru v tvrdých kloboucích a s licousy na tvářích chodila v neděli v jedenáct hodin do kostela dívati se, jak budou smažit děcko.

První stadia politických nebo obchodních svárů lze sledovati ve velmi mnohých podrobnostech, právě proto, že jsou pouze politické nebo obchodní.

Punské války působily v jisté době dojem, jako by nikdy neměly skončiti; a není snadno určit, kdy vlastně začaly. Řekové a Sicilští bojovali již porůznu proti africké obci. Kartago porazilo Řeky a dobylo Sicílie. Kartago se usadilo také pevně ve Španělsku; a mezi Španělskem a Sicílií byla latinská obec sevřena a byla by bývala rozdracena, kdyby byli Římané z takové látky, kterou lze snadno rozdrtití. Zajímavé však je, že Řím byl opravdu rozdracen. Kdyby bylo nebylo jistých mravních prvků stejně jako materiálních, byla by ta historie skončila tam, kde Kartago jistě myslilo, že skončila. Řím bývá haněn proto, že si nepřál míru. Byl to však pravdivý lidový pud, že s národem toho druhu nemůže býti míru. Římané bývají haněni pro jejich *Delenda est Carthago*; Kartago musí býti zničeno. A ještě častěji se zapomíná podle všeho, že Řím sám byl zničen. Posvátná vůně, která obklopovala po věky Řím, přilnula k němu částečně proto, že se náhle vzpamatoval ze smrti, nač se často zapomíná.

Kartago bylo aristokracií, jako bývá většina takových obchodních států. Útlisk chudých bohatými byl neosobní stejně jako nezadržitelný. Neboť takové aristokracie nepřipustí nikdy osobní vlády, a proto snad tato vláda byla žárlivá na osobní vlohy. Ale genius se může vynořiti všude, i ve vládnoucí třídě. Snad aby se nejvyšší zkouška na světě stala co nejstrašlivější, bylo souzeno, aby z jednoho z velikých rodů v Kartagu vyšel muž, který opustil tyto zlatené paláce vyzbrojen vši energií a originalitou Napoleonovou. Když byla válka nejkritičtější, zvěděl Řím, že Itálie sama byla vojenským zázrakem napadena ze severu. Hanibal, Milost Baalova, jak se vlastním jazykem jmenoval, přetáhl těžkou výzbroj přes hvězdné pustiny alpské a zamířil na jih k městu, které měl zničiti, jak slíbil svým strašným bohům.

Hanibal táhl dolů cestou k Římu a Římané, kteří spěchali do války s ním, měli pocit, jako by měli bojovat s kouzelníkem. Dvě velké armády klesly po jeho pravici a levici do močálů u Trebie; víc a více byly vtahovány do strašlivého víru u Cann; dále a dále postupovaly, jen aby propadly zkáze při jeho dotyku. Nejvyšší znamení všech pohrom, kterým je zrada, obracelo kmen po kmeni proti Římu, jehož věc padala a stále se nepřemožitelný nepřítel valil blíž a blíže k městu; a rostoucí všesvětová armáda Kartaga, následujíc velkého vůdce, táhla slavnostním průvodem celým světem; sloni, otřásající zemí jako kráčejíci hory a obrovští Galové se svou barbarskou zbrojí a snědí Španělé opásaní zlatem a hnědí Numidčané na svých stepních koních bez uzdy, letících jako střely a celá ta chátka zběhů a námezdníků a různých lidí; a Milost Baalova šel v předu.

Římští augurové a písmáci, kteří pravili, že se v oné hodině staly nevídané zázraky, že se narodilo dítě se sloní hlavou nebo že padaly hvězdy jako krupobití, měli mnohem více filosofického pochopení pro to, co se ve skutečnosti stalo než moderní historik, který v tom vidí jen úspěch strategie, kterým vyvrcholilo soupeření v obchodě. Něco docela jiného cítili v té době přímo na místě, jak to cítí vždy ti, kteří poznávají, že cizí ovzduší vchází do jejich ovzduší jako mlha nebo nepříjemný zápach. Nebyla to již pouhá vojenská porážka, nebylo to jistě již pouhé obchodní soupeření, jež naplnily římskou obrazotvornost tak ohavnými znameními, v nichž se příroda stávala nepřirozenou. Byl to Moloch na horách latinských hledící se svou hrozivou tváří po rovině; byl to Baal, dupající vinice svou kamennou nohou; byl to hlas neviditelné Tanity šeptající za svými vlájícími závoji o lásce, která je hroznější než nenávist.

Pálení italských žitných polí, pustošení italských vinic bylo čímsi více než skutečností; bylo alegorií. Bylo ničením domácích a užitečných věcí, všeho co bylo lidské, před onou nelidskostí, jež stojí hluboko pod onou lidskou věcí zvanou krutost. Domáci bůžkové sklonili se v temnotě pod svými nízkými střechami; a nad nimi přiletěli větrem demoni dujíce na polnici tramontany. Dvéře Alp byly prolomeny; a nikoli ve vulgárním, ale ve velmi slavnostním smyslu slova rozpoutalo se peklo. Zdálo se, že válka bohů a demonů již skončila; a bohové byli mrtví. Orlové byli ztraceni, legie rozbity, a v Římě nezbylo nic, leč čest a chladná odvaha zoufalství.

V celém světě ohrožovala Kartago již jen jediná věc, a tou bylo Kartago. Zůstalo tu stále vnitřní kvašení živlu silného ve všech úspěšných obchodních státech a přítomnost ducha, kterého známe. Nechybělo tu posud zdravého smyslu a bystrozraku mužů, kteří řídí velké podniky; byla tu posud rada nejlepších finančních odborníků; byla tu posud obchodní vláda; byl tu stále široký a zdravý rozhled praktických obchodníků; a v tyto věci mohli Římané doufat. Ježto se válka chýlila, jak se zdálo, k tragickému konci, rostla postupně slabá a zvláštní naděje, že by snad ani teď nemuseli doufat marně. Prostí obchodníci v Kartagu s obvyklými názory takových lidí o žijících a umírajících rasách, viděli jasně, že Řím nejen umírá, ale že je mrtev. Bylo po válce; pro italské město bylo zřejmě beznadějně odporovati déle a nechápali, že by někdo mohl odporovati, když to bylo beznadějně. Za těchto okolností přišly v úvahu jiné široké, zdravé obchodní zásady. Války byly podnikány penězi a tudíž stály peníze; cítili snad v srdci, jako mnozí takoví lidé cítivají, že je válka přece jen trochu bezbožná, protože stojí peníze. Teď přišel čas pro

mír a ještě více pro šetření. Poselství, jež posílal Hanibal čas od času žádaje posíly, byla směšným anachronismem; teď došlo na věci mnohem důležitější. Je snad pravda, že nějaký konsul podnikl poslední výpad k Metauru, zabil Hanibalova bratra a vhodil jeho hlavu s latínskou zuřivostí do Hanibalova tábora; takové zběsilé podniky ukazovaly jasně, jak beznadějně pohlíželi Latinové na svou situaci. Ale ani vznětliví Latinové nemohli býti tak pošetilí, aby se drželi ztracené věci na vždy. Tak rozumovali nejlepší finanční odborníci; a pohazovali stále četnější dopisy, plné trochu podivných poplašných zpráv. Tak uvažovala a jednala velká říše kartaginská. Onen nesmyslný předsudek, který je kletbou obchodních států, že hloupost je do jisté míry praktická a že genius je do jisté míry nicotný, způsobil, že nechali vyhladověti a že opustili onoho velkého umělce ve válčnictví, kterého jim bohové nadarmo dali.

Proč setrvali lidé při té podivné myšlence, že to, co je špinavé, musí vždy zničiti ušlechtilé? Že existuje nějaký nejasný vztah mezi rozumem a surovostí, a že nesejde na tom, je-li člověk hloupý, pokud je také podlý? Proč si představují všechnu rytířskost neurčitě jako cit a všechnen cit jako slabost? Činí to proto, že jsou – jako všichni lidé – původně inspirováni náboženstvím. Pro ně, jako pro všechny lidi, je prvou skutečností jejich představa o povaze věcí; jejich představa o světě, v němž žijí. A věří, že poslední věcí je jedině strach a že tedy podstatou světa je zlo. Věřící, že smrt je silnější než život a že tudíž mrtvé věci jsou silnější než živé; ať jsou tyto mrtvé věci zlato, železo a stroje či skály, řeky a síly přírodní. Zní snad fantasticky, řekneme-li, že lidé, s nimiž se setkáváme na večírcích nebo s nimiž rozmlouváme při zahradních slavnostech, uctívají tajně Baala a Molocha. Ta-

kovýto obchodní duch má však vlastní světový názor a to je názor Kartaga. V tomto názoru je hrubá chyba, která byla pohromou Kartaga. Punska moc padla, protože se tento materialismus chová k neuvěření nevšimavě ke skutečné myšlence. Tím, že nevěří v duši, nevěří ani v ducha. Protože je příliš praktický, aby byl mravný, popírá to, co každý praktický voják nazývá morálkou armády. Domnívá se, že budou bojovat peníze, až již nebudou chtít bojovat lidé. Tak tomu bylo s punskými obchodními velmoži. Jejich náboženství bylo náboženstvím zoufalství, i když jejich praktická situace vzbuzovala naději. Jak mohli pochopit, že by Římané mohli doufat, i když jejich situace byla beznadějná? Jejich náboženství bylo náboženstvím násilí a strachu; jak mohli pochopit, že lidé mohou stále pohrdat strachem, i když se podrobí násilí? Jejich filosofií světa byla v podstatě omrzlost; a hlavně je omrzelo válčení; jak měli rozumět těm, kteří se pouštějí do války, i když jí jsou unaveni? Jedním slovem, jak měli rozumět duchu Člověka, který se tak dlouho klaněl bezvýznamným věcem, penězům, hrubé síle a bohům, kteří měli srdce zvířecí? Procítili náhle, aby zvěděli, že popel, kterým příliš pohrdali, aby jej aspoň udušili, šlehá zas všude plamenem; že Hasdrubal byl poražen, že Hanibal musel ustoupit přesíle, že Scipio přenesl válku do Španěl, že ji přenesl do Afriky. Přimo před branami zlatého města bojoval Hanibal svůj poslední boj pro ně a prohrál jej; a Kartago padlo tak jako nic jiného od pádu Satanova. Jméno Nového Města zachovalo se jen jako pouhé jméno. Nezbyl z něho ani kámen na kameni. Byla ovšem podniknuta ještě jedna válka než nastala konečná pohroma; ale pohroma byla naprostá. Jen lidé, kopající po staletích v jeho hlubokých základech, našli hromadu malých koster, posvátné to zbytky

onoho náboženství. Neboť Kartago padlo, protože zůstalo věrno své vlastní filosofii a vyvodilo důsledky ze svého světového názoru. Moloch snědl své děti!

Bohové zase povstali a demoni byli konečně poraženi. Byli však přemoženi přemoženými, ba skoro přemoženi mrtvými. Nikdo neporozumí románu Říma ani tomu, proč se zvedl později k vůdcovství, jež se zdá skoro osudové a naprosto přirozené tomu, kdo nemá na mysli agonii hrůzy a ponížení, jimiž prošel a tím dokázal zdravý rozum, který je duší Evropy. Stanul samoten uprostřed říše, protože stál kdysi samoten uprostřed zkázy a pustiny. Později poznali lidé ve svém srdci, že byl zástupcem lidstva, i když byl zavržen lidmi. A padl na něj stín záře a posud neviditelného světla a břemene věcí, které mají býti. Není naším úkolem hádati, jakým způsobem nebo v jakém okamžiku zachránila milost boží svět; je však jisto, že by zápas, který vedl ke zřízení křesťanství, byl býval docela jiný, kdyby na místě říše římské byla říše kartaginská. Je zásluhou vytrvalosti punských válek, jestliže v pozdějších dobách božské věci klesly aspoň k lidským a nikoli nelidským věcem. Evropa se vyvíjela k vlastním svým neřestem a vlastní své bezmocnosti, jak bude rozvedeno na jiném místě; ale ani to nejhorší, k čemu dospěla, nepodobalo se tomu, z čeho vyvázla. Může někdo rozumný srovnávat velkou dřevěnou loutku, od níž děti očekávají, že bude jísti také trochu od oběda, s velkou modlou, od níž se čekalo, že bude jísti děti? To je mírou toho, jak daleko přišel na scestí svět vzhledem k tomu, jak daleko se mohl dostat na scestí. Byli-li Římané nemilosrdní, bylo to opravdu jen k nepříteli a jistě ne k pouhému soupeři. V paměti jim neutkvěly obchodní cesty a úmluvy, ale výsměšné tváře mužů; a nenáviděli nenávistné

duše Kartaga. A vděčíme jim za něco, nepokládali-li jsme nikdy za nutné káceti háje Venušiny tak jako lidé káceli háje Baalovy. Vděčíme částečně jejich neúprosnosti za to, že naše myšlenky na naši lidskou minulost nejsou docela odmítavé. Byli-li přechod od pohanství ke křesťanství mostem a roztržkou zároveň, vděčíme za to těm, kteří zachovali pohanství lidským. Jsme-li po tolika věcích s pohanstvím jaksi usmíření a můžeme pohlížeti laskavěji na své předky, je dobře pamatovati na to, co bylo a na to, co mohlo býti. Jedině z toho důvodu můžeme bráti lehce břímě starověku a nemusíme se otrásati hrůzou před každou vílou na studnici nebo před každým Kupidem na valentínském psaníčku. Smích a smutek spojují nás s věcmi dávno minulými, na něž vzpomínáme bez hany; a nemůžeme hleděti docela bez něhy na šero sklánějící se nad sabínským hospodářstvím a slyšeti, jak se domácí bůžkové radují, když Catullus přichází domů k Sirmii. *Deleta est Carthago.*

KONEC SVĚTA.

Seděl jsem kdysi za letního dne na louce v Kentu ve stínu vesnického kostelíka s trochu zvláštním společníkem, s nímž jsem byl právě na procházce lesem. Byl jedním z oněch výstředních lidí, kteří měli nové náboženství, zvané „vyšší myšlenka“; byl jsem do něho potud zasvěcen, že jsem si uvědomoval celkové ovzduší vznešenosti či výše a doufal, že v pozdějším a více esoterickém stadiu objevím také začátky myšlenky. Můj společník byl nejzábavnější z nich, neboť ať byl jeho poměr k myšlence jakýkoli, vynikal nad ostatní zkušeností, protože, cestoval v tropech, kdežto oni rozjímalí v předměstích; dopouštěl se ovšem výstřednosti, že vyprávěl cestovatelské báchorky. Nehledě na to, co se o něm mluvilo, vážil jsem si ho více než jeho druhů a ochotně jsem s ním šel na procházku lesem; nemohl jsem si pomoci, ale cítil jsem, že mu jeho opálená tvář, divoké chomáčovité obočí a špičatý vous dodávaly poněkud vzezření Pana. Pak jsme se usadili na louce a civěli lenivě do vršků stromů a na věž vesnického kostela, zatím co teplé odpoledne začalo uzrávatí v časný večer a zpěv malého jakéhosi ptáčka ztrácel se daleko na obloze a jedině šepot vánku chlácholil spíše než čeřil starobylé sady zahrady Anglie. Tu mi řekl můj společník: „Víte proč se ta kostelní věž tyčí takto do výše?“ Přiznal jsem se uctivě ke své nevědomosti, a on odpověděl nenuceně: „Ach, je to totéž jako u obelisků; falické uctívání starobylosti.“ Zadíval jsem se na něj náhle, jak tu ležel pošilhávaje přes svou kozí bradku a na okamžik jsem se domníval, že není Pan, ale ďábel. Žádné lidské slovo nemůže vyjádřiti nesmírnou, nezdravou protismyslnost a nepřirozenou zvrácenost myšlení toho, kdo říkal něco takového v takové chvíli a na takovém místě. Na

okamžik jsem měl náladu, v níž lidé pálili čarodějnice; a pak jako by se kolem mne rozprostřel jako soumrak pocit absurdnosti stejně ohromné. „Což o to“, řekl jsem po chvílce uvažování, „kdyby nebylo falického uctívání, byli by vystavěli věž směřující dolů a stojící na špičce.“ Byl bych tu mohl seděti hodinu a smáti se. Můj přítel se nezdál uražen, nebyl nikdy nedůtklivý na své vědecké objevy. Setkal jsem se s ním jen náhodou a od té doby jsem ho již neviděl a myslím, že je již mrtev; a ačkoliv to s otázkou nemá nic společného, bude snad zajímavé, zmíním-li se o jménu toho stoupence vyšší myšlenky a vykladače primitivních náboženských počátků nebo aspoň o jméně, pod nímž byl znám. Byl to Louis de Rougemont.

Tento nesmyslný obraz kentského kostela stojícího na špičce své věže jako v nějaké staré pohádce o převráceném světě, vrací se mi vždy na mysl, když slyším něco takového o pohanských začátcích a volá mi na pomoc smích gigantů. Pak hledím stejně vesele na všechny ostatní vyšší kritiky a autority starého a moderního náboženství, jako hledím na ubohého Ludvíka z Rougemontu. Ale vzpomínka na onu nesmírnou nesmyslnost bude mi vždy jakýmsi měřítkem a brzdou, abych si zachoval rozumný názor nejen na křesťanské kostely, ale také pohanské chrámy. Nuže, mnozí lidé mluvili o pohanských počátcích jako mluvil znamenitý cestovatel o křesťanských počátcích. Ovšem přemnozí moderní pohané byli velmi přísní k pohanství. Přemnozí moderní humanisté byli velmi přísní k pravému náboženství lidskosti. Ličili je, jako by bylo všudypřítomné a tkvělo jen v těchto odpuzujících tajemstvích; jako by mělo ráz něčeho naprosto nestoudného a anarchického. Já tomu prozatím nevěřím. Nikdy se mi ani nezdálo o tom, abych projevoval o uctívání Apolonově takové názory,

jaké projevoval de Rougemont o uctívání Kristově. Nikdy bych nepřipustil, že by v řecké obci bývalo takové ovzduší, jaké mohl tento šílenec cítiti v kent-
ské vesnici. Naopak, je třeba i v této konečné kapitole o konečném úpadku pohanství zdůrazniti ještě jednou, že nejhorší druh pohanství byl již poražen nejlepším jeho druhem. Bylo to nejlepší pohanství, jež dobylo zlata Kartaga. Nejlepší pohanství neslo vavříny Říma. Byla to nejlepší věc, jakou svět kdy viděl, i když bereme v úvahu všechny věci a v sebe větším měřítku, jež vládla od horstva grampianského až po zahradu eufratskou. Byla to nejlepší věc, jež činila výboje; byla to nejlepší věc, jež vládla; a byla to nejlepší věc, jež začala upadat.

Pokud nepochopíme této velké pravdy, díváme se na celou historii s nesprávného hlediska. Pesimismus nezáleží v omrzelosti zlého, ale v omrzelosti dobrého. Zoufalství nezáleží v tom, že jsou lidé znechuceni utrpením, ale že jsou znechuceni radostí. Tehdy, když z toho či onoho důvodu dobré věci v nějaké společnosti nekonají již služby, začíná společnost upadat; když její potrava nesyťí, když její léky neléčí, když její požehnání nežehnají. Mohli bychom skoro říci, že ve společnosti, jež nemá takových dobrých věcí, sotva bychom měli měřítko, dle něhož bychom mohli posuzovati úpadek. Proto vypadaly některé ze statických obchodních oligarchií jako Kartago v historii, jako by stály a zíraly nehybně jako mumie, vysušené, zavinuté a nabalsamované, že nikdo nepoznal, jsou-li nové či staré. Kartago však bylo mrtvo a nejhorší útok, jaký kdy demoni podnikli na společnost smrtelníků, byl odražen. Ale co by záleželo na tom, že nejhorší by byl mrtev, když nejlepší umíral?

Na začátku musíme uvést, že poměr Říma ke Kartagu opakoval se částečně a rozšiřoval v jeho

poměru k národům normálnějším a jemu příbuznějším než bylo Kartago. Nemám zde v úmyslu popíratí pouze politický názor, že římský státník jednal bezohledně vůči Korintu nebo řeckým obcím. Mám však v úmyslu odporovati názoru, že v obyčejném římském odporu vůči neřestem nebylo nic jiného než pokrytecká výmluva. Nelíčím tyto pohany jako ochránce rytířskosti, prodchnuté národním cítěním, do dob křesťanských neznámým; líčím je však jako lidi s lidskými city; a tyto city nebyly předstírány. Pravdou jest, že jedna ze slabostí vyskytujících se při zbožňování přírody a pouhého bájesloví způsobila již u Řeků zvrácenost, kterou má na svědomí nejhorší sofistika: sofistika jednoduchosti. Právě jako se stali nepřirozenými zbožňováním přírody, stali se nelidskými zbožňováním člověka. Kdyby Řecko vedlo svého přemohitele, bylo by jej svedlo; ale ten si přece původně přál dobýti je – aspoň sám u sebe. Je pravda, že v jistém smyslu bylo méně nelidskosti i v Sodomě a Gomoře než v Tyru a Sidonu. Vezmeme-li v úvahu válku demonů proti dětem, nemůžeme přirovnati ani řeckou dekadenci k punskému uctívání ďábla. Není však pravda, že by upřímné odvrácení od obou bylo nutně farisejstvím. Není to správné vzhledem k lidské povaze a vzhledem ke zdravému rozumu. Vypravujte nějakému mladíkovi, který měl štěstí, že vyrostl rozumně a prostě ve svých denních snech o lásce, po prvé o kultu Ganymedově; nebude jej jen urážeti, bude se mu hnusiti. A onen první dojem, jak zde bylo již často řečeno o prvních dojmech, bude správný. Naše cynická lhostejnost je klamem; je to největší ze všech klamů; klam důvěrnosti. Je správné, domníváme-li se, že se více méně venkovské cnosti prostého římského lidu stavěly docela samovolně a upřímně i jenom proti pouhé pověsti o něm. Je správné, vidíme-li je, jak se

bouří, právě tak – třebaže v menším měřítku – jako proti krutosti Kartaga. Protože to bylo v menším měřítku, nezničili Korintu, jako zničili Kartago. Bylo-li však jejich jednání spíše destruktivní, nemuselo jejich rozhořčení býti sebeospravedlňujícím zakrýváním pouhého sobectví. A trvá-li někdo na tom, že v obou případech přicházely v úvahu jen zájmy státní a obchodní pikle, můžeme mu jen říci, že tu něčemu nerozumí; něco, čemu musí nutně rozuměti, chce-li rozuměti Latinům. Toto něco se nazývá demokracie. Slyšel už asi to slovo mnohokrát, ba užíval ho i sám; nemá však ponětí o tom, co znamená. V celé revoluční historii Říma lze znamenati úsilí o demokracii; o takovou demokracii, jež nemá nikdy nic společného s diplomacií. Právě proto, že existovala římská demokracie, slyšíme tolik o římské oligarchii. Noví historici pokusili se na příklad vysvětliti moc a vítězství Říma vlivem onoho ohavného a opovrhovaného lichvářství, které provozovali někteří patriciové; jako by Curius přemohl macedonskou falanx tím, že jí půjčil peníze; nebo jako by konsul Nero sjednal vítězství u Metauru na pět procent. O lichvářství patriciů dovidáme se právě ze stálých bouří plebejců. Vláda punských obchodních velmožů byla lichvářstvím v nejvlastnějším slova smyslu. Nikdy však nebylo punské chátry, která by se odvážila nazvatí je lichváři.

Rozmach Říma, zatížený jako všechny smrtelné věci všemi smrtelnými hříchy a slabostmi, byl opravdu rozmachem normálních a zvlášť lidových věcí; a v ničem více než v naprosto normální a hluboce lidové nenávisti k zvrácenosti. Mezi Řeky pak se zvrácenost stala zvyklostí. Je pravda, že se stala tak dalece zvyklostí, zvlášť literární zvyklostí, že byla často ze zvyku napodobena římskými literáty. To však je jedna z komplikací, jež ze zvyklostí vždy vznikají. To nesmí

ale zatemňovati náš smysl pro rozdílný odstín v obou společnostech jako celku. Je pravda, že Vergil přejal kdysi od Theokrita nějaké tema; nikdo však nemůže mítí dojmu, že by byl Vergil tímto tematem zvlášť nadšen. Vergilova temata byla zvlášť a po výtce normální temata a nikde více než v morálce; zbožnost, vlastenectví a čest venkova. Bude dobře zdržíme-li se u jména básnířka, když vcházíme do jeseně starověku: u jména toho, který byl v tak vrcholném smysle přímo hlasem podzimu, jeho zralosti a zádumčivosti, jeho plodů vyplnění a jeho vyhlídky na úpadek. Nikdo, kdo přečetl aspoň několik řádků z Vergila, nemůže pochybovati, že chápal, co znamená pro lidstvo mravní zdraví. Nikdo nemůže pochybovati o jeho citech, když byli demoni zahrnutí na útěk před domácími bůžky. Ale zvlášť dvě okolnosti, týkající se jeho a jeho díla, jsou zde pro nás důležité. Předně, že celá jeho velká vlastenecká epika je velmi zvláštním způsobem založena na pádu Troje, to jest na přiznané hrdosti na Troju, ačkoliv padla. Přičítaje Trojanům založení svého milovaného kmene a republiky, začal tradici, kterou by bylo možno nazvati trojskou a která se vine středověkou a moderní historií. Viděli jsme již první náběh k ní v sympatií Homerově vůči Hektorovi. Vergil však jí změnil nejen v literaturu, ale v legendu. A byla to legenda skoro božské důstojnosti, již se dostává poraženým. Byla to jedna z tradic, jež opravdu připravily svět pro příchod křesťanství a zvláště křesťanského rytířství. Pomohla udržeti civilizaci za stálých útoků temného středověku a barbarských válek, z nichž se zrodilo to, co jmenujeme rytířstvím. Je to mravní postoj člověka opřeného zády o hradbu; a byla to hradba trojská. Ve všech středověkých a moderních dobách lze sledovati tuto verzi o cnostech v homerském konfliktu, jak stem různých způsobů

pracuje ruku v ruce se vším, co s ní bylo příbuzné v křesťanském citění. Naši vlastní krajané i příslušníci jiných zemí prohlašovali rádi jako Vergil, že jejich národ pochází od hrdiných Trojanů. Nejrůznější lidé pokládali za nejnádhernější heraldiku odvozovati svůj původ od Hektora. Nikdo, jak se zdá, nechtěl pocházeti od Achíla. Už sama okolnost, že se jméno Trojanovo stalo křesťanským jménem a rozšířilo se až k nejzazším hranicím křesťanstva do Irska nebo gaelských pahorkatin, kdežto jméno Řekovo jest poměrně vzácné a pedantské, nasvědčuje téže pravdě. Ovšem dalo podnět k jazykové zvláštnosti, jež zní skoro jako žert. Jméno to bylo změněno ve sloveso *; a sama tato fráze o vychloubání upomíná na myriady vojáků, kteří si vzali padlého Trojanu za vzor. Ve skutečnosti se ve starověku o nikom netvrdilo méně, že byl vychloubáčem než o Hektorovi. Ale i chvástal vydávající se za vítěze odvozoval své jméno od poraženého. Proto má Vergilovo popularisování trojských počátků živou souvislost se všemi oněmi prvky, pro něž lidé nazývali Vergila skoro křesťanem. Je to skoro jako by byly v ruce Prozřetelnosti dva velké nástroje nebo hračky z téhož dřeva, božská a lidská; a jediná věc, již lze srovnati s dřevěným křížem z Kalvarie, byl dřevěný kůň z Troje. Pak v alegorii poněkud smělé, zbožné účelem, byť i trochu bezbožné formou, bojovalo sňad Božské dítě s drakem pomocí dřevěného meče a dřevěného koně.

Jiným prvkem ve Vergilovi, důležitým pro náš vývod, je zvláštní ráz jeho poměru k bájesloví či k tomu, co zde lze v jistém smysle nazvati folklorem, k věrám a představám lidu. Každý ví, že se jeho poesie tam, kde je nejdokonalejší, stará méně o nádheru Olympu než o *numína* přírodního a rol-

* Anglicky: hector = vychloubati se.

nického života. Každý ví, kde hledal Vergil příčiny věcí. Mluví o tom, že je našel ne tak v kosmických alegoriích o Uranovi a Chronovi, ale spíše v Panovi a v sesterství nymf a v zarostlém lesním starci. Je snad nejvíce svůj v některých pasážích Eklog, v nichž zvětšil velkou legendu o Arkadii a pastýřích. I zde je dosti snadné vyhnouti se hlavní otázce malicherným kritisováním všech věcí, jež náhodou nesouhlasí s našimi literárními zvyklostmi. Nic není strojenějšího, než křik o strojenosti namířený proti staré pastýřské poesii. Zapomněli jsme úplně, co mínili naši otcové tím, že hleděli na zevnějšek toho, o čem psali. Lidí bavila tolik pouhá skutečnost, že porcelánová pastýřka byla zrobena z porcelánu, že se zapomněli ptáti, proč byla zrobena vůbec. Lidé byli tak spokojeni s tím, že uvažovali o Veselém sedláku jako o operní postavě, že se neptali, jak se dostal do opery nebo jak zabloudil na jeviště.

Zkrátka musíme se ptáti jen, proč tu je porcelánová pastýřka a nikoli prodavač porcelánu. Proč nebyly krby zdobeny soškami městských obchodníků v elegantních postojích; železářů zrobených ze železa, nebo spekulantů se zlatem ze zlata. Proč ukazovala opera Veselého sedláka a ne Veselého politika? Proč nebylo baletu bankéřů provádějících pírouetty na špičkách prstů? Protože jim dávný instinkt a lidský humor vždy říkal, že zvyklosti velkých měst jsou méně zdravé a šťastné než obyčeje venkovské. Tak tomu je s věčností Eklog. Moderní básník napsal ovšem věc zvanou Eklogy z Fleet Street, v nichž vystupují básníci místo pastýřů. Nikdo však nenapsal dosud Eklog z Wall Street, v nichž by milionáři zastupovali básníky. Důvodem jest, že existuje opravdová byt' jen se vracející touha po oné jednoduchosti; a nikdy není touhy po oné složitosti. Klíčem k tajemství Veselého sedláka

jest, že sedlák je často veselý. Ti, kteří tomu nevěří, nevědí o něm prostě nic a nevědí tedy také, v které době se veselí. Ti, kdo nevěří pastýřskému veselí a zpěvu, neznají pouze pastýřského kalendáře. Skutečný pastýř liší se ovšem velice od ideálního pastýře, to však není důvodem, abychom zapomínali na skutečnost, tkvící v kořeni ideálu. K vytvoření tradice je třeba pravdy. K vytvoření zvyklosti je třeba tradice. Pastýřská poesie je zajiště často zvyklostí, zvlášť za sociálního úpadku. Bylo to za sociálního úpadku, když se Watteauovi pastýři a pastýřky toulali po zahradách ve Versailles. Bylo to také za sociálního úpadku, když pastýři a pastýřky pískali a tančili dále i v nejvybledlejších napodobeninách Vergilových. To však není důvodem, abychom zapomínali, jak pohanství umíralo a nechápali vůbec jeho života. Není důvodu, abychom zapomínali, že samo slovo Pohan je totéž, co slovo Sedlák. Můžeme říkat, že toto umění je jen strojené; není v něm však lásky ke strojenosti. Naopak je v jeho povaze jen nedostatek zbožňování přírody čili láska k přirozenému.

Neboť pastýři umírali, protože umírali jejich bohové. Pohanství žilo z poesie, z oné poesie, o níž bylo již uvažováno pode jménem bájesloví. Ale všude a zvlášť v Itálii bylo to bájesloví a poesie, tkvící svými kořeny ve venkově; a ono venkovské náboženství mělo z velké části zásluhu o venkovskou spokojenost. Teprve když celá společnost rostla věkem a zkušeností, počaly se ukazovati ony slabiny v bájesloví, o nichž jsme se již zmínili v kapitole nazvané tímto jménem. Toto náboženství nebylo docela náboženstvím. Jinými slovy, toto náboženství nebylo docela skutečností. Hýřil to mladý svět obrazy a myšlenkami, jako hýří mladý muž vínem a láskou; nebylo ani tak nemorální jako neodpovědné; nepředvíдалo konečné zkoušky času. Pro-

tože bylo v nejvyšší míře tvořivé, bylo také v nejvyšší míře důvěřivé. Vztahovalo se k umělecké stránce člověka a i s uměleckého hlediska bylo již dávno přetíženo a zmateno. Rodokmeny vzniknuvší z rodu Jupiterova byly spíše džunglí než lesem; zdálo se, že by nároky bohů a polobohů měly být upravovány spíše právníkem nebo odborným heraldikem než básníkem. Je však nutno říci, že nepřibylo jen v uměleckém smysle v těchto věcech anarchie. Čím dál zjevněji objevoval se onen květ zla, který je skutečně obsažen už v zárodku zbožňování přírody, i když se zdá sebe přirozenější. Řekl jsem, že nevěřím, že by přirozené zbožňování začínalo nutně touto zvláštní vášní. Nepatřím k de Rougemontově škole vědeckého folkloru. Nevěřím, že bájesloví musí začínati erotikou. Věřím však, že jí bájesloví musí končiti. Nad to nejen že se poesie stala nemorálnější, ale nemorálnost se stala neudržitelnější. Řecké neřesti, orientální neřesti, příznaky starých hrůz semitských demonů začaly zaměštnávati obrazotvornost upadajícího Říma, rojice se jako mouchy nad hnojištěm. Psychologie toho je opravdu dosti lidská každému, kdo se pokusí hleděti na ni zevnitř. Odpoledne přicházívá hodina, kdy je dítě unaveno „předstíráním“; kdy je už nebaví býti lupičem nebo Indiánem. Pak týrá kočku. V rutinně spořádané civilizaci nastane doba, kdy člověka omrzí hrát si na bájesloví a předstírati, že strom je dívkou nebo že se měsíc dvořil nějakému člověku. Účinek této lichosti je všude stejný; projevuje se užíváním omamných prostředků, pitím líhovin a každou snahou po zvýšení požitků. Lidé vyhledávají podivnější hříchy a větší úžas vzbuzující oplzlosti jako dráždidla svého ochablého citění. Vyhledávají z téhož důvodu nepřičetná orientální náboženství. Pokoušejí se vybičovati své nervy k životu, třeba i noží knězů Baalových. Chodí ve spánku a snaží se probouzeti nočními můrami.

Tudíž i na pohanském stupni doznávaly selské zpěvy a tance slaběji a slaběji v lese. Selská civilizace z jistého důvodu odumírala či snad již odumřela na celém venkově. Říše byla na konec organisována víc a více na základě oné otrocké soustavy, jež obyčejně souvisí s honosivou organisací; vskutku, byla skoro tak otrocká, jako moderní schemata pro organisaci průmyslu. Je příslovečné, že to, co bylo kdysi rolnictvem, stalo se pouhou městkou chátrou, závislou na chlebě a hrách v cirku; což snad upomíná na jakousi chátru závislou na almužnách a biografech. V tomto stejně jako v mnohých jiných směrech byl moderní návrat k pohanství návratem ne tak k pohanskému mládí jako spíše k pohanskému stáří. Příčiny toho byly však v obou případech duchovní; a zvláště duch pohanství zmizel s jeho domácími duchy. Podstata jeho zanikla s jeho domácími bůžky, kteří odešli zároveň s bohy zahrady, pole a lesa. Lesní stařec byl příliš stár; umíral již. Je v jistém smysle pravda, říkali-li se, že Pan zemřel, protože se narodil Kristus. Je skoro stejně pravda v jiném smysle, že lidé poznali, že se narodil Kristus, protože Pan byl již mrtev. Vymizením celého lidského bájesloví vytvořila se prázdnota, která by lidstvo zadusila jako vakuum, kdyby nebyla vyplněna teologií. Pro okamžik je však důležité, že by bájesloví nikterak nemohlo nahradit teologii. Teologie je myšlenkou, ať s ní souhlasíme, či ne. Bájesloví nebylo nikdy myšlenkou a nikdo nemohl s ním ve skutečnosti souhlasit ani nesouhlasit. Byla to pouhá hluchá nálada a když nálada přešla, nebylo jí možno přivolat zpět. Lidé přestali nejen věřit v bohy, ale myslili si, že v ně nikdy nevěřili. Zpívali své chvalozpěvy, tančili kolem svých oltářů. Hráli na flétnu; hráli si na blázna.

Tak se sneslo nad Arkadií šero a poslední zvuky

píšťaly zněly smutně z bukového háje. Ve velkých básních Vergilových jest již jakýsi smutek; ale Kupidové a domácí bůžci dlí v milých řádcích, jako v onom, který uvedl pan Belloc jako důkaz svého předpokladu; *incipit, parve puer, risu cognoscere matrem*. Ale u nich jako u nás začala se sama lidská rodina hroutiti pod tíhou otrocké organisace a stádovosti měst. Městská luza se stala osvícenou, to jest ztratila duševní energii, jež by mohla tvořiti báje. Všude po středomořských městech truchlili lidé pro ztrátu bohů a byli utěšováni gladiátory. A zatím se dělo něco podobného s onou duševní aristokracií starověku, jež se zabývala prázdným mluvením už od časů Sokratových a Pythagorových. Začínali světu prozrazovati, že chodili kolem dokola a opakovali stále totéž. Filosofie začínala býti hříčkou; začínala býti také nudnou. Ono nepřirozené zjednodušování všeho v tu či onu soustavu, jež jsme označili jako chybu filosofovu, ukázalo najednou svou omezenost a nicotnost. Vše bylo cností nebo vše bylo štěstím; vše bylo osudem nebo vše bylo dobré či zlé. Nějakým způsobem bylo všechno vším a nebylo již co říci; tak aspoň říkali. Všude se mudrci degenerovali v sofisty, to jest v nájemné řečníky nebo lidi dávající hádanky. Jedním z příznaků toho jest, že se mudrc začíná měniti nejen v sofistu, ale v čaroděje. Vliv východního okultismu je v nejlepších domech velmi patrný. Filosof, který již obstarává ve společnosti zábavu, může býti stejně dobře kouzelníkem.

Mnozí modernisté tvrdili, že tento středozemní svět byl malý, a že by s objevením jiných pevnin dospěl k širším obzorům. To však je klam; jeden z mnoha materialistických klamů. Meze, jichž dosáhlo pohanství v Evropě, byly mezemi lidského bytí; kdekoliv jinde dosáhlo při nejlepším těchže mezí. Římští stoikové nepotřebovali se učiti stoi-

cismu od Číňana. Pythagorovci nepotřebovali žádného Hindu, aby je učil o návratu nebo o prostém životě či o vegetariánství. Pokud mohli dostatí tyto věci z východu, dostali jich už skoro až příliš mnoho. Synkretisté byli přesvědčeni stejně jako teosofisté, že všechna náboženství jsou ve skutečnosti tatáž. A jak by jinak mohli rozšiřovati filosofii pouhým rozšiřováním zeměpisu? Sotva se lze domnívati, že by se naučili čistšímu náboženství od Aztéků nebo od kmene Inka v Peru. Celý ostatní svět byl barbarský. Jest záhodno uznati, že římská říše byla uznána za nejdokonalejší dílo lidského pokolení; a také za nejrozsáhlejší. Zdálo se, že bylo hrozné tajemství napsáno záhadnými hieroglyfy na oněch mocných dílech z mramoru a kamene, na oněch obrovských amfiteatrech a vodovodech. Více nebylo možno vykonati.

Neboť tu nebylo poselství planoucí na babylonské stěně, že nějaký král byl shledán hříšným nebo že jeho království bude vydáno cizincům. Nebylo tu tak dobrých zpráv jako jsou zprávy o vpádu a výbojích. Nezbylo již nic, čeho by Řím mohl dobýti; nezbylo však také nic, co by jej mohlo zdokonaliti. Byla to nejsilnější věc, jež slábla. Byla to nejlepší věc, jež se začínala zhoršovati. Je nutno opět a opět zdůrazňovati, že se mnoho civilisací spojilo v jednu civilisaci Středozemního moře; že byla již všeobecná s otřelou a jalovou všeobecností. Národové dali v sázku své prostředky a přece to stále nestačilo. Říše se spojily a přece stály na okraji úpadku. Žádný opravdu filosofický filosof nemohl mysletí jinak, než že se v tom ústředním moři zvedla vlna světa nejvýše, tak že se zdálo, že se dotkla hvězd. Ale vlna se již nakláněla; bylať to jen vlna světa.

Ono bájesloví a ona filosofie, v nichž bylo pohanství již analysováno, byly tak obě vysušeny

vskutku na padrť. Byla-li třetí část, kterou jsme nazvali demony, rozmnožením kouzel stále činnější, bylo to vždy cosi destruktivního. Zbývá jen čtvrtý či spíše první prvek; ten, který byl jaksi zapomenut, protože byl prvý. Míním prvotní, vnucující se a přece nehmatatelný dojem, že vesmír má konec konců jediný původ a jediný cíl; a protože má jediný cíl, musí mít jediného původce. Čím se v této době stala tato pravda v pozadí lidského ducha, je snad ještě nesnadnější určit. Někteří ze stoiků viděli ji bezpochyby jasněji a jasněji, jak se mračna bájesloví jasnila a řidla; a velcí lidé mezi nimi se až do posledka horlivě snažili položit základy názoru o mravní jednotě světa. Židé ukryvali dosud žárlivou svou tajnou jistotu o něm za vysokými hradbami odloučenosti; je však příznačné pro tehdejší společnost a situaci, že se některé moderní osobnosti, zvláště moderní dámy, obracely k židovství. Ale mnoho jiných oddalo se, myslím, v té věci nové negaci. Ateism našel opravdu úrodnou půdu v oné abnormální době; neboť ateism je abnormalitou. Není jenom popřením dogmatu. Je to převrácení podvědomého předpokladu v duši, pocitu, že ve světě, který vidí, je jistý smysl a směr. Lukretius, první evolucionista, který se odvážil nahradit Boha vývojem, křepčil již před lidskými zraky svůj tanec jiskřících atomů, pomocí nichž chápal kosmos jako stvořený chaosem. Myslím však, že to nebyla jeho silná poesie ani jeho ponurá filosofie, jež umožnily lidem přijmouti takovou vidinu. Bylo to něco jako bezmocnost a zoufalství, jež působily, že lidé hrozili marně pěstmi ke hvězdám, když viděli, jak nejlepší dílo lidstva klesá pomalu a bezmocně v úpadek. Uvěřili snadno, že ani stvoření samo nebylo stvořením, ale ustavičným pádem, když viděli, jak nejzávažnější a nejdůstojnější lidský výtvar klesá svou vlastní vahou.

Představovali si, že všechny hvězdy jsou padajícími hvězdami; a že i samy pilíře jejich slavnostních sloupořadí sehnuly se pod jakousi pozvolnou Potopou. Pro lidi v takovéto náladě byl tu důvod k ateismu v jistém smyslu rozumný. Bájesloví snad odumíralo a filosofie kostnatěla; kdyby se však za těmito věcmi skrývala skutečnost, jistě by mohla zadržeti tyto věci v pádu. Nebylo Boha; kdyby byl býval Bůh, byl tento okamžik jistě nejvhodnější, aby se pohnul a zachránil svět.

Život velké civilisace šel dále s ponurou horlivostí a dokonce s ponurou obřadností. Byl to konec světa, a nejhorší bylo, že nemusel nikdy skončiti. Byl udělán vhodný kompromis mezi všemi četnými bájemi a náboženstvími říše; že každá skupina má mítí úplnou svobodu v uctívání božstev a že má jen vzdávati snášlivému císaři jaksi díky, podkuřujíc mu trochu kadidlem jeho úředního titulu Božský. Nebylo při tom ovšem žádných nesnází; či spíše trvalo dlouho, než si svět uvědomil, že tu kdy byla nějaká třeba nepatrná nesnáz. Členové nějaké východní sekty nebo tajné společnosti či něčeho podobného způsobili někde patrně rozruch; nikdo nevěděl proč. Případ se opakoval jednou nebo dvakrát a začal působiti podráždění přesahující jeho bezvýznamnost. Nebylo přesné, co říkali tito venkované; ovšem, znělo to dosti podivně. Zdálo se, že říkali, že Bůh je mrtev a že jej sami viděli umíratí. Mohlo to býti jedno z mnoha šílenství, způsobených zoufalstvím toho věku; jenom že se nezdálo, že by ti lidé byli nějak zvlášť zoufalí. Zdálo se, že se z toho docela nepřírozeně radují a udávají za důvod toho, že smrt Boha umožnila jim jísti jeho tělo a pítí jeho krev. Podle ostatních zpráv nebyl však onen Bůh zrovna mrtev; podrážděné obrazotvornosti zjevil se jakýsi fantastický průvod božího pohřbu, při němž se slunce zatmělo,

který však skončil tím, že mrtvá všemohoucnost prolomila náhrobek a vystoupila ven jako slunce. Nebyl to však onen podivný příběh, čemu věnoval každý zvláštní pozornost; lidé v tehdejšímu světě viděli již dost podivných náboženství, aby naplnila bláznivec. Bylo to něco, co tkvělo v povaze a rázu těchto šilenců. Byli sebrankou barbarů, otroků a chudých a bezvýznamných lidí; ale jejich útvar byl vojenský; lnuli k sobě navzájem a byli velmi nesmlouvaví vůči tomu, co tvořilo opravdu část jejich malé soustavy, o níž říkali, že je jako železný kruh. Lidé zvyklí mnohým bájím a mravoučným naučením nedovedli se dobratí onoho tajemství a dohadovali se jen zvědavě, že věří opravdu tomu, co říkají. Všechny pokusy přivést je k rozumu ve věci tak prosté jako císařova socha zdály se řeči k hluchému člověku. Bylo to jako by na zem spadl nový meteorický kov; látka na dotek od jiných rozdílná. Ti, kteří se dotkli jejich základů, myslili, že narazili na skálu.

Zdalo se, že v jejich přítomnosti mění věci své rozměry s podivnou rychlostí, jako se to děje ve snu. Než se většina lidí dověděla, co se stalo, bylo těchto několik lidí znatelně přítomno. Byli dost důležití, aby byli pomíjeni. Lidé o nich náhle utichli a tvrdošíjně se před nimi uzavírali. Vidíme nový výjev, při němž svět odňal těmto mužům a ženám svou ochranu a oni stojí uprostřed velkého prostranství jako malomocní. Scena se opět mění a velké prostranství, kde stojí, je na každé straně vroubeno mračnem svědků, nesmírnými terasami přeplněnými tvářemi, jež k nim hledí napjatě; neboť je očekávají podivné věci. Nová muka byla vynalezena pro šilence, kteří přinesli dobré noviny. Zdá se skoro, jako by ona ponurá a znuřená společnost našla novou energii při svém prvním náboženském pronásledování. Nikdo neví dosud jasně,

proč ztratil onen vyrovnaný svět náhle svou rovnováhu k vůli lidem uprostřed něho stojícím; oni však stojí nepřírozeně klidně, zatím co se zdá, jako by se arena a svět kolem nich točily. A v oné temné hodině zazářilo na ně světlo, jež se nikdy nezatemnilo; bílý jas zahalil onu skupinu jako nadzemským světélkováním, zanechávaje za sebou ohnivou stopu přítmím historie a matá každou snahu zmásti ji s mlhavými bájemi a teoriemi; onen pruh světla, jímž sám svět ji osamotil a korunoval, jímž vlastní její nepřátelé ji proslavili a jímž vlastní její kritici jí přidali nevysvětlitelnosti, svatozáře nenávisť kolem Církve boží.

Č Á S T II.

O ČLOVĚKU ZVANÉM KŘESŤAN

BŮH V JESKYNI.

Tento nástin lidských dějin začal v jeskyni, kterou lidověda sdružuje s jeskynním člověkem, a v níž nalezlo praktické bádání ve skutečnosti pradávne kresby zvířat. Druhá polovina lidských dějin, jež byla jako novým stvořením světa, začíná také v jeskyni. Aspoň stín takové myšlenky je v okolnosti, že při tom byla opět zvířata; neboť to byla jeskyně sloužící za chlév horalům na výšinách kolem Betléma, kteří dosud zahánějí na noc dobytek do takových dutin a jeskyň. Tam se utekla dvojice nemající přístřeší do podzemí zároveň s dobytkem, když se před ní zavřely dveře přeplněné noclehárny; a tam, přímo pod nohama mimojdoucích, ve sklepení přímo pod podlahou světa narodil se Ježíš Kristus. Ale při onom druhém stvoření měly jistě nějaký symbolický význam kořeny pravěké skály nebo rohy předhistorického stáda. Bůh byl rovněž jeskynním člověkem a načrtal také zvláštní podoby tvorů, podivně zbarvených, na stěnu světa; ale obrázky, které nakreslil, ožily.

Stále rostoucí množství legend a literatury opakovalo onen jedinečný paradox; že ruce, jež stvořily slunce a hvězdy, byly příliš malé, aby dosáhly na obrovské hlavy dobytka. Na tomto paradoxu, mohli bychom skoro říci na tomto žertu, zakládá se všechna literatura naší víry. Zní aspoň jako žert, že to vědecký kritik nemůže postřehnouti. Vysvětluje pracně nesnáz, kterou jsme vždy vyzývacě a skoro výsměšně zvětšovali; a mírně odsuzuje jako nepravděpodobné něco, co jsme skoro šíleně velebili jako neuvěřitelné; jako něco, co by bylo příliš dobré, aby to bylo pravdivé, nehledě na to, že to je pravdivé. Když byl tento kontrast mezi kosmickým stvořením a malým lokálním dětstvím opakován, podtrhován, zdůrazňován, vynášen, opěvován, vy-

voláván s křikem neřku-li vytím statisíci hymnami, písněmi, verši, obřady, obrazy, básněmi a lidovými modlitbami, lze namítnouti, že jsme sotva potřebovali, aby nás nějaký vyšší kritik upozorňoval, že v tom je něco podivného; zvláště je-li tak bystrý, že patrně potřebuje delší doby, než pozná žert, třeba i svůj vlastní. O tomto kontrastu a kombinaci myšlenek lze však říci něco, co se hodí do celkového rámce této knihy. Moderní kritici, o nichž mluvím, podléhají většinou vlivu důležitosti výchovy v životě a důležitosti psychologie ve výchově. Takového člověka neomrzí nikdy vyprávěti, že první dojmy určují povahu podle zákona o kauzalitě; a bude rozhořčen, bude-li zrakový smysl dítěte otravován nevhodnými barvami nebo bude-li jeho nervová soustava předčasně otřásána nelibozvučnou řehtačkou. Bude nás však pokládati za úzkoprsé, řekneme-li, že právě proto je opravdu rozdílné, je-li kdo vychováván jako křesťan nebo jako žid, moslím či ateista. Rozdíl je v tom, že se každé katolické dítě naučilo z obrázků, ba i každé protestantské dítě z vyprávění této neuvěřitelné kombinací protichůdných myšlenek, jež působily jako první dojmy na jeho mysl. Není to jen teologický rozdíl. Je to psychologický rozdíl, který může přetrvati každou teologií. Je opravdu, jak rádi říkávají učenci toho druhu, nevyličitelný. Každý agnostik nebo ateista, který poznal v dětství opravdové vánoce, sdružuje později, ať chce či nechce, v duchu dvě myšlenky, jež musí většina lidstva pokládati za vzájemně velmi odlehlé; myšlenku dítěte a myšlenku neznámé síly, jež udržuje hvězdy. Jeho pud a obrazotvornost může je stále spojovati i tehdy, když už jeho rozum nevidí potřeby spojení; pro něho bude mít vždy jakousi náboženskou příchut' pouhý obraz matky s dítětem; jakousi nápověd' slitování a mírnosti pouhá zmínka

o strašlivém jméně božím. Obě myšlenky nejsou však přirozeně ani nutně spojovány. Nebyly by nutně sdružovány pro starého Řeka nebo Číňana, ani pro Aristotela nebo Konfucia. Není o nic nezbytnější sdružovati Boha s nemluvnětem než sdružovati přitažlivost s kotětem. Způsobily to v našich myslích vánoce, protože jsme křesťané; protože jsme psychologicky křesťany, i když jimi nejsme teologicky. Jinými slovy, toto spojení myšlenek změnilo důrazně lidskou povahu. Je opravdu rozdíl mezi člověkem, který je zná a člověkem, který ho nezná. Není to snad rozdíl mravní hodnoty, protože moslim nebo žid může býti podle svého názoru hodnotnější; je to prosté křížení dvou zvláštních světél, konjunkce dvou hvězd v našem zvláštním horoskopu. Všemohoucnost a bezmocnost či božství a dětství tvoří určitě jakýsi epigram, jehož ani miliony opakování nemohou sploštiti. Není nerozumné zváti jej jedinečným. Betlém je s důrazem místo, kde se setkávají krajnosti.

Zde začíná, je nutno to říci, jiná mohutná působnost pro humanisaci křesťanství. Kdyby svět hledal tak zvanou nespornou podobu křesťanství, zvolil by patrně vánoce. Ty však jsou zřejmě spojeny s podobou, jež se pokládá za spornou (nikdy na žádném stupni svých názorů jsem si nedovedl představití proč); s úctou prokazovanou Požehnané Panně. Když jsem byl malý, činila horlivější puritánská generace námitky proti soše na farním kostele, znázorňujícím Pannu Marii s dítětem. Po mnohých sporech spokojili se tím, že soše bylo odňato dítě. Člověk by myslil, že to bylo ještě horším zbožňováním Marie, když matka byla považována za méně nebezpečnou, byla-li jaksí zbavena své zbraně. Ale praktická nesnáz při tom se vyskytující je také parabolou. Sochu matky nemůžete odstraniti od sochy novorozeněte. Novorozeně nemůžete zavě-

síti do vzduchu; vsutku, nemůžete vlastně vůbec udělati sochu novorozeněte. Podobně nemůžete zavěsiti do prázdna myšlenku novorozeněte nebo mysliti na ně a nemyslití zároveň na jeho matku. Nemůžete navštívit dítě a nenavštívití zároveň jeho matky; nemůžete se v obyčejném životě přiblížiti dítěti leč prostřednictvím jeho matky. Myslíme-li vůbec na Krista v této podobě, vyplyne odtud druhá myšlenka, jako vyplynula v historii. Musíme buď vypustiti Krista z vánoc nebo vánoce z Krista nebo musíme připustiti, byť jen tak jako to připouštíme na starém obraze, že tyto svaté hlavy jsou příliš blízko sebe, aby se jejich svatozáře nemísily.

Mohlo by se trochu smělejším obrazem naznačiti, že se v onom záhybu nebo v oné trhlině ve vysokých šedých kopcích nestalo nic, leč že byl celý vesmír obrácen naruby. Myslím tím, že všechny oči, jež byly dosud v podívu a úctě obráceny ven k největší věci, obrátily se nyní dovnitř k nejmenší. A právě ten obraz připomene nám celý onen hromadný zázrak obracení očí, který činí katolické zobrazování stejně barevným jako páví chvost. Je však svým způsobem pravda, že Bůh, který byl jen kruhem, byl spatřen jako střed; a střed je nekonečně malý. Je pravda, že duchovní spirála působí od té chvíle dovnitř místo ven a že je v tom smyslu dostředivá a nikoli odstředivá. Víra se stává ne jedním způsobem náboženstvím malých věcí. Ale její tradice v umění, literatuře a lidové bajce potvrzovala zcela dostačitelně, jak bylo řečeno, tento zvláštní paradox o božstvu, jež bylo v kolébce. Snad že nezdůrazňovali tak jasně význam božstva v jeskyni. Je jistě dost zvláštní, že tradice nekladla dosti důrazu na jeskyni. Je známo, že byl betlemský výjev znázorňován ve všemožných údolích a zemích, krajinách a architekturách; a je docela šťastnou a podivuhodnou skutečností, že ji lidé pojímali

docela různě podle svých různých individuálních tradic a vkusu. Kdežto si však všichni uvědomovali, že to byl chlév, ne tak mnozí si uvědomili, že to byla jeskyně. Někteří kritici byli dokonce tak pošetilí, že se domnívali, že tu je jakýsi rozpor mezi chlévem a jeskyní; v tom případě nevědí asi mnoho o jeskyních nebo chlévech v Palestině. Protože vidí rozdíly, jichž tu není, je nutno připojit, že nevidí rozdílů, jež tu jsou. Když dobře známý kritik říká na příklad, že Kristus, narodiv se v skalní jeskyni, je jako Mithras vyskočivší k životu ze skály, zní to jako parodie na srovnávací náboženství. I lživý příběh mívá přece něco takového, jako je pointa. A pojem hrdiny vycházejícího jako Pallas z hlavy Zevovy v dospělém věku a bez matky, je zřejmě docela protilehlý pojmu boha rodícího se jako obyčejné děcko a závislého úplně na matce. Ať dáváme přednost kterémukoli ideálu, měli bychom viděti, že to jsou opačné ideály. Je právě tak hloupé spojovat je, protože obsahují látku zvanou kámen, jako ztotožňovat trest potopy s křtem v Jordáně, protože obsahují oba látku zvanou voda. Ať již to byla báje nebo tajemství, Kristus byl zřejmě pojímán jako narozený v duté skále, hlavně proto, že to znamenalo postavení člověka vyvrženého a bez přístřeší. Nicméně však je pravda, jak jsem řekl, že jeskyně nebyla tak obecně nebo tak jasně užívána za symbol jako jiné skutečnosti, jež se pojily k prvním vánocům.

A důvodem k tomu je také právě povaha onoho nového světa. Byla tu do jisté míry nesnáze nového rozměru. Kristus se narodil nejen na hladině světa, ale dokonce níž než svět. První jednání božského dramatu nebylo provedeno na jevišti vyvýšeném nad diváka, ale na tmavém a oponou zakrytém jevišti, klesnuvším z dohledu, a to je myšlenka, již lze velmi nesnadno vyjádřit ve většině způsobů

uměleckého vyjádřování. Je to myšlenka současného dění na různých hladinách života. O něco takového se mohlo pokusit archaičtější a dekorativnější středověké umění. Ale čím více se umělci přiučili realismu a perspektivě, tím méně dovedli zobrazovat zároveň anděly na nebesích, pastýře na kopcích a slávu v temnotě, jež byla pod kopci. Snad by to bylo lze vyjádřití příznačným prostředkem některých středověkých cechů, jež vozily po ulicích divadlo se třemi poschodími nad sebou, s nebem nad zemí a peklem pod zemí. Ale v hádance betlemské bylo pod zemí nebe.

Už v tom je jakási revoluce, ježto se svět obrátil vzhůru nohama. Bylo by marné pokoušet se říci něco rovnocenného nebo něco nového o změně, již způsobilo toto pojetí boha, narozeného jako vyvrženec, ba dokonce jako psanec, v celém pojetí zákona a jeho povinností k chudým a vyvrženým. Je hlubokou pravdou, říká-li se, že po onom okamžiku nemohlo býti otroků. Mohli býti a byli lidé mající onen zákonitý název pokud církve dostatečně nesesílila, aby je mohla osvoboditi, ale pohané nemohli se již těšiti klidně z výhody, plynoucí z toho, že udržovali stát otročským. Jednotlivec nabyl důležitosti, jaké nemohou nikdy nabýti nástroje. Člověk nemůže býti prostředkem k nějakému cíli, aspoň ne k cíli někoho jiného. Všechny tyto lidové a bratrské prvky v dějinách spojují se podle tradice plným právem s epizodou o pastýřích; o čeledínech, kteří rozmlouvali tváří v tvář s vládcem nebes. Je však ještě jiný druh lidového žívlu podobný tomu, který je představován pastýři, který se snad tak plně nerozvinul, a jehož tu lze spíše použítí.

Muži z lidu jako pastýři, muži lidové tradice byli všude tvůrci bájesloví. Právě oni pociťovali nejpríměji, bez jakéhokoli škodlivého vlivu filosofie nebo zkažených kultů civilizace, potřebu, o níž jsme

již uvažovali; obrazů, jež byly dobrodružstvím obrazotvorností; bájesloví, jež bylo jakýmsi pátráním; svádějících a mučivých nápovědí něčeho pololidského; německo významu ročních období a zvláštěních míst. Pochopili velmi dobře, že duší krajiny je povídka a duší povídky osobnost. Ale racionalismus začal již vyhlazovati tyto opravdu iracionální a přece důmyslné poklady rolníkovy; právě tak jako soustavné otroctví zbavilo rolníka přístřeší a domova. Všude se snášelo jakési přitímní nespokojenosti na všechny takové venkovany v okamžiku, když těchto několik lidí přišlo na to, co myslili. Všude jinde Arkadie mizela z lesa. Pan byl mrtev a pastýří rozptýlení jako ovce. A třeba že to nikdo nevěděl, blížila se hodina, jež měla ukončiti a naplniti všechny věci; a třeba že to nikdo neslyšel, zaznívalo již vzdálené volání v neznámé řeči na zvlněné horské pustině. Pastýří našli svého Pastýře.

A to, co našli, bylo velmi podobné tomu, nač myslili. Luza byla v nepravu v mnohých věcech; měla však pravdu v tom, že posvátné věci mohou míti obydlí, a že božstvo nemusí pohrdati omezením časovým a prostorovým. A barbari, kteří se oddávali velmi primitivním představám o tom, jak slunce bylo ukradeno a ukryto v krabici nebo o tom, jak byl nějaký bůh osvobozen a jeho nepřítel oklamán kamenem, byli blíže tajemství jeskyně a věděli více o krisi světa než všichni oni v okruhu měst po středozeří, kteří se spokojovali chladnými abstrakcemi nebo kosmopolitickým zevšeobecňováním; než všichni ti, kteří předli stále jemnější myšlenkové nitě z transcendentalismu Platonova nebo z orientalismu Pythagorova. Místo, jež našli pastýří, nebylo akademií ani abstraktní republikou; nebylo místem, kde se báje alegorisovaly, pítvaly, vysvětlovaly nebo vysvětlováním sprová-

děly se světa. Bylo to místo, kde sny došly vyplnění. Od onoho okamžiku nebylo na světě vytvořeno žádné jiné bájesloví. Bájesloví je pátrání.

Víme všichni, že lidové podání tohoto lidového příběhu v tolika hrách a písních dalo pastýřům kroj, řeč a krajinu jednotlivých anglických a evropských venkovů. Víme všichni, že jeden pastýř bude mluvit somersetským nářečím a jiný bude podle své řeči hnát ovce z Conway ke Clydu. Většina z nás ví zároveň, jak pravdivý je tento omyl, jak moudrý, jak umělecký, jak pravdivě křesťanský a katolický je tento anachronismus. Ale někteří, kteří jej viděli v těchto výjevech středověkého venkova, nenáviděli ho snad v jiném druhu poesie, který se někdy s oblibou nazývá spíše umělý než umělecký. Bojím se, že mnozí moderní kritici budou vidět jen vybledlý klasicismus v okolnosti, že muži jako Crashaw a Herrick představovali si pastýře z Betléma jako pastýře Vergilovy. A přece měli v hloubi pravdu; a měnice svou betlemskou hru v latinskou eklogu, objevili jeden z nejdůležitějších článků v lidských dějinách. Vergil, jak jsme již viděli, zastupuje všechno ono zdravější pohanství, jež zdolalo nezdravé pohanství lidských obětí; ale už sama okolnost, že i cnosti Vergilovy a zdravé pohanství byly nezadržitelně v úpadku, tvoří problém, jehož rozřešením je zjevení dostavší se pastýřům. Poštěstilo-li se kdy světu, že jej omrzelo býtí demonický, stačilo mu k vyléčení, že se stal zdravým. Když jej však omrzelo i býtí zdravý, co se mohlo státi jiného, než co se stalo? A není také nesprávné domýšletí se, že by se arkadský pastýř z eklog radoval z toho, co se stalo. Jedna z eklog byla dokonce prohlašována za proroctví toho, co se stalo. Je však psána tonem a dikcí velkého básníka, tak že cítíme mocnou sympatii s velkou událostí; a i v jejich lidských větvích měly hlasy

Vergilových pastýřů nejednou víc než něžnost Itálie . . . *Incipe, parve puer, risu cognoscere matrem* . . . Našli snad na onom podivném místě vše, co bylo nejlepšího v posledních tradicích latinských a něco lepšího, než dřevěnou modlu, sloužící na vždy za piliř lidské rodiny: domácího bůžka. Avšak oni a všichni ostatní bájeslovci by byli oprávněni radovati se z toho, že tato událost naplnila nejen mystiku, ale i materialismus bájesloví. Bájesloví mělo mnoho hříchů; nebylo však v nepravu proto, že bylo stejně tělesné jako Vtělení. Oním starým hlasem, který prý zněl háji, mohlo by volati opět: „Viděli jsme, a on viděl nás, viditelného boha.“ Tak mohli staří pastýři tančiti na horách a radovati se nad filosofy. Ale filosofové slyšeli také.

Je to dosud podivuhodný příběh, třeba že starý, jak přišli z východních zemí, korunování královskou důstojností a obklopení jakousi tajemností kouzelníků. Ona pravda, již je tradice, připomíná je skoro jako neznámé veličiny, stejně tajuplné jako jejich tajemná a melodická jména: Melichar, Kašpar, Baltazar. S nimi však přišel celý onen svět moudrosti, jež pozorovala hvězdy v Chaldejsku a slunce v Persii; a nechybíme, budeme-li v nich viděti tutéž vědychtivost, jež je hybnou silou všech mudrců. Byli by chránili též lidský ideál, kdyby se jmenovali ve skutečnosti Konfucius, Pytagoras nebo Plato. Byli to ti, kteří nemyslíli na povídky, ale na pravdu věcí; a ježto byla jejich žizeň po pravdě vlastně žizní po Bohu, dočkali se rovněž své odměny. Ale abychom porozuměli této odměně, musíme pochopiti, že pro filosofii stejně jako pro bájesloví byla tato odměna naplněním neúplného.

Tací učení lidé by bezpochyby přišli, jak se ve skutečnosti stalo, aby se na vlastní oči přesvědčili o tom, co bylo pravdivé v jejich tradicích a správné v jejich úvahách. Konfucius by byl našel nový

základ pro rodinu už v samotném převrácení svatě rodiny. Budha by hyl našel nové odříkání hvězd spíše než klenotů a božství spíše než královské hodnosti. Tito učení muži by měli i pak právo říci, že v jejich starém učení byla pravda. Konec konců by však tito učení mužové přišli, aby se učili. Byli by přišli, aby doplnili své pojetí něčím, co dosud nepochopili; ba dokonce, aby vyvážili svůj nedokonalý vesmír něčím, co snad kdysi popírali. Budha by dospěl od svého neosobního ráje k uctívání osoby. Konfucius by dospěl od svých chrámů úcty k předkům k uctívání dítěte.

Musíme předem pochopiti tento ráz nového kosmu: že byl větší než starý kosmos. V tom smyslu je křesťanství širší než stvoření, ježto stvoření bylo před Kristem. Zahrnovalo v sobě věci, jež tu dříve nebyly; zahrnovalo v sobě i věci, jež tu byly. Tato věc je náhodou dobře osvětlena tímto příkladem čínské zbožnosti, platila by však i o jiných pohanských cnostech či pohanských věrách. Nikdo nemůže pochybovati, že rozumná úcta k rodičům je částí evangelia, v němž sám Bůh byl za dětství poddán pozemským rodičům. Jiný smysl však, v němž byli rodiče poddáni jemu, přivádí nás na myšlenku, jež není Konfuciova. Kristus v plenkách není jako Konfucius v plenkách; naše mystika jej chápe v nesmrtelném dětství. Nevím, co by udělal Konfucius s Pacholetem, kdyby přišlo k životu v jeho náručí, tak jako se stalo sv. Františkovi. Co však je pravdou vzhledem ke všem ostatním náboženstvím a filosofiím, je to náročnost církve. Církev obsahuje, co neobsahuje svět. Sám život nepostačuje jako ona pro všechny stránky života. Každá jiná smlouva sama o sobě je úzká a nepostačitelná, vzhledem k této soustavě; to není řečnická chlubitivost; je to skutečnost a opravdové dilemma. Kde je jaké svaté dítě u stoiků a ctitelů

předků? Kde je jaká madona u moslemínů, žena nestvořená pro žádného muže a povýšená nad všechny anděly? Kde je sv. Michael u mnichů Budhových, jezdec a vůdce trubačstva chránící pro každého vojáka čest meče. Co by mohl mít společného s bájeslovím brahmínským sv. Tomáš Aquinský, který uvedl v soulad všechnu vědu, rozum, ba i racionalismus křesťanstva? A přece, i když srovnáme Aquinského s Aristotelem, najdeme v tomže smyslu něco přidaného. Aquinský mohl rozumětí nejlogičtější částem z Aristotela; je pochybné, zda by byl Aristoteles mohl pochopiti nejmystičtější části z Aquinského. I tam, kde sotva můžeme nazvati křesťana větším, jsme nuceni nazvati ho širším. Tak tomu však je s každou filosofií, kaciřstvím nebo moderním hnutím, k nimž se obrátíme. Jak by se vedlo Františku Troubadourovi mezi kalvinisty nebo mezi utilitaristy manchesterského směru? A přece mohli býti mužové jako Bossuet a Pascal stejně vážni jako každý kalvinista nebo utilitarista. Jak by se vedlo svaté panně orleánské, ženě podněcující muže, aby bojovali s mečem v ruce, mezi quakery nebo tolstojovskými pacifisty? A přece množství katolických světců ztrávilo život kázicímír a zabraňujíc válkám. Totéž je se všemi moderními pokusy v synkretismu. Nejsou nikdy schopny udělati něco širšího, než je kredo a při tom nic nevynechati. Nemyslím, že by vynechaly něco božského, nýbrž lidského; prapor nebo hostinec, povídka z války pro hochy nebo plot na konci pole. Theosofisté stavějí pantheon; je to však jen pantheon pro pantheisty. Svolávají náboženský sněm jako shromáždění všech národů; je to však jen shromáždění domýšlivců. A přece právě takový sněm byl zřízen před dvěma tisíci lety u pobřeží Středozemního moře; a křesťané byli pozváni, aby postavili obraz Ježíšův vedle obrazu Jupiterova,

Mithrasova, Osirisova, Atysova nebo Ammonova. A právě odmítnutí křesťanů je mezníkem v historii. Kdyby byli křesťané přijali, oni a celý svět by se byl jistě, podle groteskní, ale výstižné metafory, octl v jednom hrnku. Byli by se všichni uvařili v jedinou vlahnou tekutinu v onom velkém hrnku všesvětové zkaženosti, v níž splývaly již všechny ostatní báje a mysterie. Bylo to strašlivé vyvážnutí. Nikdo neporozumí povaze církve ani bojovnému rázu křesťanství odvozeného ze starověku, kdo si neuvědomí, že jednou celý svět skoro umíral na snášelivost a bratrství všech náboženství.

Zde je důležitou okolností, že Magové, kteří zastupují mystiku a filosofii, jsou opravdu chápáni jako lidé hledající něco nového, ba dokonce jako lidé nalézající něco neočekávaného. Napjatý pocit krise, který se ozývá dosud z křesťanské historie, ba i z každé vánoční oslavy, zdůrazňuje myšlenku hledání a objevu. Objev je v tomto případě opravdu vědeckým objevem. Co se týče mystických postav v zázračné hře, andělů a matky, pastýřů a vojáků Herodových, mohou být postavy prostší i nadpřirozenější, živelnější i citovější. Ale mudrcové musí hledat moudrost; a pro ně je třeba osvětlení i co se rozumu týká. A osvětlení je v tom, že katolické kredo je katolické a že nic jiného není katolické. Filosofie filosofů nebyla všeobecná. Kdyby Plato, Pytagoras a Aristoteles stáli okamžik ve světle, jež vycházelo z oné malé jeskyně, poznali by, že jejich vlastní světlo nebylo všeobecné. Není ovšem ani zdaleka jisto, že to již nevěděli. Filosofie měla stejně jako bájesloví ráz pátrání. A právě uskutečnění této pravdy dodává postavám tří králů tradiční důstojnosti a tajemnosti; objev, že náboženství je širší než filosofie a že toto náboženství je ze všech nejširší, obsažen byl v tomto úzkém prostoru. Magové hleděli užasle na zvláštní pěti-

cípou hvězdu s obráceným trojúhelníkem; a nikdy nedospěli ke konci svých úvah o tom. Neboť o této skupině v jeskyni platí paradox, že se naše myšlenky o ní mohou rozvětlovati s nekonečnou složitostí, kdežto naše dojmy, jež se jí týkají, jsou dětsky prosté. A nikdy nemůžeme dospěti ke konci vlastních myšlenek o dítěti, jež bylo otcem a o matce, která byla dítětem.

Mohli bychom se spokojiti tím, že bychom řekli, že bájesloví přišlo s pastýři a filosofie s filozofy; a že jim nezbylo, než aby se doplňovaly při uznání náboženství. Byl tu však ještě třetí prvek, který nesmí býti opomíjen a který ono náboženství odmítá opomíjeti i při veselých příležitostech. V prvotních scénách dramatu vyskytoval se onen Nepřítel, který pokazil legendy rozkoší a zmrazil teorie v ateismus, ale který odpověděl na přímou výzvu onou přímější metodou, již jsme viděli ve vědomém uctívání demonů. Při popisování onoho uctívání demonů, onoho hltavého opovrhování nevinností, vysvítajícího z jeho čarodějnictví a z nejnepřítelštějších jeho lidských obětí, zmínil jsem se méně o jeho nepřímém a tajném pronikání do zdravějšího pohanství; o napouštění bájeslovné obrazotvornosti pohlavím; o vzrůstu panovačné nádhery v nezdravost. Ale v dramatu betlemském lze pozorovati přímý i nepřímý vliv. Vládce pod římskou svrchovaností patrně vyzbrojený a obklopený římskou nádhrou a pořádkem, třeba že sám z východní krve, cítil patrně v oné hodině ve svém nitru předzvěst podivných věcí. Všichni známe ten příběh, jak Herodes polekán pověstmi o tajemném soupeři, vzpomněl si na sveřepé gesto zpupných asijských despotů a nařídil vraždění podezřelých z nové generace chátry. Každý zná ten příběh; ale ne každý si uvědomil, jaké místo zaujímá v historii rodinných lidských náboženství.

Ne každý viděl význam jeho kontrastu s korintskými sloupy a římským dlážděním onoho dobytého a povrchně civilisovaného světa. Když však úmysl jeho temné duše začal svítati v jeho edomských očích, byl by snad prorok uzřel něco jako velkého šedého zloducha, hledícího mu přes rameno; byl by uzřel za ním, jak naplňuje chrám noci a naposledy se vznáší nad dějinami, onu ohromnou a strašnou tvář, jež byla Molochem Kartaginských; jak očekává svou poslední daň od vládce pokolení Šem. Démoni řádili tedy v onom prvním vánočním svátku po svém vlastním způsobu.

Pokud nerozumíme přítomnosti onoho nepřítele, nepochopíme nejen významu křesťanství, ale také vánoc. Vánoce a křesťanství staly se pro nás jedinou věcí a v jednom smysle docela prostou věcí. Ale jako všechny pravdy oné tradice, jsou ve druhém smysle velmi složitou věcí. Jejich jedinečným znakem je současné působení mnoha znaků; pokory, veselosti, vděčnosti, mystické bázně, ale také bdělosti a dramatu. Není jen příležitostí pro příznivce míru stejně jako pro milovníky veselí; není jen mírovou konferencí hinduskou právě jako zimní slavností skandinávskou. Je v tom také cosi vyzývavého; něco, co působí, že náhlé znění půlnočních zvonů zní jako dělová palba v bitvě, jež byla právě vyhrána. Celá tato nepopsatelná věc, kterou jmenujeme vánočním ovzduším, visí jen ve vzduchu jako nehynoucí vůně nebo ztrácející se rána z jásavého výbuchu v oné hodině na pahorcích judejských téměř před dvěma tisíci lety. Ale vůně je dosud nesporná a je to něco příliš jemného, abychom to mohli vystihnouti slovem mír. Už rázem příběhu samého bylo veselí v jeskyni veselím v pevnosti nebo v úkrytu psancově; chápeme-li to správně, není prostofekostí říci, že to bylo veselí v doupěti. Je nejen pravda, že taková podzemní místnost byla

úkrytem před nepřáteli a že nepřátelé již slídili po kamenité pláni, jež nad ní ležela jako obloha. Nejen že podkovy Herodových koní mohly v tom smysle přeletět jako hromobití přes svěšenou hlavu Kristovu. V onom obraze je také pravdivá myšlenka přední stráže. pronikání skalou a vniknutí do nepřítelova území. V onom pohřbení božstva je myšlenka *podkopání* světa otřásáním věží a paláců ze spodu; že i Herodes Veliký cítil, jak se země pod ním chvěje a zakolísal zároveň se svým palácem.

To je snad nejmohutnější tajemství jeskyně. Je již zřejmo, ačkoliv se říká, že lidé hledali pod zemí peklo, že v tomto případě je pod zemí spíše nebe. A pak se objevuje v tomto zvláštním příběhu myšlenka zvednutí nebes. Paradoxem celé situace jest, že od té doby nejvyšší věc může působiti jen zdola. Královská hodnost může dosáhnouti svého práva jen jakousi vzpourou. Vskutku nebyla církev od svého počátku a snad zvlášť ve svých počátcích ani tak vrchností jako revolucí proti vládci světa. Tohoto pocitu, že svět byl dobyt velkým usurpátorem a že je v jeho moci, želeli nebo se mu vysmívali oni optimisté, kteří stotožňují osvícenost s pohodlím. Byl však odpovědný za všechnu onu hrozivou vyzývavost, a krásné nebezpečí, jež působily, že dobré noviny vypadaly opravdu jako dobré i nové. Vzbouřil se opravdu proti obrovské neuvědomělé usurpaci. Olymp trůnil posud na obloze, jako nehybný mrak seskupený ve spoustu mohutných forem; filosofie zaujímalá posud vysoká místa, ba i trůny králů, když se Kristus narodil v jeskyni a křesťanství v katakombách.

V obou případech lze pozorovati též paradox revoluce; pocit čehosi opovrhovaného a obávaného. Jeskyně bývá často jen děrou nebo koutem, kam se smetají vyvrženci jako odpadky; jindy však bývá úkrytem něčeho cenného, po čem tyraní slídí jako

po pokladech. V jednom smysle jsou tu proto, že by si jich hostinský ani nevšiml a ve druhém proto, že král na ně nemůže zapomenouti. Všimli jsme si již, že se tento paradox objevil již v poměru církve v prvních dobách. Byla důležitá, zatím co byla stále bezvýznamná a jistě bezmocná. Byla důležitá jen proto, že byla nesnášlivá. Útočilo se na ni, protože svým způsobem a skoro potají vypověděla válku. Vyvstala z půdy, aby zbořila pohanské nebe a zemi. Nepokoušela se zničit všechny ony výtvořiny ze zlata a mramoru, ale rozjímal o světě bez nich. Odvážila se hledět skrz ně, jako by zlato a mramor byly průhledné jako sklo. Ti, kteří vinili křesťany, že spálili Řím, založivše požár, byli pomluvači; byli však daleko blíže skutečné povaze křesťanství než oni modernisté, kteří nám vyprávějí, že křesťané byli jakousi etickou společností, a že byli nudným způsobem mučeni, protože lidem říkali, že mají vůči bližním jisté povinnosti a že byli jen mírně nenáviděni, protože byli pokorní a mírní.

Herodes měl tudíž v zázračné hře betlemské své místo, protože hrozí Bojující církvi a vydává ji od počátku pronásledování a boji o život. Pokládají-li to někteří za nesrovnalost, je to nesrovnalost, jež začíná současně s vánočními zvony. Těm, kteří myslí, že myšlenka křížové výpravy poskvřňuje myšlenku kříže, můžeme jen říci, že pro ně je myšlenka kříže poskvřněna; myšlenka kříže je poskvřněna docela doslovně v kolébce. Nemám tu v úmyslu přití se s nimi o abstraktní etiku boje; hodlám tu jen shrnout kombinaci myšlenek, jež tvoří myšlenku křesťanskou a katolickou, a upozornit, že všechny jsou již vykryštalizovány v prvním vánočním příběhu. Jsou to tři odlišné a vzájemně kontrastující věci, jež jsou nicméně jedinou věcí; to však jest jediná věc, jež je může sjednocovati. První je lidský pud po nějakém nebi, jež má být stejně doslovně a skoro

stejně lokální jako domov. Je to myšlenka, již sledují všichni básníci a pohané tvořící báje; že nějaké místo musí býti schránou boha nebo obydlím pozeňnaného; že pohádková země je země; nebo že návrat ducha musí býti vzkříšením těla. Nemluví tu o tom, že racionalismus odmítá vyhověti této potřebě. Říkám jen, že odmítají-li jí racionalisté vyhověti, nebudou s tím pohané spokojeni. To je obsaženo v historii Betléma a Jerusálema stejně jako v historii Delu a Delf; a to *není* obsaženo v celém vesmíru Lucretiově ani v celém vesmíru Herberta Spencera. Druhým prvkem je filosofie *širší* než ostatní filosofie; širší než filosofie Lucretiova a nesmírně širší než filosofie Herberta Spencera. Hledí na svět stem oken, kdežto starý stoik nebo moderní agnostik hledí jen jediným. Vidí život tisíci očí tisíců různých lidí, kdežto jiná je jen osobním hlediskem jediného stoika nebo agnostika. Má něco pro každou lidskou náladu, najde činnost pro každého člověka, rozumí tajům psychologie, ví o hlubinách zla, je schopna rozlišovati mezi pravými a nepravými zázraky a zázračnými výjimkami, jemnocitně se učí na obtížných případech, plna mnohotvárností, jemností a obrazotvorností v rozmanitých životních situacích, předčí daleko nuznou a prázdnou sploštělost většiny starých i moderních mravních filosofii. Jediným slovem, je v ní více; nalézá v životě více věcí, o nichž je třeba mysliti; získává více ze života. Spousty tohoto materiálu o našem mnohostranném životě byly připojeny od dob sv. Tomáše Aquinského. Ale sám sv. Tomáš Aquinský by se cítil omezen ve světě Konfuciově nebo Comteově. A třetí věc je tato: zatím co je dosti lokální pro poesii a širší než každá jiná filosofie, je také výzvou a bojem. Zatím co je rozmyslně rozšiřována, aby pojala každý druh pravdy, je stále připravována k houževnatému boji proti jakémukoli

omylu. Získává k boji každého člověka, získává k boji každou zbraň, seznamuje se lépe s věcmi, pro které a proti kterým se bojuje s všemožnou zvědavostí nebo sympatií; nezapomíná však nikdy na to, že bojuje. Hlásá mír na zemi a nezapomíná, proč byla válka v nebi.

To je trojice pravd symbolisovaných zde třemi typy ve starém vánočním příběhu: pastýři, králi a oním králem, který válčil proti dětem. Není prostě pravda, říká-li se, že jiná náboženství a filosofie jsou v tomto směru jejími soupeři. Není pravda, říká-li se, že každá z nich spojuje v sobě tyto vlastnosti; není pravda, říká-li se, že každá z nich předstírá, že je v sobě spojuje. Budhismus snad hlásá, že je stejně mystický; nehlásá však, že je stejně bojovný. Islam snad hlásá, že je stejně bojovný, nehlásá však, že je stejně metafysický a subtilní. Konfuciova nauka snad hlásá, že vyhovuje touze filosofů po pořádku a rozumu; nehlásá však, že vyhovuje touze mystiků po zázraku, svátosti a posvěcování konkrétních věcí. Je mnoho svědectví o této přítomnosti ducha zároveň všeobecného a jedinečného. Zde nám poslouží ono, jež je symbolem předmětu této kapitoly; že žádný jiný příběh, žádná pohanská legenda, filosofická anekdota ani žádný historický příběh nepůsobí na nikoho z nás opravdu oním zvláštním a dokonce pronikavým dojmem, který v nás vzbuzuje slovo Betlém. Žádné jiné zrození boha nebo dětství mudrce nezdá se nám vánocemi ani ničím podobným vánocům. Je buď příliš chladné nebo příliš nevázané nebo příliš obřadné a klasické, nebo příliš divoké a prosté, nebo příliš tajemné a složité. Žádný z nás, ať je jakýchkoli názorů, by nikdy nešel k takovému výjevu s pocitem, jako by šel domů. Divil by se mu snad pro jeho poetičnost nebo filosofii, nebo pro jakékoli jiné jednotlivosti; ne však pro něj samý. Pravdou jest, že působení

tohoto příběhu na lidskou povahu má jakýsi docela zvláštní a individuální ráz; není naprosto svou psychologickou podstatou podoben pouhé legendě nebo životu velkého muže. Neobrací zrovna v obyčejném smysle naši mysl k velikosti; k onomu rozšiřování a přepínání lidskosti, jímž jsou vytvářeni bohové a hrdinové i v nejzdravějším kultu hrdinů. Nepůsobí zrovna směrem ven, dobrodružně, k zázrakům, jež je nutno hledati na konci světa. Je to spíše něco, co nás překvapuje ze zadu, ze skryté a osobní části naší bytosti; jako něco, co se občas opičí po naší ostražitosti v pathosu malých věcí nebo ve slepém zbožňování chudých. Je to spíše jako by člověk našel přímo ve středu svého vlastního domu světnici, o níž neměl nikdy ani tušení a jako kdyby z vnitřku vycházelo světlo. Jako by našel v pozadí svého vlastního srdce něco, co by ho svádělo k dobrému. Není to зробeno, jak svět říká, z pevného materiálu či spíše, je to зробeno z materiálu, jehož síla je v oné lehkovážnosti, s níž se mihne mimo nás a zmizí. To všechno, co je v nás, je jen prchavá něžnost, jež je zde učiněna věčnou; všechno to neznamena nic více než okamžité zněžnění, jež se jakýmsi zvláštním způsobem stává posilou a odpočinkem; je to přerušená řeč a ztracené slovo, jež se stávají pozitivními a nepřerušenými, když podivní králové odcházejí do daleké vlasti a na horách umlkají kroky pastýřů; a jen noc a jeskyně přikrývají svým pláštěm cosi lidštějšího než lidskost.

ZÁHADY EVANGELIA

Abychom rozuměli smyslu této kapitoly, musíme si uvědomití smysl této knihy. Za páteř knihy pokládám důkaz zvaný *reductio ad absurdum*. Chci poukázati na to, že výsledky uznávání racionalistické these jsou iracionálnější než naše; ale abychom to dokázali, musíme předpokládati onu thesi. Tak jsem v prvním oddíle pohlížel na člověka jako na pouhého živočicha, abych ukázal, že výsledek byl nemožnější, než kdybychom naň hleděli jako na anděla. V tom smysle, v němž bylo nutno hleděti na člověka jako na pouhého živočicha, je nutno pohlížeti na Krista jako na pouhého člověka. Musím odložití svou vlastní víru, jež je mnohem kladnější a předpokládati toto omezení aspoň proto, abych je odstranil. Musím se pokusití, abych si představil, co by se stalo člověku, který by četl opravdu historii Kristovu jako historii člověka; a dokonce člověka, o němž nikdy před tím neslyšel. Chtěl bych dokázati, že by opravdu taková nezaujatá četba vedla, ne-li přímo k víře, tedy aspoň ke zmatku, z něhož není vskutku jiného východiska než k víře. V této kapitole nepodám tudíž nic ze svého vlastního kředa. Vyhnu se i slohu ba i názvům, jež bych pokládal za vhodné, kdybych mluvil sám za sebe. Budu mluvití jako pomyslná pohanská bytost, upřímně zirájící po prvé na evangelium.

Nuže, není naprosto snadné pohlížeti na Nový zákon jako na Nový zákon. Není docela snadné představití si dobré noviny jako nové. Ať je náš vztah k nim důvěrný či odmítavý, působí v nás různé předpoklady a asociace; a žádný člověk naší civilisace, ať smýšlí jakkoli o našem náboženství, nemůže opravdu čísti onu knihu tak, jako by o ní nikdy před tím neslyšel. Je ovšem docela nehistorické mluvití, jako by Nový zákon byl hezky

vázanou knihou, jež spadla s čista jasna s nebe. Je to prostě výbor, pořízený církevní autoritou ze spousty prvotní křesťanské literatury. Nehledě však na tuto otázku, je psychologicky nesnadno cítiti Nový zákon jako nový. Je psychologicky nesnadno viděti ona dobře známá slova prostě tak jak jsou a nepátrati po tom, jaký je jejich vnitřní smysl. A tato nesnáze je jistě velmi veliká; neboť vede k výsledkům velmi podivným. Výsledkem jejím jest, že většina moderních kritiků a většina běžné kritiky, ba i lidové kritiky dospívá k náhledu, který je pravým opakem pravdy. Je tak úplným opakem pravdy, že má člověk skoro podezření, že Nového zákona vůbec nečetli.

Slyšeli jsme všichni, jak lidé opakují až do omrzení, že Ježíš z Nového zákona je ovšem velmi milosrdným a přívětivým přítelem lidstva, ale že církve zahalila tento lidský charakter v odpuzující dogmata, církevním terorem jej učinila ztrnulým, až nabyl nelidského rázu. To je, troufám si opakovati, skoro naprostý opak pravdy. Pravdou jest, že právě obraz Kristův v kostelích je skoro výhradně laskavý a milosrdný. Právě obraz Kristův v evangeliích je velmi často všecko jiného než dobrý. Postava v evangeliích vyslovuje ovšem slovy téměř mučivě krásnými svůj soucit s našimi zlomenými srdci. Ale tato slova nejsou ani zdaleka jediná, jež vyslovuje. A přece jsou skoro jediným druhem slov, při jichž vyslovování jej církve v lidových obrazech znázorňuje. Ony lidové obrazy jsou inspirovány docela zdravým lidovým instinktem. Množství chudých lidí je zlomeno a mnoho lidí je chudých a pro velkou část lidstva je hlavní věcí, aby si uchovalo přesvědčení o neuvěřitelném soucitu božím. Avšak nikdo, kdo má oči otevřeny, nemůže pochybovati, že se lidový mechanismus církve snaží udržovati hlavně

tuto myšlenku soucitu. Lidové obrazy znázorňují většinou Ježíše s přemírou šlechetnosti, mírnosti a laskavosti. To je první, co pocítuje a kritizuje nestranný pozorovatel v Pietě nebo v reliquiáři Svatého srdce. Jak říkám, kdežto umění je snad nepostačující, nejsem jist, že instinkt je nezdravý. Je jistě něco strašlivého, něco, co zastavuje krev v žilách, v myšlence, jak by vypadala socha Krista rozhněvaného. Ani v duchu se nemůžeme spřáteliti s myšlenkou, že bychom se mohli setkatí někde za rohem ulice nebo na tržišti s kamenným výtvorem *oné* tváře, jak se obracela k pokolení zmíjí nebo jak pohlížela do tváře pokrytce. Církev lze tudíž rozumně ospravedlniti, že ukazuje lidu nejshovívavější jeho tvář; je to však jistě jeho nejshovívavější tvář. A zde je důležité, že je mnohem výlučněji shovívavá, než jakýkoli dojem, který by si mohl utvořiti člověk čtoucí po prvé Nový zákon. Člověk, chápající slova prostě tak jak jsou, utvořil by si docela jiný dojem; dojem plný tajemnosti a snad nedůslednosti; jistě však ne pouze dojem mírnosti. Bylo by to svrchovaně zajímavé; ale část zajímavosti by byla v tom, že by mnoho bylo nutno hádati nebo vysvětlovati. Je tu plno náhlých posuňků zřejmě významných, jenom že sotva víme, jaký význam mají; záhadného mlčení; ironických odpovědí. Výbuchy hněvu; jako bouře v neznámém nějakém ovzduší, zdá se, že nevybuchují přesně tam, kde bychom je očekávali, ale řídí se nějakou vyšší a vlastní povětrnostní tabulkou. Petr, jak jej představuje lidová církev učící, je opravdu Petrem, jemuž řekl Kristus odpouštěje mu: „Pasiž beránky mé“. Není Petrem, k němuž se obrátil Kristus, jako by to byl ďábel, volaje v onom nejasném hněvu: „Pojď za mnou, satane!“ Kristus hořekoval jen s láskou a soucitem nad Jerusálemem, který se chystal zavraždití jej. Nevíme,

jaké zvláštní duchovní ovzduší nebo vnuknutí jej vedlo k tomu, aby nechal Betsaidu klesnouti hlouběji než Sodomu. Nechá vá m zatím stranou všechny doktrinářské závěry nebo výklady, ortodoxní i jiné, představuji si pouze, jak by na člověka působilo, kdyby dělal opravdu to, o čem tito kritici stále mluví; kdyby opravdu četl Nový zákon nestaraje se o ortodoxnost, ba ani o doktrinu. Našel by spoustu věcí, jež se shodují mnohem méně s běžnou neortodoxností než s běžnou ortodoxností. Shledal by na příklad, že jsou-li nějaká líčení hodna, aby byla nazvána realistická, jsou to právě líčení nadpřirozeného. Lze-li říci o nějaké podobě novozákonného Ježíše, že se jeví vynikajícím způsobem jako praktická osoba, je to o podobě zaklánače. Není tu nic pokorného ani laskavého, ba není tu ani nic v obyčejném smyslu mystického v onom hlasu, který říká: „Mlčiz a vyjdi z něho“. Podobá se mnohem více tónu velmi zkušeného krotitele lvů nebo cílevědomého lékaře, léčícího životu nebezpečného šilence. Tím však jen odbočuji pro lepší názornost; nehodlám teď rozvířovati těchto sporných otázek; uvažuji jen o případu imaginárního muže s měsíce, pro kterého je Nový zákon nový.

Nuže, především je nutno si všimnouti, že hledíme-li na tyto příběhy jen jako na lidskou historii, jsou v několika směrech velmi zvláštní historií. Nemám tu na mysli jejich strašlivého a tragického vyvrcholení ani zápletek, jež vedly k triumfu v této tragedii. Nemám na mysli to, co se obecně nazývá zázračným prvkem; neboť v té věci se filosofie různé a moderní filosofie velmi rozhodně kolisají. Ovšem o vzdělaném dnešním Angličanovi se snad říká, že se zbavil starého zvyku nevěřiti žádným zázrakům leda dávným a osvojil si nový zvyk nevěřiti žádným zázrakům leda moderním. Dříve věřival, že zázračné léčení přestalo s prvými

křesťany a nyní je ochoten se domnívat, že začalo s prvými křesťanskými scientisty. Mám tu však na mysli spíše nezázračné a docela nepovšimnuté a nenápadné části té historie. Je tu spousta věcí, na něž by nikdo nepřišel, neboť to jsou věci, jimiž se nikdo nikdy zvlášť neobíral; věci, jež zůstaly, všiml-li si jich kdo vůbec, spíše záhadami. Je na příklad velká mezera mlčení v životě Kristově až do stáří třiceti let. Je to ze všech mlčení nejnesmírnější a nejpůsobivější. Není to však věc, kterou by se někdo snažil něco dokázat; a nikdo, pokud vím, se nepokusil dokázat z ní něco zvláštního. Je působivá, je však působivá jen jako skutečnost; není v ní nic zvlášť populárního nebo zřejmého jako v báji. Úcta heroů a tvorba bájesloví bere se obyčejně spíše právě opačným směrem. Mnohem pravděpodobnější by se zdálo tvrzení (myslím, že to tvrdí některá církví zavržená evangelia), že Ježíš projevoval božskou zralost a začal plnit své poslání v zázračně časném věku. A je vskutku něco podivného v myšlence, že on, který potřeboval ze všeho lidstva nejméně přípravy, měl jí podle všeho nejvíce. Nemám v úmyslu uvažovati, byla-li to jakási božská pokora nebo jakási pravda, jejíž stín vidíme v delším domácím vychování vyšších tvorů na zemi; zmiňuji se o tom jen jako o příkladu něčeho, co zajisté dává popud k úvahám, jež nemají nic společného s uznanými náboženskými úvahami. A celá ta historie je plna takovýchto věcí. Není to naprosto historie, u níž by bylo snadno dobrati se dna, jak se uboze tvrdilo v tisku. Je to vše jiného než prosté evangelium, o němž tito lidé mluví. Relativně řečeno, je evangelium mystické a církev racionalistická. Definoval bych to tak, že právě evangelium je hádankou a církev odpovědí. Ale bez ohledu na odpověď jest evangelium, tak jak jest, skoro knihou hádanek.

Předně by člověk čtoucí evangelické výroky nenašel mělkostí. I kdyby byl již četl co nejuctivěji většinu starých filosofů a moderních moralistů, ocenil by jedinečnou důležitost výroků, kdyby v nich nenašel mělkostí. Je to více, než lze říci i o Platonovi. Je to mnohem více, než lze říci o Epiktetovi, Senekovi, Marku Aureliovi nebo Apolloniovi z Tyany. A je to nesmírně více, než lze říci o agnostických mravokárcích a kazatelích etických společností s jejich bohoslužebnými zpěvy a náboženstvím o bratrství. Morálka většiny mravokárců starých i moderních byla jediným mohutným a skvělým vodopádem mělkostí, plynoucím bez ustání. Imaginární nezávislý pozorovatel nezískal by jistě takového dojmu při studiu Nového zákona. Nebyl by si vědom ničeho tak všedního a do jisté míry tak plynulého jako onen proud. Našel by spoustu zvláštních nároků, podobajících se nároku na bratrství slunce a měsíce; spoustu velmi překvapujících rad; spoustu úžas budících výtek; spoustu podivně krásných příběhů. Uzřel by některé gigantické básnické figury o nemožnosti, aby velbloud prošel uchem jehly, nebo o možnosti vrhnouti horu do moře. Uzřel by spoustu velmi smělých zjednodušení životních nesnází; jako je rada nestarati se o budoucnost více než ptáci nebeští. Na druhé straně by našel některá místa skoro neproniknutelně temná, aspoň pro něho, jako mravní naučení z podobenství o nespravedlivém správci. Některé z těchto věcí ho překvapí jako bajky a jiné jako pravdy. Nenašel by na příklad obyčejné mělkostí, týkající se míru. Našel by několik paradoxů, týkajících se míru. Našel by několik ideálů o neodporování, jež, kdyby se braly tak jak jsou, byly by příliš pacifické pro každého pacifistu. Na jednom místě by se mu řeklo, aby se nechoval ke zloději s trpným odporem, ale spíše s kladným

a nadšeným povzbuzováním, kdyby se výrazy braly doslovně; aby zahrnul dary člověka, který ukradl zboží. Nenašel by však ani slova o všem onom zjevném řečnění proti válce, jež naplnilo nesčetné knihy, ody a kázání; ani slova o ničemnosti války, o zhoubnosti války, o děsivém krveprolití ve válce a o všem tom ostatním neškodném blouznění; vskutku, o válce vůbec ani slova. Nic neosvětluje zvlášť Kristovo stanovisko vůči organizovanému válečnictví, leda snad to, že se zdá, že má trochu zalíbení v římských vojácích. Nový zmatek ovšem působí, mluvíme-li z téhož vnějšího a lidského hlediska, že se zdá, že se snášel s Římany mnohem lépe než se Židy. Zde však jde o to, abychom pouhým čtením jistého textu ocenili jeho ráz; takových příkladů bychom mohli uvésti libovolný počet.

Soud, že tichým se dostane dědictví země, není ani zdaleka mírným soudem. Myslím, že není mírný v obyčejném smysle laskavosti, umírněnosti a neútočnosti. Abychom to dokázali, bylo by nutno jíti hluboko do historie a předvídati věci, o nichž se tehdy ani nesnilo a jichž mnozí ani dnes nedovedou pochopiti; uvažme, jak si třeba mystičtí mnichové činili nároky na země, které praktičtí králové ztratili. Byla-li to vůbec pravda, bylo to proto, že to bylo proroctví. Jistě však to nebyla pravda zřejmá. Požehnavatí tichým zdálo by se velmi násilným soudem; z toho důvodu, že se to přičí rozumu a pravděpodobnosti. A s tím přicházíme k jinému důležitému stupni při uvažování. Jako proroctví se výrok opravdu splnil; splnil se však teprve mnohem později. Kláštery byly nejpraktičtějšími a nejúspěšnějšími statky a pokusem o rekonstrukci po barbarské potopě; tichý dostal opravdu zemi v dědictví. Ale nikdo nemohl v té době nic takového věděti - až na jednoho ovšem, který to věděl.

Něco podobného lze říci o případu Martině a Mariině, který byl vykládán od mystiků křesťanského rozjímavého života retrospektivně a z vnitřku. Nebyl to však naprosto samozřejmý názor na něj; a většina mravokárců starých i moderních by se jistě hnala za samozřejmým. Jakými přívaly výmluvnosti by nás zahrnuli, aby naduli každou nepatrnou přednost Martinu; jaká skvělá kázání o radosti ze sloužení, evangeliu práce, a vůbec všemožné mělkosti, jež pronášívají, aby způsobili zmatek, lidé, kterým nedá mnoho práce pronášeti je. Jestliže v Marii střežil Kristus, mystik a genij lásky, sémě něčeho jemnějšího, kdo byl schopen rozuměti tomu v oné době? Nikdo jiný nemohl viděti Kláru, Kateřinu a Teresu, šířící jas nad malou střechou v Bethanii. Tak tomu je také s onou skvělou hrozbou o přinesení meče na svět, aby rozlučoval a dělil. Nikdo by byl tehdy neuhodl, ani jak by mohla býti splněna, ani jak by mohla býti ospravedlněna. Ovšem někteří volnomyšlenkáři jsou posud tak prostoduší, že vlezou do každé pasti a jsou uráženi větou tak úmyslně vyzývavou. Nyní si stěžují na tento paradox proto, že není mělkostí.

Zde však je důležité, že kdybychom *mohli* čísti evangelické zprávy jako věci tak nové, jakými jsou časopisecké zprávy, uváděly by nás v rozpaky a snad by nás děsily mnohem *díče* než tytéž věci, jak se vyvinuly v historickém křesťanství. Na příklad: Kristus po jasné narážce na eunuchy východních dvorů řekl, že budou eunuši království nebeského. Není-li tím míněno dobrovolné a nadšené panictví, mohlo by se to vykládati jen jako něco mnohem nepřirozenějšího a zvláštnějšího. A právě historické náboženství přibližuje nám tu věc lidsky zkušeností Františkánů nebo Milosrdných sester. Pouhý výrok sám o sobě by mohl velmi dobře připomínati ovzduší spíše lidskosti zbavené; neblahé

a nelidské ticho asijského haremu a divanu. To jest jenom jeden ze spousty příkladů; ale plyne z něho naučení, že Kristus z evangelia by se ve skutečnosti zdál podivnější a strašnější než Kristus církve.

Nezdržují se u temné, oslňující nebo vyzývavé stránky evangelických slov proto, že by zřejmě neměla zřejmější a lidovější stránky, ale proto, že jest odpovědí na obyčejnou kritiku mluvící o schopnosti k životu. Volnomyšlenkář často říká, že Ježíš Nazaretský byl mužem své doby i když svou dobu předstihl; a že nemůžeme přijmouti jeho etiku pro lidstvo jako konečnou. Volnomyšlenkář jde pak dále a kritikuje jeho etiku, říká dosti správně, že lidé nemohou nastavovati druhé tváře nebo že musí mysliti na zítřek nebo že sebezapírání je příliš asketické a monogamie příliš přísná. Ale zeloti a vojáci z legií nenastavovali přece druhé tváře více než to děláme my a snad ani ne tolik. Židovští obchodníci a římsí výběřčí daní mysleli na zítřek právě tak jako my, ne-li více. Nemůžeme předstírat, že opouštíme morálku minulosti proto, že se jiná hodí lépe pro přítomnost. Není to jistě morálka jiného věku, ale spíše morálka jiného světa.

Zkrátka můžeme říci, že tyto ideály jsou samy o sobě nemožné. Nemůžeme zrovna říci, že jsou nemožné pro nás. Vyznačují se spíše mysticismem, který by, kdyby byl jakýmsi šilenstvím, stihl vždy týž druh lidí. Uvažujme na příklad o případě manželství a o poměru pohlaví. Mohlo by býti docela pravda, že galilejský učitel učil věcem přirozeným v galilejském prostředí; není tomu však tak. Mohlo by se rozumně očekávati, že člověk v době Tiberiově bude projevovati názory podmíněné dobou Tiberiovou; on to však neučinil. To, co projevoval, bylo něco docela jiného; něco velmi nepřístupného; ale něco o nic nepřístupnějšího nyní, než to bylo tehdy. Když na příklad Mohamed uzavřel

svůj polygamický kompromis, můžeme říci rozumně, že to bylo podmíněno polygamickou společností. Když dovolil muži mít čtyři ženy, dělal opravdu něco přiměřeného okolnostem. Nikdo nebude předstírat, že čtyři ženy jsou jako čtyři větry něco, co patří k přírodnímu řádu; nikdo nebude tvrdit, že čtyřka byla od věků napsána ve hvězdách na nebesích. Ale také nebude nikdo tvrdit, že čtyřka je nepochopitelným ideálem; že není v lidské moci počítat do čtyř nebo spočítat své ženy a přesvědčit se, jsou-li čtyři. Je to praktický kompromis, který má ráz určité společnosti. Kdyby se Mohamed narodil v Actonu v devatenáctém století, můžeme oprávněně pochybovat, že by okamžitě naplnil ono předměstí harémy, z nichž každý by obsahoval čtyři ženy. Protože se narodil v Arabii v šestém století, navrhl ve svém manželském zřízení podmínky z Arabie v šestém století. Ale Kristus ve svých názorech na manželství nenavrhuje ani v nejmenším podmínek Palestiny v prvním století. Nenavrhuje vůbec nic, mimo svátostný názor na manželství, jak se vyvinul mnohem později vlivem katolické církve. Bylo to stejně nemožné pro lidi tenkrát jako pro lidi dnes. Bylo to mnohem trapnější tehdejší lidem než dnešním. Židé, Římané a Řekové nevěřili oné mystické myšlence, ba ani ji dosti nechápali, že se muž a žena stali jedinou svátostnou bytostí. Můžeme to považovat za neuvěřitelný nebo nemožný ideál; nemůžeme to však pokládat za neuvěřitelnější nebo nemožnější, než by to pokládali oni. Jinými slovy, ať je pravda cokoliv jiného, není pravda, že se ten rozpor časem změnil. Ať je pravda cokoliv jiného, není jistě pravda, že myšlenky Ježíše Nazaretského byly přiměřeny jeho době, že se však již nehodí pro naši dobu. Jak se právě hodily pro jeho dobu, bude snad naznačeno na konci této historie.

Tutéž pravdu lze konstatovati jiným způsobem, žetotíž, považujeme-li onu historii za pouze lidskou a historickou, je neobyčejné, jak málo věcí v zaznamenaných slovech Kristových pojí jej vůbec k jeho vlastní době. Nemám na mysli dobových podrobností, o nichž i člověk té které doby ví, že jsou pomíjející. Míním základní skutečnosti, jež i moudrý muž pokládá často za věčné. Aristoteles na příklad byl snad nejmoudřejší muž s nejšířším rozhledem, který kdy žil. Opíral se zcela o základní pravdy, jež byly všeobecně uznány za rozumné a pevné a přetrvaly všechny sociální a historické změny. A přece žil ve světě, v němž bylo pokládáno za stejně přirozené mítí otroky, jako mítí děti. A proto si dovolil vážně uznati rozdíl mezi otroky a svobodnými lidmi. Kristus žil právě jako Aristoteles ve světě, který pokládal otroctví za prokázané. Neodsuzoval zvlášť otroctví. Zahájil však hnutí, jež mohlo existovati ve světě bez otroctví. Nikdy nepoužil věty, jež by jeho filosofii uváděla v závislost na existenci sociálního řádu, v němž žil. Mluvil jako člověk, který si je vědom toho, že všechno je pomíjející, čítaje v to i věci, jež Aristoteles považoval za věčné. V té době stala se říše římská téměř *orbis terrarum*, což jest jiný výraz pro svět. On však nikdy neuvedl své morálky v závislost na existenci říše římské nebo aspoň na existenci světa. „Nebe a země pominou, ale slova má nepominou.“

Pravdou jest, že tam, kde kritici mluvili o lokálních omezeních Galilejského, šlo vždy o lokální omezení kritiků. Věřil ovšem nepochybně v jisté věci, v něž některá moderní sekta materialistů nevěří. Nebyly to však věci zvlášť příznačné pro jeho dobu. Bylo by bližší pravdě, kdybychom řekli, že jejich popírání je docela příznačné pro naši dobu. Bylo by bližší pravdě, kdybychom jen

řekli, že menšina lidí, jež v ně nevěří, pokládá za příznačnou pro naši dobu jakousi slavnostní sociální důležitost. Věřil na příklad ve zlé duchy nebo v duševní uzdravování lidí tělesně nemocných; ne však proto, že byl Galilejským, narozeným za Augusta. Je nesmyslné, říkáme-li, že někdo něčemu věřil, protože byl Galilejským v době Augustově, když by mohl věřití témuž, kdyby byl býval Egypťanem za Tutenkamina nebo Indem za Džingis Chana. Ale touto otázkou filosofie diabolismu nebo božských zázraků zabývám se jinde. Dostačí, řeknu-li, že materialisté musí dokázat nemožnost zázraků proti svědectví všeho lidstva, ne proti předsudkům venkovanů v severní Palestině za prvých římských císařů. V tomto případě musí dokázat, že se v evangeliích vyskytují ony předsudky oněch venkovanů. A upřímně řečeno, je ku podivu, že se nemohou dostat ani k začátkům důkazu.

Tak tomu jest i v tomto případě se svátostí manželství. Nevěříme snad ve svátost jako snad nevěříme v duchy, je však docela jasno, že Kristus věřil v tuto svátost svým způsobem a nikoli běžným nebo současným způsobem. Nečerpal jistě svých důvodů proti rozvodu z Mojžíšova zákona, ani ze zákona římského, ani ze zvyků palestinského lidu. Jeho tehdejší kritikům jevílo by se přesně totéž, co se jeho kritikům jeví dnes; libovolné a transcendentní dogma nepřicházející odnikud, nehledíme-li k tomu, že přicházelo od něho. Nemám vůbec v úmyslu hájiti nyní ono dogma; důležité jest, že je právě tak snadné hájiti je nyní, jako to bylo tehdy. Je to ideál úplně mimo čas ležící; ne snadný v každém období; nemožný v žádném období. Jinými slovy, řekne-li někdo, že se něco takového mohlo očekávat od člověka pohybujícího se na onom místě v oné době, můžeme docela dobře odpověděti, že se to podobá mnohem více

tajemnému výroku bytostí nadlidské, která se pohybovala mezi lidmi.

Tvrdím tedy, že by člověk čtoucí Nový zákon upřímně a svěže *nenabyl* dojmu, který se nyní často vyjadřuje slovy lidský Kristus. Kristus jen lidský je umělá postava jako člověk jen evoluční. Nad to bylo v téže historii nalezeno příliš mnoho lidských Kristů, právě tak jako bylo v těchže historiích nalezeno příliš mnoho klíčů k bájeslovi. Tři nebo čtyři různé racionalistické směry pracovaly na tomto tematu a našly tři nebo čtyři rovněž rozumové výklady jeho života. První rozumový výklad byl, že Kristus nikdy nežil. A tento dal zase popud ke třem či čtyřem různým výkladům; jako že byl slunečním mytem nebo obilním mytem nebo jakýmkoli jiným mytem, který je zároveň monomanií. Pak ustoupila myšlenka, že byl božskou bytostí, jež neexistovala, myšlenka, že byl lidskou bytostí, jež existovala. Za mého mládí bylo v modě říkati, že byl jen mravním učitelem jako Essenes, který zřejmě pověděl sotva co jiného, než co již řekl Hillel nebo sto jiných židů; jako třeba, že mile působí, jsme-li vlídní a že přispívá k očišťování, jsme-li čisti. Pak kdosi řekl, že byl šílenec s utkvělou mesianskou myšlenkou. Pak řekli jiní, že byl opravdu originálním učitelem, protože se nestaral o nic jiného než o socialismus nebo (jak říkali zase jiní) o nic jiného než o pacifismus. Pak se objevily slavnější vědecké charaktery, jež říkaly, že by o Ježíšovi nebylo vůbec slyšet, kdyby nebylo jeho proroctví o konci světa. Byl důležitý jen jako millennarius jako dr. Cumming; a způsobil místní paniku tím, že oznámil přesné datum posledního soudu. Mezi jinými variantami na totéž téma byla teorie, že byl duchovním uzdravovačem a nic více; názor obsažený v křesťanském scientismu, který opravdu vykládal

křesťanství bez ukřižování, aby vysvětlil uzdravení matky Petrovy ženy nebo dcery setníkovy. Je tu jiná teorie, jež se soustředí jen na činnost zaklínací, již srovnává se současnou pověrou o posedlých; jako by se byl Kristus, jako nějaký mladý jáhen přijímající své první vysvěcení, dostal až k vymítačství a ani o krok dále. Nuže, každé z těchto vysvětlení zdá se mi ku podivu nedostatečné; ale dohromady naznačují poněkud právě ono tajemství, jehož nepostřehují. Kristus byl jistě nejen tajemný, ale i mnohostranný, lze-li z něho vytesati tolik menších Kristů. Spokojili se s ním křesťanský socialista jako s duchovním uzdravovačem a křesťanský socialista jako se sociálním reformátorem a to do té míry, že od něho nečekají nic jiného, zdá se opravdu, že snad jeho působnost byla trochu rozsáhlejší než by se dalo čekat, že by očekávali. A zdá se opravdu, že je asi více, než se domnívají, v těchto či oněch tajemných přívlastcích o vymítání ďáblů nebo prorokování posledního soudu.

A hlavně, nenarazil by takový nový čtenář Nového zákona na něco, co by ho překvapilo mnohem více, než to překvapuje nás? Pokusil jsem se tu nejednou o skoro nemožný úkol obrátit čas a historickou metodu a v duchu hledět do předu po faktech místo do zadu vzpomínkami. Tak jsem si představil obludu, již by se onen člověk mohl na po první zdání lidem jen přirozeným kol něho. Byli bychom zle překvapeni, kdybychom si opravdu uvědomili, kým byl Kristus nazýván po první. Co bychom cítili při prvním zašeptání jisté nápovědi o jistém člověku? Jistě není naší věcí kárati někoho, kdy by pokládal ono první děsivé zašeptání jen za bezbožné a nezdravé. Naopak klopytnutí o onen balvan pohoršení je první krok. Silná, otevřená nevíra je mnohem loyálnější daní oné pravdě než modernistická metafysika, jež by z ní udělala

jen otázku stupně. Bylo by lépe, kdybychom roztrhli svá roucha a velkým hlasem odsoudili jeho rouhání jako Kaifáš při soudu, nebo se zmocnili toho muže jako šílence posedlého ďábly jako příbuzní a dav, než abychom hloupě debatovali o jemných odstínech panteismu tváří v tvář tak katastrofální náročnosti. Je více moudrosti, jež je tožná s překvapením, u každého prostého člověka, plného citové prostoty, který by čekal, že tráva uvadne a ptáci spadnou mrtvi ze vzduchu, když potulný tesařský učeň řekne klidně a skoro bezstarostně jako někdo, kdo hledí dozadu přes rameno: „Dříve než byl Abraham, já jsem“.

NEJPODIVNĚJŠÍ HISTORIE NA SVĚTĚ

V poslední kapitole jsem úmyslně zdůraznil dnes, jak se zdá, zanedbávanou stránku příběhů Nového zákona, ale nikdo nebude se snad domnívat, že tím má být ubráno důležitosti stránce, jež lze pravdivě nazvat lidskou. Že Kristus byl a jest nejmilosrdnějším soudcem a nejcitlivějším přítelem, je skutečnost značně důležitější v soukromém našem životě než v jakýchkoli historických úvahách. Avšak účelem této knihy jest ukázat, že při laciných generalisacích uklouzlo něco jedinečného; a proto je záhodno klásti důraz na to, že nejvšeobecnější bylo také nejoriginálnější. Můžeme na příklad vzítí tema, jež je opravdu sympatické moderním názořům, tak jako nejsou asketické sklony, o nichž jsem se nedávno zmínil. Vychvalování dětství je něco, čemu opravdu rozumíme; tehdy však se tomu nikterak nerozumělo v tom smysle. Kdybychom potřebovali příklad originality evangelia, mohli bychom sotva zvoliti silnější nebo úžasnější. Skoro po dvou tisících letech shledáváme, že jsme dospěli k téže náladě, jež cítí opravdu mystický půvab dítěte. Vyjadřujeme to v romancích a stesku po dětství jako jsou *Petr Pan* nebo *Dětská zahrada peršů*. A o slovech Kristových můžeme říci společně s tak zlým nepřítelem křesťanství, jako byl Swinburne: -

„No sign that ever was given
To faithful or faithless eyes
Showed ever beyond clouds riven
So clear a paradise.

Earth's creds may be seventy times seven
And blood have defiled each creed,

But if such be the kingdom of heaven
It must be heaven indeed.*

Onen ráj nebyl však jasný, dokud jej křesťanství postupně nevyjasnilo. Pohanský svět sám o sobě by byl nepochopil nic takového jako vážné tvrzení, že dítě je něčím vyšším nebo posvátnějším než dospělý. Zdálo by se to, jako by někdo tvrdil, že pulec je něco vyššího nebo posvátnějšího než žába. Duchu jen rozumovému by to znělo jako tvrzení, že poupě musí být krásnější než květina nebo že nezralé jablko musí být lepší než zralé. Jinými slovy, tento moderní cit je citem zcela mystickým. Je právě tak mystický jako kult panenství; je to vskutku kult panenství. Ale pohanský starověk blížil se mnohem více myšlence posvátnosti panny než posvátnosti dítěte. Z mnoha důvodů dospěli jsme dnes k uctívání dětí; snad částečně proto, že dětem závidíme, že dělají dosud, co dělávali lidé; jako že si hrají a těší se z pohádek. Nad to však je mnoho skutečné a jemné psychologie v našem oceňování dětství; ale chceme-li z toho dělati moderní objev, musíme opět připustiti, že to objevil Kristus před dvěma tisíci lety. Ve světě, který ho obklopoval, nebylo jistě nic, co by mu pomohlo k tomuto objevu. Zde byl Kristus jistě lidský; ale lidštější než mohla býti tehdy lidská bytost. Petr Pan nepatří světu Panovu, ale světu Petrovu.

Také co se týká pouhého literárního slohu, pokládáme-li se za dostatečně nezávislé, abychom na

* I nevěfících zraku
byl zjeven již tak mnohý
však sotva kdy z prorvy
tak jasně zářil ráj.

Kred různých na sta na
světě jest,
jích krvavé stopy na každém
místě;
však je-li jejich království
nebes,
pak je to nebe jistě.

něj mohli hleděti v náležitém osvětlení, je tu zvláštní vlastnost, k níž, jak se zdá, žádný kritik nezaujal stanoviska. Působil mezi jiným zvláštní dojem jako by kupil věž na věž pomocí *a fortiori*, buduje stupňovitou pagodu jako sedmero nebes. Není snad v celé literatuře nic tak dokonalého jako použití těchto tří stupňů v podobenství o polním kvítí, při němž po prvé jako by bral do ruky květinu a mluvil o její prostotě, ba i bezmocnosti; pak ji náhle přenáší ohnivými barvami do paláců a zahrad proslavených v národní legendě; a pak ji třetím obratem smršťuje v nic ještě jednou s posunkem jako by ji zahazoval: „... a jestliže Bůh tak odívá trávu, jež dnes jest a zítra bude vržena do pece, oč více...“. Je to jako vystavění věže babylonské pomocí bílé magie v jediném okamžiku a pohybem ruky; věže vztyčené náhle k nebesům, na jejímž vrcholu lze v dálce zahlédnouti postavu muže, vyšší než bychom pokládali za možné; zdviženou trojí nekonečností nad všechny ostatní věci na hvězdném žebříku jasné logiky a hbité obrazotvornosti. Už v literárním smysle bylo by to mistrovské dílo, vynikající nad většinu ostatních děl v knihovnách; zdá se však, že to bylo vysloveno jen bezděčně, snad při tom, když kdosi utrhl květinu. Ale také jen v literárním smysle obsahuje toto užívání komparativu v několika stupních, jak se mi zdá, náповěď něčeho mnohem vyššího než prostého učení o pastýřské nebo venkovské morálce. Nic nesvědčí vskutku o jemném a opravdu povýšeném duchu tolik, jako toto mohutné srovnání nižší věci s vyšší a oné vyšší s ještě vyšší; toto mohutné myšlení ve třech rovinách zároveň. K ničemu není třeba nejvzácnější moudrosti tolik, jako bychom postřehli, dejme tomu, že občan je něco vyššího než otrok, a že přece duše je nekonečně vyšší než občan nebo obec. Není to nikterak

schopnost, již by se mohli chlubití oni zjednodušovači evangelia; ti, kteří kladou důraz na prostou mravnost, jak říkají oni, a na sentimentální mravnost, jak ji jmenují druzí. Tím se nikterak netají ti, jimž dostačí, že říkají každému, aby usiloval o mír. Proti tomu lze uvéstí velmi pádný příklad zjevné nedůslednosti mezi Kristovým výrokem o míru a o meči. Právě tato mohutnost dovoluje postřehnouti, že je sice dobrý mír lepší než špatná válka, ale také dobrá válka lepší než špatný mír. Tato dalekosáhlá srovnání nejsou nikde tak obecná jako v evangeliích; a pro mě svědčí o čemsi velmi rozsáhlém. Tak se tyčí osamělá a pevná věc s rozměry rozšířenými do hloubky a do výšky nad plochými tvory, žijícími jen na ploše.

Tato vlastnost, již lze nazvatí jen jemnou a vznešenou, něčím, co je schopno hlubokého názoru ba i dvojího významu, není tu uváděna jen jako protějšek k obvyklému přepínání přívětivosti a laskavého idealismu. Je třeba uvéstí ji také v souvislosti se strašlivější pravdou, již se dotknu na konci poslední kapitoly. Neboť to je úplně poslední charakteristický znak, který obyčejně souvisí s pouhým velikášstvím; zvlášť s takovým příkrým a vratkým velikášstvím, jaké by mohlo býti obsaženo v onom požadavku. Tato vlastnost, již lze nazvatí jen rozumovou schopností, není ovšem důkazem božství. Je však důkazem patrné nechuti k vulgárním a velikášským nárokům na božství. Člověk toho druhu, kdyby byl jenom člověkem, musel by býti jedním z posledních, aby se opájel onou představou vzatou z ničeho, již se vyznačují sebeklamu podléhající lidé citliví v náboženství. Nevyhneme se tomu ani, popíráme-li, že si Kristus činil tyto nároky. O žádném takovém člověku, o žádném jiném proroku nebo filosofu stejné du-

ševní úrovně nebylo by možno se domýšletí, že to dělal. I kdyby církev chápala mylně jeho názory, bylo by přece pravda, že žádná historická tradice mimo církev neudělala nikdy takové chyby. Mohamedáni nechápali mylně Mohameda a nedomnívali se, že byl Alahem. Židé nevykládali špatně Mojžíše a neztotožňovali ho s Jehovou. Proč byl právě jen tento nárok upřílišněn, nebyli-li ani učiněn? I kdyby křesťanství bylo obrovským všeobecným omylem, je přece omylem tak osamoceným jako vtělení.

Účelem těchto stránek je zjistiti nesprávnost jistých neurčitých a vulgárních předpokladů; zde máme jeden z nejnesprávnějších. Všude je rozšířen názor, že všechna náboženství jsou si rovna, protože všichni zakladatelé náboženství byli odpůrci; že všichni bojují o tutéž hvězdnou korunu. Jest to docela nesprávné. Nárok na tuto korunu nebo něco podobného jako ona koruna je opravdu něco tak vzácného, že je jedinečný. Mohamed si ho nečinil stejně jako Micah nebo Malachiáš. Konfucius si ho nečinil zrovna jako Plato nebo Markus Aurelius. Budha neřekl nikdy, že je Brahmou. Zoroaster se neprohlašoval za Ormuzda ani za Arimana. Pravdou jest, že při obyčejném běhu událostí je tomu právě tak, jak nám to praví zdravý rozum a jistě i křesťanská filosofie. Je tomu zrovna naopak. Normálně vzato, čím větší je člověk, tím méně je schopen činiti největší nároky. Nehledě na jedinečný případ, o němž uvažujeme, jediný člověk, který si činí takové nároky, jest velmi malý člověk; tajnůstkářský nebo v sebe soustředěný monomaniak. Nikdo si nemůže představití, že by se Aristoteles prohlašoval za otce bohů a lidí, sestoupivšího s nebe, ačkoliv si dovedeme představití nějakého pomateného římského císaře jako Caligulu, žádajícího to pro něho nebo spíše pro

sebe. Nikdo si nedovede představití, že by Shakespeare mluvil, jako by se pokládal doslovně za božského, ačkoliv si dovedeme představití, že to nějaký potrhlý americký mrzout našel jako kryptogram v Shakespearových dílech či spíše ve svých vlastních dílech. Je možno naléztí tu a tam lidské bytosti, jež si činí tento nejvyšší nadlidský nárok. Je možno naléztí je v blázincích, v celách s vyčpávanými stěnami; snad i ve svěřacích kazajkách. Co však je mnohem důležitější než jejich pouze materialistický osud v naší velmi materialistické společnosti s velmi primitivními a nehoráznými zákony o onom šílenství, jež, jak víme, souvisí s tímto typem nebo směřuje k němu, je chorobný a rozměrů nedbající typ; omezený, avšak nafouklý a neduživý až k nestvůrnosti. Lze jej naléztí nikoli mezi proroky, mudrci a zakladateli náboženství, ale jen mezi nízkou společností šilenců. Ale právě zde se důkaz stává zajímavým; protože dokazuje příliš mnoho. Neboť nikdo se nedomnívá, že Kristus Nazaretský byl člověkem toho druhu. Žádný moderní kritik, který má všech pět pohromadě, nemyslí, že kazatel Kázání na hoře byl strašným ztřeštěným idiotem, který se drápe po stěnách cely na hvězdy. Žádný ateista ani rouhač nevěří, že autor podobenství o Marnotratném synovi byl stvůrou s jedinou utkvělou šílenou myšlenkou jako kyklopové s jedním okem. V každé přijatelné historické kritice musí býti stavěn výše ve stupnici lidských tvorů. Podle vší analogie musíme jej však opravdu stavěti na nejvyšší místo vůbec.

Vskutku, ti, kteří na to dovedou opravdu hleděti docela střízlivě a nezávisle (jako to hypoteticky činím já), mají zde nejzajímavější lidský problém. Je tak vysoce zajímavý, považujeme-li jej za lidský problém, že je docela nesobecké, abych tak řekl, že si přejí, aby někdo změnil onen spletený lidský

problém v něco jako srozumitelný lidský portrét. Byl-li Kristus prostě lidskou osobností, byl opravdu vysoce složitou a vzájemně si odporující lidskou osobností. Neboť spojoval v sobě právě obě věci, jež tvoří obě krajnosti lidské variace. Byl zrovna tím, čím člověk s utkvělou maníí nikdy nebývá: byl moudrý; byl dobrý soudce. Co říkal, bylo vždy neočekávané, bylo to však vždy nečekaně velkomyslné a často nečekaně umírněné. Vezměme na příklad pointu podobenství o koukolu a pšenici. Má vlastnost, že spojuje zdravý rozum a jemnocit. Nemá jednoduchosti šilencovy. Nemá ani jednoduchosti fanatikovy. Mohlo by býti vysloveno filosofem sto let starým na konci století utopií. Nic by nemohlo ukazovati méně na stav egomaniaka s jediným citlivým místem na mozku, než tato schopnost viděti za vším a všude zřejmé věci. Nevidím opravdu, jak by mohly tyto dva charaktery býti přesvědčivě spojeny leda oním překvapujícím způsobem, jímž je spojuje kredo. Neboť pokud nedospějeme k plnému uznání skutečnosti jako skutečnosti, třeba zázračné, všechno pouhé přibližování k ní nás od ní ve skutečnosti stále jen vzdaluje. Božství je dosti velké, aby bylo božské; je dosti veliké, aby se mohlo nazvati božským. Čím více však lidství vzrůstá, tím méně je schopné něčeho takového. Bůh jest Bůh, jak říkají moslemi; velký člověk však ví, že není Bohem, a čím je větší, tím lépe to ví. Je to paradox; všecko, co se jen přibližuje k onomu bodu, se od něho jen vzdaluje. Sokrates, nejmoudřejší člověk, ví, že neví nic. Šílenec si může mysliti, že je vševědoucí a hlupák může mluvit, jako by byl vševědoucí. Kristus je však v jiném smyslu vševědoucí, jestliže nejen ví, ale také ví, že ví.

I s čistě lidské a sympatické stránky zdá se mi tudíž, že se Ježíš Nového zákona vyznačuje v mnoha

směrech čímsi nadlidským, to jest, čímsi lidským a více než lidským. Ještě jiná vlastnost, vyskytující se v celém jeho učení, je však, jak se mi zdá, zanedbávána ve většině moderních rozprav, jež se týkají tohoto učení; neustále se naznačuje, že nepřišel ve skutečnosti proto, aby učil. Je-li tu za-
znamenán případ, který na mě osobně působí jako vznešeně a slavně lidský, je to případ, při němž dal víno pro svatební hostinu. To je opravdu lidské ve smyslu, v němž sotva může být považována za lidskou celá ona spousta domýšlivců, kteří vy-
padají jako lidské bytosti. Všechny vynikající osoby jsou tím zastíněny. Je v tom tolik lidskosti jako v Herrickovi a tolik demokratičnosti jako v Dic-
kensovi. Ale i v onom příběhu projevuje se něco jiného, co má onen znak věci ne úplně vysvětle-
ných; a to způsobem pro nás velmi závažným. Mám na mysli prvotní váhání, ne z nějakého dů-
vodu týkajícího se rázu zázraku, ale z důvodu týkajícího se vhodnosti činění zázraků vůbec, aspoň v onom stadiu; „můj čas ještě nepřišel.“ Co to znamenalo? Znamenalo to jistě aspoň celkový plán nebo záměr v mysli, k němuž se jisté věci hodily nebo nehodily. A vynecháme-li onen osamělý stra-
tegický plán, vypustíme nejen pointu celého pří-
běhu, ale i příběh sám.

Často slýcháme o Ježíši Nazaretském jako o po-
tulném učiteli; v onom názoru je podstatná pravda
potud, pokud zdůrazňuje jeho stanovisko vůči roz-
mařilosti a zvyklostem, jež by nejvážnější lidé posud
považovali za stanovisko tulákovy. Je vysloveno
v jeho vlastním velkém výroku o liščích doupatech
a ptačích hnízdech a jako u mnohého z jeho velkých
výroků necítí se dosti jeho mohutnost, protože se
nedoceňuje onen velký paradox, jímž mluvil o vlastní
lidskosti jako kolektivní a vzorně lidské, nazýváje
se prostě synem člověka; to jest, nazýváje se vskutku

prostě člověkem. Slušelo se, aby nový člověk nebo druhý Adam opakoval tak zvučným hlasem a s tak poutavým gestem velkou skutečnost, jež byla první v historii: že se člověk liší od zvířat vším, i nedostatky, že je v jistém směru méně normální, ba i méně přirozený; cizinec na zemi. Je dobře mluvit o jeho potulkách v tomto smysle, a ve smysle, že sdílel bědný život s nejopuštěnějšími a nejubožejšími z ubohých. Je jistě dobré, připomeneme-li si, že by byl docela jistě pronásledován policií a skoro jistě zatčen, protože neměl zjevných prostředků k životu. Neboť naše zákony mají humor a rozmary, o nichž se nesnilo Neronovi ani Herodovi, trestají vskutku lidi bez přístřeší proto, že nespí doma.

V jiném smyslu však slovo „potulný“, jímž se jeho život označuje, svádí trochu na scestí. Ve skutečnosti lze mnoho pohanských mudrců a nemálo pohanských sofistů opravdu nazvat potulnými učiteli. U některých z nich nejsou jejich rozhárané poměry docela bez paralely s jejich rozháranými výroky: O Apollóniovi z Tyany, který byl v několika moderních kultech vydáván za jakéhosi ideálního filosofa, se praví, že se dostal až ke Gangesu a do Etiopie, při čemž stále více méně mluvil. Byl opravdu filosofický směr zvaný peripatetický; a většina i velkých filosofů vyvolává u nás neurčitý dojem, že měli velmi málo práce vyjma chození a mluvení. Velké rozmluvy, jež nám osvětlují velké duchy jako Sokrata, Budhu, ba i Konfucia zdají se často částmi nikdy se nekončícího picknicku; a zvláště se zdá, což je důležité, že nemají začátku ani konce. Sokratovy hovory byly ovšem přerušeny jeho popravou. Celá otázka a celá zásluha Sokratova stanoviska je však v tom, že smrt byla jen přerušením a příhodou. Ztrácíme s myslí skutečný mravní význam velkého filosofa, pouštíme-li se zřetele onu okolnost, že zírá na kata

s nevinným překvapením a skoro s nevinnou mrzutostí, že nalézá někoho tak nerozumného, že mu nepřeje trochu rozhovoru pro osvětlení pravdy. Hledá pravdu a nikoli smrt. Smrt je jen kamenem na cestě, o nějž může klopýtnouti. Jeho úkolem v životě je toulati se po cestách světa a mluvit stále o pravdě. Na druhé straně Budha upoutal pozornost jediným gestem; bylo to gesto odřikání a tudíž v jistém smyslu popírání. Ale jedinou dramatickou negací přešel do světa negace, který nebyl dramatický; o němž by on sám první tvrdil, že není dramatický. Také zde nechápeme zvláštního mravního významu velkého mystika, nevidíme-li toho rozlišování; že celý vtip byl v tom, že se obíral dramatem, jež se skládá z touhy a zápasu a obyčejně z porážky a zklamání. Dobývá si vnitřního míru a žije, aby naučil jiné, jak ho dobývat. Odtud je jeho život životem ideálního filosofa; jistě mnohem opravdověji ideálního než byl Apollonius z Tyany; ale přece filosofa v tom smyslu, že není jeho věcí dělati něco, ale spíše vysvětlovati všecko; v jeho případě mohli bychom skoro říci mírně a potichu připravovati všecko k výbuchu. Neboť poselství jsou v základě různá. Kristus řekl: „Hleďte nejprve království a toto všecko vám bude přidáno“. Budha řekl: „Hleďte nejprve království a pak nebudete potřebovati žádné z těchto věcí“.

Nuže v poměru k těmto poutníkům přeletěl život Ježíšův jako blesk. Byl nade vše dramatický; a nade vše záležel v konání toho, co mělo býti vykonáno. To by jistě nebylo bývalo vykonáno, kdyby byl Kristus chodil po světě a nedělal nic jiného, než říkal pravdu. A ani onen vnější pohyb nesmí býti prohlašován za putování, to jest, zapomínání na to, že to je cesta. Zde to bylo spíše naplněním bájí než filosofií; je to cesta, jež má cíl

a předmět, jako když se Jason vypravil za zlatým rounem nebo Herkules za zlatými jablky Hesperidek. Zlato, jež hledal, byla smrt. První, nač se chystal, byla smrt. Chystal se i na jiné věci stejně určité a objektivní; mohli bychom skoro říci stejně vnější a hmotné. Ale od začátku až do konce je nejurčitější skutečnost, že se chystá zemřít. Žádné dvě věci by nemohly býti rozdílnější než smrt Sokratova a smrt Kristova. Cítíme, že smrt Sokratova byla, aspoň s hlediska jeho přátel, zmatkem a přehmatem spravedlnosti, zasahující neblaze do proudu vlídné a jasné, řekl bych málem lehké filosofie. Cítíme, že Smrt byla nevěstou Kristovou jako byla Chudoba nevěstou sv. Františka. Cítíme, že jeho život byl jakousi milostnou záležitostí se smrtí, románem o pouti za poslední oběti. Od okamžiku, kdy vyšla hvězda jako raketa v den jeho narození až do okamžiku, kdy zhaslo slunce jako pohřební pochodeň, letí celá ta historie na perutích s rychlostí a spádem dramatu, končícího jednáním, jehož nelze slovy vyjádřit.

Je tudíž historie Kristova historií cesty skoro na způsob vojenského tažení; jistě na způsob výpravy hrdinovy za rekovným činem nebo za svou zkázou. Je to historie, jež začíná v ráji galilejském, v pastýřské a klidné zemi, v níž opravdu upomíná cosi na Eden a postupně stoupá krajinou až do hor, jež jsou bližší hrozivým mrakům a hvězdám, jako k nějaké hoře Očistce. Lze ho potkati, jak bloudí po zvláštních místech nebo se zastavuje na cestě, aby rozmlouval nebo se přel; ale jeho tvář je obrácena k horskému městu. To je smysl onoho velkého vyvrcholení, když překročil horský hřeben a stanul v záhybu cesty a náhle hlasitě zaplakal, hořekuje nad Jerusalemem. Jakýsi lehký nádech onoho nářku je v každé vlastenecké básni; neboť není-li ho tam, páchne vlaste-

nectví vulgárností. To je smysl rozčilující a úžasné příhody u bran chrámových, při níž byly stoly smeteny se schodů jako staré haraburdí a bohatí kupci vyhnáni tělesnými ranami; příhoda, jež jistě uvádí v rozpaky pacifisty aspoň tak jako paradox o neodporování zlému militaristy. Přirovnal jsem tuto výpravu k cestě Jasonově, nesmíme však nikdy zapomenouti, že v hlubším smysle lze ji přirovnati spíše k cestě Odyseově. Byl to nejen román o cestě, ale i román o návratu; a o konci usurpace. Žádný zdravý hoch čtoucí ten příběh nehledí na útěk itackých uchazečů jinak než na šťastné zakončení. Bezpochyby však jsou lidé, kteří pohlížíjí na útěk židovských kupců a penězoměnců s oním rafinovaným odporem, který se jich vždycky zmocňuje, mají-li hleděti na násilí a zvláště na násilí na dobré věci. Zde však je nejdůležitější, že všechny tyto příhody jsou určeny k tomu, aby připravovaly krisi. Jinými slovy, tyto příhody nejsou náhodné. Když byl ideální filosof Apollonius přiveden před soudnou stolicí Domitianovu a zázračně zmizel, byl to zázrak úplně náhodný. Byl by se mohl přihoditi v každé době za potulného života Tyanského; ovšem myslím, že je pochybný, jak co do data, tak i látky. Ideální filosof jen zmizel a začal zase svou ideální existenci na neurčitou dobu někde jinde. Pro kontrast je snad příznačné, že se o Apolloniovi soudilo, že se dožil skoro zázračně vysokého věku. Ježíš Nazaretský byl méně opatrný ve svých zázracích. Když byl Ježíš přiveden před soudnou stolicí pontského Piláta, nezmizel. V tom byla krise a cíl; to byla hodina a moc temnot. Byl to nejvyšší nadpřirozený čin celého jeho zázračného života, že nezmizel.

Každý pokus o rozšíření této historie ji zmenšil. O ten úkol se pokusili mnozí opravdu geniální a výmluvní mužové stejně jako příliš mnozí pouzí

sentimentalisté a sebevědomí mluvkové. Příběh ten byl znovu vyprávěn s velkomyslným patosem elegantními skeptiky a s výmluvným nadšením chvástavými domýšlivci. Nebude zde znovu vyprávěn. Drtivá síla prostých slov evangelických příběhů je jako síla mlýnských kamenů; a ti, kdo je dovedou čísti dost prostě, budou mít pocit, jako by se na ně skály valily. Kritika jsou jen slova o slovech; a k čemu jsou slova o takových slovech? K čemu je slovní malba tmavé zahrady naplnivší se náhle světlem pochodní a zuřivými tvářemi? „Přišli jste s meči a holemi jako pro lupiče? Celý den jsem seděl ve vašem chrámu uče a nejali jste mne“. Lze něco připojit k mohutné a soustředěné zdrželivosti oné ironie, zvednuté jako velká vlna k obloze a odmítající klesnouti? „Dcery jerusalemské, neplačte nade mnou, ale plačte nad sebou a nad svými syny“. Jako se velekněz tázal, nač je třeba ještě svědectví, mohli bychom se my dobře otázati, nač je třeba ještě slov. Petr jej v úděsu zapřel: „a hned na to kohout zakokrhal; a Ježíš pohlédl na Petra a Petr vyšel a plakal hořce.“ Má někdo ještě nějakou poznámku? Zrovna vedle vraha modlil se za celé vraždící lidské pokolení řka: „Nevědí, co činí“; lze tu říci něco, leda snad, že víme právě tak málo, co říkáme? Je potřeba opakovati a rozprávěti historii o tom, jak se tragedie vlekla nahoru po Via Dolorosa a jak jej zařadili na zdařbůh se dvěma lotry do jednoho z oddílů určených k popravě; a jak ve vši té hrůze a vyjící pustotě opuštěnosti jediný hlas promluvil s úctou, úžas budící hlas s místa, kde by ho jistě nikdo nehledal, se šibenice zločincovy; a on řekl onomu bezejmennému lotrovi: „Ještě dnes budeš se mnou v ráji.“ Je třeba připojit k tomu něco jiného než tečku? Nebo má snad někdo připravenu vhodnou odpověď k onomu

gestu na rozloučenou se vším tělesným, jež stvořilo pro jeho Matku nového Syna?

Je v mých silách a zde také v mém úmyslu ukázati, že byly v onom výjevu symbolicky slinuty všechny lidské síly, jež byly zběžně načrtnuty v této historii. Jako byli králové, filosofové a lidový živel symbolicky přítomni při jeho narození, tak byli praktičtější účastni při jeho smrti; a s tím se ocitáme tváří v tvář hlavní skutečnosti, již si je nutno uvědomiti. Všechny velké skupiny, jež stály kolem kříže, vyjadřují tak či onak velkou historickou pravdu té doby; že se svět nemohl zachrániti sám. Člověk nemohl udělati více. Řím, Jerusalem a Atény a všecko ostatní klesaly jako jezero změnivší se v pozvolný vodopád. Zevně byl starý svět ovšem posud na vrcholu síly; a právě v onom okamžiku začíná vždy vnitřní slabost. Ale abychom porozuměli oné slabosti, musíme opakovati, co již tu bylo nejednou řečeno: že to nebyla slabost něčeho původně slabého. Byla to zajisté síla světa, jež se změnila v slabost a moudrost světa, jež se změnila v pošetilost.

V této historii velkého pátku jsou to naopak nejlepší věci na světě, jež jsou v nejhorším svém stadiu. To nám vskutku ukazuje svět v nejhorší podobě. Byli to na příklad kněží pravého mono-teismu a vojáci mezinárodní civilizace. Řím, legenda, založená na pádu Troje a triumfující nad padlým Kartagem, zastupoval heroismus, jímž se pohan přiblížil nejvíce rytířství. Řím chránil domácí bůžky a lidskou mravnost proti lidojedům Afriky a herm-afroditským stvůrám Řecka. Ale ve svitu této události vidíme veliký Řím, císařskou republiku, jak klesá pod svým Lukretiovským osudem. Skepticismus vyhlodal i sebedůvěřivé zdraví dobyvatelů světa. Ten, kdo je určen, aby rozsoudil, co je

spravedlnost, může se jen ptáti: „Co je pravda?“ Tak v onom dramatu, jež rozhodlo o celém osudu starověku, jest jedna z ústředních postav určena k něčemu, co se zdá opakem její pravé role. Řím byl skoro jiným názvem pro odpovědnost. A přece tu stojí navždy jako jakási vratká socha neodpovědnosti. Člověk nemohl udělati více. I praktické se stalo neproveditelným. Stojte mezi pilíři své vlastní soudné stolice, Říman si myl ruce před světem.

I zde byli kněží oné čisté a původní pravdy, jež byla skryta za každým bájeslovím jako obloha za mračny. Byla to nejdůležitější pravda na světě; a ani ta nemohla zachrániti svět. Je snad něco přemáhajícího v čistě osobním teismu. Jako kdyby slunce, měsíc a obloha splynuly, aby utvořily jedinou užaslou tvář. Snad je to pravda příliš strašlivá, není-li sdělena nějakými sprostředkovateli, božskými či lidskými; snad je jen příliš čistá a daleko vzdálená. Ať tomu je jakkoliv, nemohla zachrániti svět; nemohla ani obrátiti svět na víru. Byli filosofové, kteří ji uznávali v její nejvyšší a nejvznešenější podobě, nejen však že nemohli obrátiti na víru svět, ale ani se o to nepokusili. Nebylo možno bojovati proti spleti lidového bájesloví soukromým názorem, právě tak jako by nebylo možno vymýtiti les kapesním nožem. Židovští kněží střežili ji žárlivě v dobrém i špatném smysle. Chovali ji jako ohromné tajemství. Jako uchovávali hrdinové divochů slunce v krabici, chovali Věčného ve svatostánku. Byli hrdí na to, že mohli samotní hleděti na oslňující slunce jediného božstva; a nevěděli, že se jím sami oslepili. Od onoho dne byli jejich zástupci jako slepci za bílého dne, bijíce na pravo i na levo svými holemi a proklínajíce temnotu. Ale příznačným pro jejich velkolepý monoteismus bylo, že aspoň zůstal jako pomník, poslední svého druhu a jaksi nehybný v pohyblivějším světě,

který nemohl uspokojiti. Neboť je jisto, že z ně-
jakého důvodu nemůže uspokojiti. Od onoho dne
nemohl nikdy říci s plnou jistotou, že Bůh jest na
nebesích a že vše je v pořádku na světě; od oka-
mžiku, kdy se rozšířila zpráva, že Bůh opustil ne-
besa, aby na něm zjednal pořádek.

A jak tomu bylo s těmito silami, jež byly dobré
nebo aspoň bývaly dobré, tak tomu bylo se živlem,
který byl snad nejlepší, nebo který Kristus sám,
jak se zdá, pokládal za nejlepší. Chudí, jimž kázal
dobré noviny, prostí lidé, kteří jej s radostí po-
slouchali, luza, jež vytvořila tolik lidových hrdinů
a polobohů ve starém pohanském světě, dávali
také na jevo slabosti, jež rozrušovaly svět. Trpěli
zlem, jež lze často pozorovati u městské chátry,
a zvláště u chátry hlavního města v dobách spo-
lečenského úpadku. Totéž, co působí, že venkovské
obyvatelstvo žije z tradice, působí, že městské
obyvatelstvo žije z pověstí. Právě jako byly jeho
báje při nejlepším iracionální, tak lze jeho záliby
i antipatie změnití snadno neopodstatněným tvrze-
ním, jež je libovolné a přece ne autoritativní. Jakýsi
lupič byl uměle učiněn zajímavou a populární
postavou a vystupoval jako jakýsi kandidát proti
Kristovi. V tom všem poznáváme městské obyvatel-
stvo, jak je známe, s jeho novinářskou panikou.
Ale u tohoto starověkého obyvatelstva vyskyto-
valo se i zlo, příznačnější pro starověký svět. Zmí-
nili jsme se již o tom, jako o zanedbávání individua,
a docela individua hlasujícího o odsouzení a ještě
více individua odsouzeného. Byla to duše úle;
něco pohanského. Volání tohoto ducha ozývalo se
také v oné hodině: „Sluší se, aby jediný člověk
umřel za lidí“. Ale tento starověký duch oddanosti
obci a státu byl také sám o sobě a ve své době
vznešeným duchem. Měl své básníky a své mu-
čedníky; lidí, jež se sluší uctívati na vždy. Chy-

boval, že neviděl jednotlivé lidské duše, schrány všeho mysticismu, chyboval však jen jako chybovalo všecko *ostatní*. Luzařšla společně se saducejskými i s farizeji, s filosofy i mravokárci. Šla společně s císařskými úředníky i s kněžími, se zákonníky i vojáky, aby jediný universální lidský duch došel všeobecného odsouzení, aby byl jediný hluboký, jednomyslný sbor souhlasu a harmonie, když byl Člověk zavržen lidmi.

Byly tu okamžiky opuštěnosti, jichž nikdo nepostihne. Byla tajemství ve vnitřné a neviditelné části onoho dramatu, pro něž není symbolu v řeči; ba ani v žádném odloučení člověka od lidí. Není také snadno žádnými méně silnými a jednoznačnými slovy, než jsou slova holého vyprávění, aspoň naznačiti hrozné povýšení, jež se zvedlo nad pahorkem. Nekonečné výklady nedospěly při tom ke konci, ba ani k začátku. A kdyby byl nějaký zvuk, který by mohl působiti ticho, mohli bychom jistě mlčeti o konci a nejvyšší nouzi; kdy zazněl z oné temnoty výkřik slovy strašlivě zřetelnými a strašlivě nesrozumitelnými, jež člověk nikdy nepochopí za celou věčnost, kterou pro něj vykoupila; a na jediný zničující okamžik otevřela se i v jednotě absolutna propast, pro nás nepochopitelná; a Bůh byl opuštěn Bohem.

Sňali tělo s kříže a jeden z několika bohatých mužů mezi prvními křesťany dostal dovolu pohřbiti je do skalního hrobu ve své zahradě; Římané tam postavili vojenskou stráž, aby nedošlo ke vzpouře nebo k pokusu získati tělo zpět. I v těchto přirozených opatřeních byl přirozený symbolismus. Bylo dobře, že byl hrob zapečetěn se vši tajností starého východního pohřbívání a střežen úřady caesarskými. Neboť v oné druhé jeskyni bylo sebráno a ukryto celé ono veliké a slavné lidství, jež jmenujeme starověkem; a na onom místě bylo

pohřbeno. Byl to konec velmi veliké věci, zvané lidská historie; historie, jež byla pouze lidská. Bájesloví a filosofie tam byly pohřbeny, bohové, hrdinové a mudrci. Podle velkého římského výroku žili. Ale protože mohli jen žít, mohli také jen zemřít; a byli mrtví.

Třetího dne přátelé Kristovi, přišedši za svítání na ono místo, našli hrob prázdný a kámen odvalený. Představovali si různým způsobem nový zázrak; ale i oni si sotva uvědomili, že té noci zemřel svět. To, nač hleděli, byl první den nového stvoření, s novým nebem a novou zemí; a v podobě zahradníka kráčel Bůh zase zahradou, nikoli ve večerním, ale v jitrním chladu.

SVĚDECTVÍ KACÍŘŮ.

Křístus založil církev dvěma velkými básnickými obrazy při posledních slovech k apoštolům, kteří dostali právo založit ji. První byla věta, aby ji založili na Petrovi jako na skále; druhý byl symbol klíčů. O významu prvního není v mém případě ovšem pochyby; netýká se však přímo mé otázky až na dvě podružné okolnosti. A přece jest novým příkladem věci, jež mohla býti plně rozvinuta a vysvětlena teprve později a docela o mnoho později. A jest dále příkladem něčeho, co je i v řeči pravým opakem prostého a samozřejmého, pokud nazývá skalou člověka, který upomínal mnohem spíše na třtinu.

Ale druhý obraz s klíči vyznačuje se přesností, již si sotva kdo přesně všiml. Klíče měly v křesťanském umění a heraldice značný význam; ne každý všiml si však zvláštní vhodnosti této alegorie. Dospěli jsme nyní v historii k období, kdy je nutno pověděti něco o prvním vystoupení a činnosti církve v římské říši; a pro onen krátký popis by nemohlo býti nic dokonalejšího než ona dávná metafora. První křesťan byl opravdu člověk nosící s sebou klíč nebo to, čemu říkal klíč. Celé křesťanské hnutí zakládalo se na nároku na onen klíč. Nebylo jenom neurčitým pokrokovým hnutím, jež by bylo lépe znázorněno obléhacím beranem. Nevleklo s sebou podobné i nepodobné věci, jako moderní sociální hnutí. Jak brzy uvidíme, odmítlo spíše rozhodně něco takového. Tvrdilo rozhodně, že jest jakýsi klíč a že má onen klíč a že žádný jiný klíč mu není podobný; v onom smyslu bylo tak úzké, jak si kdo přeje. Jenom že to byl náhodou klíč, který mohl otevřítí vězení celého světa a vpustiti do něho denní světlo vysvobození.

Kredo se podobalo klíči ve třech směrech, jež

lze shrnouti nejvhodněji pod tímto symbolem. Předně je klíč více než všechno ostatní věci, jež má jistý tvar. Věci, jež závisí úplně na uchování svého tvaru. Křesťanské kredo je nade vše filosofií tvarů a nepřítelem beztvárnosti. Tím se liší od vši oné beztvaré nekonečnosti manicheistické nebo budhistické; od ideálu nestvoření všech tvorů. Tím se liší také od analogické neurčitosti pouhého evolutionismu; od myšlenky, že tvorové neustále ztrácejí svůj tvar. Člověk, jemuž by se řeklo, že jeho jediný domovní klíč splynul s milionem jiných v budhistickou jednotu, byl by rozmrzen. Ale člověk, jemuž by se řeklo, že klíč v kapse postupně roste a vyráží výhony a rozvětňuje se v nové útvary, nebyl by potěšen o nic více.

Za druhé je tvar klíče sám o sobě trochu fantastický. Dívoch neznající klíče by byl ve velkých rozpacích, kdyby měl uhodnouti, co to asi jest. A je fantastický, protože je v jistém smysle libovolný. Klíč závisí na abstrakcích; v tom smyslu není klíč věcí, o níž lze diskutovati. Buď se hodí do zámku nebo nikoli. Je zbytečné, aby se lidé o něj hádali nebo aby jej sestrojovali podle čistých zásad geometrie nebo dekorativního umění. Nemá smyslu, aby člověk říkal, že by chtěl raději jednodušší klíč; bylo by mnohem rozumnější, kdyby si pomohl páčidlem. A za třetí, ježto klíč potřebuje nutně vzorku, měl tento klíč vzorek v několika směrech hodně vypracovaný. Ztěžují-li si lidé, že náboženství bylo tak časně komplikováno teologií a podobnými věcmi, zapomínají, že se svět dostal nejen do díry, ale do celého labyrintu děr a koutů. Problém sám byl složitý; netýkal se v obyčejném smysle jenom něčeho tak prostého jako je hřích. Byl také pln tajemství, neprozkoumaných a neproniknutelných léček, neuvědomělých duševních chorob, nebezpečí všeho druhu. Kdyby byla víra

vzdorovala světu jen jalovostmi o míru a prostotě, k nimž by ji někteří mravokárci rádi odsoudili, nebyla by měla ani nejmenšího účinku na onen zhýralý a spletitý blázinec. Popíšeme teď zhruba, co vykonala; stačí zde říci, že se na klíči zdálo bezpochyby mnohé složitým; vskutku, jen jediné na něm bylo jednoduché. Otevřel dvěře.

Jsou v této věci jisté uznané a přijaté výroky, jež lze krátce a vhodně označiti jako lži. Slyšeli jsme všichni, že se říkalo, že křesťanství vyrostlo v barbarském věku. Stejně dobře by se mohlo říci, že scientismus vyrostl v době barbarské. Myslí se snad, že křesťanství bylo příznakem sociálního úpadku, tak jako myslím já, že je scientismus příznakem duševního úpadku. Myslí se snad, že křesťanství je pověrou, která úplně zničila civilizaci, jako myslím já, že scientismus je schopen (bere-li se vážně) zničití libovolný počet civilizací. Ale říkají, že křesťan ze čtvrtého nebo pátého století byl barbarem, žijícím v barbarské době, je zrovna tak jako bychom říkali, že paní Eddyová byla indiánkou. A kdybych si ve své přirozené netrpělivosti vůči paní Eddyové dovolil nazvati ji indiánkou, řekl bych asi lež. Ať již souhlasíme nebo nesouhlasíme s císařskou civilizací římskou ve čtvrtém století, žádný rozumný člověk nemohl by popřítí, že byly obě tím, co obyčejně míníme civilizací. To jest velmi zřejmá skutečnost, ale také velmi důležitá; a musíme ji učiniti základem všeho dalšího líčení konstruktivního křesťanství v minulosti. Ať k svému dobru nebo na svůj neprospěch, bylo křesťanství nejvyšší měrou plodem civilizovaného, ba snad až přecivilizovaného věku. To je první skutečnost, jež nemá nic společného s chválou ani hanou; ovšem jsem tak nešťasten, že se mi nezdá, že bych něco chválil, když to přirovnávám ke scientismu. Je však při nejmenším záhodno

vědět něco o vkusu společnosti, v níž něco odsuzujeme nebo chválíme; a věda, jež spojuje paní Eddyovou s tomahawky nebo Matku Bolestnou s totemy, budiž k našemu všeobecnému dobru vyloučena. Rozhodující skutečnost, týkající se nejen křesťanského náboženství, ale i celé pohanské civilizace, byla v tom, co bylo na těchto stránkách již nejednou opakováno. Středozevní moře bylo jezero, či spíše jakýsi rybník, v němž se slilo množství rozličných kultů a kultur. Ony státy, rozkládající se po okraji jezera, splývaly stále více v jedinou všesvětovou kulturu. Po právní a vojenské stránce byla to římská říše: byla však mnohostranná. Mohla by býti nazvána pověřčivou v tom smyslu, že obsahovala velké množství různých pověr; nikterak však nemůže býti žádná její část zvána barbarskou.

Na této hladině všesvětové kultury zvedly se křesťanské náboženství a katolická církev; a všecko v historii napovídá, že byly pocíťovány jako něco nového a zvláštního. Ti, kteří se pokusili naznačovat, že se vyvinuly z něčeho mnohem mírnějšího nebo obyčejnějšího, shledali, že v tomto případě je velmi nesnadné použití jejich vývojové metody. Naznačují snad, že essejští nebo ebionité nebo něco podobného jsou semenem; ale símě je neviditelné; zdá se, že strom vyrostl velmi rychle; a strom jest něčím docela různým. Je to jistě vánoční strom v tom smyslu, že zachovává přívětivost a mravní krásu betlémského příběhu; byl však stejně obřadný jako sedmiramenný svícen, a svíčky, jež na něm byly, byly značně více než asi dovozovala první modlitební kniha Eduarda šestého. Byla by zajisté na místě otázka, proč by někdo, kdo přijímá betlémskou tradici, měl něco namítati proti zlaté nebo zlacené ozdobě, když přece mudrcové sami přinesli zlato, proč by měl zavrhovati kadidlo v kostele,

když přece bylo přineseno i do chlěva. Tyto spory se mne však zde netýkají. Zabývám se jen historickou skutečností, kterou historikové čím dál více připouštějí, že se tato věc stala velmi záhy civilizací starověku patrnou a že se církev jevila již jako církev, se vším, co je v pojmu církve zahrnuto a s mnohým, co je v církvi nenáviděno. Rozebereme ihned, pokud se podobala jiným obřadným kouzelným nebo asketickým mysteriím své doby. Nebyla jistě něčím jako pouhé mravní a idealistické hnutí v naší době. Měla svou doktrinu; měla disciplínu; měla svátosti; měla stupně zasvěcenosti; připouštěla a vylučovala členy; dotvrzovala jistá dogmata svou autoritou a zavrhovala jiná klatbami. Byla-li to všechno znamení antikristova, následovalo panství antikristovo velmi rychle po Kristovi.

Ti, kteří tvrdí, že křesťanství nebylo církví, ale mravním hnutím idealistů, byli nuceni odsunouti dobu jeho přeměny nebo zmizení dále a dále do zadu. Jistý biskup římský dovolává se v dopise své autority přímo za života sv. Jana Evangelisty; udává se to za prvý útok na papeže. Jistý přítel apoštolů píše o nich jako o mužích, jež znal a říká, že mu vštípili nauku o svátosti; a pan Wells může jen zabručeti, že reakce vůči barbarským krvavým obřadům se asi udála trochu dříve, než by se kdo nadál. Doba sepsání čtvrtého evangelia, jež byla v jedné době určována stále později, posunuje se nyní čím dál více do zadu, až tu konečně stojí kritici zaražení před vtírající se hroznou možností, že to snad bude opravdu nějak tak, jak se tvrdí. Poslední hranice časného data pro zánik pravého křesťanství byla patrně nalezena nedávno německým profesorem, jehož autority se dovolává Dean Inge. Tento učenec praví, že svatodušní svátky byly příležitostí pro založení kněžské, dogmatické a despotické církve, naprosto cizí prostým ideálům Ježíše Na-

zaretského. To lze nazvat v populárním i vědeckém smyslu vrcholem. Co si myslí o lidech takoví profesoři? Někteří říkají, že první křesťané byli paci-
fisty; nevěřím tomu ani na okamžik; jsem však docela ochoten přijmouti to srovnání ve prospěch otázky. Tolstoj nebo některý velký kazatel míru byl zastřelen jako buřič, proto že brojil proti odvo-
dům; a asi za měsíc na to sešli se jeho stoupenci, aby na něj vzpomínali. Nikdy neměli jiného dů-
vodu ke společným schůzkám, vyjma společnou vzpomínku; jsou lidmi různých druhů a nic je navzájem nespojuje vyjma největší událost v jejich životě, již byla tato tragédie učitele všeobecného míru. Opakují stále jeho slova, přemítají o jeho problémech, snaží se napodobiti jeho jednání. Pa-
cifisté se sejdou o svých svatodušních svátcích a jsou náhle zachvácení blouznivým nadšením a di-
vokým vírem inspirace, při čemž se rozhodnou pro zavedení všeobecných odvodů, pro zvýšení námořního rozpočtu, žádají, aby byl každý ozbrojen až po zuby a aby se všechny hranice ježily dělo-
střelectvem; jednání zakončí zpěvem: „Chlapci z rodu buldogů“ a „Nedejte jim loďstva Britů“. Něco takového je dobrou paralelou k teorii těchto kritiků. Že se přechod od myšlenky Ježíšovy k jejich myšlence katolicismu mohl udáti v malé nějaké místnosti o svatodušních svátcích. Jistě by řekl každému zdravý rozum, že nadšenci, scházející se jen pro svoje společné nadšení pro vůdce, jež milovali, nevrhli by se okamžitě jiným směrem a nezavedli něco, co nenáviděl. Nikoli, je-li „kněž-
ská a dogmatická soustava“ tak stará jako svátky svatodušní, je stejně stará jako vánoce. Sledujeme-li jí zpátky až k takovým opravdu prvním křesťá-
nům, musíme ji sledovati až ke Kristu.

Můžeme tedy začítí těmito dvěma negacemi. Je nesmysl, říkávali se, že křesťanská víra vznikla

v prosté době, ve smyslu neučené a lehkověrné doby. Je stejný nesmysl, říkají-li se, že křesťanská víra byla něčím jednoduchým, ve smyslu něčeho neurčitého, dětinského nebo prostě pudového. Snad jediný bod, v němž bychom mohli říci, že se církev hodila do pohanského světa, je okolnost, že byly oba nejen vysoce civilizované, ale spíše složité. Oba byly určitě mnohostranné; ale starověk byl tehdy mnohostranný otvor; jako šestistranný otvor očekávající stejně šestistrannou zátku. V onom smysle byla jen církev dosti mnohostranná, aby se hodila k světu. Šest stran středozevního světa hledělo na sebe přes moře a očekávalo něco, co by hledělo všemi směry zároveň. Církev musela býti zároveň římská i řecká, židovská, africká i asijská. Doslova podle apoštola pohanů byla vším pro všechny. Křesťanství nebylo tedy jen primitivní a prosté a bylo pravým opakem něčeho, co vyrostlo z barbarské doby. Opačné obvinění je však mnohem pravděpodobnější. Lze daleko spíše tvrditi, že byla víra jen konečnou fází úpadku civilizace, ve smyslu přemíry civilizace; že tato pověra byla znamením, že Řím zmíral a to proto, že byl příliš civilizovaný. To je argument, který je mnohem hodnější úvahy; budeme o něm uvažovati.

Na počátku této knihy odvážil jsem se shrnouti její obsah ve srovnání vzrůstu člověka z přírody a vzrůstu křesťanství z historie. Ukázal jsem, že v obou případech obsahovalo snad to, co předcházelo, něco z toho, co následovalo. Kdyby nějaký nezávislý duch pozoroval jisté opice, odvodil by snad původ jiných lidoopů; neodvodil by původu člověka nebo něčeho tisíce mil v okruhu, co člověk vykonal. Zkrátka viděl by snad, jak se *Pithecanthropus* či scházející článek rýsují v budoucnosti, možná že stejně mlhavě a pochybně, jako je vidíme, jak se rýsují v minulosti. Kdyby

však předvídal jeho zjevení, předvídal by rovněž jeho zmizení s několika nepatrnými stopami zrovna tak, jak se to ve skutečnosti také stalo; jsou-li to jaké stopy. Předvídal by, že by ze scházejícího článku nebylo možno předvídati člověka nebo něco podobného člověku. Nuže toto dřívější vysvětlení je nutno podržeti v mysli, protože je přesnou paralelou ke správnému názoru na církev a k domněnce, že se vyvinula přirozeně z říše v době úpadku.

Je pravda, že v jednom smyslu byl by mohl někdo velmi dobře prorokovati, že císařský úpadek dá vznik něčemu podobnému křesťanství. To jest něčemu trochu podobnému a obrovsky se lišícímu. Někdo by byl mohl na příklad říci: „Radost byla vyhledávána tak výstředně, že nastane reakce k pesimismu, jež snad nabude asketických forem; lidé se budou mrzačiti, místo aby se pouze věšeli“. Nebo by byl někdo mohl velmi rozumně říci: „Až se nám znechutí naši řečtí a latinští bohové, zatoužíme po nějakém východním či jiném mystériu; přijdou do módy Peršané nebo Indové.“ Nebo mohl býti v onom světě člověk tak bystrozraký, že by řekl: „Mocní lidé bavi se sháněním těchto hříček; jednoho dne přijme dvůr některou z nich, a ta se stane oficiální“. A ještě jiný a zasmušilejší prorok by mohl býti omluven za slova: „Se světem to jde s kopce; navrátí se temné a barbarské pověry, nezáleží mnoho na tom, která. Budou všechny beztvaré a prchavé jako noční sny“.

Nuže je opravdu zajímavou stránkou tohoto případu, že se všechna tato proroctví opravdu splnila; nebyla to však církev, jež je vyplnila. Právě církev se jim vyhnula, zmátla je a triumfovala nad nimi. Pokud se podobalo pravdě, že už sám ráz hedonismu vyvolá pouhou reakci asketismu, stalo se tak opravdu. Bylo to hnutí zvané manicheismus

a církev byla jeho úhlavním nepřítelem. Co se týče toho, že se mělo objevit docela přirozeně v onom okamžiku historie, stalo se tak opravdu; zmizelo také, což bylo stejně přirozené. Pouhá pesimistická reakce přišla s manicheisty a zanikla také s nimi. Ale církev s nimi nezačala ani nepřestala; a měla mnohem větší zásluhu o jejich zánik než o jejich vznik. Nebo dále, pokud se týče pravděpodobnosti, že právě vzrůst skepticismu přivedl do módy východní náboženství; stalo se to opravdu. Mithras přišel z nitra Persie, daleko za Palestinou, přinášeje s sebou podivné mystérie s krví býků. Jistě ukazovalo vše na to, že nějaká nová moda se dojísta dostaví. Jistě však nic na světě neukazuje na to, že stejně jistě nepřešla. Jistě se nějaká orientální libůstka hodila výborně do čtvrtého nebo pátého století; to však stěží vysvětluje, proč se udržela až do dvacátého století a je dosud pevná. Zkrátka pokud bylo možno něco podobného očekávat, byly věci jako mithraismus tehdy vyzkoušeny; to však sotva vysvětluje naše novější zkušenosti. A kdybychom byli dosud mithraisty jen proto, že se dalo očekávat, že se mithraické šperky a ostatní perské pomůcky stanou velmi oblíbenými za dob Domitianových, zdálo by se dnes asi, že jsme trochu staromodní.

Totéž je s myšlenkou oficiálního favorisování, jak bude za okamžik ukázáno. Pokud bylo možno hledat takové favorisování nějaké libůstky za dob úpadku a pádu římské říše, bylo to něco, co existovalo v oné říši, co opravdu upadalo a padlo s ní. Nevrhá to nijak světla na věc, jež se rozhodně vzpírala úpadku i pádu; jež rostla stále, zatím co všechno kolem upadalo a klesalo, a jež i v nynější době kráčí ku předu s nebojácnou energií, zatím co opět nový aeon dokončil svůj oběh a nová civilisace je, jak se zdá, zralá k pádu nebo úpadku.

Nuže, zajímavá je tato skutečnost: že právě kacířství, jež bývají církvi vytýkána, dokazují drtivě nespravedlivost těchto výtek. Pokud co zasluhovalo výtky, byly to právě věci, pro něž se církvi vytýká, že jim výtky činila. Pokud co bylo pouhou pověrou, ona sama odsuzovala onu pověru. Pokud co bylo pouhou reakcí směrem k barbarství, ona sama stavěla se proti tomu, protože to byla reakce směrem k barbarství. Pokud co bylo libůstkou chřadnoucí říše, jež umírala a zasluhovala zemřítí, byla to jediné církev, jež ji zabila. Vytýká se církvi, že byla sama tím, proč potírala kacířství. Výklady evolučních historiků a vyšších kritiků vysvětlují opravdu, proč vznikly arianství, gnosticismus a nestorianství – a proč také zanikly. Nevysvětlily, proč vznikla církev nebo proč se vzepřela zániku. A hlavně nevyšvětlují, proč se asi pouštěla do boje právě s tím zlem, jež dle jejich domnění sdílela.

Vezměme několik praktických příkladů této zásady; zásady, že byla-li ve zkomírající říši opravdu nějaká pověra, zanikla opravdu pověra se zkomírající říši; a že jistě nebyla totožná s tím, co ji zničilo. Za tím účelem probereme po řadě několik neobyčejnějších výkladů o počátcích křesťanství v moderní kritice křesťanství. Není na příklad nic zvláštního, najdeme-li moderního kritika, který píše: „Křesťanství bylo přede vším hnutím asketickým, útekem do samoty, do klášterů, odřikáním se života a štěstí, bylo částí zasmušilé a nelidské reakce proti samotné přírodě, nenávisť k tělu, hrůzy před hmotným světem, jakési všeobecné sebevraždy smyslů a svého já. Mělo původ ve východním fanatismu na příklad fakirů a zakládalo se konec konců na východním pesimismu, který, zdá se, pocítuje samo bytí jako zlo.“

Nuže nejneobyčejnější u toho jest, že to všechno je docela pravda; je to pravda do všech podrobností

až na to, že se to náhodou přičítá nepravé osobě. Neplatí to o církvi, platí to však o kacírích, jež církev odsoudila. Je to, jako by někdo napsal velmi podrobný rozbor o chybách a přehmatech ministrů Jiřího třetího, jenom že s malou nepřesností, že by celá historie byla vyprávěna o Jiřím Washingtonovi, nebo že by někdo vypracoval seznam bolševických zločinů jen s tím pozměněním, že by byly všechny přičítány carovi. Prvotní církev byla ovšem velmi asketická, v souvislosti s úplně rozdílnou filosofií; ale filosofie války proti životu a přírodě existovala opravdu samostatně na světě, jen kdyby kritikové opravdu věděli, kde ji hledati.

Ve skutečnosti se událo toto. Když se víra vynořila ve světě po prvé, první, co se stalo, bylo, že byla stržena do jakéhosi víru mystických metafysických sekt, většinou z východu; jako osamocená zlatá včela, jež se dostala do roje vos. Obyčejný pozorovatel neviděl mezi nimi velkého rozdílu a nepozoroval něco jiného než všeobecné bzučení; ovšem v jistém smysle velkého rozdílu nebylo, pokud se týče vzájemného bodání. Rozdíl byl jen v tom, že jen jediná zlatá tečka ve všem onom vířícím zlatém prachu byla schopna pokračovati a vybudovati úly pro všechno lidstvo; dáti světu med a vosk či (jak se tak pěkně říká v souvislosti, na niž se příliš lehký zapomíná) „dvě nejvznešenější věci, jež jsou sladkost a světlo“. Vosy zhynuly všechny oné zimy; a polovina nesháze je v tom, že sotva kdo ví něco o nich a většina lidí neví, že kdy existovaly, tak že celá historie onoho prvního období našeho náboženství je ztracena. Či, abychom obměnili metaforu, když toto hnutí nebo nějaké jiné hnutí protrhlo hráz mezi východem a západem a přineslo do Evropy mystičtější myšlenky, přineslo s sebou celou zátopu jiných mystických myšlenek mimo svou vlastní, jež byly většinou asketické a

skoro vesměs pesimistické. Všechny téměř zaplavily a přehlušily čistě křesťanský prvek. Přicházely většinou z oné krajiny, jež byla jakousi temnou hranicí mezi východními filosofiemi a východními mytologiemi a jež sdílela s dobrodružnějšími filosofy onu zvláštní vrtošivou zálibu v sestavování fantastických vzorů kosmu v podobě map a rodokmenů. Ti, o nichž se myslí, že odvozují svůj původ od tajemného Manesa, jmenují se manicheisté; příbuzné kultury jsou všeobecněji známy jako gnostikové; jsou většinou úžasně spleťité, ale největší důraz je tu nutno klásti na pesimismus, okolnost, že skoro všechny považovaly v té či oné podobě stvoření světa za dílo zlého ducha. Některé z nich měly kolem sebe ono asijské ovzduší, jež obklopuje budhismus; názor, že život porušuje čistotu bytí. Některé z nich uznávaly čistě duchovní řád, jež se prozrazoval hrubým a neobratným způsobem, to jest vytvářením takových hraček, jako je slunce, měsíc a hvězdy. A všechen tento příliv z metafysického moře uprostřed Asie rozlil se hrázemi zároveň s kredem Kristovým; vtip je však v tom, že oba nebyly totéž; plynuly spolu jako olej a voda. Ono kredo udrželo se zázrakem jako řeka tekoucí dosud mořem. A důkaz toho zázraku dal se provést; kdežto celé ono moře bylo slané a trpké s příchutí smrti, jen z tohoto jediného proudu uprostřed něho mohl člověk pít.

Tato čistota byla však zachovávána dogmatickými definicemi a výlukami. Nemohla býti za jisté uchovávána ničím jiným. Kdyby se církev nebyla zřekla manicheistů, byla by se snad stala pouze manicheickou. Kdyby se církev nebyla zřekla gnostiků, byla by se snad stala gnostickou. Ale už tím, že se jich zřekla, dokázala, že není ani gnostickou ani manicheickou. Nebo aspoň dokázala, že něco není ani gnostické ani manicheické; a co

je mohlo odsoudití, ne-li původní dobré zprávy poslu z Betlema a hlas trouby o vzkříšení? Prvotní církev byla asketická, ale dokázala, že nebyla pesimistickou, prostě tím, že odsoudila pesimisty. Kredo prohlašovalo, že člověk je hříšný, neprohlašovalo však, že život je zlem a dokázalo to tím, že zavrhlo ty, kteří v to věřili. Odsouzení prvních kacířů bývá odsuzováno jako něco mrzoutského a úzkoprsého; v pravdě však bylo právě důkazem, že církev měla v úmyslu býtí bratrskou a širokou. Dokazovalo, že primitivní katolíci toužili zvlášť vysvětliti, že *nepokládají* člověka za úplně špatného; že *nepokládají* život za nevyléčitelně bídný; že *nepokládají* manželství za hřích nebo plození za tragedii. Byli asketiky, protože asketismus byl jediným možným očištným prostředkem od hříchů světa; ale i za hromobití svých klateb dotvrzovali na vždy, že jejich asketismus není zahrocen protilidsky nebo protipřírodně, že touží očištit svět a nikoli jej zničití. A nic jiného vyjma ony klatby nemohlo ho očištití a zbavití zmatku. Nic jiného než dogma nemohlo odporovati vzpouře obrazotvorné vynalézavosti, s jejíž pomocí zdvihli pesimisté válku proti přírodě; byly to jejich Aeony a jejich Demiurge, jejich zvláštní Logos a jejich podivná Sophia. Kdyby církev nebyla trvala na teologii, byla by splynula se šílenou mytologií mystiků, ještě více vzdálenou rozumu, ba i racionalismu; a hlavně ještě více vzdálenou životu a lásce k životu. Pamatujme, že by to byla obrácená mytologie, jež by odporovala všemu přirozenému i v pohanství; mytologie, v níž by byl Pluto nad Jupiterem a Hades by čněl výše než Olymp; v níž by byl Brahma a vše, co dýše životem, podroben Sívě, svítící okem smrti.

Že byla prvotní církev sama plna nadšeného zanícení pro odřikání a panenství, činí tento rozdíl

mnohem pronikavějším a nikoliv méně pronikavým. Tím důležitější jest místo, kde dogma určilo hranici. Člověk snad lezl po čtyřech jako zvíře, protože byl asketa. Stál snad ve dne v noci na vrcholu sloupu a byl zbožňován jako asketa. Nemohl však říkati, že svět je pochybením nebo že manželský stav je hříchem, aby nebyl kacířem. Čím to bylo, že se tak úmyslně odpoutala od východního asketismu přísnou definicí a příkrým odmítnutím, ne-li něčím, co mělo vlastní individualitu, a co bylo docela odlišné? Jsou-li katolíci zaměňováni s gnostiky, můžeme jen říci, že to není jejich vinou. A je trochu nespravedlivé, že by titíž kritici měli katolíkům vytýkati, že pronásledují kacíře a také, že s nimi sympatisují.

Církev nebyla manicheistickým hnutím, byť už jen proto, že nebyla hnutím vůbec. Nebyla ani pouze asketickým hnutím, protože nebyla hnutím vůbec. Bylo by bližší pravdě, kdyby byla zvána krotitelkou asketismu, místo jeho vůdkyní nebo podněcovatelkou. Měla svou vlastní teorii asketismu, svůj vlastní typ asketismu, který se však v oné době vyznačoval tím, že mírnil ostatní teorie a typy. Jen takový smysl může se na příklad dávatí příběhu sv. Augustina. Pokud byl jenom člověkem světa, člověkem jdoucím s proudem doby, byl opravdu manicheistou. Bylo vskutku docela moderní býti manicheistou. Když se však stal katolíkem, obrátil se okamžitě proti manicheistům a rozbil je úplně. Katolickým způsobem lze to vyložit, že přestal býti pesimistou, aby se stal asketou. Ježto však asketismus zastupovali pesimisté, mohlo by se říci, že přestal býti asketou, aby se stal světcem. Boj proti životu, popírání přírody byly právě věci, jež našel již v pohanském světě mimo církev a jichž se musel zříci, když vstoupil do církve. A právě okolnost, že sv. Augustin zůstává poněkud

vážnější nebo zachmuřenější postavou než sv. František nebo sv. Teresa, jen zdůrazňuje dilemma. Tváří v tvář nejpřísnějším ba nejchmurnějším katolíkům můžeme se posud tázati: „Proč vypovídalo katolictví válku manicheistům, bylo-li katolictví manicheistické?

Přístupme k druhému výkladu o vzniku křesťanství. Dostí často se setkáváme s jiným kritikem, který říká: „Křesťanství nepovstalo vlastně vůbec; to jest nepovstalo jenom zdola; bylo vnuceno shůry. Je příkladem moci, již vládne výkonná moc, zvláště v despotických státech. Císařství bylo opravdu císařstvím, to jest bylo opravdu ovládáno císařem. Náhodou se jeden z císařů stal křesťanem. Stejně dobře se mohl státi mitraistou, židem nebo vyznavačem ohně; na sklonku císařství bylo zvykem mezi vynikajícími a vzdělanými lidmi přijímatí tyto výstřední východní kulty. Když však je přijal, stalo se oficiálním náboženstvím římské říše; a když se stalo oficiálním náboženstvím římské říše, stalo se tak silným, všeobecným a nepřemožitelným jako římská říše. Zůstalo ve světě jen jako zbytek oné říše; či jak to vyjádřili mnozí, je jen duchem cesarů vznášejícím se dosud nad Římem“. Také tato snaha jeví se velice často v kritice ortodoxnosti, tvrditi, že jenom oficialismus učinil ji ortodoxní. A také zde se můžeme odvolati na kacíře, chceme-li ji odmítnouti.

Celá velká historie arijanského kacířství byla snad vytvořena proto, aby vyvrátila tuto myšlenku. Je to velmi zajímavá historie, často opakovaná v této souvislosti; a vrcholí v tom, že pokud bylo jaké náboženství pouze oficiální, vskutku zašlo, protože bylo pouze oficiálním náboženstvím; a to, co je zničilo, bylo pravé náboženství. Arius hlásal pozměněné křesťanství, jež se pohybovalo více méně v kolejích toho, co bychom nazvali unitářstvím,

ačkoliv to nebylo docela totéž, neboť dávalo Kristovi zvláštní postavení mezi božstvím a lidstvím. Hlavní jest, že se mnohým zdálo rozumnější a méně fanatické; a mezi nimi byli mnozí vzdělanci reagující tak jaksi proti prvnímu romantickému obracení na víru. Ariani byli jaksi umírnění a modernisté. Cítilo se, že to je po prvních půtkách konečná forma s rozumem smíšeného náboženství, v níž by se mohla civilisace docela dobře ustáliti. Bylo přijato božským cesarem samotným a stalo se oficiální oxtodoxií; vojevůdcové, vábeni novými barbarskými silami severu se slibnou budoucností, podporovali je účinně. Ale následek je ještě důležitější. Zrovna tak jako by mohl moderní člověk projíti unitářstvím k úplnému agnosticismu, tak odvrhl největší z arianských císařů konečně poslední a nejslabší záminku křesťanství; opustil i Aria a vrátil se k Apolonovi. Byl cesarem cesarů; vojákem, učencem, člověkem velkých ideálů a velké ctižádosti; opět jedním z královských filosofů. Zdálo se mu, jako by na jeho povel slunce zase vstávalo. Věštírny se rozhovořily jako ptáci začínající zpívatí za soumraku; pohanství tu bylo zase; bohové se vrátili. Zdálo se, že nastal konec oné zvláštní mezihry cizí pověry. A ovšem že nastal její konec, pokud byla jen mezihrou pouhé pověry. Byl to její konec, pokud byla libůstkou nějakého císaře, mody nebo generace. Začalo-li opravdu něco Konstantinem, skončilo to Julianem.

Bylo však něco, co neskončilo. V onom okamžiku historie vyvstal proti světu vyzývavě Atanasius nad demokratický sklon církevních koncilů. Zdržme se u této otázky, neboť je důležitá pro celou tuto náboženskou historii a moderní svět přehlíží, jak se zdá, úplně její význam. Mohli bychom to vyjádřiti takto. Je-li nějaká otázka, již se osvícenci a liberálové obyčejně posmívají a již

dávají za odstrašující příklad neplodného dogmatu a nesmyslného sektářského sporu, pak je to tato atanasiovská otázka spoluvěčnosti božího syna. Na druhé straně, je-li nějaká věc, již nám titíž liberálové stále předkládají jako vzor čistého a prostého křesťanství, nezkaleného doktrinářskými spory, je to jediná věta: „Bůh je láska.“ A přece jsou obě definice téměř totožné; aspoň je jedna skoro nesmyslem bez druhé. Neplodné dogma je jen logickým vyjádřením krásného citu. Neboť existuje-li nějaká bytost nemající počátku, jež byla přede všemi věcmi, jak milovala, nebylo-li tu nic, co by bylo možno milovati? Byl-li On po celou onu nepředstavitelnou věčnost samotný, jaký smysl má říkati, že On jest láska? Jediným ospravedlněním takového tajemství je mystická představa, že v Jeho vlastní přirozenosti bylo něco analogického vlastnímu vyjádření; něco, co tvoří a pozoruje, co stvořilo. Bez nějaké takové myšlenky je opravdu nelogické komplikovati poslední podstatu božství takovou myšlenkou jako je láska. Touží-li modernisté opravdu po prostém náboženství lásky, musí je hledati v Atanasiově kředu. Pravdou jest, že hlásání pravého křesťanství, výzva k lásce a prostotě betlemské či vánoční nezněly nikdy vábívěji a neomylněji než v Atanasiově mužném odporu proti chladnému kompromisu arianů. On zajisté bojoval pro Boha lásky proti Bohu bezbarvého a vzdáleného kosmického dohlížení; proti Bohu stoiků a agnostiků. On zajisté bojoval pro svaté dítě proti šedivému božství farizeů a saducejských. Bojoval pro onu opravdovou rovnováhu mezi krásnou závislostí a důvěrností právě Trojici Božské osobnosti, jež vábí naše srdce k Trojici Svaté rodiny. Jeho dogma, není-li věta mylně chápána, mění právě Boha ve Svatou rodinu.

Že se toto čistě křesťanské dogma opravdu po

druhé vzbouřilo proti říši, a opravdu po druhé založilo církev na vzdory říše, je samo důkazem, že ve světě bylo něco kladného a osobně působícího, něco jiného než jakákoliv oficiální víra, kterou by se říši zlíbilo uznati. Tato síla zničila naprosto oficiální víru, již říše přijala. Kráčela svou vlastní cestou, jako jí kráčí posud. Je mnoho jiných příkladů, v nichž se opakuje týž proces, jehož jsme si všimli v případě manicheistů a arianů. O několik století později na příklad musela církev brániti tutéž Trojici, jež vyplývá prostě logicky z lásky, proti nově vznikнувšímu, osamocenému a zjednodušenému božstvu v náboženství islamu. Přece však někteří nevidí, proč křižáci bojovali; jiní dokonce mluví, jako by křesťanství nebylo nikdy nic jiného než jakási forma tak zvaného hebraismu, který se rozšířil s úpadkem helenismu. Takové lidi uvádí jistě do velkých rozpaků válka mezi půlměsícem a křížem. Kdyby křesťanství nebylo nikdy ničím jiným než prostou mravností, jež smetla polyteismus, není důvodu, proč by křesťanství nebylo bývalo smeteno islamem. Pravdou jest, že islam sám byl barbarskou reakcí proti oné velmi lidské složitosti, jež je opravdu příznačná pro křesťanství; proti oné myšlence rovnováhy v božstvu, jako je rovnováha v rodině, jež činí ono kredo jaksi rozumným a onu rozumnost duší civilisace. A proto si udržuje církev od prvního okamžiku vlastní postavení a vlastní hledisko, nehledíc naprosto na události a anarchii svého věku. Proto uštědřuje nestranně rány na pravo i na levo pesimismu manicheistů i optimismu pelagiovců. Nebyla manicheistickým hnutím, protože nebyla hnutím vůbec. Nebyla oficiální modou, protože nebyla modou vůbec. Byla něčím, co se mohlo shodovati s hnutími a modami, co je mohlo kontrolovati a co je mohlo přežiti.

Tak by mohli vstáti z hrobů velcí vůdcové kacířských hnutí, aby uvedli ve zmatek své dnešní soudruhy. Kritici netvrdí dnes nic, co by se nedalo vyvrátiti pomocí oněch velkých svědků. Moderní kritik řekne povrchně, že křesťanství bylo jen reakcí směrem k asketismu a protipřírodní duchovosti, tancem fakirů rozběsněných proti životu a lásce. Avšak velký mystik Manes odpoví jim ze svého tajného trůnu a zvolá: „Tito křesťané nemají práva nazývati se duchovními; tito křesťané nejsou oprávněni nazývati se asketiky, oni, kteří učinili smír s prokletým životem a se vši neřestí rodiny. Jejich vinou hnije dosud země plodem a úrodou a jest poskvřňována populací. Jejich hnutí nesměřovalo proti přírodě, sice by mé děti byly dobyly vítězství; ale tito blázni obnovili svět, když jsem mu chtěl jediným pohybem ruky učiniti konec.“ A jiný kritik napíše, že církev byla jen stínem říše, náhodnou libůstkou císařovou a že zůstává v Evropě jen jako duch římské moci. A jáhen Arius odpoví z temnoty zapomnění: „Nikoli, sice by byl svět šel za mým rozumnějším náboženstvím. Neboť mé náboženství zaniklo před demagogy a lidmi vzdorujícími cesarovi; a můj odpůrce halil se v purpurový plášť; sláva orlů byla mojí. Neminul jsem se s cílem proto, že by mi tyto věci scházely.“ A dále bude třetí moderní kritik tvrditi, že se kredo rozšířilo jen jako jakýsi děsivý strach před pekelným ohněm; že lidé zkoušeli všude vše možné, aby unikli neuvěřitelné pomstě, příšeře pomyslných výčitek svědomí; a takové vysvětlení uspokojí mnohé, kteří vidí v ortodoxní doktríně něco strašlivého. A tu se proti tomu zvedne strašlivý hlas Tertullianův, pravící: „A proč jsem byl tedy vyvržen; a proč rozhodla změkčilá srdce a hlavy proti mně, když jsem hlásal zatracení všech hříšníků? A proč zmařila mé záměry ona moc, když

jsem hrozil všem odpadlíkům peklem? Neboť nikdo nevystoupil nikdy tak daleko po oné strmé cestě jako já, a mým heslem bylo *Credo Quia Impossibile*." Pak je čtvrté mínění, že v celé té věci měla prsty semitská tajná společnost; že to byl nový vpád kočovného ducha otřásající přívětivějším a pohodlnějším pohanstvím, jeho obcemi a jeho domácími bůžky; a tím že se žárlivým mono-teistickým rasám podařilo konečně uplatnění svého žárlivého Boha. A Mohamed odpoví z větrného víru, z rudého větrného víru pouště: „Kdo sloužil kdy žárlivosti Boží tak jako já a kdo ho obklopil větší samotou na nebi? Kdo prokazoval kdy více poct Mojžíšovi nebo Abrahamovi a kdo dobyl více vítězství nad modlami pohanskými? A čím byla ona věc, jež mě vrhla zpět s energií živé věci; jejíž fanatismus mě dovedl vytlačiti ze Sicílie a vyrvatí mé kořeny ze skal španělských. Jaká byla víra těch, kteří se tísnili v tisících ze všech stavů a ze všech zemí, volající, že má zhouba je vůlí boží; a co vrhlo velkého Gotfreye jako z praku přes hradby jerusalemské; a co přihnalo jako blesk velkého Sobieského k branám vídeňským? Myslím, že bylo víc než se domníváte v náboženství, jež tak změřilo své síly s mými“.

Ti, kteří by si rádi namluvili, že víra byla fanatismem, jsou odsouzení k věčným rozpakům. Podle jejich výpočtů jeví se víra fanatickou pro nic a fanatickou proti všemu. Je asketickou a bojuje s askety, římskou a bouří se proti Římu, mono-teistickou a zuřivě bojuje proti monoteismu; příkrá při svém odsuzování příkrosti; záhada, již nelze vysvětliti ani jako nerozum. A jaký je to nerozum, který se zdá rozumným milionům vzdělaných Evropanů za všech revolucí po nějakých šestnáct set let? Lidé se nebaví paradoxem nebo pouhým zmatkem v duši po tak dlouhou dobu. Neznám

žádného jiného vysvětlení, než že něco takového není nerozum, ale rozum; i když to je fanatické, je to fanatické z rozumného důvodu a proti všemu nerozumnému. Nalézám jen toto vysvětlení pro věc, od počátku osamocenou a důvěrnou, odsuzující věci, jí podobné, odmítající pomoc sil, jež se zdály tak potřebné její existenci, přijímající po své lidské stránce všechny vášně věku, ale přece vždy ve vrcholném okamžiku nad ně náhle vynikající, nikdy nepravící přesně to, co by kdo čekal a nikdy nepotřebující odvolávatí, co řekla; nenalézám jiného vysvětlení než že, jako Pallas z hlavy Jovovy, vytryskla zajisté z ducha božího, zralá, mocná a vyzbrojená k soudu i k válce.

ÚNIK Z POHANSTVÍ.

Moderní misionář se svým kloboukem z palmových listů a se svým deštníkem stal se trochu směšnou figurkou. Světští lidé si jej dobírají proto, že může být tak snadno sněden od lidojedů a že ho jeho omezené pobožnůstkářství vede k tomu, aby považoval lidojedskou kulturu za nižší než vlastní. Nejlepší na tom žertu snad jest, že světští lidé nevidí, že dělají vtipy sami na sebe. Je trochu směšné, ptá-li se někdo člověka, který má být zrovna v hrnci uvařen a sněden při čistě náboženské slavnosti, proč nepokládá všechna náboženství za stejně přátelská a bratrská. Proti staromodnějšimu misionářství vyslovuje se však také jemnější kritika; že prý, co se týče pohanů, generalisuje a nevěnuje dosti pozornosti rozdílu mezi Mohamedem a Mumbo-Jumbem. V této stížnosti byla patrně pravda, zvláště v minulosti; chci však zde dokázat, že v nynější době se přepíná docela jiným způsobem. Je to snaha profesorů dívat se na bájesloví příliš jako na teologii; jako na věci důkladně promyšlené a vážně přijímané. Je to snaha intelektuálů brát příliš vážně jemné odstíny různých škol v trochu neodpovědných metafysikách asijských. A hlavně se snaží přehlížeti skutečnou pravdu obsaženou v myšlence Aquinského proti pohanům nebo Átanasiově contra mundum.

Říká-li misionář opravdu, že je výjimkou proto, že je křesťanem, a že ostatní rasy a náboženství lze souhrnně zařadit mezi pohany, má docela pravdu. Říká to snad s docela špatným pochopením a v tom případě nemá osobně pravdy. Ale ve střízlivém světle filosofie a historie má, rozumově vzato, pravdu. Vnější svět, jemuž přináší své kredo, je něco, co je podrobena jistým generalisacím, jež se hodí na všechny jeho variace a není jen

směsí podobných kred. Snad tu je v každém případě příliš velké pokušení ke chloubě nebo pokrytectví, mluvíme-li tu o pohanství. Snad by bylo lepší mluvit tu prostě o lidskosti. Jsou však jisté povšechné znaky toho, co nazýváme lidskostí, jež tkví zatím v tom, co nazýváme pohanstvím. Nejsou to nutně špatné znaky; některé z nich jsou hodny úcty křesťanství; některé z nich byly vstřebány a přeměněny v podstatu křesťanství. Existovaly však před křesťanstvím a existují posud mimo křesťanství, jako jistě existovalo moře před člunem a kolem člunu; a mají stejně silnou, všeobecnou a neomylnou příchut jako moře.

Na příklad všichni opravdoví učenci, kteří studovali řeckou a římskou kulturu, shodují se v tom, že ve starém světě byly náboženství a filosofie věci docela rozdílné. Byla velmi malá snaha smířiti s rozumem a zároveň uskutečniti opravdovou víru v bohy. Filozofové předstírali velmi málo nějakou takovou opravdovou víru. Neměli však ani chuti a snad ani moci, aby pronásledovali jinou, vyjma v jednotlivých a zvláštních případech; a ani filosofové ve své škole, ani kněz ve svém chrámu nerozjímalí patrně o svém pojetí, jako by se jím kryl svět. Kněz obětující Artemidě v Calydonu nemyslí asi na to, že jí jednou lidé budou obětovati místo Isidě za mořem; mudrc řídící se vegetariánskými pravidly novopytagorovců nemyslí asi na to, že se tato pravidla všeobecně rozšíří a vyloučí metody Epiktetovy nebo Epikurovy. Můžeme to nazvati liberálností, chceme-li; nejde mi o nic jiného, než abych vylíčil ovzduší. To všecko, pravím, připouštějí všichni učenci; co si však snad ani učení ani neučení plně neuvědomili, jest, že tento popis je vskutku přesným popisem vsi dnešní mimo křesťanské civilisace; a zvlášť velkých civilisací na východě. Východní pohanství je mnohem jednot-

nější, právě jako bylo i starověké pohanství, než moderní kritici připouštějí. Je to mnohobarevný perský koberec, jako bylo ono různotvárné a kostkované římské dláždění; opravdovou trhlinu na tomto dláždění způsobilo však zemětřesení při ukřižování.

Moderní Evropan hledající své náboženství v Asii, přenáší své náboženství do Asie. Náboženství je tu něčím odlišným; je to i více i méně. Počíná si jako člověk zanášející na mapu moře jako zemi; označující vlny jako hory; nechápající jeho zvláštní stálosti. Je doslovně pravda, že Asie má svou vlastní důstojnost, poesii a vyspělou civilizaci. Není však naprosto pravda, že Asie má své vlastní určité državy mravního zřízení, kde je všechna loyality vyjádřena mravními výrazy; jako když řekneme, že Irsko je katolické nebo že Nová Anglie byla puritánská. Na mapě nejsou vyznačena náboženství v našem smysle církvi. Duševní stav je daleko jemnější, relativnější, různotvárnější a měnivější jako barvy hadí. Moslim se nejvíce přiblížil k bojujícímu křesťanovi; a právě proto se nejvíce přibližuje vyslanci ze západní civilizace. Moslim zastupuje skoro v srdci Asie duši Evropy. A jako stojí mezi ní a Evropou prostorově, tak stojí mezi ní a křesťanstvím časově. V tom smyslu jsou moslemi v Asii jaksi asijskými nestoriány. Islam je s historické stránky největší z východních kacířství. Vděčil za něco docela osamocené a jedinečné individualitě Israele; za více však vděčil Byzanci a teologickému nadšení křesťanství. Vděčil za něco i křížovým výpravám. Vůbec za nic nevděčí Asii. Za nic nevděčil ovzduší starého a tradičního světa asijského s jeho nepamětnými dvorskými řády a jeho bezednými a spleťnými filosofiemi. Celá ona starobylá a skutečná Asie pocítovala příchod Islamu jako něco cizího, západnického a válečnického, co jí probodlo jako oštěp.

I tam, kde bychom narýsovali tečkovaně državy asijských náboženství, vyčítali bychom z nich patrně něco dogmatického a mravního, co je vlastní našemu vlastnímu náboženství. Je to jako by se Evropan neznalý amerického ovzduší domníval, že každý „stát“ je jednotlivým svrchovaným státem, stejně vlasteneckým jako Francie nebo Polsko; nebo kdyby soudil z toho, že se Yankee odvolává zběsile na své „rodné město“, že nemá jiné národnosti jako občan starých Atén nebo Říma. Jako by se setkal se zvláštní loyality v Americe, tak se setkává se zvláštní loyality v Asii. Je tu loyality jiného druhu; ne však to, co si lidé na západě představují pod pojmem věřící, pod snahou být křesťanem, být dobrým protestantem nebo činným katolíkem. V intelektuálním světě znamená něco mnohem neurčitějšího a zrůzněného pochybami a úvahami. V mravním světě znamená něco mnohem volnějšiho a pudovějšiho. Jistý profesor perštíny na jedné z našich velikých universit, který je tak vášnivým stoupencem východu, že prakticky dává na jevo opovržení pro západ, řekl jednomu mému příteli: „Nepochopíte nikdy orientálních náboženství, protože chápete vždy náboženství v souvislosti s etikou. Tato náboženství nemají ve skutečnosti s etikou nic společného.“ Většina z nás poznala „mistry vyšší moudrosti“, „poutníky na cestě k moci“, východní esoterické světce a věštce, kteří opravdu neměli s etikou nic společného. Něco odlišného, něco osamocněného a neodpovědného zabarvuje mravní ovzduší asijské a dotýká se i ovzduší islamu. Bylo to zachyceno velmi realisticky v ovzduší Hassanově; a to v ovzduší velmi strašlivém. A ještě živější obrazy poskytují nám pohledy do pravých a starých kultů asijských. Hluběji než hlubiny metafysiky, mnohem hluběji v propastích mystických meditací, pod vším oním slavnostním ve-

smírem duchovních věcí skrývá se tajemná, nedotknutelná a strašlivá lehkomyšlnost. Nezáleží ve skutečnosti mnoho na tom, co člověk dělá. Buď proto, že nevěří v ďábla nebo proto, že věří v osud či proto, že zkušenost je zde vším a věčný život něčím docela odlišným, či z nějakého jiného důvodu jsou docela odlišní. Četl jsem někde, že byli ve středověké Persii tři velcí přátelé proslulí svou nerozlučností a shodným smýšlením. Jeden se stal odpovědným a váženým vezírem velkého krále; druhý byl básník Omar, pesimista a epikurovec, pijící víno v posměch Mohamedovi; třetí byl „starzec z hor“, který opájel své lidi hašíšem, aby vraždili jiné dýkami. Opravdu nezáleží mnoho na tom, co člověk dělá.

Sultán v *Hassanovi* by byl chápal všechny ony tři muže; vždyť byl sám všemi oněmi třemi muži. Ale takový universální člověk nemůže mít to, čemu říkáme charakter; tomu říkáme chaos. Nemůže volit, nemůže bojovat, nemůže litovat, nemůže doufat. V tomže smysle netvoří také; neboť tvoření znamená zavrhování. Neutváří, podle naší náboženské věty, své duše. Neboť naše doktrína o spáse má na mysli opravdu námahu, jaké je třeba člověku, který se snaží vytvořit krásnou sochu; vítězství s křídly. Nebo přese všecko je nutná konečná volba; člověk nemůže přece vytvořit sochu a neodvrhnout při tom kamene. A za metafysikou Ásie skrývá se opravdu tato konečná nemravnost. Důvod je v tom, že po všechny ony nesmírné věky tu nebylo nic, co by postavilo lidského ducha ostře před tuto otázku; co by mu řeklo, že přišel čas se rozhodnouti. Duch žil příliš mnoho ve věčnosti. Duše byla příliš nesmrtelná; zvlášť v tom smysle, že nezná myšlenky o smrtelném hříchu. Měla příliš mnoho věčnosti v tom smysle, že se jí nedostávalo hodiny smrti a soud

ného dne. Není dosti rozhodná; nedostává se jí kříže. To máme na mysli, když říkáme, že Ásie je velmi stará. Ale přesně vzato, je Evropa stejně stará jako Ásie; opravdu, v jistém smysle je každé místo stejně staré jako jiné. Mínilme tím jenom, že Evropa nezestárla. Zrodila se znovu.

Ásie je zcela lidskou; v tom, jak si vybudovala svůj lidský život. Ásie je svým širým územím, svým rozmanitým obyvatelstvem, výškou svých minulých děl a hloubkou svých ponurých úvah světem pro sebe; a představuje něco, nač myslíme, když mluvíme o světě. Je to spíše kosmos než pevnina. Je to svět, jak jej stvořil člověk; a obsahuje mnohé z podivuhodných věcí, jež vytvořil člověk. Je tudíž Ásie jedinou představitelkou pohanství a jedinou soupeřkyní křesťanství. Ale všude jinde, kde se nám otvírá pohled na onen smrtelný osud, vidíme stupně téže historie. Tam, kde se Ásie rozprostírá v jižní divošská souostroví či kde se snáší temno plné bezejmenných tvarů v nitru Áfriky nebo tam, kde se zdržují poslední potomci vyhynulých ras ve vychladlé sopce předhistorické Ameriky, je to stále táž historie; někdy snad poslední kapitoly téže historie. Totiž lidé uváznuvší v lese svého vlastního bájesloví; lidé tonoucí v moři své vlastní metafysiky. Polyteisty omrzely jejich nejbujnější fantasie. Monoteisty omrzely nejpodivuhodnější pravdy. Diabolisté tu i tam cítili takovou nenávisť k nebi i zemi, že se pokusili utéci do pekla. Je to pád člověka; a právě onen pád pocítovali naši otcové v prvním okamžiku římského úpadku. I my jsme klesali po oné široké cestě, po onom mírném svahu, sledujícíce onen skvělý průvod vysokých civilisací světa.

Kdyby se tehdy nebyla objevila na světě církev, byla by nyní Evropa patrně něčím podobným dnešní Ásii. Něco lze přičísti na vrub skutečnému

rozdílu rasy a okolí, patrnému ve starověkém i moderním světě. Konec konců však mluvíme o neměnicím se východě velmi široce, protože nezakusil velkých změn. Pohanství ve svém posledním období jevílo četné známky toho, že zůstávalo stejně beze změny. To však neznamená, že by nevznikaly nové školy nebo sekty filosofické; jako vznikaly nové školy ve starověku a jako vznikají dosud v Asii. To neznamená, že by tu nebylo pravých mystiků nebo jasnovídců; tak jako byli mystikové ve starověku a jako jsou dosud v Asii. To neznamená, že by tu nebylo sociálních zákoníků, jako byly ve starověku a jsou i v Asii. To neznamená, že by tu nebylo dobrých lidí nebo šťastných životů, neboť Bůh dal všem lidem svědomí a svědomí může dáti všem lidem jistý mír. Znamená to však, že zabarvení a poměr všech těchto věcí a zvláště poměr dobra a zla by byl na nezměněném západě tím, čím je na neměnicím se východě. A nikdo, kdo hledí na onen neměnicí se východ poctivě a s opravdovou sympatií, nemůže věřit, že v něm je něco, co by se aspoň zdaleka podobalo výzvě a revoluci Viry.

Zkrátka, kdyby se bylo klasické pohanství udrželo až do dnes, bylo by se s ním udrželo mnoho věcí, jež by se velice podobaly tomu, co nazýváme východními náboženstvími. Byli by tu posud Pytagorovci, učící převtělování jako jsou dosud Indové, kteří mu učí. Byli by tu posud stoikové dělající náboženství z rozumu a cností, jako jsou posud přívrženci Konfuciovi, kteří to činí. Byli by tu posud novoplatonisté, studující transcendentní pravdy, jichž význam byl ostatním lidem tajemný a o nějž se přelí sami mezi sebou; jako studují posud budhisté transcendentní filosofii, tajuplnou pro jiné a prou se o ní mezi sebou. Byli by tu posud bystří Apolloniovci, zdánlivě uctívající boha

slunce, ale vysvětlující, že uctívají božský princip; právě tak jako jsou dosud Pársové uctívající zdánlivě slunce, ale vysvětlující, že uctívají božství. Byli by tu dosud divocí Dionysovcí tančící na horách, jako jsou posud divocí derviši tančící v poušti. Byly by dosud zástupy lidu účastníci se lidových oslav bohů v pohanské Evropě stejně jako v pohanské Asii. Měli by dosud spousty bohů místních i jiných, jež by mohli uctívat. A dosud by tu bylo mnohem více lidí, kteří by je uctívali, než lidí, kteří by v ně věřili. Konečně by tu bylo velmi mnoho lidí, kteří by bohy uctívali a v ně věřili; a kteří by je uctívali a věřili v ně prostě proto, že by byli demony. Byli by tu posud levantínští obětující tajně Molochovi, jako jsou dosud Thugové, obětující tajně bohyni Kali. Bylo by tu dosud velmi mnoho magie; a velká část její by byla dosud černou magií. Byl by tu dosud značný obdiv pro Seneku a značné napodobení Nerona; právě tak jako mohly nadšené epigramy na Konfucia existovat společně s čínským mučením. A nad celým oním spleťtým lesem tradic bujně rostoucím nebo vadnoucím leželo by rozsáhlé ticho zvláštní a dokonce bezejmenné nálady; jméno vystihující ji však nejvíce, je nic. Všechny tyto věci, dobré i špatné, měly by nepopsatelný vzhled věcí, jež jsou příliš staré, aby umřely.

Žádná z těchto věcí zobecnělých v Evropě v nepřítomnosti křesťanství nebyla by ani dost málo podobna křesťanství. Kdyby tu bylo posud pythagorovské stěhování duší, mohli bychom je zvatí pythagorovským náboženstvím, jako mluvíme o náboženství budhistickém. Kdyby tu byly dosud vznesené zásady Sokratovy, mohly bychom je nazývatí Sokratovým náboženstvím, jako mluvíme o náboženství Konfuciově. Kdyby se lidový svátek vyznačoval dosud mytologickým chvalozpěvem na počest

Adonisovu, mohli bychom mluvit o náboženství Adonisově, jako mluvíme o náboženství Juggernautově. Kdyby literatura byla posud založena na řeckém bájesloví, mohli bychom nazývat ono bájesloví náboženstvím, jako nazýváme náboženstvím bájesloví Hindů. Mohli bychom říci, že tu bylo tolik tisíc nebo milionů lidí patřících k onomu náboženství v tom smyslu, že navštěvovali takové chrámy nebo jen žili v zemi, plné takových chrámů. Kdybychom však dávali poslední tradici Pythagorově nebo udržující se legendě o Adonisovi jméno náboženství, pak bychom museli nalézt jiné jméno pro církev Kristovu.

Říká-li někdo, že filosofické zásady zachovávané po mnohé věky nebo pohanské chrámy navštěvované mnoha lidmi jsou věci téhož druhu jako církev, stačí, odpovíme-li docela prostě, že to není pravda. Nikdo nemyslí, že je to totéž, když na ně hledí ve staré civilisaci řecké a římské; nikdo by nemyslel, že je to totéž, kdyby ona civilisace trvala o dva tisíce let déle a existovala dnes; nikdo nemůže rozumně myslit, že je to totéž jako souběžná pohanská civilisace na východě, jak ji známe dnes. Žádná z těchto filosofii ani bájesloví není v ničem podobná církvi; jistě ne církvi bojující. A jak jsem jinde ukázal, i kdyby toto pravidlo nebylo již dokázáno, výjimka by je potvrzovala. Pravidlo to učí, že předkřesťanská nebo pohanská historie nevytváří církev bojující; a výjimkou, či lépe tak zvanou výjimkou jest, že islam jest aspoň bojující, i když není církvi. A to je právě proto, že islam jest jediný náboženský soupeř, který *není* předkřesťanský a tudíž není v onom smyslu pohanský. Islam byl produktem křesťanství; i když byl vedlejším produktem; i když byl špatným produktem. Bylo to kacířství nebo parodie závodící s církvi a tudíž ji napodobící. Nepřekvapuje o nic více, že moha-

medánství mělo něco z jejího bojovného ducha, než že quakerství mělo něco z jejího mírumilovného ducha. Po křesťanství bylo mnoho takového závodění a rozšiřování. Před ním nebylo ničeho takového.

Církev bojující je takto jedinečná, protože je armádou krácející za cílem všeobecného osvobození. Poroba, z níž má tak být svět osvobozen, je velmi dobře symbolisována stavem Asie stejně jako stavem pohanské Evropy. Nemám na mysli jen jejich morálního nebo nemorálního stavu. Misionář má ve skutečnosti mnohem více co říci, než se osvícencem domnívá, i když říká, že pohané jsou modláři a nemravni. Trochu realistické zkušenosti o východních náboženstvích a dokonce i o moslimském náboženství ukáže nám překvapující necitlivost, co se týče mravnosti; na příklad praktickou nevšímavost k rozhraní mezi vášní a perversí. Není předsudkem, ale praktickou zkušeností, říká-li se, že Asie je plna demonů i bohů. Zlo však, jež mám na mysli, tkví v mysli. A tkví v mysli všude, kde mysl pracovala dlouhou dobu samotna. To se přihází, když se všechno snění a myšlení blíží ke konci v prázdnotě, jež je zároveň negací a nutností. Vypadá to jako anarchie, je to však také otroctví; je to, jak jsme již řekli, asijské kolo; všechny ony vracející se spory o příčině a následku nebo o tom, že věci začínají a končí v mysli, jež znemožňují duši, aby se opravdu rozhodla a dala se nějakou cestou nebo do nějaké práce. A hlavní jest, že to není nutně zvláštností Asiátů; platilo by to na konec i o Evropanech – kdyby se něco nebylo přihodilo. Kdyby církev bojující nebyla bývala něčím krácejícím vpřed, všichni lidé by pochodovali na místě. Kdyby církev bojující nebyla udržela kázeň, všichni lidé by snášeli otroctví.

Co přinesla tato všeobecná a přece bojující víra

do světa, byla naděje. Jediné snad, co mělo báje-
sloví společné s filosofií, bylo, že obě byly opravdu
smutné; v tom smysle, že neměly této naděje,
i když měly záblesky víry a lásky. Nazýváme
snad buddhismus vírou, ačkoliv se nám zdá spíše
pochybováním. Ale i ti, kteří kladou největší důraz
na starobylost a velikost takových kultů, musí
přiznati, že v žádném věku nenaplnily všechna
svá působiště tak praktickou a bojovnou nadějí.
V křesťanství nescházela nikdy naděje; byla spíše
bludná, výstřední, nemírně upoutaná na prchavé
výhody. Její stálá revoluce a rekonstrukce svědčila
aspoň o tom, že lid je dobré mysli. Evropa nabyla
opravdu znovu svého mládí jako orlové; právě
tak jako se římská orlové vznesli zase nad legiemi
Napoleonovými anebo jako jsme právě viděli vzlét-
nouti stříbrného orla polského. Ale v případě Polska
přicházela i revoluce vždy s náboženstvím. Sám
Napoleon pomýšlel na smír s náboženstvími. Ná-
boženství nemohlo býti nikdy trvale odloučeno
ani od naděje nejvíce mu nepřátelské; prostě proto,
že bylo skutečným zdrojem naděje. Příčinu toho
je nutno hledati prostě v náboženství samém. Ne-
máme tu času ani místa pro takové úvahy; ale
snad bude záhodno pověděti několik slov o smíření,
jež se stále vrací a dosud, jak se zdá, potřebuje
vysvětlení.

Nudným debatám o svobodomyslnosti teologie
nebude konce, dokud si lidé neuvědomí, že jediné
její svobodomyslná část jest opravdu dogmatická.
Je-li dogma neuvěřitelné, je to proto, že je neuvě-
řitelně svobodomyslné. Je-li iracionální, je to možno
jen tím, že nás ujišťuje větší svobodou, než jaká je
oprávněna rozumem. Zřejmým příkladem je ona
podstatná forma svobody, již nazýváme svobodnou
vůlí. Jest absurdní říkatí, že člověk ukazuje svou
svobodomyslnost tím, že popírá svou svobodu.

Lze však mítí za to, že musí potvrditi nějakou transcendentní nauku, aby potvrdil svou svobodu. V jistém smysle můžeme rozumně říci, že má-li člověk primární moc volby, má tím nadpřirozenou moc tvořivou, jako by dovedl vzkřísiti mrtvého nebo dáti život nezplozenému. Snad musí být v tom případě člověk zázrakem; a jistě musí být v tom případě zázrakem, aby byl člověkem; a docela jistě, aby byl svobodným člověkem. Je však absurdní zakazovati mu, aby byl svobodným člověkem a to ve jménu svobodnějšího náboženství.

Je to však pravda i ve spoustě jiných případů. Každý, kdo věří vůbec v Boha, musí věřiti v naprostou svrchovanost boží. Pokud však ona svrchovanost připouští nějaké stupně, jež lze zváti svobodomyšlné nebo nesvobodomyšlné, je samozřejmé, že nesvobodomyšlná moc je božstvem nacionalistů a svobodomyšlná božstvem dogmatistů. Přesně v poměru, v němž měníte monoteismus v monismus, měníte jej v despotismus. Právě neznámý Bůh scientistů s jeho nezbadatelným úmyslem a jeho nevyhnutelným zákonem připomíná nám pruského autokrata, který dělá přesné plány ve vzdáleném stanu a pohybuje lidstvem jako kolečky stroje. Je to právě Bůh zázraků a vyslyšených modliteb, který nám připomíná svobodomyšlného a lidového panovníka, který přijímá petice, naslouchá parlamentům a uvažuje o prospěchu všeho lidu. Nepru se nyní o rozumnost tohoto pojetí v jiných směrech; ve skutečnosti není, jak někteří myslí, iracionální, neboť není nic iracionálnějšího na nejmoudřejším a nejlépe informovaném králi, jednajícím různě podle jednání těch, jež chce zachrániti. Zde si však všímám celkové povahy svobodomyšlnosti nebo svobodného či rozšířeného okruhu činnosti. A v tomto směru je jisto, že král může býti velkodušný, jen je-li rozmarný. Právě katolík má pocit, že jeho

modlitby budou mít vliv, ať se modlí za živé či mrtvé, a který má také pocit, že žije jako svobodný občan skoro v jakési konstituční obci. Právě monista žije pod jediným železným zákonem a musí mít pocit, že žije jako otrok pod panstvím sultánovým. Myslím zajisté, že slova *suffragium*, jehož se nyní v politice užívá místo hlasování, užívalo se původně v teologii o modlitbě. O mrtvých v očištění se říkalo, že dostávají hlasy živých. A v tom smysle jakéhosi petičního práva k nejvyššímu vládcí můžeme pravdivě říci, že celá obec svatých a rovněž i celá církev bojující je založena na všeobecném hlasovacím právu.

Hlavně však to platí o nejstrašnějším rozhodnutí; o oné tragedii, jež vytvořila božskou komedii našeho křesťanství. Jedině krajní, silná a překvapující doktrína o božství Kristově má onu zvláštní působivost, jež dovede opravdu vzrušit lidový cit jako zvuk polnice; myšlenka, že sám král sloužil ve vojsku jako řadový voják. Tím, že onu postavu děláme pouze lidskou, děláme onu historii mnohem méně lidskou. Zbavujeme ji hrotu, který skutečně proniká lidstvem; hrotu historie, který byl docela doslovně hrotem oštěpu. Nezlidšťuje příliš vesmír, říkáme-li, že dobří a moudří lidé mohou zemřít pro své názory; právě tak jako by v armádě nebyla přijata s velkým nadšením zpráva, že dobří vojáci budou nejspíše zabiti. Není novinou zpráva, že král Leonidas je mrtev, právě tak jako královna Anna; a lidé nečekali na křesťanství, aby byli lidmi v plném smyslu hrdinů. Popisujeme-li však nyní ovzduší toho, co je vznešené, lidové ba i malebné, poví nám znalost lidské povahy, že žádné utrpení lidských synů ba ani božích služebníků nepůsobí tímž dojmem jako vědomí, že pán trpí místo svých služebníků. A tak jedná teologické a jistě ne vědecké božstvo. Žádný tajemný panovník ukrytý ve svém hvězd-

ném stanu za kosmického tažení nepodobá se ani dost málo onomu nebeskému rytířskému veliteli, který kráčí v čele bojujícího vojska se svými pěti ranami.

Kdo odsuzuje dogma, nemyslí ve skutečnosti, že dogma je špatné, ale spíše, že je příliš dobré, aby bylo pravdivé. To jest, myslí, že dogma je příliš svobodomyšlné, aby bylo pravděpodobné. Dogma dává člověku příliš mnoho svobody, když mu dovoluje padnouti. Dogma dává i Bohu příliš mnoho svobody, když mu dovoluje umřítí. To by měli říkati inteligentní skeptikové; a není naprosto mým úmyslem popíratí, že pro to lze uvéstí důvody. Oni myslí, že vesmír sám jest všeobecným vězením; že samo bytí jest omezováním a donucováním; a není bezdůvodné, že nazývají kausalitu řetězem. Jedním slovem, myslí docela prostě, že nemohou věřiti těmto věcem; naprosto ne proto, že by byly nehodny víry. Říkáme, nikoli povšechně, ale docela doslovně, že pravda nás osvobodila. Oni říkají, že nás osvobozuje tak, že nemůže býti pravdou. Jim jest, jako by měli věřiti v pohádkovou zemi blahobytu, mají-li věřiti v takovou svobodu, jaké se těšíme my. Jako by měli věřiti v lidi s křídly, mají-li se smířiti s představou o lidech se svobodnou vůlí. Jest jim jako by měli věřiti bajce o veverce rozmlouvající s horou, mají-li věřiti, že se člověk může svobodně tázati a Bůh svobodně odpovídati. To jest mužná a rozumná negace, k níž budu míti vždy úctu. Odmítám však hleděti s úctou na ty, kdo především ostříhají ptákům křídla, uvězní veverku v kleci, skovou řetězy a odmítnou svobodu, zavrou za námi všechny dvěře světového vězení s řinčením věčných pout, řeknou nám, že naše vysvobození je snem a náš žalář nutností a pak se klidně obrátí a povědí nám, že jejich myšlenka je svobodnější a jejich teologie svobodomyšlnější.

Z toho všeho plyne staré naučení; že náboženství je zjevením. Jinými slovy, je to vidina přijatá vírou; je to však vidina skutečnosti. Víra se zakládá na přesvědčení o její skutečnosti. To jest na příklad rozdíl mezi vidinou a denním snem. A to je rozdíl mezi náboženstvím a bájeslovím. To je rozdíl mezi vírou a vším oním dílem obrazotvornosti docela lidským a více nebo méně zdravým, o němž jsme uvažovali v kapitole o bájesloví. Užíváme-li rozumně slova vidina, jeví se nám dvě věci, předně, že se přihází velmi zřídka, snad že se přihází jen jednou; a za druhé, že se asi přihází jednou a pro všechny. Denní sen se snad přihází denně. Denní sen je snad každý den jiný. Je to trochu více než rozdíl mezi vyprávěním strašidelných historií a setkáním s duchem.

Není-li to však bájesloví, není to ani filosofie. Není to filosofie proto, že vidina není předlohou, ale obrazem. Není to ono zjednodušení, jež převádí všecko na abstraktní vysvětlení; jako že všecko se navrácí nebo že všechno je relativní nebo že všechno je preludem. Není to proces, ale je to příběh. Má rozměry, jaké vidíme na obraze nebo v povídce. Nemá pravidelných opakování schematu nebo procesu, nahrazuje je však tím, že přesvědčuje jako obraz nebo příběh. Jinými slovy je právě takové jako život. Neboť jest zajisté životem. Příklad toho, co tím míním, lze nalézt v úvahách o problému zla. Je dosti snadné zobraziti život na černém pozadí, jako to dělají pesimisté a pak připustiti několik teček hvězdného prachu více méně náhodných nebo aspoň doslovně bezvýznamných. A je dosti snadné nakresliti jiný obraz na bílém papíře jako dělají scientisté a vysvětliti nebo nějak odstraniti takové tečky nebo kaňky, jež by bylo nesnadno popřítí. Konečně je snad ze všeho nejsnadnější říci jako dualisté, že život jest jako šachovnice, na níž

zaujímají obě barvy stejné plochy; a o níž lze pravdivě říci, že se skládá z bílých čtverců na černém poli nebo z černých čtverců na bílém poli. Ale každý člověk cítí v srdci, že žádný z těchto tří papírových náčrtků není jako život; že v žádném z těchto tří světů nemůže žít. Něco mu říká, že konečná myšlenka světa není zlá, ba ani neutrální. Zíraje na oblohu nebo do trávy, na matematické pravdy nebo docela na snesené vejce, má neurčitý pocit, který je jako by stínem onoho výroku velkého křesťanského filosofa, sv. Tomáše Aquinského: „Každé bytí jest v podstatě dobré“. Na druhé straně mu říká něco jiného, že je nemožné, nízké ba i nezdravé zmenšovati zlo na tečku nebo docela na kaňku. Uvědomuje si, že optimismus je chorobný. Je snad i chorobnější než pesimismus. Tento neurčitý, ale zdravý pocit, sleduje-li jej, vyústí v myšlenku, že zlo je jaksi výjimkou, ale obrovskou; a posléze že zlo je vpádem či ještě pravdivěji vzpourou. Nemyslí, že všechno je dobré, ani že všechno je špatné nebo že všechno je stejně dobré i špatné. Myslí však, že právo má právo býtí správným a tudíž právo býtí zde; a že zlo nemá práva býtí zlem a že nemá tudíž práva býtí zde. Je tu vládce světa; je tu však také uchvatitel. Tak pochopí neurčitě, co mu dá vidina živě; nic menšího než celou onu podivnou historii o zradě na nebesích a o velkém odpadlictví, při němž zlo řádilo a pokusilo se zničití svět, který nedovedlo stvořití. Je to velmi podivný příběh a jeho rozměry, linie a barvy jsou stejně libovolné a absolutní jako umělecká kompozice obrazu. Je to vidina, již vskutku symbolisujeme na obrazech údy titanů a ohnivými barvami peří; celá ona propastná vidina padajících hvězd a paví výzbroje noci. Ale ten podivný příběh má malou výhodu před diagramy. Je jako život.

Jiný příklad lze nalézt v problému pokroku. Jeden z nejschopnějších agnostiků dnešní doby tázal se mne kdysi, zda myslím, že se lidstvo zlepšuje nebo zhoršuje, či zůstává-li stále totéž. Byl přesvědčen, že tato alternativa vyčerpává všechny možnosti. Nepozoroval, že vyčerpává jen schemata a nikoli obrazy; procesy a nikoli příběhy. Otázal jsem se ho, zda myslí, že pan Smith v Golderově díle Green se zlepšoval nebo zůstával-li přesně stejný mezi třicítkou a čtyřicítkou. Pak mu začalo svítati, že to asi závisí na panu Smithovi a na tom, jak se mu zlíbí. Nikdy ho nenapadlo, že asi závisí na lidstvu, k čemu se rozhodne; a že jeho cesta nebyla přímočará nebo stoupající či klesající křivka, ale jako pouť údolím, kdy člověk jde, kam chce, zastaví se, kde se mu zlíbí, tu vejde do kostela a jinde spadne opilý do příkopu. Život člověka je příběhem, dobrodružným příběhem; a v naší vidině platí totéž o příběhu božím.

Katolická víra je smířením, protože jest uskutečněním jak bájesloví, tak i filosofie. Je to příběh a v onom smyslu jeden ze sta příběhů; jenom že to je pravdivý příběh. Je to filosofie a v onom smyslu jedna ze sta filosofii; jenom že to je filosofie, jež je jako život. Především však je to smíření, protože to jest něco, co lze nazvat jen filosofií příběhů. Onen normální vyprávěcí pud, který vytvořil všechny pohádky, je zanedbáván všemi filosofiemi vyjma jedinou. Víra je ospravedlněním onoho lidového pudu; nalézá pro něj filosofii a analyzuje v něm filosofii. Právě jako musí člověk v dobrodružné povídce podstoupiti různé zkoušky, aby si zachránil život, musí člověk v této filosofii podstoupiti různé zkoušky, aby spasil svou duši. V obou případech je myšlenka svobodné vůle, působící pod vlivem určitého cíle; čili je tu jistý cíl a věci člověka jest, aby k němu směřoval;

sledujeme tudíž se zájmem, zdali ho dosáhne. Nuže, tento hluboký, demokratický a dramatický pud dochází výsměchu a je opomíjen ve všech ostatních filosofiích. Neboť všechny ostatní filosofie podle vlastního doznání končí tam, kde začínají; a definicí povídky jest, že končí jinak; že začíná na jednom místě a končí na druhém. Od Budhy s jeho kolem až k Ākheň-Ātenovi s jeho kotoučem, od Pythagora s jeho abstraktním číslem až ke Konfuciovi s jeho náboženskou rutinou není ani jediné, jež by nějak nehřešila proti duši povídky. Ani jediná z nich nezachycuje opravdu tento lidský poznatek pohádky, zkoušku, dobrodružství; ordálie svobodného člověka. Každá vyhladovuje, abych tak řekl, vyprávěcí pud a přičiňuje se, aby ochudila lidský život, chápaný jako román; buď fatalismem (pesimistickým nebo optimistickým) a oním osudem, který je smrtí dobrodružnosti; nebo nevšímavostí a oním rozlučováním, jež je smrtí dramatu, nebo zásadní skepsí, jež rozptyluje činitele v atomy; nebo materialistickým omezováním, zahrazujícím výhledy na mravní důsledky; nebo mechanickým navracením, jež činí i mravní důkazy jednotvárnými; nebo bezednou relativitou, jež činí i praktické důkazy nejistými. Jest něco takového jako lidský příběh; a jest také božský příběh, jenž je zároveň lidským příběhem. Není však žádného Hegelovského příběhu nebo monistického, relativistického či deterministického příběhu. Neboť každý příběh, ba i každý laciný krvavý román má v sobě něco, co patří k našemu světu a nikoli k jejich světu. Každá krátká povídka začíná opravdu stvořením a končí posledním soudem.

A to je důvodem, proč se bájesloví a filosofie potíraly, než přišel Kristus. Proto zabila atenská demokracie Sokrata z úcty k bohům; a proto si každý potulný sofista dodával vzhledu Sokrata,

kdykoli mohl mluvit povýšeně o bozích; proto zničil kacířský farao své obrovské modly a chrámy pro abstrakci a proto se mohli kněží triumfálně vrátit a zdeptat jeho dynastii; proto se musel buddhismus oddělit od brahmanství a proto byly v každém věku a v každé zemi mimo křesťanství rozbroje mezi filosofem a knězem. Je dosti snadné říci, že filosof je obecně rozumnější; je ještě snadnější zapomenouti, že kněz je vždy oblíbenější. Neboť kněz vyprávěl lidu povídky; a filosof nerozuměl filosofii povídek. Ta přišla na svět s příběhem Kristovým.

A proto musela být zjevením či vidinou seslanou s hůry. Každý kdo bude přemýšlet o teorii příběhů nebo obrazů, uvidí snadno hlavní věc. Pravý příběh světa musí být vyprávěn někým někomu jinému. Už sama podstata povídky učí, že nemůže zůstat na tom, že se jen někomu přihodí. Povídka má rozměry, variace, překvapení, zvláštní sklony, jež nelze podle pravidla převést na abstrakta jako součet. Nemohli bychom odvodit z pythagorovské teorie čísla nebo o navracení, zdali by Achilles vrátil mrtvolu Hektorovu, či ne. A nemohli bychom sami od sebe usoudit, jakým způsobem by svět dostal zpět mrtvolu Kristovu, kdyby se nám jen řeklo, že se všechno otáčí kolem do kola na kole Budhově. Nějaký člověk mohl by snad vymyslet Euklidovu větu, aniž kdy slyšel o Euklidovi; nevymyslil by však přesně legendy o Eurydice, kdyby o ní nikdy neslyšel. Aspoň by nebyl jist, jak příběh skončí a bude-li Orfeus konečně obelstěn. A ještě méně by uhodl konec našeho příběhu, legendy, v níž náš Orfeus, nepřemožen, vstane z mrtvých.

Abychom shrnuli; zdraví světu bylo navraceno a duši lidské podána spása něčím, co vskutku uspokojilo oba spolu bojující směry minulosti, jež vzájemně nebyly nikdy plně uspokojeny a patrně ani

nebudou. Vyhovělo bájeslovné touze po románě tím, že bylo povídkou a filosofické touze po pravdě, že bylo pravdivou povídkou. Proto musela býti tato ideální postava historickou postavou, jakou necítil nikdo v Adonisovi nebo v Panovi. Proto však také musela býti historická postava ideální, ba musela i vykonati mnohé úkoly dané takovýmto ideálním postavám; proto byla zároveň obětí a slavností, proto na ni mohlo býti ukazováno jako na symbol rostoucí révy nebo vycházejícího slunce. Čím hlouběji přemýšlíme o té věci, tím spíše dospíváme k závěru, že, je-li opravdu jaký Bůh, mohla jeho tvorba sotva dosáhnouti jiného vyvrcholení, než že takto daroval světu opravdový román. Jinak by se obě stránky lidského ducha vůbec nikdy nesetkaly; a mozek člověkuv by byl zůstal rozpoltný a rozdvojený; jeden jeho cíp by snad snil o nemožných snech a druhý opakoval neměnicí se výpočty. Malířům by nezbylo než malovati stále podobiznu nikoho. Mudrci by sčítali stále čísla, jež by nevedla k ničemu. Byla to propast, již nemohlo vyplniti nic, leč vtělení; božské ztělesnění našich snů; nad onou propastí stojí on, jehož jméno je více než kněz a starší dokonce než křesťanství; Pontifex Maximus je nejmocnější stavitel mostu.

Ale i s tím se vracíme ke speciálnějším křesťanskému symbolu v téže tradici; k dokonalému vzorku klíčů. Tento náčrtek je historický a nikoli teologický; není tedy mou povinností hájiti zde podrobně onu teologii, ale ukázati pouze, že by nemohla býti ospravedlněna ani v celkovém rozvržení, kdyby nebyla ospravedlněna v podrobnostech – jako klíč. Mimo celkové nápovědi v této kapitole nepokusím se o důkaz, proč má býti kredo přijímáno. Ale v odpověď na historickou otázku, proč bylo přijímáno a proč je přijímáno, odpovídám za miliony jiných; protože se hodí do zámku;

protože jest jako život. Je to jedna z mnoha povídek; jenom že jest náhodou pravdivá. Je to jedna z mnoha filosofii; jenom že to jest náhodou pravda. Přijímáme ji; a máme pod nohama pevnou půdu a před sebou otevřenou cestu. Nevězní nás ve snech o osudu ani v představách všeobecného klamu. Otvírá nám nejen neuvěřitelné nebe, ale také zemi, jež se některým zdá stejně neuvěřitelnou a činí je uvěřitelnými. Takovouto pravdu lze sotva vysvětliti, protože je skutečností; je to však skutečnost, pro niž si můžeme zavolatí svědky. Jsme křesťané a katolíci ne proto, že uctíváme klíč, ale proto, že jsme prošli dveřmi; a cítili vítr, který je polnicí svobody, vátí přes zemi života.

PĚT SMRTÍ VÍRY.

Není účelem této knihy sledovati postupně historii křesťanství, zvláště pozdější, jež obsahuje spory, o kterých se, doufám, rozepíšu později jinde. Je věnována jen náhledu, že křesťanství, objevivši se uprostřed pohanského lidstva, mělo ráz něčeho jedinečného, ba docela nadpřirozeného. Nepodobalo se ničemu jinému; a čím více je studujeme, tím méně podobnosti s jiným na něm nalzáme. Má však jistou dosti zvláštní vlastnost, již se vyznačovalo od té doby až po nynější okamžik a již by tato kniha mohla dobře zakončiti.

Řekl jsem, že Asie a starověký svět působí dojem, že jsou příliš staré, aby mohly umřítí. Křesťanství mělo osud docela opačný. Křesťanství mělo spoustu revolucí a v každé z nich zemřelo. Křesťanství zemřelo mnohokrát a vstalo zase z mrtvých; neboť mělo boha, který znal cestu z hrobu. Ale první mimořádný fakt, jímž se tato historie vyznačuje, jest tento: že Evropa byla stále a stále převracena na ruby; a že na konci každé takové revoluce octlo se na vrchu vždy totéž náboženství. Víra obrozuje vždy věk ne jako staré náboženství, ale jako náboženství nové. Tato pravda je skryta před mnohými zvyklostí, již si lidé příliš málo všímají. Ku podivu, je to taková zvyklost, kterou ti, kteří ji neznají, zvlášt rádi osočují. Říkají nám stále, že kněží a obřady nejsou náboženstvím a že náboženská organisace může býti prázdným klamem; sotva však si uvědomují, jak jest pravdivá. Je tak pravdivá, že aspoň tři nebo čtyřikrát v historii křesťanství se zdálo, že z křesťanství vyprchala úplně duše; a téměř každý ve svém srdci očekával jeho konec. Tato skutečnost je jen zastřena ve středověku i v jiných dobách oním oficiálním náboženstvím, které takoví kritici, jak se chlubí, prohlédli.

Křesťanství zůstalo oficiálním náboženstvím renesančního panovníka nebo biskupa v osmnáctém století, právě jako zůstalo starověké bájesloví oficiálním náboženstvím Julia Caesara nebo jako zůstalo Ariovo kredo dlouho oficiálním náboženstvím Juliana Odpadlíka. Mezi případy Julia a Juliana byl však rozdíl, protože tehdy církev nastoupila svou zvláštní pouť světem. Nebylo důvodu, proč by lidé jako Julius neměli uctívat bohy jako Jupitera před veřejností a smát se jim v soukromí. Choval-li se však Julian ku křesťanství jako by bylo mrtvo, shledal, že přišlo zase k životu. Náhodou také shledal, že Jupiter nejevil ani nejmenší známky, že by kdy mohl přijít zase k životu. Tento případ Julianův a epizoda s arianstvím je jen prvý z mnoha příkladů, jež tu lze jen zhruba uvést. Arianství, jak bylo řečeno, činilo lidsky docela dojem, jako by dovedlo přirozeným způsobem vyhladit onu zvláštní pověru Konstantinovu. Všechny obvyklé stupně se vystřídaly; kredo se stalo úctyhodným, obřadným a bylo změněno v rozumné; a racionalisté byli hotoví rozmetati poslední jeho zbytky zrovna jako to dělají dnes. Když se křesťanství náhle zvedlo a povalilo je, bylo to skoro tak neočekávané, jako když vstal Kristus z mrtvých. Jsou však mnohé jiné příklady téže věci, dokonce z téže doby. Proud misionářů z Irska na příklad vypadá docela jako neočekávaný útok mladých lidí na starý svět a docela na církev, jež jevila známky stárnutí. Někteří z nich byli umučeni na cornwallském pobřeží; a největší autorita v cornwallských starých památkách mi vyprávěla, že ani na okamžik nevěří, že byli umučeni pohany, ale (jak řekl jaksi humorně) „trochu vlažnými křesťany.“

Kdybychom se tedy ponořili pod povrch historie, což není úmyslem tohoto pojednání, mám podezření,

že bychom našli několik případů, kdy bylo křesťanství podle všeho zdání uvnitř tak vyhlodáno pochybnostmi a lhostejností, že tu stála jen stará křesťanská slupka jako stála pohanská tak dlouhou dobu. Rozdíl je však v tom, že v každém takovém případě byli synové fanatiky víry, kde byli otcové ve víře vlažní. To je zjevné při přechodu z renesance k protireformaci. To je zřejmé při přechodu z osmnáctého století k mnohému katolickému obrození v naší době. Mám však v podezření mnoho jiných příkladů, jež by zasloužily zvláštních studií.

Víra není přežitkem. Nesmíme si to představovat nějak tak, jako by se druidům bylo podařilo přežít nějak dva tisíce let. To by se bylo mohlo státi v Asii nebo ve starověké Evropě při oné lhostejnosti či snášelivosti, při níž mohlo bájesloví a filosofie žít neustále bok po boku. Nepřežila se; vracela se opět a opět v tomto západním světě rychlé změny a zřízení neustále hynoucích. Evropa v tradicích Říma pokoušela se stále o revoluci a rekonstrukci; o nové vybudování všeobecné republiky. Začínala vždy tím, že odhodila tento starý kámen a končila tím, že jej učinila úhelným kamenem; že jej vyhrabala z hromady rumu, aby jím korunovala kapitol. Některé kameny ze Stonehenge* stojí a jiné jsou rozvaleny; a jak kámen padne, tak leží. U druidů nebylo každé století renesance, při níž by mladí druidové ověnčení čerstvým jmelím tančili v sluneční záři na salisburské planině. Stonehenge nebyla přestavěna ve všech slozích architektury od primitivního okrouhlého slohu normanského až k poslednímu baroknímu roko. Posvátné místo druidů je bezpečno před vandalstvím restaurace.

* Předhistorická stavba u Amesbury v anglickém hrabství Wiltš (Překl.)

Ale církve na západě nebyla ve světě, v němž byly věci příliš staré, aby zemřely, ale ve světě, v němž byly vždy dost mladé, aby byly zabíjeny. Důsledek byl, že povrchně a vnějškově byla často opravdu zabita; ne, spíše se někdy opotřebovala i bez zabíjení. A z toho plyne něco, co lze po- někud nesnadno popsatí, co však pokládám za velmi skutečné a důležité. Jako je duch stínem člověka a v onom smysle stínem života, tak přecházel přes tento nekonečný život čas od času jakýsi stín smrti. Přicházel v okamžiku, kdy by byl tento život zahynul, kdyby byl mohl zahynouti. Skosil všechno, co bylo pomíjející. Kdyby taková zvířecí srovnání byla zde vhodná, mohli bychom říci, že se had zachvěl, vysvlékl kůži a pokračoval ve své cestě nebo docela, že se kočky zmocnily křečovitě záchvaty, když ztratila pouze jeden ze svých devíti set devadesátí devíti životů. Pravdivější je, řekneme-li v důstojnějším přirovnání, že hodina odbila a nic se nestalo; nebo že zvon vyzváněl k popravě, jež byla věčně odkládána.

Jaký byl význam všeho onoho temného, ale rozsáhlého nepokoje ve dvanáctém století; když se Julian, jak bylo tak krásně pověděno, vytrhl ze svého spánku? Proč se tak podivně záhy objevil za šera úsvitu po temném středověku tak hluboký skepticismus, jaký se jevil v pronikání nominalismu na úkor realismu? Neboť realismus proti nominalismu byl ve skutečnosti realismus proti nacionalismu nebo něčemu ještě rozkladnějším než nacionalismus. Odpovědí jest, že právě tak jako pokládali někteří církve prostě za část říše římské, tak jí později jiní pokládali jen za část temného středověku. Temný středověk skončil tak jako říše; a církve by byla zmizela s nimi, kdyby byla bývala také jedním ze stínů noci. Byla to opět jedna z oněch zdánlivých smrtí nebo předstíraných smrtí.

Myslím, že kdyby byl nominalismus dosáhl úspěchů, bylo by to stejné, jako kdyby jich bylo dosáhlo arianství; bylo by to začátkem doznání, že křesťanství ztroskotalo. Neboť nominalismus je mnohem hlubší skepsi než pouhý ateismus. Taková otázka byla otevřeně dávána, když se temný středověk rozjasnil v ono denní světlo, jež nazýváme moderním světem. Jaká však byla odpověď? Odpovědí byl Aquinský na křesle Aristotelově přijímající všechnu vědu jeho oboru, a desítky tisíců mladíků i z nejnižších tříd rolníků a nevolníků, žijící v hadrech a o suchém chlebě kolem velkých universit, aby poslouchali scholastickou filosofii.

Jaký byl význam všeho onoho ustrašeného šeptání, jež se šířilo po západě ve stínu islamu a jež plní každou starou romanci nemístnými obrazy saracenských rytířů pyšnicích se v Norsku nebo na Hebridách? Proč byli mužové na nejvzdálenějším západě jako král Jan, pamatují-li se dobře, obviňováni, že jsou tajně moslemy, jako jsou lidé obviňováni, že jsou tajně ateisty? Proč nastal onen velký poplach mezi některými autoritami pro racionalistickou arabskou verzi Aristotelovu? Autority podléhají zřídka takovému poplachu vyjma, je-li už příliš pozdě. Odpovědí jest, že sta lidí věřilo patrně ve svých srdcích, že islam zdolá křesťanství; že Averroes je rozumnější než Anselm; že saracenská kultura jest opravdu, tak jako povrchně, vyšší kulturou. Také zde bychom patrně našli celou generaci, a to starší, velmi nerozhodnou, sklíčenou a znavenou. Příchod islamu by býval jen příchodem unitářství tisíc let před jeho dobou. Mnohým se to snad zdálo docela rozumné, pravděpodobné a něco, co lze očekávat. Byli tedy hodně překvapeni tím, co se stalo. Z hrdel tisíců a tisíců mladých mužů vyšel hromový výkřik, jak se vrhli celým svým mládím v jásavý protiútok; křížové výpravy. Byli

to synové sv. Františka, „kejklíři boží“, putující a zpívající po všech cestách světa. Uvažující o válce Albigenských přicházíme k roztržce uvnitř Evropy a k sesutí pudy vlivem nové filosofie, jež by byla málem učinila na vždy konec křesťanství. V onom případě byla nová filosofie také velmi novou filosofií; byl to pesimismus. Byla nicméně podobna moderním myšlenkám, protože byla tak stará jako Asie; nejmodernější myšlenky jsou takové. Byl to návrat gnostiků; proč se však gnostikové vraceli? Protože nastával konec epochy, jako tehdy konec říše; a jako měl nastati konec církve. Byl to Schopenhauer vznášející se nad budoucností; byl to však také Manichaeu vstávající z mrtvých; aby se lidem dostalo smrti a to co nejhojněji.

Zřejmější je to u renesance, prostě proto, že ta doba je nám mnohem bližší a lidé o ní mnohem více vědí. Ale i v onom příkladě je více, než většina lidí myslí. Nehledě na zvláštní spory, o nichž bych rád pojednal ve zvláštní studii, byla ona doba mnohem chaotičtější, než je z oněch sporů patrné. Nazývali protestanti Latimera mučedníkem protestanství a katolíci odpovídají, že Campion byl mučedníkem katolictví, zapomíná se často, že za takových pronásledování zahynuli mnozí, jež by bylo lze nazvat jen mučedníky atheismu, anarchismu nebo docela diabolismu. Onen svět byl skoro tak rozháraný jako náš; mezi lidmi po něm bloudícími byl člověk, který říkal, že není Boha, jiný, který říkal, že je sám Bohem a opět jiný, který říkal něco, z čeho si nikdo nevybral nic rozumného. Kdybychom znali *denní rozhovor* z doby následující po renesanci, byli bychom asi překvapení jeho nestoudnými negacemi. Poznámky, připisované Marlowovi jsou asi velmi příznačné pro rozhovor v mnohých intelektuelních hospodách. Přejít od předreformace k poreformaci v Evropě dál se prázdnotou velmi zejících otázek;

a na konci opět byla odpověď táz. Byl to jeden z těch okamžiků, kdy, jako Kristus kráčel na vodě, kráčelo křesťanství ve vzduchu.

Ale všechny tyto případy jsou dobově vzdálené a mohly by býti dokázány jen v podrobnostech. Mnohem jasněji vidíme tu okolnost v případě, kdy renesanční pohanství učinilo konec křesťanství a křesťanství proti všemu očekávání začalo znovu. Nejjasněji však to vidíme v případě, který je nám docela blízký a plný zřejmého přesného svědectví; za velkého úpadku náboženství, který začal asi v době Voltairově. Neboť je to zajisté náš případ; a my sami jsme viděli úpadek onoho úpadku. Dvě století od Voltaira nemihne se mimo nás mžikem jako čtvrté a páté století nebo jako století dvanácté a třinácté. V našem případě vidíme tento často se opakující proces docela z blízka; víme, jak úplně může ztratiti společnost vnitřně náboženství a zachovati je při tom na povrchu; víme, jak se mohou všichni lidé státí agnostiky o mnoho dříve než odstraní biskupy. A víme, že také při tomto posledním konci, který nám připadal opravdu jako poslední, stala se zase neuvěřitelná ta věc; víra našla úrodnější půdu mezi mladými než mezi starými. Když Ibsen mluvil o nové generaci klepající na dveře, jistě se nenadál, že to budou kostelní dveře.

Aspoň pětkrát tedy za Aria a za Albigenských, za humanistických skeptiků, po Voltairovi a Darwinovi byla Víra dána podle všeho zdání ve psí. V každém z těchto pěti případů byl to pes, který zahynul. Jak úplně bylo shroucení a jak zvláštní obrat, vidíme dopodrobna jen v případě nejbližším naší době. Mnoho bylo již řečeno o oxfordském hnutí a o souběžném francouzském katolickém obrození; nejprostší skutečnost při tom došla však malé pozornosti; že to bylo překvapení. Byl to

zmatek a překvapení zároveň; většina lidí na to hleděla tak, jako by se řeka navracela z moře a pokoušela se vyšplhat zpět do hor. Kdo četl literaturu osmnáctého a devatenáctého století, dověděl se, že skoro každý dospěl k přesvědčení, že náboženství je něco, co se neustále rozšiřuje jako řeka, až dospěje do nekonečného moře. Někteří očekávali, že se zhrouť katastrofálním vodopádem, většina čekala, že se rozšíří v ústí rovnoměrně a mírně, všichni však pokládali jeho návrat sám o sobě za zázrak stejně neuvěřitelný jako kouzla. Jinými slovy většina umírněných lidí myslila, že víra jako svoboda se bude ponenáhlu rozšiřovati a klesati; a někteří pokrokoví lidé myslili, že se velmi prudce rozšíří a klesne, nežli sploští. Celý onen svět Guizotův a Macaulayův a obchodní a vědecké svobodomyšlnosti byl snad jistější než kdokoliv před tím nebo potom o směru, jímž se svět běře. Lidé byli tak jisti o směru, že se rozcházel jen v názoru na rychlost. Mnozí tušili předem ustrašeně a někteří s uspokojením jakobínskou revolucí, jež přivedla na šibenici arcibiskupa z Canterbury nebo chartistickou vzpouru, jež bude věšeti faráře na lucerny. Zdálo se však něčím proti přírodě, že by arcibiskup, místo aby přišel o hlavu, mohl hledati svou mítru; a že místo abychom pozbyli úcty k farářům, budeme jim prokazovati úctu jako kněžím. Jejich revoluční vidína byla zrevolucionována; a jejich převrácené pojmy obráceny na ruby.

Zkrátka svět, hádající se o to, zda se proud bude zvolňovati nebo zrychlovati, zpozoroval něco neurčitého ale mohutného, co se pohybovalo proti proudu. Ve skutečnosti i obrazně je v tom něco hluboce znepokojujícího a to z podstatného důvodu. Mrtvá věc může býti nesena proudem, ale jen živá věc může plouti proti němu. Mrtvý pes může se pohybovati po převalující se vodě s rych-

lostí skákajícího ohaře; ale jen živý pes může plavati nazpátek. Papírová lodička může se klouzati dolů rostoucí zátopou s pyšným vzezřením kouzelné lodi; plave-li však kouzelná loď vzhůru proti proudu, jest opravdu poháněna kouzly. A mezi věcmi, jež připluly jen s přílivem zdánlivého pokroku, byl mnohý demagog nebo sofista, jehož divoká gesta byla opravdu stejně bez života jako pohyb údů mrtvého psa, zmítajících se ve vířící vodě; a mnohý filosof jako papírová lodička, jakou není těžko spustiti v převráceném klobouku. Ale ani opravdu živé a dokonce životodárné věci, jež pluly s oním proudem, nedokázaly tím, že jsou živé a životodárné. Byla to ona síla, jež byla nepopíratelně a nevysvětlitelně živa; tajemná a nezměrná energie, jež vrhla řeku zpět. Bylo to pocíkováno jako pohyb nějaké velké obludy; a nicméně to byla zřejmě živá obluda, protože jí většina lidí pokládala za předhistorickou obludu. Bylo to nicméně nepřirozené, nepřiměřené a pro některé i komické vzepětí. Tento prostofeký živel ve fantasii nesmí býti opomíjen, neboť byl jedním z nejjasnějších svědectví o neočekávanosti toho obratu. Ona doba cítila opravdu, že zvrácenost předhistorických zvířat je také vlastností historických obřadů; že mitry a tiary jsou jako rohy a hřebeny předpotopních oblud; a že odvolávati se na prvotní církev je jako strojiti se jako primitivní člověk.

Svět je dosud zmaten oním hnutím; ale nejvíce proto, že se dosud pohybuje. Řekl jsem někde jinde o trochu nemístných výtkách, jež mu jsou dosud činěny a o jejich mnohem vážnějších důsledcích; stačí říci, že čím víc takoví kritikové vytýkají, tím méně to vysvětlují. Do jisté míry je zde mou starostí, ne-li vysvětliti to, tedy aspoň ukázati na způsob vedoucí k vysvětlení; hlavně však upozorniti při tom na jednu věc. Že to všechno zde už dávno bylo; a dokonce kolikrát.

Abychom shrnuli; pokud je pravda, že poslední století viděla oslabení křesťanské nauky, viděla poslední století jen to, co viděla již století nejdávnější. A také moderní příklad skončil jen jako středověké a předstředověké příklady. Je již jasno a každým dnem se stává jasnější, že nehyne mizením ochuzeného křesťanství, ale spíše návratem těch jeho částí, jež opravdu zmizely. Hyne jako skončil ariánský kompromis a jako skončily pokusy o kompromis s nominalismem a docela i s Ālbigenkými. V moderním případě jako ve všech ostatních případech je však nutno zdůraznit, že se nevrací zjednodušená teologie; ani podle onoho názoru očištěná teologie; je to prostě teologie. Je to ono nadšení pro teologické studium, jímž se vyznačuje většina doktrinářských věků; je to božská věda. Starý Don připsující za své jméno D. D.* stal se snad typickou postavou nudného člověka; ale jen proto, že se sám nudil svou teologií a nikoli proto, že jí byl nadšen. Bylo to právě proto, že se zajímal, pokud to bylo možno, více o latinu Plautovu než o latinu Augustinovu a o řečtinu Xenofontovu než Chrysostomovu. Právě proto, že se zajímal více o mrtvou tradici než o tradici opravdu živou. Krátce bylo to proto, že byl sám typem doby, v níž byla křesťanská víra vlašná. Ne proto, že by lidé nepozdravovali, kdyby mohli, podivuhodné a skoro dobrodružné vidiny doktora teologie.

Jsou lidé, kteří říkají, že by chtěli, aby křesťanství zůstalo duchem. Míjí tím velmi doslovně ducha zemřelých. Nechystá se však zůstatí takovým duchem. Po tomto procesu zdánlivé smrti nenásleduje existence stínu, ale vzkříšení těla. Tito lidé jsou docela připraveni prolévatí zbožné a uctivé slzy

* D. D = Doctor of Divinity, naše Th. Dr.

nad hrobem syna člověka; nejsou však připraveni na to, že syn boží bude kráčet ještě jednou po výšinách zítřka. Tito lidé a jistě většina lidí, zvykli si v dnešní době docela na myšlenku, že staré křesťanské světlo svíčky vybledne v světlo všedního dne. Mnohým z nich se zdálo docela poctivě oním bleděžlutým plamenem svíčky, již necháme hořeti za denního světla. Bylo tudíž tím neočekávanější, a tedy i nepopíratelnější, když se sedmiramenný svícen vztyčil náhle k nebesům jako zázračný strom a vzplanul tak, že slunce pobledlo. Ale i jiné věky viděly, jak den zvítězil nad světlem svíce a světlo svíce zvítězilo pak nade dnem. Opět a opět v dobách před námi spokojovali se lidé s ochuzenou doktrínou. A opět a opět následovalo po onom oslabení, přicházejíc jako z temnoty v karmínovém vodopádě, posílení rudého původního vína. A vidíme dnes jen znovu, co říkali mnohokrát naši otcové: Před dávnými lety pili naši otcové či zakladatelé našeho národa, jak snili, z krve boží. Dlouhá léta a staletí přešla od té doby, co byla síla onoho obrovského vínobraní vším jiným než legendou z věku gigantů. Již staletí přešla od doby druhého kvašení, kdy se víno katolictví změnilo v ocet kalvinismu. Dávno je tomu, co se onen trpký nápoj sám vytratil byv spláchnut vodami zapomenutí a vlnou světa. Nikdy jsme nepomýšleli na to, abychom zase ochutnali onu hořkou příchut upřímnosti a ducha, a ještě méně bohatší a sladší sílu purpurových vinic v našich snech o zlatém věku. Den po dni a rok po roce ztrácela se naše naděje a zvyklávalo naše přesvědčení; zvykali jsme si čím dál více viděti ony kádě a vinice zaplavené vodami a poslední chut a stopu onoho zvláštního živlu mizeti jako purpurová skvrna v moři šedi. Zvykli jsme si na zředování, jež pokračovalo bez ustání. Ty však jsi zachoval dobré víno až do dnes.“

To je poslední skutečnost a nejneobyčejnější ze všech. Víra nejen že často zemřela, ale zemřela také často vysokým věkem. Byla nejen často zabita, ale zemřela často přirozenou smrtí; v tom smysle, že dospěla k přirozenému a nutnému konci. Je zřejmé, že přežila nejprudší a nejvšeobecnější pronásledování od nárazu Diokletianovy zuřivosti až po náraz francouzské revoluce. Má však podivnou, ba docela zázračnou houževnatost; přežila nejen válku, ale i mír. Nejen že často umřela, ale také se často zvrhla a upadala; přežila vlastní svou slabost ba i vlastní kapitulaci. Nemusíme opakovat, co je tak zřejmé o kráse Kristova konce, při němž se zasnoubilo mládí a smrt. Toto však je skoro jako by byl Kristus žil, dokud mu zbývalo jen trochu síly, byl bělovlasým stoletým mudrcem a pak zemřel přirozeným úpadkem sil a pak vstal zase omlazený za zvuku trub a pukání oblohy. Bylo řečeno dosti pravdivě, že lidské křesťanství ve své navracející se slabosti bylo někdy příliš zasnoubeno světské moci; bylo-li však zasnoubeno, bylo také velmi často ovdovělé. Je podivně nesmrtelnou vdovou. Jakýsi jeho odpůrce řekl snad kdysi, že jest jen jinou podobou moci cesarů; dnes to připadá stejně podivné, jako bychom je nazvali jinou podobou faraonů; nějaký odpůrce snad řekl, že bylo oficiální vírou feudalismu; dnes to zní stejně přesvědčivě, jako kdybychom řekli, že mu bylo souzeno zahynouti zároveň se starořímskou vilou. Všechny tyto věci šly ovšem svou cestou ke svému obvyklému konci; a zdá se, že pro náboženství nebylo jiné cesty, než aby skončilo s nimi. Skončilo a začalo zase.

„Nebe a země pomínou, ale má slova nepomínou.“ Civilisace starověku byla celým světem a lidé nesnili o jeho konci více než o konci denního světla. Nedovedli si představití jiného řádu, po

kud nešlo o jiný svět. Civilisace světa pomínula, a ona slova nepomínula. V dlouhé noci temného středověku byl feudalismus tak vžitou věcí, že si nikdo nedovedl představití, že by mohl býti bez pána: a náboženství bylo tak vetkáno do onoho pletiva, že by nikdo nebyl věřil, že by mohly být roztrženy. Feudalismus sám byl roztrhán na cáry a shnil v lidovém životě pravého středověku; a první a nejsvěžejší silou v oné nové svobodě bylo staré náboženství. Feudalismus pomínul a slova nepomínula. Celý středověký řád, v mnoha směrech tak úplný a skoro kosmický domov pro člověka, se konečně také opotřeboval: a aspoň zde se myslilo, že slova pomínou. Přešla přes zářící propast renesance a za padesát let sloužila svým světlem a svým naučením novým náboženským základům, novým obranám víry, novým světcům. Myslelo se, že budou odváta aspoň střízlivým světlem „věku rozumu“; myslelo se, že zmizí konečně za zemětřesení věku revoluce. Věda je hleděla oddisputovati; a byla zde dosud. Historie je vyplela v minulosti a ona se objevila náhle v budoucnu. Dnes nám stojí znovu v cestě; a rostou nám přímo před očima.

Zachovají-li naše společenské vztahy a záznamy souvislost, naučí-li se lidé opravdu používatí rozumu k nahromadění skutečností o tak drtivé historii, zdálo by se, že se dříve nebo později naučí ze svých neustálých a nekonečných zklamání nehledatí něco tak prostého jako její smrt. Ať pokračují v boji s ní, bude to však jako by bojovali s přírodou; jako bojují s krajinou nebo oblohou. „Nebe a země pomínou, ale slova má nepomínou.“ Budou pozorovati, že klopýtne; budou pozorovati, že se dopustí omylů; nedočkají se však jejího konce. Nepozorovatelně, ba i nevědomky budou svými vlastními předtuchami naplňovati

relativní podmínky onoho úžasného proroctví; zapomenou čekat na pouhé zahubení toho, co bylo marně tak často zahubeno; a instinktivně začnou očekávat nejprve příchod komety nebo zmrazení země.

Z Á V Ě R.

Přehledný souhrn knihy.

Dovolil jsem si několikrát vypůjčiti výborný obrat o nástinu historie, třebaže si tato studie o zvláštní pravdě a zvláštním omylu nemůže činiti nároku, aby byla srovnávána s bohatou a mnohostrannou encyklopedií historie, pro niž bylo to jméno zvoleno. A přece pro to mluví jistý důvod; v jistém smysle se obě věci dotýkají a navzájem prostupují. Neboť historie světa, jak ji vyprávěl pan Wells, mohla by zde býti kritisována jen jako nástin. A ku podivu, zdá se mi, že nemá pravdu jen jako nástin. Je podivuhodná nahromaděním historie; je nádherná jako skladiště nebo pokladnice historie; je poutavým pojednáním o historii; je skvělým rozšířením historie; je však docela pochybená jako nástin historie. Jediné, co se mi na ní zdá docela pochybené, jsou obrysy; ony obrysy, jež mohou býti opravdu jedinou čarou, jež působí na příklad všechen rozdíl mezi karikaturou profilu pana Winstona Churchilla a sira Alfreda Monda. Prostě a nestrojeně řečeno, mám na mysli to, co vyčnívá, to, co činí siluetu zřetelnou. Myslím, že rozměry jsou pochybené; rozměry toho, co je jisté vzhledem k tomu, co je nejisté, toho, co mělo velkou úlohu vzhledem k tomu, co mělo úlohu menší, toho, co je obyčejné a neobyčejné, toho, co je průměrné a toho, co tu ční jako výjimka.

Neříkám, že tím je vinen málo kritický smysl velkého spisovatele; nemám k tomu důvodů; neboť cítím, že při svém mnohem menším úkolu chybil jsem často docela stejným způsobem. Pochybuji velice, zda se mi podařilo přesvědčiti čtenáře o svém stanovisku vůči rozměrům v historii a proč jsem se zdržel mnohem více u jedné věci než u druhé.

Pochybuji, zda jsem jasně provedl plán, který jsem si vytkl v úvodní kapitole; a proto připojuji tyto řádky jako jakýsi přehled v závěrečné kapitole. Myslím zajisté, že věci, na něž jsem položil důraz jsou pro nás důležitější než věci, o kterých jsem pojednal jen podřadně nebo jež jsem vynechal. Nemyslím však, že minulost je nejpravdivěji vyličená jako věc, v níž lidství upadá v pouhou přírodu nebo civilizace v pouhé barbarství či náboženství v bájesloví nebo naše náboženství ve světová náboženství. Zkrátka nevěřím, že nejlepší způsob k nastínění obrysů historie jest smazati rysy. Myslím, že by bylo daleko bližší pravdě, kdybychom vyprávěli velmi prostou pohádku, nějakou primitivní báji o člověku, který udělal slunce a hvězdy nebo o bohu, který vstoupil do těla posvátné opice. Shrnu tudíž krátce vše, co jsem v předešlém uvedl o tom, co se mi zdá realistickým a rozumně upraveným názorem, v krátkou historii lidstva.

V zemi, osvětlované onou sousední hvězdou, jejíž záře je jasným denním světlem, je mnoho velmi různých věcí, nehybných i pohyblivých. Mezi nimi se pohybuje pokolení, jež je v poměru k ostatním pokolením bohů. Skutečnost ta není oslabena, ale zdůrazněna tím, že se může chovati jako pokolení demonů. Nerozlišuje se individuálním klamem jako pták chlující se vlastním peřím; je to něco pevného a mnohostranného. Je to dokazováno právě úvahami, jež vedly k tomu, že je to popíráno. Že lidé, bozi onoho nižšího světa, jsou s ním spojení různým způsobem je pravda; je to však jiná forma téže pravdy. Že rostou jako tráva a chodí jako zvířata, je podružná nutnost, jež zostřuje primární rozdíl. Jako lze říci, že i kouzelník musí konec konců vypadati jako člověk; nebo že ani víly nemohou tančiti bez noh. Později se stalo modou soustřeďovati pozornost jen na tuto mělkou a pod-

řadnou podobnost a zapomínatí docela na hlavní skutečnost. Je zvykem zdůrazňovati, že se člověk podobá ostatním tvorům. Ano; a on jediný může viděti onu podobnost. Ryba přece nepátrá po období kostice u zvíře suchozemní; slon a kasuár nesrovnávají přece své kostry. I ve smysle, v němž je člověk shodný s vesmírem, je docela osamocenou všeobecností. Už pocit, že je spojen se všemi věcmi, stačí, aby ho odloučil ode všech.

Ohlížeje se kolem sebe oním jedinečným světlem, tak ojedinelým jako opravdový plamen, který samojediný zanítíl, tento polobůh nebo demon viditelného světa činí onen svět viditelným. Vidí kolem sebe svět jistého slohu či typu. Zdá se mu, že se řídí jistými pravidly či aspoň jistým opakováním. Vidí zelenou architekturu, jež se sama staví bez viditelných rukou; jež se však staví podle přesného plánu či vzoru, jaký již nakreslil do vzduchu neviditelný jakýsi prst. Není to, jak se nyní neurčitě nadhazuje, něco neurčitého. Není to růst nebo hmatání slepého života. Vše hledá konec; slavný a skvělý konec i pro každou chudobku a pampelišku, jež vidíme, pohlížíme-li na obyčejné pole. Již ve tvaru věci je více než zelený vzrůst; je tu konečnost květiny. Je to svět korun. Tento dojem, ať už jest klamem či nikoli, působil tak hluboce na ono pokolení myslitelů a pánů hmotného světa, že valná většina dospěla k jistému názoru na onen svět. Došli k závěru, ať právem či neprávem, že svět má jistý plán, jako se zdá, že má jistý plán i strom; a také konec a korunu jako květina. Pokud však bylo pokolení myslitelů schopno mysliti, bylo zřejmé, že připuštění této myšlenky o plánu přivádělo s sebou jinou myšlenku, pronikavější a dokonce strašlivější. Byla tu nějaká jiná, jakási podivná a nespátrřená bytost, jež zamýšlela tyto věci, byly-li opravdu zamýšleny. Byl

tu někdo neznámý, který byl také přítelem; tajemný dobrodinec, který byl před nimi, který zbudoval lesy a výšiny pro jejich příchod a zanítil slunce na východě při jejich vzniku, jako služebník zapaluje oheň. Nuže, této myšlence o duchu, který dodává vesmíru smyslu, dostávalo se stále více potvrzení v myslích lidských úvahami a zkušenostmi mnohem jemnějšími a báдавějšími, než každý důkaz týkající se vnějšího plánu světa. Zde však musím hleděti, abych vystihl historii v nejprostších a dokonce konkrétních rysech; stačí zde říci, že většina lidí, počítaje v to nejmoudřejší lidi, přišla k závěru, že svět má jistý konečný cíl a tudíž také prvou příčinu. Ale většina lidí se do jisté míry oddělila od nejmoudřejších mužů, když došlo k uplatňování oné myšlenky. Ujaly se dva způsoby, jimiž byla uplatňována ona myšlenka, jež mezi nimi vytvořila většinu náboženských dějin světa.

Většina stejně jako menšina měla tento silný pocit druhého významu věcí; neznámého pána, který zná tajemství světa. Ale většina, luza či masa lidstva měla přirozený sklon povídati si o tom. V povídání bylo, jako vždycky, mnoho pravdy i nepravdy. Svět si začal vyprávěti pohádky o neznámé bytosti, o jeho synech, služebnících a poslech. Některé z těchto pohádek lze opravdu nazvat pohádkami starých babiček; protože ukazují jen, že jsou velmi dávnými vzpomínkami z jitra světa; báje o děfátku - měsíci nebo poloupečených horách. Některé z nich by mohly opravdu býti zvané cestopisnými pohádkami; protože jsou zvláštní, ale současné pohádky, přinesené z jistých okrajních zemí zkušenosti; o zázračných vyléčeních nebo takové, při nichž se šeptá o tom, co se přihodilo mrtvému. Mnohé z nich jsou patrně pravdivé; dosti četné mají patrně pravdu v tom, že v člověku,

kteřý má opravdu zdravý rozum, budí více méně vědomí, že se za kosmickou oponou skrývá vskutku něco zázračného. V jistém smyslu děje se to však jen zjevováním; i když se ono zjevování nazývá přízrakem. Je to věc zjevování a mizení. Tito bohové jsou nejvýše duchy; to jest záblesky. Pro většinu z nás jsou spíše povídáním o záblescích. A jinak je celý svět plný pověstí, z nichž většina je zjevně báchorkami. Velká většina pohádek o bozích a o duších a o neviditelném králi vypravuje se ne-li pro pohádku samu, aspoň pro thema. Jsou důkazem věčného zájmu o thema; nejsou důkazem ničeho jiného a nechtějí jim ani býti. Jsou bájeslovím nebo poesíí, jež není vázána do knih – ani nijak jinak.

Zatím se menšina, mudrci či myslitelé, uchýlili stranou a oddali se stejně kongeniální činnosti. Rýsovali plány světa; světa, o němž všichni mysleli, že plán již má. Pokoušeli se sestaviti plán vážně a stupňovitě. Stavěli svého ducha přímo vedle ducha, který stvořil tajemný svět, uvažující jaký druh ducha to asi byl a jaký byl asi jeho konečný úmysl. Někteří učinili onoho ducha mnohem neosobnějším, než jej lidstvo všeobecně učinilo; někteří jej zjednodušili skoro k prázdnotě; jen málo, velmi málo jich pochybovalo o něm vůbec. Několik chorobně podrážděných představovalo si jej jako zlo a jako nepřítele; právě tak jako několik ponížených ve druhé skupině uctívalo demony místo bohů. Ale většina z těchto teoretiků byla theisty; nejen že viděli v přírodě mravní řád, ale všeobecně vytýčili mravní řád i pro lidstvo. Byli většinou dobrými lidmi, kteří vykonali dobré dílo; lidé na ně vzpomínali a uctívali je různými způsoby. Byli spisovateli; a jejich spisy se staly více méně posvátnými. Byli zákonodárci; a jejich tradice se stala nejen legální, ale i obřadnou. Můžeme říci, že se jim dostávalo božských poct tak jako se

králům a velkým vojevůdcům v jistých zemích dostávalo božských poct. Zkrátka kdekoli se druhý lidový duch, duch legendy a povídkovosti, dostal k slovu, obklopil je tajemnějším ovzduším bájí. Lidová poesie učinila z mudrců světce. To však bylo všechno. Zůstali sami; lidé nezapomněli nikdy opravdu, že byli lidmi povýšenými jen na bohy, to jest na hrdiny. Božský Plato, jako božský cesar, byl titul a nikoli dogma. V Asii, kde bylo ovzduší mythologičtější, byl člověk učiněn podobnějším mythu, zůstával však člověkem. Zůstal člověkem jisté třídy nebo jisté školy, přijímaje zaslouženě od lidstva velké pocty. Je to stav nebo škola filosofů; lidí, kteří se jali vážně stopovati řád přes zdánlivý chaos ve vidině života. Místo aby žili z vymyšlených pověstí a dávných tradic a výjimečných zkušeností o duchu a smyslu, který se skrývá za světem, pokusili se jaksí promítnouti prvotní účel onoho ducha *a priori*. Pokusili se narýsovat na papíře možný plán světa; skoro jako by svět nebyl dosud stvořen.

Právě uprostřed všech těchto věcí ční obrovská výjimka. Nepodobá se ničemu jinému. Je to něco konečného jako trumf osudu, ač přináší také dobré noviny; nebo noviny, jež se zdají až příliš dobré, aby byly pravdivé. Není to nic menšího než hlasité tvrzení, že tento tajemný stvořitel světa navštívil tento svět ve vlastní osobě. Prohlašuje se, že vskutku právě uprostřed historických dob putovala světem tato původní neviditelná bytost, o níž myslitelé vytvářejí teorie a bájeslovci znamenávají báje. Člověk, který stvořil svět. Že taková vyšší osobnost existuje za všemi věcmi, předpokládali již všichni nejlepší myslitelé stejně jako většina nejkrásnějších legend. Nic takového však v nich nebylo obsaženo. Je prostě nesprávné, říkali se, že se jiní učenci nebo hrdinové pro-

hlašovali za onoho tajemného pána a stvořitele, o němž svět snil a disputoval. Ani jediný z nich se nikdy za nic podobného neprohlašoval. Nanejvýše prohlásil některý náboženský prorok, že je pravým služebníkem takové bytosti. Nanejvýše prohlásil nějaký visionář, že lidé mohou zachycovati záblesky slávy oné duchovní bytosti; nebo mnohem častěji nižších duchovních bytostí. Nanejvýše předpokládala nějaká primitivní báje, že stvořitel byl přítomen stvoření. Ale že byl stvořitel přítomen výjevům následujícím nedlouho po hostinách Horacových a rozmlouval s výběřčími daní a vládními úředníky o otázkách denního života v římské říši a že o této skutečnosti byla pevně přesvědčena celá ona velká civilisace po více než tisíc let – to jest něco, co se naprosto liší od všeho ostatního v přírodě. Je to jediný velký úžasný soud, jaký pronesl člověk od té doby, co pronesl první artikulované slovo místo psiho štěkání. Jeho jedinečný ráz může sloužiti za důkaz proti němu právě tak jako pro něj. Bylo by snadné soustřediti proti němu útok jako proti případu osamoceního šílenství; to však činí jen zaprášené a nesmyslné srovnávací náboženství.

Přišlo to na svět s vichrem kvapících poslů přinášejících apokalyptickou předzvěst; a není neodůvodněnou fantasií, říkávali se, že je posud rozšířována. Co uvádí ve zmatek svět a jeho moudré filozofy a pohanské básníky s bujnou fantasií na kněžích a lidu katolické církve jest, že jednají dosud, jako by byli posly. Posel nesní o tom, jaké by mohlo býti jeho poselství ani se nepře o to, jaké asi jest; vyřizuje je tak, jak jest. To není teorie ani výmysl, ale skutečnost. Není záhodno dokazovati v tomto úmyslně hrubém nástinu podrobně, že to je skutečnost; stačí jen ukázati na to, že tyto poslové si počínají tak, jako si počínají

lidé stojící tváří v tvář skutečnosti. Vše, co se vytýká katolické tradici, autoritě, dogmatismu a odporu k odvolávání a pozměňování, jsou jen přirozené lidské vlastnosti člověka, který nese poselství o skutečnosti. Chci se v tomto posledním přehledu vyhnouti vši sporné složitosti, jež by mohla ještě zatemnit prosté linie onoho podivného příběhu, který jsem již nazval slovy příliš slabými nejpodivnějším příběhem na světě. Chci jen vyznačiti ony hlavní rysy a zvlášť vyznačiti, kde je opravdu třeba narýsovatí mezní čáru. Náboženství světa v pravých rozměrech není rozděleno v různé odstíny mystické nebo více méně rozumové tvary bájeslovné. Je rozděleno čarou mezi lidmi, kteří přináší ono poselství a lidmi, kteří ho dosud neslyšeli nebo mu dosud nemohou věřiti.

Převědeme-li však výrazy oné zvláštní pohádky na konkrétnější a složitější názvosloví naší doby, shledáme, že je zakryta jmény a vzpomínkami, jichž zobecnění nás právě uvádí v omyl. Když na příklad řekneme, že nějaká země má tolik a tolik moslemů, míníme opravdu, že má tolik monotheistů; a myslíme tím opravdu, že má tolik lidí; lidí se starým průměrným lidským názorem – že neviditelný vládce zůstává neviditelným. Zachovávají jej se zvyky jisté kultury, poslouchajíce prostých zákonů jistého zákonodárce; ale tak by tomu bylo také, kdyby jejich zákonodárci byli Lykurgos nebo Solon. Dosvědčují něco, co je nutnou a vznešenou pravdou; co však nikdy nebylo novou pravdou. Jejich kredo není novou barvou; je to neutrální a normální zabarvení, jež je pozadím mnohobarevného života lidského. Mohamed našel jako mudrcové nové hvězdy; viděl svým vlastním oknem záblesk velkého šedého pole starého hvězdného světla. Tak řekneme-li, že v zemi žije tolik a tolik konfuciovců nebo budhistů, „míníme

tím, že tam žije tolik pohanů, jichž proroci jim dali jinou a trochu neurčitější verzi neviditelné moci tím, že ji učinili nejen neviditelnou, ale skoro neosobní. Řekneme-li, že měli také chrámy, modly, kněze a periodické slavnosti, míníme tím prostě, že tito pohané jsou dosti lidskými bytostmi, aby připustili lidový živel okázalosti, obrazů, slavností a pohádek. Míníme tím jen, že pohané mají více citu než puritáni. Co však se předpokládá o bozích, že jsou, co se nařizuje kněžím, *aby říkali*, není senační tajemství jako ono, jež měli vyřizovati kvapící poslové evangeličtí. Nikdo jiný mimo ony posly nemá žádného evangelia; nikdo jiný nemá dobrých novin; prostě proto, že nikdo jiný nemá vůbec novin.

Oni poslové čerpají cestou sílu. Dnes, celé věky později, mluví posud jako by se právě něco přihodilo. Neztratili rychlosti a hybné síly poslů; a sotva ztratili vzrušeného pohledu svědků. V katolické církvi, jež je kohortou poselství, udržují se dosud ony překotné, posvátné akty, jež mluví o něčem prudkém a novém; o sebeobětování, jež překvapuje svět jako sebevražda. Není to však sebevražda; není to pesimismus; je v tom posud stejný optimismus jako ve sv. Františku květin a ptáků. Je v tom novější duch než v nejnovějším myšlenkovém směru; a skoro jistě lze se tu nadáti nových triumfů. Neboť tito lidé slouží matce, která se zdá stále krásnější, jak vyrůstají nové generace a nazývají ji pozhnanou. Mohli bychom se někdy domnívat, že církev mládne, zatím co svět stárne.

Neboť to je poslední důkaz zázraku; že se něco tak nadpřirozeného stalo tak přirozeným. Myslím tím, že se něco tak jedinečného z venčí, jeví tak všeobecným z vnitřku. Nezmenšil jsem měřítko zázraků, jak to s oblibou dělávají někteří z našich umírněnějších teologů. Spíše jsem se úmyslně zdržel

u onoho neuvěřitelného přerušení, jež je jako rána, která zlomila přímo páteř dějin. Cítím velké sympatie k monoteistům, k moslemům nebo k židům, jimž se to zdá rouháním; rouháním, jež mohlo otrástit světem. Neotřáslo jím však; upevnilo svět. Ta okolnost, čím déle o ní uvažujeme, bude se zdát pevnější a podivnější. Pokládám za kus prosté spravedlnosti vůči všem nevěřícím zdůraznění odvážnost projevu víry, jež se od nich požaduje. Ochotně přiznávám, že to je myšlenka, při níž lze očekávat, že se i věřícímu zatočí hlava, když si uvědomí svou vlastní víru. Věřícímu se však hlava netočí; právě nevěřícím se točí. Vidíme, jak upadají do všech výstředností v etice i psychologii, do pesimismu a popírání života; do pragmatismu a popírání logiky i jak hledají svá omína v nočních mýrách a kánony v protimluvech; jak vyrážejí skřeky ze strachu, když spatří z daleka věci, jež jsou mimo hranice dobra i zla, nebo si šeptají o podivných hvězdách, kde dvě a dvě je pět. A zatím tato osamocená věc, jež se zdá zprvu tak přepjatá v obrysu, zůstává pevná a zdravá podstatou. Zůstává brzdou všech těchto šílenství, zachraňujíc rozum před pragmatisty, jako zachránila smích před puritány. Opakuji, že jsem úmyslně zdůraznil její vnitřní vyzývavost a dogmaticčnost. Tajemství je v tom, jak mohlo něco tak úžasného zůstat vyzývacím a dogmatickým a státi se přece úplně normálním a přirozeným. Připustil jsem ochotně, uvažuje o případě a jeho podstatě, že člověk, který říká, že je Bohem, může být přirovnán k člověku, který říká, že je sklem. Ale člověk, který říká, že je sklem, není sklenářem, zasklívacím okna pro celý svět. Nezustane pro příští věky zářící a křišťálovou postavou, v jejímž světle je vše jasné a křišťálové.

Ale toto šílenství zůstalo zdravé. Šílenství zůstalo

zdravé, když všechno ostatní šílelo. Blázinec se stal domem, k němuž se věk po věku vracení lidé neustále jako k domovu. To je záhada, jež nebyla vysvětlena; že něco tak příkrého a abnormálního může být dosud pokládáno za přijatelné. Nestarám se o to, řekne-li skeptik, že to je nádherná pohádka; nechápu, jak by taková převrácená věž mohla státi tak dlouho bez základů. A ještě méně chápu, jak by se mohla státi, jako se stala, lidským domovem. Kdyby se byla jenom zjevila a zase zmizela, bylo by snad možno na ni vzpomínati a vysvětlovati jí jako poslední skok zuřivé iluse, jako konečnou báň konečné nálady, při níž duch narazil na oblohu a zhroutil se. Ale duch se nezhroutil. Je to jediný duch, který zůstává nezlomen při rozkladu světa. Kdyby to byl omyl, trval by asi sotva déle než den. Kdyby to bylo pouhé nadšení, vydrželo by asi sotva déle než hodinu. Trvalo téměř dva tisíce let; a svět byl tím jasnější, vyrovnanější, rozumnější ve svých nadějích, zdravější ve svých instinktech, veselejší tváří v tvář osudu a smrti než svět mimo ně. Neboť to byla duše křesťanství, jež vznikla z neuvěřitelného Krista; a duší jeho byl zdravý rozum. Třebaže jsme se neodvažovali pohlédnouti na Jeho tvář, mohli jsme hleděti na Jeho ovoce; a po Jeho ovoci jsme Jej poznali. Plody jsou trvalé a plodnost je mnohem více než metafora; a nikde na tomto smutném světě nejsou šťastnější hoši na jabloních nebo muži zpívající sborem při šlapání vína než tam, kde se rozlévá stálá záře tohoto nesnášelivého osvětlení; blesku, který byl učiněn věčným jako světlo.

PŘÍDAVEK I.

O předhistorickém člověku.

V jistém smysle by bylo lepší, kdyby byla historie povrchnější. Je třeba upomínati na věci, jež pozorujeme tak rychle, že na ně skoro stejně rychle zapomínáme. Jediným naučením z této knihy jest, že první myšlenky jsou nejlepší. Tak nám jediné zablýsknutí odhalí krajinu s věží Eiffelovou nebo Matterhornem, čnějícími do výše, jak by nikdy nečněly za denního světla. Skončil jsem knihu obrazem věčného blýskání; v docela jiném smysle trval bohužel tento malý záblesk až příliš dlouho. Metoda ta má však také jisté praktické nevýhody, o nichž pokládám za vhodné připojiti tyto dvě poznámky. Zdá se, že příliš zjednodušuje a mnoho z neznalosti opomíjí. Pociťuji to zvláště v části o předhistorických obrazech, jež se neobírá vším, co učenci snad znají z předhistorických obrazů, ale pouze otázkou, čemu se může každý přiučiti prostě z okolnosti, že existují vůbec předhistorické obrazy. Jsem si vědom, že tento pokus vyjádřiti to prostoduchými výrazy, přepíná i mou vlastní nevědomost. Aniž si činím nároky na vědecké výzkumy, lítoval bych, kdyby se myslelo, že nevím více, než co jsem měl příležitost říci v oné části o stupních, na něž bylo rozděleno prvotní lidstvo. Jsem si ovšem vědom toho, že je historie složitě rozvrstvená, a že byly mnohé takové stupně před cromagnanským člověkem nebo před jinými lidmi, jimž připisujeme takové obrazy. Ovšem nové studie o neanderthalském plemeni a jiných plemelech opakují spíše naučení, jež je pro nás nejdůležitější. Představa, o níž jsem se zmínil na těchto stránkách, o něčem nutně pomalém při vývoji náboženství, získá ovšem málo z těchto pozdních objevů o předchůdcích

kreslíře sobů. Učenci, zdá se, tvrdí, že ať byla kresba soba náboženská či ne, lidé, kteří žili před ní, byli již náboženští. Lidé pálili již své mrtvé s péčí, jež je významným znamením tajemství a naděje. To nás zřejmě přivádí k téže sporné otázce, již se nepřiblížíme měřením lebky prvotního člověka. Málo prospěje srovnávat hlavu člověka s hlavou opice, jestliže opici jistě nikdy nepřišlo do hlavy spalovat jinou opici pomocí ořechů v hrobě, aby jí tak dopomohla k nebeskému opičímu domovu. Mluvíme-li o lebkách, známe všichni historii nálezů cromagnanské lebky, jež je mnohem širší a jemnější než moderní lebka. Je to velmi šprýmovný příběh: neboť jistý vynikající evolucionista, probouzeje se k poněkud opožděné opatrnosti, protestoval proti tomu, aby z jediné ukázky byly vyzovány nějaké důsledky. Je povinností osamocené lebky dokázat, že naši otcové byli nižší než my. O každé osamocené lebce, jež by chtěla dokázat, že byla vyšší, se soudí, že trpěla otokem hlavy.

PŘÍDAVEK II.

O vážnosti a přesnosti.

Cítím, že jsem v této knize, jež má být jen populární kritikou populárních omylů, často ovšem velmi vulgárních omylů, místy zanechal dojem, jako bych si tropil posměch z vážného vědeckého díla. Zamýšlel jsem však pravý opak. Nepru se s učencem, který vysvětluje slona, ale se sofistou, který jej chce oddisputovati. Ve skutečnosti hraje sofista pro galerii, jako to dělal ve starém Řecku. Obrací se k nevědomci, zvlášť když se obrací k učenému. Nikdy jsem však nemínil svou kritikou urážeti opravdu učeného člověka. Všichni jsme zavázáni nesmírně za výzkumy, zvláště za nedávné výzkumy upřímným a horlivým badatelům o těchto věcech; a přiznal jsem se, že jsem od nich přejal tu a tam různé věci. Nezatížil jsem svůj abstraktní důkaz citáty a odkazy, jež jsou jen k tomu, aby člověk vypadal moudřejší, než jest; ale v několika případech uznávám, že můj zvyk činití nárazky svádí často k mylnému pojmání mých úmyslů. Místo o Chaucerovi a dětském mučedníku je špatně vyjádřeno; míním tím jen, že anglický básník měl asi na mysli anglického světce, o jehož příběhu uvádí jakousi cizí verši. Rovněž dva výroky v kapitole o bájesloví následují za sebou takovým způsobem, že by se mohlo zdát, že se domnívám, že se druhý příběh o monotheismu vztahuje k jižním mořím. Smím snad vysvětliti, že Atahocan není bohem australských, ale amerických dívochů. Tak v kapitole „Starověk civilisace“, kterou pokládám za nejméně uspokojující, uvedl jsem svůj dojem o významu rozvoje egyptské monarchie, jako kdyby se ztotožňovala se skutečnostmi, na nichž se zakládala, jak to bylo udáno v dílech na příklad

profesora J. L. Myresa. Toto zmatení nebylo však úmyslné; a ještě méně jsem měl v úmyslu předpokládati v ostatní části oné kapitoly, že antropologické úvahy o pokoleních jsou méně hodnotné, než bezpochyby jsou. Má kritika je přísně relativní; říkám snad, že pyramidy jsou zřejmější než stopy v poušti, nepopírám však, že moudřejší lidé než já mohou uzříti stopy tam, kde vidím já jen písek beze stopy.

O B S A H

Č Á S T I.

Předmluva	7
Úvod. Rozvrh knihy	9
Člověk v jeskyni	22
Profesoři a předhistoričtí lidé	42
Starověk civilisace	61
Bůh a srovnávací náboženství	92
Člověk a bájesloví	114
Démoni a filosofové	132
Válka bohů a démonů	158
Konec světa	174

Č Á S T II.

O člověku zvaném křesťan

Bůh v jeskyni	193
Záhady evangelia	212
Nejpodivnější historie na světě	227
Svědectví kacířů	245
Únik z pohanství	266
Pět smrtí víry	287

Z Á V Ě R.

Přehledný souhrn knihy	301
----------------------------------	-----

P Ř Í D A V E K I.

O předhistorickém člověku	312
-------------------------------------	-----

P Ř Í D A V E K II.

O vážnosti a přesnosti	314
----------------------------------	-----

EDICE ATOM

svazek

XXV.

G. K. Chesterton

NESMRTELNÝ ČLOVĚK

Autorisovaný překlad

V. Marka

Obálka Z. Kratochvíla

Vytiskly Grafické závody V. & A. Janata

v Novém Bydžově

pro

nakladatele Václava Petra v Praze II.,

Lützowova 27

—

1 9 2 7